Одеський альманах

№ 96

2024

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

УДК

Літературно-художнє видання
«Дерибасівська – Рішельєвська». Альманах

№ 96, 2024 рік

Видається з 2000 року

Засновник і видавець: Видавнича організація «ПЛАСКЕ»

Редактор Фелікс Кохріхт

Заступники редактора: Михайло Пойзнер, Єлизавета Радішевська

Редакційна колегія: Євген Голубовський. Олег Губар, Анатолій Глущак, Євген Дєменок, Іван Ліптуга, Анна Михалевська, Олена Яворська

Відповідальний секретар Тетяна Коцієвська

Не періодичне видання

Надруковано з оригінал-макету у типографії «Такібук»
Україна, Одеса ФОП Карпенков О.І.
Свідоцтво ОД 21 від 20.01 2023 р.
Тел.: +38 (067) 486-20-34
E-mail: takibook.odessa@gmail.com
www.takibook.od.ua

Наклад 250 примірників

Замовлення № 1711

ISBN

© «Дерибасівська – Рішельєвська», 2024

Від редактора

Якщо ви читаєте ці рядки у книжці чи в інтернеті, то дев'яносто шоста книга таки побачила світ. Відверто скажу: за двадцять чотири роки існування нам ще не було так важко повернутися до видавничого творчого – та не тільки – ритму. Як кажуть, було б достатньо назвати першу причину: війна. Але сталося так, що пішов з життя Євген Голубовський – видатна особистість у культурному, літературному, громадському житті міста, країни, Європи. З ним пов'язані саме народження та становлення альманаху. Попередній номер альманаху був присвячений його пам'яті.

З війною змінилося все: стало складніше. Більш драматичним, а для багатьох співвітчизників – героїчним та й трагічним… Усе це кожен з нас відчуває своєю особистістю. І ми, ті, хто робить альманах, намагаємося передати таке відчуття у змісті та формі матеріалів, що виходять з-під пера наших авторів.

Дещо змінилося в цьому номері, але не головне: альманах «Дерибасівська – Рішельєвська», перш за все – про Одесу та для одеситів, де б вони (ми) не жили вчора, та насамперед – тепер.

Важливо й те, що номер вже за традицією, закладеною Євгеном Голубовським з початком війни, відкривається розділом під девізом «Під звуки повітряної тривоги». Це відгук поетів, прозаїків – членів літературного клубу ВКО «Зелена лампа» на ворожу агресію.

Тепер про зміни. Більше стало матеріалів українською. Повірте нам: жоден з них не друкується з так званої мовної ознаки, головне – суть та якість.

Ви знайдете в цьому номері нові рубрики – це пов'язано з тим, що в нас з'явилися нові партнери. До наших засновників, Всесвітньо-

го клубу одеситів та АТ «ПЛАСКЕ», приєдналися Департамент міжнародного співробітництва та європейської інтеграції Одеської міської ради, Центральна міська бібліотечна система, Спільнота «Амбасадори міста Одеси». У номері йдеться про актуальні та важливі аспекти їхньої діяльності.

Зміни є й у складі нашої редколегії. До неї приєдналися: поет та перекладач Анатолій Глущак, культуролог та письменник Євген Дєменок, письменниця Ганна Міхалевська.

Єлізавета Радішевська – заступниця редактора.

Тетяна Коцієвська – відповідальна секретарка.

Наклад дев'яносто шостої книги більший за попередні: двісті п'ятдесят примірників, що дозволяє нам – знову же за традицією – передавати альманах бібліотекам міста.

Підсумовуючи нашу розмову, можу впевнено сказати про те, що відновлення виходу альманаху та збільшення його накладу стали реальними завдяки тому, що об'єдналися зусилля громадянського суспільства Одеси: міської влади, бізнесу, творчих спілок та – головне – наших авторів та читачів.

Тож продовжуватимемо.

У редакційному портфелі чимало матеріалів, які ми вважаємо актуальними та цікавими. Як вийде дев'яносто сьома книга – прочитаєте та дасте їм свою оцінку.

Фелікс Кохріхт

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Під звуки повітряної тривоги

6 **Анна Стремінська**
Театр військових дій

8 **Анна Маліцька**
Тримайся поруч…

11 **Валерий Сухарев**
Дюковский сад

12 **Виктория Коритнянская**
Новая воля Бога, или Почему вдруг над Одессой засветило солнце…

14 **Семен Абрамович**
Война на детской площадке

Анна Стремінська

Театр військових дій

* * *

Забинтуй мені душу, сестро, повільно
та зціли мені душу снігом вишневим.
Решкою впало життя моє вільне,
а могло орлом би злетіти в небо.

Лікар похмурий відтяв мені ноги.
Добрий лікар, відріж також пам’ять, прошу.
Щоб не пам’ятав я війни дороги,
щоб у пеклі залишив пекельну ношу.

Окулісте, прошу, зціли мені очі,
щоб лише краса надсилала звістки,
щоби бачив вишневі ранки та ночі,
а не кров і бруд з вантажами «двісті».

Підійди ж бо до мене, прошу, сестрице!
Не годуй мене ні борщем, ні хлібом.
Дай ясної води з весняної криниці
та зціли мені душу вишневим снігом.

* * *

У двадцять першому столітті в центрі Європи
«народ-богоносець» знищує мій народ.
«Народ-богоносець» його вбиває, гвалтує та грабує.
Вбиває дітей, жінок, літніх людей.
Пускає «високоточні» ракети по житлових кварталах.
Знищує школи, шпиталі, театри, золотоверхі собори,
пам'ятки архітектури.
Але все це – театр, театр військових дій.
У цьому театрі є свої глядачі.
Вони сидять у зручних кріслах,
вони їдять цукерки та п'ють шампанське.
Вони повільно обмахуються віялами, бо дуже спекотно.
Вони відпочивають на курортах, займаються сексом
багато та різноманітно, вони постійно подорожують…
Іноді вони висловлюють стурбованість і говорять агресору:
«Ай-ай, як не соромно!»
Іноді вони аплодують.
Ми всіх запрошуємо до нашого театру,
місця у ньому безкоштовні, місць є доволі вільних.
Ми запевняємо, тут є на що подивитися та відчути
великий спектр емоцій: від жаху до захоплення,
від стурбованості до люті.

Анна Маліцька

Тримайся поруч…

Неможливе звикання

Неможливе звикання –
Напівстерті написи «Укриття» на дорозі,
Сприйняття теплої ковдри в ліжку
Як укриття при нічній тривозі.
Знаходження укриття в обіймах,
У слові «обійми», що віддає теплом
У пальці через екран.
Екран, на якому світять канали
Із сотнями непрочитаних дописів –
Світять із докором у темряві,
Коли напівсонно слухаєш гуркіт.
Збиваєшся з ліку.
Пишеш тим, хто не поряд, але – в серці.
А потім все затихає.
Тільки поодинокі міські вогні
Поступово і невблаганно
Розмивають весняну ніч.
Сонце приходить раніше, і це
Таке ж неможливе звикання
До того, що скоро, уже так скоро,
Так незабаром – літо,
До якого насправді ще йти та жити.
І ніколи – чуєш? – ніколи не звикати

До неможливого, невимовного
Відчуття, що сьогодні ти вийшов
З укриття
У весну.

* * *

Вогненні хмари куйовдять обрій
Над нашим містом.
Та я клянуся: все буде добре.
І ти клянися.

З любові й гніву ми зшили знамена,
Зшили власноруч.
Тримайся мене, тримайся за мене,
Тримайся поруч.

Я вигорів серцем, виплакав очі,
Стількох утратив.
І не віддам тебе цій ліловій ночі,
Цим чорним ватрам.

Тримаюсь тебе, тримаюсь за тебе
Між хвиль і болю.
Лишайся сонцем на маковім небі,
Лишись собою.

Останній постріл не скінчує бій, знаю,
Та я не схиблю.
Тримай цей світ, що зорить за нами
Серцями й хлібом.

Ми все повернем. Усе відновим.
Ми ж зможем, правда?
Як загасає світло, то знову й знову
Родиться завтра,

Як страх живий, то жива й хоробрість.
Хоч ми – лиш люди,
Та я клянуся: все буде добре.
Все дійсно буде.

Валерий Сухарев

Дюковский сад

И я молюсь иногда, чтобы тупая ракета
не здесь и нигде не упала. Крича от страха.
Это приватный способ не выжить из разума,
Это попытка выжить, но бывает и так, что мокрая рубаха.
Я здесь бывал еще во времена гоп-стоп-кепок мышастого
цвета бильярдной и блатняка густого.
Стояла челюсть от кашалота, как арка,
и был крепок портвейн 777,
и я не искал по карманам слово…
……
Нынче в прудах щекастые утки плывут и в воду бормочут,
словно она переводит их речь, невнятную для ходящих
маятником пар, для вьюношей, временно откосивших,
и Отче наш их спасет для грядущего, и Дюковский
для правды вящей
окатываает горожан листвою акаций,
как акциями бессмертья…

Виктория Коритнянская

Новая воля Бога, или Почему вдруг над Одессой засветило солнце…

– Новая воля Бога! Срочная смена погоды над Одессой! – мчался с криком по небу ангел-вестовой.

– Что там еще? – выглянул из Туманной дежурный по погоде – ангел Григорий.

– Вот! – лихо притормаживая у самого порога, протянул вестовой указ. – Бог прознал, что в Одессе уже много дней нет света. И люди терпят, конечно, но сетуют, что еще и погода пасмурная – какую неделю совсем солнца не видать… – проговорил он, переводя дыхание.

«Cito! Сменить погоду над Одессой с пасмурной на ясную и солнечную!» – писалось в указе. Далее следовали координаты неба над городом, печать и подпись: «Бог, Властелин всего живого и неживого, Творец света и всего сущего и прочая, прочая, прочая…».

– Надо – сменим! – вздохнул Григорий и скрылся за дверью.

Тотчас на небе завыла сирена, и десяток ангелов, отвечающих за погоду на земле, примчались к Туманной.

– Что случилось? Сегодня – выходной! Зачем ты позвал нас? – набросились они на Григория, но тот, не сказав ни слова, вручил каждому широкие деревянные грабли.

– Выходной отменяется, – наконец произнес он и первым направился туда, где, прислушавшись, можно было различить долетавший снизу шум моря.

Ангелы расчищали небо над Одессой несколько часов. Они сгребали серые густые облака в высокие кучи, и те возвышались в небе по краям города, подобно горам…

– Передай – солнце светит над Одессой! – подошел к вестовому Григорий, когда солнечный свет обрушился вниз.

– Конечно! – кивнул тот и улетел.

Григорий долго смотрел ему вслед. Внизу шумело беспокойное море, Одесса в лучах яркого солнца была похожа на невесту…

Семен Абрамович

Война на детской площадке

Вздрогнули птицы над городом стаями,
с неба спустились, как будто оттаяли.
Взрывы вспугнули, и чайки отчаянно
вскрикнули страстно – не ждали, не чаяли.

Вздрогнули люди и кошки с собаками,
рухнули ритмы сердечные страхами.
Сбросили семя одуванчики птахами.
Бабушки, бросив вязание, ахнули.

Плачет девчушка, качели оставила.
Мальчик описался, говоря, что нечаянно.
Желтая горка застыла печальная…
Братской любви проявленье «сакральное».

Мирному городу снилось когда-нибудь,
что над обычною детской площадкою
будут ракеты летать? И украдкою
мама бежать будет с детской коляскою…

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Наша спадщина

16 **Федір Стоянов**
Під захистом ЮНЕСКО

23 **Майя Дімерлі**
Одеса – місто літератури

31 **Єлизавета Радішевська**
У сузір'ї світового джазу

Федір Стоянов*

Під захистом ЮНЕСКО

Після початку широкомасштабного вторгнення та першого ракетного удару по Одесі весною 2022 року, що призвів до пошкодження Воронцовського палацу, активізувалася робота щодо завершення підготовки номінаційного досьє для включення міста Одеси до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Невдовзі після початку війни включення до списку ЮНЕСКО розглядалося як можливий запобіжник ракетно-бомбовим ударам по місту Одесі, як захист від військової агресії.

Розуміючи, що Статутом ЮНЕСКО передбачається спрощена процедура розгляду заявок від країн, культурна спадщина яких перебуває під загрозою внаслідок війни, Одеська міська рада напружила сили для формування відповідної заявки. До цього були залучені всі можливі засоби та дипломатичні канали. В травні-вересні були проведені онлайн-зустрічі з керівництвом ЮНЕСКО, представниками Організації міст Всесвітньої спадщини, мерами міст-пробратимів тощо, уточнено вимоги до відповідної заявки з боку експертів ЮНЕСКО, напрацьовано спільний алгоритм дій з Українським національним комітетом ІКОМОС і Міністерством культури та інформаційної політики України.

Для доопрацювання досьє, підготовленого вітчизняними розробниками протягом минулих років, були залучені італійські фахівці з відповідним досвідом. У результаті співпраці деяких змін зазнали критерії та конфігурація об’єкта номінації – «Історичний центр портового міста Одеса». Сформоване номінаційне

* Начальник Управління по работі з ЮНЕСКО та охорони культурної спадщини, заступник начальника Департамента культури, міжнародного співробітництва та європейської інтеграції Одеської міської ради.

досьє на початку жовтня 2022 року було передане до секретаріату ЮНЕСКО в Парижі.

Досьє було розглянуто на Вісімнадцятій позачерговій сесії Комітету ЮНЕСКО 24-25 січня 2023 року в Парижі. В результаті Одеса була включена до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО за прискореною процедурою та водночас – до Списку Всесвітньої спадщини під загрозою. Таким чином одеські архітектурні шедеври, створені під впливом традицій різних народів і культур, посіли поважне місце серед найвідоміших світових об'єктів культурної спадщини.

Слід зауважити, що рішення про включення Одеси не було для Комітету ЮНЕСКО простим. Аби подолати протиборство з боку представників Російської Федерації та деяких нейтральних країн, українській делегації разом із країнами-партнерами на сесії довелося проявляти наполегливість для мобілізації власних сил та нейтралізувати спроби зірвати, затягнути засідання, виключити питання щодо Одеси з порядку денного тощо. Це була справжня перемога української культури та дипломатії.

Відповідно до тексту досьє, об'єкт номінації первісно називався «Історичний центр міста-порту Одеси» та займав площу 237 га. Саме з такою назвою він з 2008 року перебував у Попередньому списку Всесвітньої спадщини. Пропоновані межі об'єкта включали ядро історичної забудови міста в межах Польського узвозу, вулиці Жуковського, вулиці Садової, вулиці Торгової та прилеглої на півночі старої частини Одеського порту з історичними молами.

Однак з урахуванням думки експертів ІКОМОС, рішенням Комітету ЮНЕСКО назву об'єкта номінації було змінено на «Історичний центр Одеси». Разом із цим українській стороні рекомендовано виключити Одеський порт з меж об'єкта номінації та водночас розширити територію об'єкта до меж Комплексної охоронної зони, яка зазначена в історико-архітектурному опорному та Генеральному планах міста Одеси, тобто включити в межі об'єкта Всесвітньої спадщини майже весь історичний центр, збільшивши його початкову площу у 2,5 раза.

Після консультацій з вітчизняними та іноземними експертами Одеська міська рада підготувала текстові та графічні матеріали щодо виконання рекомендацій комітету в частині розширення меж об'єкта Всесвітньої спадщини.

Пропозиції міської ради наприкінці травня були направлені до Міністерства культури та інформаційної політики України, де вони розглядалися на засіданні Науково-методичної ради. Зазначена рада, до складу якої входять провідні українські пам'яткоохоронці, рекомендувала збільшити територію об'єкта Всесвітньої спадщини до вулиці Успенської на півдні, до вулиць Ковальської та Торгової на заході та до Лідерсовського бульвару на сході. Решта центральної частини міста разом із портом і Французьким бульваром пропонувалася як буферна зона.

Саме з такими розширеними межами об'єкта «Історичний центр Одеси» міський виконавчий комітет за посередництвом Міністерства культури та Міністерства закордонних справ України восени 2023 року направив відповідні графічні матеріали з текстовими обґрунтуваннями в Париж до штаб-квартири ЮНЕСКО на затвердження.

Однак експерти ІКОМОС, на думку яких покладаються керівні органи ЮНЕСКО, наполягли на більшому розширенні меж «Історичного центру Одеси», а саме – до меж Комплексної охоронної зони історичного центру, що проходить по вулицях Старопортофранківській, Пантелеймонівській, Леонтовича та Лідерсовському бульвару.

Тому оновлені (розширені) межі одеського об'єкта Всесвітньої спадщини були затверджені керівними органами ЮНЕСКО з другої спроби – у квітні 2024 року. Загальна площа об'єкта становить 618 га.

Таким чином одна з рекомендацій Комітету ЮНЕСКО була виконана, однак існують інші рекомендації, які повинні бути виконані українською стороною. Вони стосуються насамперед заходів зі збереження об'єкта, створення ефективної системи управління, умов для його захисту від ризиків, техногенних аварій та неналежного містобудівного розвитку.

Надалі необхідно розробити юридичні механізми, що дозволять блокувати спроби негативного впливу на об'єкт Всесвітньої спадщини. Треба розробити та запровадити таку систему управління та контролю, яка не дозволить шкодити спадщині та сприятиме її збереженню.

Головна мета, яку необхідно досягти Україні як стороні Конвенції про охорону культурної та природної спадщини та Одесі

як ініціатору включення історичного центру до списку ЮНЕСКО, полягає у збереженні унікальної одеської архітектури для людства, для майбутніх поколінь. У цьому контексті треба виконати декілька важливих завдань.

По-перше, покращити технічний та естетичний стан історичної забудови. Організовувати проведення реставраційних робіт, заохочувати власників будинків – пам'яток культурної спадщини брати фінансову участь у протиаварійних та ремонтних роботах, залучати інвестиції з метою реабілітації окремих будівель та застарілого житлового фонду.

По-друге, робити міський громадський простір більш комфортним. Тобто поступово усувати елементи, що заважають насолоджуватися одеською архітектурою. Мова йде про пластикові балкони, термінали поповнення рахунку, агресивну рекламу, позбавлені смаку літні майданчики, МАФи, антени та кондиціонери на фасадах тощо.

Попереду велика робота з підготовки дизайн-коду – кодексу візуальних правил і стандартів, що міститиме розгортки фасадів по вулицях у зоні ЮНЕСКО з детальним описом кольорів, типів вікон і дверей, параметрами допустимих вивісок тощо. Разом із цим треба створити креслення та моделі автентичних чи історично обґрунтованих огорож, навісів, вуличних меблів, кіосків, стендів для афіш, паркувальних стовпчиків, клумб та інших елементів міського середовища. Мета – виконати це в притаманному Одесі історичному стилі XIX – початку XX століть.

По-третє, необхідно змінити ставлення людей до свого міста, довести мешканцям, що Одеса – це не лише місце, де можна заробляти гроші та дихати свіжим морським повітрям. Одеса – це місто, до культурної та архітектурної спадщини якого потрібно ставитися шанобливо. Кожен, як пересічний містянин, так і бізнесмен, має розуміти, що за нехтування правилами поведінки, які діятимуть у зоні ЮНЕСКО, будуть суттєві санкції. В суспільстві має бути виховано неприйняття дій, які ведуть до пошкодження та спотворення елементів традиційного історичного середовища міста.

На жаль, повною мірою зосередитися на реалізації планів з покращення комфорту проживання та зовнішнього вигляду міста, що відповідає високому статусу об'єкта ЮНЕСКО, заважає війна, що триває.

Починаючи з липня 2023 року Російська Федерація здійснила декілька ракетних атак на історичну частину міста Одеси, яку включено до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Внаслідок прямих ракетних влучань різного ступеня пошкоджень зазнали близько ста пам'яток культурної спадщини, що розташовані як на території об'єкта Всесвітньої спадщини, так і в його буферній зоні.

Після кожної ракетної атаки місцева влада в оперативному порядку (зазвичай протягом двадцяти чотирьох годин) інформує офіс ЮНЕСКО в Україні, надаючи перелік постраждалих пам'яток із загальним описом пошкоджень, а також карту з місцями вибухів та позначенням постраждалих пам'яток. Офіс ЮНЕСКО в Україні очолює пані К'яра Децці Бердескі – професорка пам'яткознавства з великим досвідом роботи в країнах, культурній спадщині яких загрожує знищення.

Це перший етап алгоритму дій, який був напрацьований спільно з офісом ЮНЕСКО в Україні протягом 2023 року.

На наступному етапі (зазвичай протягом одного-двох тижнів) проводиться обстеження найбільш пошкоджених пам'яток, що зазнали руйнувань матеріальної структури, конструктивних елементів, декоративного оздоблення в інтер'єрі та/або в екстер'єрі.

Такі обстеження проводяться двома групами експертів, що працюють автономно. По-перше, це Комісія Одеської міської ради, до складу якої також залучено фахівців Одеської державної академії будівництва та архітектури. Комісія визначає ступінь пошкоджень та рекомендує власникам пам'яток, які першочергові заходи треба вжити для збереження та недопущення подальшого руйнування. По-друге – це експерти ІКОМОС та інших міжнародних організацій, які співпрацюють з ЮНЕСКО та інформують ЮНЕСКО про результати своїх польових досліджень.

На третьому етапі офіс ЮНЕСКО в Україні опрацьовує підготовлені експертами звіти за результатами обстежень, визначає найбільші загрози, готує пропозиції щодо консервації та збереження пошкоджених об'єктів.

Четвертий етап передбачає реалізацію реагівних заходів, санкціонованих та схвалених керівними органами ЮНЕСКО на підставі доповідей офісу ЮНЕСКО в Україні. Так, за результатами оцінки пошкоджень, завданих історичному центру Одеси через ракет-

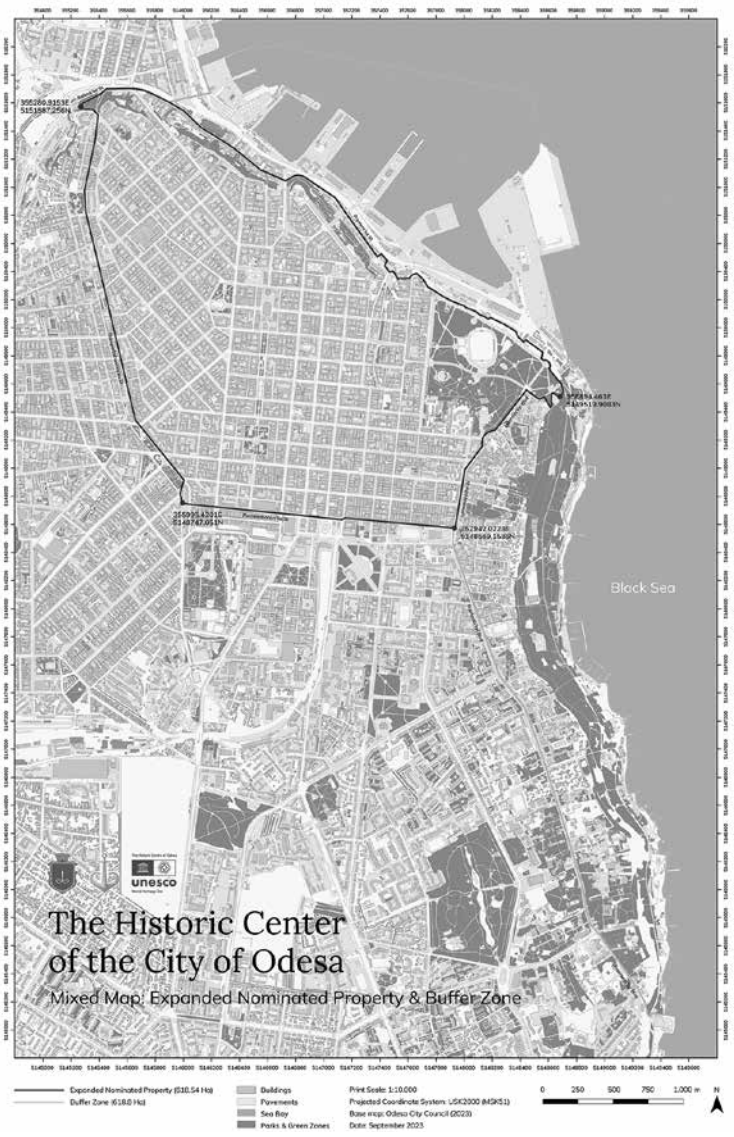

Межі об'єкта Всесвітньої спадщини «Історичний центр Одеси»

ні атаки 20 та 23 листопада 2023 року, ЮНЕСКО ініціювала два проєкти, реалізація яких фінансується з надзвичайного фонду ЮНЕСКО та інших джерел.

Зазначені проєкти передбачають низку попереджувальних, стабілізаційних, ремонтних та дослідницьких заходів на десяти пошкоджених пам'ятках та об'єктах історичної забудови міста Одеси, серед яких Будинок вчених, Археологічний, Літературний, Художній та Музей західного та східного мистецтва, два дитячі садочки, Музична школа імені Столярського тощо.

«Історичний центр Одеси» рішенням 18-ї Позачергової сесії Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО № 18EXT.COM5.2 24-25 січня 2023 року внесено до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО за прискореною процедурою на підставі критеріїв **II** – мультикультурність міста, та **IV** – містобудівний і архітектурний образ міста, та до Списку Всесвітньої спадщини під загрозою.

Площа об'єкта всесвітньої спадщини – **618,54 га**.

Межі об'єкта Всесвітньої спадщини «Історичний центр Одеси», Україна (С 1703):

Об'єкт Всесвітньої спадщини «Історичний центр Одеси». Межі проходять по вулицях: Пантелеймонівській, Старопортофранківській, Пастера, Балківській, вздовж території Одеського порту по нижній крайці схилу північніше парку імені Т.Г. Шевченка та по вулиці Приморській, по східній межі парку імені Т.Г. Шевченка та бульвару Лідерсовському, по вулиці Леонтовича.

Межі території об'єкта Всесвітньої спадщини «Історичний центр Одеси» проходять:

– на півдні – по вулиці Пантелеймонівській;

– на заході – по вулиці Старопортофранківській;

– північно-західна межа – по вулиці Пастера, по вулиці Балківській;

– на півночі – вздовж території Одеського порту по нижній крайці схилу північніше парка імені Т.Г. Шевченка та по вулиці Приморській;

– північно-східна межа – по східній межі парку імені Т.Г. Шевченка та бульвару Лідерсовському;

– на сході – по вулиці Леонтовича.

Майя Дімерлі*

Одеса – місто літератури

У всьому світі місто Одеса відоме як мультикультурне та багатонаціональне, з багатою літературною спадщиною. Твори одеських авторів перекладені багатьма мовами. У різний час в Одесі жили та працювали письменники, відомі сьогодні у всьому світі. Олександр Пушкін перебував тут у засланні та присвятив Одесі один із розділів роману «Євген Онєгін». В одеському готелі «Лондонська» зупинялися Антон Чехов, Роберт Льюїс Стівенсон, Луї Арагон та Ельза Тріоле.

1850 року Микола Гоголь працював тут над твором «Мертві душі». З Одесою пов'язані періоди життя та творчості Івана Котляревського, Адама Міцкевича, Лесі Українки, Івана Буніна, Шолом-Алейхема, Менделе Мойхер-Сфоріма, Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Ісаака Бабеля, Володимира Жаботинського, Ганни Ахматової, Миколи Куліша, Корнея Чуковського, Генріха Белля, Жоржа Сіменона та багатьох інших.

Твір «12 стільців» одеських авторів Іллі Ільфа та Євгена Петрова з 1933 по 2016 рік було екранізовано двадцять два рази п'ятнадцятьма країнами, серед яких Польща, Чехословаччина, Великобританія, Німеччина, США, Швеція, Бразилія, Куба, СРСР, Італія, Франція, Австрія, Іран.

До речі, у світі існують дванадцять міст та містечок Одеса, які названі на честь нашого міста. Два міста знаходяться в Канаді, дев'ять у США, і ще одне, Нова Одеса, у Бразилії. Можливо, бразильська Одеса – це місто, що з'явилося як нездійсненна мрія

* Керівниця офісу «Одеса – літературне місто ЮНЕСКО».

Manchester
City of
Literature

Ljubljana
City of
Literature

Melbourne
City of
Literature

Lillehammer
City of
Literature

Nottingham
City of
Literature

Kuhmo
City of
Literature

Quebec City
City of
Literature

Kraków
City of
Literature

Reykjavik
City of
Literature

Iasi City
City of
Literature

Tukums
City of
Literature

Exeter
City of
Literature

Wrocław
City of
Literature

Edinburgh
City of
Literature

Milano
City of
Literature

24.02.24 ЧИТАННЯ ДЛЯ ОДЕСИ

24 лютого 2024 о 17:00

Одеський літературний музей

вул. Ланжеронівська, 2

— Ігор Божко
— Марія Галіна
— Дарина Гармидер
— Інна Квасівка
— Євгенія Красноярова
— Михайло Куцак
— Анна Маліцька
— Крістіна Остапенко
— Михайло Сон
— Анна Стремінська
— Олександр Хінт
— Олександра Швєд
— Аркадій Штипель
— Майя Дімерлі
— та інші...

UNESCO Cities of Literature
Odesa

#ReadingforOdesa

Одеський літературний музей

ODESA

Остапа Бендера. Якби він потрапив до Нової Одеси, міг би сказати: «Це вам не Ріо-де-Жанейро», – і мав би рацію.

Літературна історія міста збережена та представлена в музеях. Імена літераторів увічнені у назвах багатьох вулиць Одеси та на меморіальних дошках.

Сьогодні ми знову відкриваємо для себе сторінки української одеської літератури, що були піддані забуттю – імена письменників «Розстріляного Відродження», тих, хто жив та працював в Одесі, був заарештований та страчений радянською владою: Майк Йогансен, Гео Шкурупій, Олекса Влизько, Михайло Семенко, Микола Куліш (жив у нашому місті п'ять років), Іван Маловичко, Сергій Єфремов (приїжджав) – усі вони були розстріляні. Аркадій Казка помер у в'язниці. До Одеси приїжджав театр Леся Курбаса. В Одеському літературному музеї досліджують їхню діяльність, долю та творчу спадщину.

31 жовтня 2019 року Одеса отримала статус Літературного міста ЮНЕСКО.

Багата літературна спадщина та міжнародна значущість одеської літератури самі продиктували необхідність оформлення статусу міста літератури ЮНЕСКО. Протягом року Управління культури та туризму, одеська мерія, громадські літературні організації та літератори готували документи для подання заявки відповідно до вимог Секретаріату креативних міст ЮНЕСКО.

Отримання визнання ми вважаємо цілком природним з погляду наявності багатої літературної спадщини. До того ж з перших років здобуття незалежності України в Одесі були започатковані та щорічно проводилися премії в галузі літератури для дорослих та дітей, проходили книжкові та літературні фестивалі.

На момент подання заявки у державному секторі у сфері культури було зайнято понад дві тисячі п'ятсот осіб. Загальний фонд Одеської національної наукової бібліотеки на 1 січня 2019 року склав 5 379 480 примірників більш як ста мовами. Фонд бібліотеки налічує також близько двохсот тисяч примірників рідкісних видань та рукописів. В Одесі працюють державні та громадські бібліотеки, у тому числі дві бібліотечні системи, які налічують понад сорок філій.

З особливим теплом згадують одесити літературний флешмоб «Одеса читає. Одесу читають», що відбувся 2017 року. На вулицях зібралися мешканці та гості міста та прочитали улюблені твори одеських авторів тридцятьма мовами світу: українською, англійською, французькою, німецькою, казахською, узбецькою, японською, болгарською, румунською, чеською, естонською, литовською, фінською, норвезькою, італійською, російською… До речі, на сайті креативних міст ЮНЕСКО на сторінці Одеси як міста літератури можна побачити фото цього флешмобу.

Отже, 31 жовтня 2019 року Одеса набула статусу креативного міста ЮНЕСКО, але вже за чотири місяці світ накрила хвиля пандемії. В цей час не тільки міста літературної підмережі, а й увесь світ відчув на собі, що означає діяти в умовах невизначеності та заборони на особисті зустрічі. Мабуть, багато підприємців і творчих людей усвідомили, що для того, щоб мати шанс на майбутнє, необхідно ставати більш креативними у своїй сфері діяльності. Що ж до Одеси та інших міст України, то через нетривалий період скасування карантинних обмежень у 2021 році ми увійшли до нової, страшнішої реальності, починаючи з 24 лютого 2022 року. Ми віримо у підтримку з боку демократичних країн світу, ми віримо у перемогу України. І все ж таки досі ми не можемо планувати ніяких заходів у повному обсязі чи бути впевненими в тому, що в останній момент через виникнення непередбачених обставин нам не доведеться все скасувати. У зв’язку з цим доволі складно давати якісь поради, крім однієї: святкуйте життя у всіх його творчих проявах, підтримуйте сьогодення в культурі, звертайтеся до вічних ідей, які об’єднують людей в усі часи, культивують у людях людське.

Однак за час з моменту набуття статусу літературного міста у нас з’явилися такі проєкти, як #прозаnostra для підлітків з О. Андрейчиковою; проводилися літературні читання, присвячені державним та міським святам, організовувалися зум-конференції із закордонними поетами, надавалися можливості для письменників відвідати літературні резиденції в інших містах літератури.

Відбувся перший поетичний фестиваль-конкурс для дітей «Нова Одіссея». Завдяки увазі меценатів переможці отримали гро-

Конкурс «Нова Одіссея». Будемо продовжувати!

шові винагороди. Конкурс підтримали подарунками для дітей дев'ять міст літератури ЮНЕСКО: Львів (Україна), Леуварден (Нідерланди), Мельбурн (Австралія), Ноттінгем (Великобританія), Любляна (Словенія), Бремен (Німеччина), Гейдельберг (Німеччина), Тарту (Естонія), Вільнюс (Литва). Сьогодні ми працюємо над наступним сезоном конкурсу. «Нова Одіссея» – результат доброї волі та любові до рідного міста прекрасного поета, одесита, що живе у США, номінанта на Нобелівську премію з літератури Іллі Камінського. Проєкт реалізується у партнерстві офісу «Одеса – місто літератури ЮНЕСКО» та улюбленої газети «Вечірня Одеса», у співпраці з Централізованою бібліотечною системою для дітей міста Одеси. Конкурс створювався як одеський, але ми отримали вірші від дітей, які продовжують писати поезії навіть під російськими ракетами, тому конкурс одразу став усеукраїнським. В ньому взяли участь вісімдесят чотири учасники з двадцяти регіонів України.

Також у співпраці з Іллею Камінським 30 квітня 2023 офіс «Одеса – місто літератури» провів джазово-поетичні читання Спів/Розмова, присвячені святкуванню Міжнародного дня джазу ЮНЕСКО. У заході взяли участь вісім американських поетів

у форматі відеозапису та десять одеських, у тому числі двоє, які досі перебувають на передовій, а також одинадцять джазових музикантів з семи країн світу у форматі відеозапису.

До Міжнародного дня джазу 2024 року був створений оригінальний Українсько-гавайський джазово-поетичний проєкт – спільна культурна ініціатива між Одесою та Гонолулу (Гаваї, США). Нашими друзями з гавайського джазового тріо «Red Nova» було обрано три вірші з підсумкового альманаху «Нової Одіссеї». Вірші пролунали у виконанні двох дівчаток, переміщених з України. Навколо читань відбувалася джазова імпровізація гавайського тріо.

«Музиканти відомого гавайського джазового ансамблю «Red Nova» у 2024 році об'єдналися з поетичним фестивалем-конкурсом «Нова Одіссея», щоб донести світові слова та мудрість дітей України через наснажливу композицію, зняту за пів світу, в Америці, братській нації, в прагненні до постійної свободи для всіх. Є надія, що правдиві та невинні голоси цих дітей почують у всьому світі».

Ми планували оприлюднити відеозапис проєкту 30 квітня, але у зв'язку з жалобою прем'єрний показ був перенесений на 15 травня.

Літературний флешмоб зібрав тисячі одеситів та гостей міста

24 лютого – в другу річницю початку повномасштабної російської агресії, за ініціативою міста літератури ЮНЕСКО Мілана п'ятнадцять креативних міст літературної мережі з одинадцяти країн світу провели читання творів українських авторів на знак солідарності з Одеським літературним музеєм, який постраждав від обстрілів російськими ракетами. Одеса із вдячністю долучилася до читань. Одеські поети читали твори українських авторів разом із сестринськими містами літератури.

Сьогодні одеські поети працюють разом над перекладами світової поезії для «Вечірньої Одеси». Вже другий випуск газети підготований зі сторінкою, присвяченою проєкту. Цю можливість також надав одеським поетам Ілля Камінський.

І ще багато про що можна розповісти, але, сподіваємося, наступного разу з'явиться можливість розповісти більше подробиць про окремі проєкти, що були реалізовані містом літератури.

Можливість взаємодії у доброзичливому середовищі мережі креативних міст, спеціально створеної для виникнення ефекту синергії у процесах культурного обміну, неможливо переоцінити. Це дозволяє не лише просувати імена міст-учасників в заявленій номінації у міжнародній спільноті, а й здійснювати кроссекторальну співпрацю, розкривати творчий потенціал, збагачувати один одного унікальними рисами наших культур та ідей

креативних міст. Якщо спробувати уникнути загальних слів, це схоже на квітучий сад, який запилюють бджоли. Ми знаємо, що від вільного польоту бджіл, зайнятих у перехресному запиленні, залежить майбутній урожай прекрасних плодів, насолодитися якими зможуть усі, незалежно від того, чи були вони зайняті у сфері садівництва, чи служили суспільству в інших галузях економіки. Але якщо порівнювати плоди культури з соковитими фруктами, то від їхньої якості залежить психоемоційне здоров'я суспільства. І цілком очевидно, що без перехресного запилення квіти не набувають наступного етапу реалізації свого чудового потенціалу – перетворення на плід. У наші складні часи дуже важливо мати можливість на міжнародному рівні надавати та отримувати підтримку дивовижних людей, які присвятили себе служінню культурі. А в Одеси з'явилася така можливість саме завдяки приєднанню до мережі літературних міст ЮНЕСКО.

Єлизавета Радішевська

У сузір'ї світового джазу

Одеса – місто з багаторічними традиціями музичного мистецтва різних стилів і жанрів, професійних виконавців і аматорів. Важливою складовою різноманітних музичних напрямків з середини 20-х – 30-х років XX століття став розвиток естради та джазу, які особливо поширилися з середини 50-х років. Про історію розвитку джазу в нашому місті, а також про сьогодення джазової Одеси ми поговорили зі співпрезиденткою одеського Джаз-клубу імені Миколи Голощапова Оленою Шевченко.

– Як починався джаз в нашому місті та як Одеса стала містом джазу?

– Історію розвитку джазу в Одесі – ансамблів, оркестрів, солістів, співаків та інструменталістів – найкраще відображають книги відомого досвідченого письменника, історика та джазового барабанщика Анатолія Горбатюка.

Якщо коротко описати основні віхи розвитку – значною хвилею поширення авторитету професійного джазового мистецтва в нашому місті стало відкриття у вересні 1980 року спеціалізації «Естрада та джаз» в Одеському музичному училищі імені К.Ф. Данькевича (тепер Одеський фаховий коледж імені К.Ф. Данькевича). Під керівництвом Миколи Голощапова відділ швидко долучився до концертної діяльності з виступами ансамблів і молодіжного біг-бенду на професійних сценах Одеси, а потім на фестивалях в інших містах України та країн Європи. Репертуар містив складні зразки сучасного джазового аранжування з імпровізаціями студентів і викладачів джазового відділу. Активність концертної діяльності джазового відділу та авторитет Миколи Голощапова сприяли

Джаз під час війни – в одеському Міському саду

заснуванню та розвитку Джазового клубу, зв'язків із джазовими музикантами інших міст України та Європи, що закріпило авторитет Одеси як міста джазу. Члени Джазового клубу – Микола Голощапов, Фелікс Кохрихт, Юрій Євстратов, Ростислав Кобанченко – організатори концертів, джем-сейшенів, лекцій з історії джазових стилів, творчості легендарних виконавців, концертних і фестивальних записів ще на магнітофонній стрічці.

У 1990 та 1995 роках з бурхливим успіхом і широким резонансом пройшли міжнародні джазові фестивалі під керівництвом Миколи Голощапова.

Історію джазу в Одесі продовжили концерти Клубу високої музики Юрія Кузнєцова (1997-2002), а з вересня 2001 року – щорічний одеський Джаз-карнавал під орудою Михайла Фрейдліна та Юрія Кузнєцова, яких назвали «мозком і душею фестивалю». За короткий час фестиваль здобув великий міжнародний авторитет і широку географію музикантів різних стилів і жанрів, які високо цінять можливість виступити на одеській джазовій сцені.

З 2011 року вересневі фестивальні концерти продовжилися під гаслом «Всі стилі в гості до нас!» у проєкті Юрія Кузнєцова та Наталії Ертнової.

– Які найбільш яскраві та відомі проєкти ЮНЕСКО у сфері джазу втілилися в Одесі?

– Найбільш яскравим, безумовно, стало святкування Всесвітнього дня джазу. Саме це право Одеса одержала у квітні 2012 року, коли одесити під керівництвом Миколи Голощапова та Михайла Фрейдліна підтримали заклик ЮНЕСКО святкувати Міжнародний день джазу та провели великий концерт за участю досвідчених джазових виконавців – Сергія Терентьєва (рояль), Олега Золоєва (спів), а також джазових виконавців

Олексій Петухов (зліва), Олена Шевченко та молоді виконавці під час шефського концерту для воїнів

Всесвітній клуб одеситів.
Степ від чемпіонки світу Насті Павлішиної

нового покоління – квінтету Олексія Петухова (рояль) і студентів джазового відділу коледжу, які стали лауреатами та переможцями джазових конкурсів. Нова традиція сучасної історії джазу надала новий енергійний імпульс не тільки підтримувати, але й розвивати джазові проєкти кожного року: з 2013-го до 2019-го наприкінці квітня святкування Міжнародного дня джазу збирало аншлагові зали прихильників мистецтва імпровізації на сценах Одеського музично-драматичного театру імені М. Водяного, Обласної філармонії імені Д. Ойстраха, Концертно-виставкового комплексу «Одеса» в Аркадії. Кожний концерт мав особливу концепцію, яскраву афішу з логотипами ЮНЕСКО, програми з двох і трьох відділень. В них брали участь музиканти сучасної джазової школи, переможці конкурсів віком від восьми до двадцяти років, гості з різних міст України (Київ, Херсон, Львів, Черкаси, Ізмаїл, Южний, Білгород-Дністровський), а також переможці Першого (і поки ще єдиного) міжнародного конкурсу «Master Jam», який відбувся в Одесі у червні 2013 року з вибуховим успіхом на весь джазовий світ. У наступних святкуваннях Міжнародного дня джазу на одеській сцені виступали майстри імпровізації дванадцяти країн світу. Кожного разу оргкомітет під орудою Михайла Фрейдліна посилав у Париж до Штабу ЮНЕСКО офіційну заяву на участь у міжнародному проєкті. Одесити одержували листи підтримки, а після свята – листи подяки за підписом Посла доброї волі Хербі Хенкока.

Вимушеною паузою у проведенні джазового свята став 2020 рік – завадив карантин. У 2021 році можливим був тільки

Юні саксофоністи

сольний концерт Олексія Петухова у клубі. А далі, 30 квітня 2022-го, вже під час війни, Олексій Петухов грав велику сольну програму, під час якої ворожа ракета зруйнувала частину аеропорту.

– Російська агресія порушила безліч планів та яскравих починань у сфері вітчизняної культури. Чи розвивається джаз під час війни?

– Попри тяжкий стан у місті та країні джаз продовжив свою історію у Всесвітньому клубі одеситів. Регулярні благодійні джазові концерти допомогли збирати кошти на підтримку ЗСУ – бійців 159-ї бригади тероборони міста Одеси. Молоді музиканти під керівництвом Олексія Петухова неодноразово давали концерти для бійців тероборони, які слухали імпровізації зі зброєю у руках. Також для воїнів 159-ї бригади тероборони я підготувала «Джазові хвилинки» – чотирнадцять випусків на сторінці у Facebook з історії джазу, військових оркестрів, огляд сучасних джазових програм у Всесвітньому клубі одеситів (травень-вересень 2022 р.).

Проведення регулярних концертних джазових програм у вітальні Всесвітнього клубу одеситів дали певні аргументи створити Джаз-клуб і прийняти Олексія Петухова та мене у члени ВКО.

– З початку 2023 року за вашою ініціативою згідно з проєктом «Джаз для дітей та дорослих» у вітальні ВКО пройшли концерти для вимушених переселенців. Розкажіть, будь ласка, про це докладніше.

– Так, для дітей та їхніх батьків грали та співали учні мистецьких шкіл № 1 імені Еміля Гілельса, № 2, № 4 та № 15 імені Тетяни Боєвої. Дитячі посмішки, осяяні очі, зацікавленість майстерністю юних виконавців надавали всім мажорний настрій.

Регулярні джазові програми для дітей та дорослих дали підстави налагодити стосунки з ЮНЕСКО, відправити до штабу інформацію про наміри провести Міжнародний день джазу впродовж усього квітня на різних сценах за участю виконавців віком від восьми до вісімдесят шести років, військових оркестрів. Лист підтримки ЮНЕСКО дав можливість поширити програму на благодійній основі для сприяння ЗСУ та затвердити програму фестивалю «Джаз – музика Перемоги!» з директором Департаменту культури, міжнародного співробітництва та європейської інтеграції Одеської міської ради Іваном Ліптугою.

– Тож джазовий квітень 2023 року попри війну був яскравим та насиченим?

– Це було справжнє джазове свято. Фестиваль був присвячений 125-річчю з дня народження Джорджа Гершвіна та 110-річчю заснування Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової. Наші проєкти з Майєю Дімерлі дали можливість бакалаврам і магістрам, професорам і випускникам академії грати та співати джаз! Вперше звучали імпровізації на різних інструментах, авторські композиції в ансамблі Олексія Петухова та степ-денс багаторазової чемпіонки України, Європи та світу Анастасії Павлішиної. Вперше у святкуванні Міжнародного дня джазу в Одесі імпровізації звучали в церкві на органі, баяні та скрипці, у програмах військових оркестрів на вуличних і паркових майданчиках, пролунала окрема джазова програма за участю

учнів мистецьких шкіл у залі мистецької школи № 1 імені Е. Гілельса, авторська програма та джем-сейшен джазових музикантів і соліста військового оркестру в артгалереї Міського саду. І головне – у джазовому святі брали участь понад двісті п'ятдесят виконавців! Сотні слухачів на семи локаціях одержали велику емоційну підтримку та насолоду в тяжкий час.

Штаб ЮНЕСКО надіслав керівникам колективів і авторам проєкту сім листів подяки за підписом легендарного джазового маестро сучасності Хербі Хенкока.

Історія розвитку джазу в Одесі під час війни за підтримки ЮНЕСКО стала темою моїх виступів на наукових конференціях у Музичній академії та Мистецькій школі № 1 імені Е. Гілельса, статей у збірках, майстер-класів з переглядом відео- та фотоматеріалів.

– Як живе та чим опікується Джаз-клуб у воєнні роки?

– Наприкінці 2023 року Джаз-клуб ВКО одержав ім'я Миколи Голощапова – видатного майстра, засновника та керівника джазової освіти та біг-бенда, що став відомим професійним колективом. А на початку 2024 року ми з Олексієм Петуховим відкрили цикл лекцій з історії джазу, окремих сучасних стилів, творчих портретів відомих виконавців. Новий формат зустрічей у Джаз-клубі ВКО привернув увагу нових слухачів різного віку та музичних смаків.

Підготовка Міжнародного дня джазу у квітні 2024 року показала, що успіх багатоденного фестивалю минулого року дав можливість учасникам створити особисті окремі проєкти. Джаз-клуб імені М. Голощапова запропонував перегляд відеоматеріалів і коментарі з історії святкування МДЖ в Одесі з 2012 року,

виставки фотографій сучасних концертів, благодійний концерт заслуженого артиста України Сергія Терентьєва, а також окремий концерт «Діти грають, співають і малюють джаз» у Мистецькій школі № 1 імені Е. Гілельса. На жаль, дату гала-концерту у Джаз-клубі двічі змінювали через жалобу після прильотів ворожих ракет та загибель людей. Попри проблеми гала-концерт був прикрашений дебютом юних співачок МШ № 7 класу Алли Кочиашвілі та блискучими імпровізаціями мовою степ-денсу Анастасії Павлішиної під запис нових джазових творів Олексія Петухова. Друга частина концерту – щирі привітання з джазовим святом, теплими словами підтримки та авторською композицією джазового тріо Соні Черниш – одеситки, яка вже два роки навчається у Берні (Швейцарія), але не втрачає зв'язків з рідним містом. Надзвичайним сюрпризом став запис прем'єри джазової сюїти акустичного тріо «Red Nova» Пітера Шнайдліна з Гонолулу (Гавайські острови, США) з віршами одеських поетів, учасників фестивалю-конкурсу «Нова Одіссея» 2023 року у виконанні двох українських дівчат, які з сім'ями переїхали до США. Американські музиканти приєдналися до проєкту «Джаз – музика Перемоги!» та зареєструвалися з одеськими музикантами у заяві до ЮНЕСКО.

Таким чином джаз об'єднав виконавців різних країн у вільному спілкуванні мовою музики, порозумінні завдяки творчим ідеям у момент виконання, відкритості та свободі.

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Історія, краєзнавство

40 **Вадим Хмарський**
Наративні джерела з історії Одеси 30-х років XIX століття: відоме коло та нові відкриття

58 **Валерий Шерстобитов, Валерий Нетребский**
Переулок Нечипуренко (Авчинниковский), 14, и его обитатели

74 **Ольга Козоровицька**
Справа з адвокатського архіву

81 **Вера Зубарева**
Вдали от берега
Ким Беленкович
1956. Из «Промыслового журнала»

109 **Юлія Добролюбська**
Чудернацькі апарати реабілітації та лікувальної гімнастики Густава Цандера в Одесі

Вадим Хмарський*

Наративні джерела з історії Одеси 30-х років XIX століття: відоме коло та нові відкриття

Вітчизняна історіографія разом зі всім українським суспільством в умовах агресивної експансіоністської політики Російської Федерації та широкомасштабної війни проти України отримали колосальний імпульс для переосмислення свого минулого. Історія українського Причорномор'я активно переглядається та дискутується як щодо давньої та ранньомодерної (до кінця XVIII століття), так і модерної доби, яку можна уявити як послідовний ланцюг трьох періодів – імперського, радянського та сучасного (останній інколи визначають як постмодерний). Своєрідним наріжним каменем у регіоні в імперський період було місто Одеса – його економічний, культурний та адміністративний центр. На наш погляд, у цивілізаційному сенсі у «довгому XIX столітті» (кінець XVIII – початок XX ст.) тут відбувалися кілька потужних, інколи суперечливих процесів: 1) інкорпорація новоприєднаного краю адміністративними засобами, що продукувались у центрі імперії; 2) стихійне і мало контрольоване урядом заселення краю, переважно з сусідніх регіонів України, що у XX ст. подеколи класифікували як «народну колонізацію» та 3) проникнення європейської модерності, що було об'єктивним процесом тодішнього формату глобалізації.

Отже, для подальшого осягнення історії краю та його найбільшого міста в імперський період необхідна нова її інтерпретація (зокрема за допомогою «деколонізаційного» дискурсу), що неможлива як без переосмислення вже наявних і опублікованих історичних джерел – актових та наративних, так і без актуаліза-

* Професор Одеського національного університету ім. І.І. Мечнікова.

ції нових матеріалів. У даному разі зосередимося на історичних джерелах особового походження з історії Одеси «воронцовської доби», тобто двадцятиліття з середини 20-х і до середини 40-х років, коли Михайло Воронцов перебував у місті в якості новоросійського і бессарабського генерал-губернатора, а потім звузимо фокус до 30-х років та зокрема до одного 1835 року та визначимо місце серед них такого історичного джерела, як щоденник Аполлона Скальковського, якому нині судилося пережити «перевідкриття», або вихід на новий рівень актуалізації.**

У межах однієї статті важко дати характеристику всьому комплексу джерел особистого походження навіть для одного міста за два десятиліття. Втім у даному разі немає й потреби, адже важливіше скласти уявлення про структуру комплексу джерел особового походження. Тому використаємо віддзеркалення загальної картини у двох різнопланових фундаментальних виданнях, виконаних приблизно в один час, але на значній відстані одне від одного та на відмінних методологічних засадах – радянському анотованому покажчику наративних видань та монографії американської дослідниці.

Фундаментальне чотиритомне (у десяти книжках) видання «Історія дореволюційної Росії у щоденниках та спогадах», здійснене у 1976-1985 рр. під орудою радянського історика Петра Зайончковського, вважаємо, дає панорамне уявлення про коло наративних джерел. У вступній статті П. Зайончковський наводить хрестоматійні слова, що їх не можна не повторити: «Щоденники та спогади є однією з найважливіших груп історичних джерел. При всьому суб'єктивізмі цієї групи джерел, а отже, необхідності вельми критичного підходу до них, щоденники та спогади

** Докладніше про дану проблематику з точними посиланнями на історичні джерела та історіографію можна ознайомитись у таких публікаціях автора: Перспективи актуалізації джерел особового походження з історії Одеси «воронцовської доби» // Старожитності Лукомор'я. 2022. № 3 (12). Травень – червень. С. 17-25; Спогади про Одесу 30-х років XIX ст.: у фокусі між «воронцовською епохою» та одним роком // Чорноморська минувшина: записки Відділу історії козацтва на півдні України: зб. наук. праць / за ред. В.А. Смолія. Одеса: ФОП Бондаренко М.О. 2022. Вип. 17. С. 47-55; Подорож історика Аполлона Скальковського до Миколаєва у 1835 році: передумови, деталі, наслідки // Гуманітарний вісник НУК: збірник наукових праць. Випуск 16. Миколаїв: Ілліон, 2023. С. 219-222

становлять виняткову цінність як такі, що містять матеріали, що не знаходять відображення ані в офіційних документах, ані в джерелах інших типів». Якщо матеріали офіційного походження висвітлюють лише одну сторону історичного процесу – офіційну, то «щоденники, а також спогади, дають уявлення про іншу – залаштункову сторону досліджуваного явища, дозволяють уточнити відомості, що наводяться в офіційних матеріалах». Умовно історик об'єднує щоденники та спогади терміном «мемуари», та цінність їх, на його думку, полягає у тому, що вони можуть дати більш-менш цілісне уявлення як про епоху (побут, звичаї тощо), загальні обставини, так і про можливості рис характеру і психології осіб, що мали помітний вплив на сучасників. При цьому історик таки розрізняє щоденники та спогади: «Так, щоденники по своїй природі більш вірогідні, аніж спогади. Їм притаманна свіжість сприйняття, отже, більш вірогідний опис тої чи іншої події. Спогади пишуть, як зазвичай, через певний час після подій, що відбуваються, коли деякі деталі можуть бути забуті. Але при цьому події в них висвітлюються більш систематично».

Першій половині XIX століття присвячено другий том названого видання (охоплює 1801-1856 роки). Фронтальний огляд його свідчить, що «воронцовської» Одеси тою чи іншою мірою торкається 41 наратив. Дозволимо собі розділити їх на три види: 1) спогади; 2) подорожні нотатки та 3) щоденники. Виділення третьої групи вважаємо принциповим, зважаючи на ремарку П. Зайончковського, хоч сам він такої групи не виділив.

Перший вид є найчисленнішим – до нього належать 24 твори, тобто більш ніж половина від загальної кількості, та його можна розділити на чотири групи: перша – містять загальний опис міста, друга-четверта – надають сфокусований погляд на окрему подію, персону чи установу і мають вузький чи локальний характер. Перша група є найбільшою, та до неї належать десять найвідоміших наративів, що їх найчастіше використовують дослідники. Належать вони пересічному одеситові С. Бориневичу, віце-губернатору Бессарабської області, та керченському градоначальникові П. Вігелю, письменникові Н. Кукольнику, директорові Рішельєвського ліцею М. Мурзакевичу, викладачеві Рішельєвського ліцею та Новоросійського університету І. Палімпсестову, управителю

контори іноземних поселенців А. Фадєєву, одеському громадському діячеві О. Чижевичу, директорові Рішельєвського ліцею Й. Шершеневичу, чиновникові канцелярії генерал-губернатора М. Воронцова М. Щербиніну. На окремій персоні сфокусовано сім наративів – три автобіографії (М. Бутурлін, А. Різо, М. Соколов), розповіді близьких про своїх родичів (М. Дієвський), колег (І. Калашников) та про видатних відвідувачів (М. Де Рібас) або відомих місцевих персон (П. Морозов). Ще чотири твори зосереджені на окремих локаціях – Рішельєвський ліцей (В. Кренке, П. Селецький), театр тощо (П. Вейнберг, М. Веселовський). Три наративи присвячені окремим подіям, зокрема візиту імператора Миколи І до Одеси у 1837 р.

Подорожні нотатки, другий вид наративів, включають 14 творів. Переважна більшість з них – це описи мандрівок у вигляді спогадів, і теж активно використовуються краєзнавцями у своїх працях. Відзначимо, що кількість творів мандрівників з Російської імперії (К. Авдєєва, М. Всеволожський, А. Демидов, П. Свін'їн, М. Туровський, О. Шишкіна) вдвічі перевищує число творів іноземців (німець Фрідріх Гагерн, французи Марі Гутрі та Огюст Мармон). Пропорція ще збільшиться на користь «місцевих», якщо мати на увазі ще чотири подорожніх щоденники або звіти А. Леонтовича, Н. Лонгінова, П. Морозова, М. Мурзакевича, які вони зробили під час виконання своїх службових обов'язків. Така диспропорція пояснюється не лише тим, що піддані російського імператора частіше пересувалися по своїй державі, але, головне, що упорядники названого видання залучили твори лише російською мовою.

Нарешті маємо констатувати, що третій вид (щоденники) представлений лише одним наративом. Це щоденник Григорія Соколова (1810-1852) – поміщика Херсонської губернії, віцепрезидента Товариства сільського господарства Півдня Росії, редактора його «Записок», члена Одеського товариства історії та старожитностей (ОТІС). Джерело підготував до друку секретар ОТІС Олексій Маркевич і опублікував у трьох томах «Записок» ОТІС протягом 1902-1906 рр. Слід зазначити, що публікація була далеко не ідеальною, адже упорядник опублікував наратив не цілком, а у витягах, коментуючи одні фрагменти та зовсім опускаючи інші. На жаль, щоденникові записи, що їх О. Маркевич

одержав від родича, стосувалися лише двох років. Врешті загальний обсяг публікації склав понад 2,5 авторські аркуші. Можна вважати, що цією публікацією була започаткована археографічна актуалізація щоденників з історії українського Причорномор'я. Про те, що актуальність цього наративу висока, свідчить і сучасна його републікація у «Кіровоградському краєзнавчому віснику» (2010, випуск IV).

З огляду на суттєвий недолік розглянутого вище радянського видання – не включення творів іншими, крім російської, мовами, варто звернутися до одного з авторитетних закордонних досліджень, причому написаного приблизно в один час зі згаданим вище виданням. Безсумнівно, такою є робота американської дослідниці Патрісії Герлігі (1930-2018) – авторки найвідомішої праці з історії Одеси у «довгому XIX столітті» «Одеса. Історія міста, 1794-1914». Книга мала два видання (1986, 1991), була перекладена і видана українською (1999) та двічі – російською мовами (2007, 2009). Важливість наративних джерел для дослідження історії міста стає очевиднішою, якщо переглянути науковий апарат цієї монографії. У переліку використаних джерел та літератури джерела особового походження посідають п'яту частину. Приблизно таку саму картину спостерігаємо й у посиланнях до розділів. Наприклад, у шостому розділі «Зростання міста, 1815-1861» наявне 151 посилання. У них згадано 40 наративних джерел, на які понад 100 разів зроблено посилання. Найбільше, 11 разів, авторка апелювала до подорожніх нотаток англійця Вільяма Джессі, а також (по 5-8 разів) – до аналогічних творів француза Ксав'є Омера де Геля, англійців Едварда Мортона та Ширлі Брукса, американця Джона Стефенса, німця Йоганна-Георга Коля та спогадів Костянтина Скальковського – сина відомого історика. Зазначимо, що у розділі є фрагмент, спеціально присвячений Михайлу Воронцову. Більше половини з 29 посилань – на дюжину наративних джерел. Окрім всіх названих вище це ще подорожні нотатки англійця Джеймса Вебстера та американця Вінсента Нолті, але з тою відмінністю, що найбільше посилань тут на епістолярію – листи батька до М. Воронцова. Серед інших наративів – автобіографія селянина Миколи Шитова. Отже, наративні джерела є невіддільною складовою фундаментального дослідження

П. Герлігі. Серед них домінують подорожні нотатки переважно іноземних мандрівників. Менше представлені спогади. Це можна віднести до особливостей праці шановної авторки, адже менший доступ до радянських архівів та бібліотек вона чудово компенсувала доступом як до звітів консулів у закордонних архівосховищах, так і творів подорожників європейськими мовами – у закордонних книгосховищах. Відзначимо, що в арсеналі авторки не було жодного щоденника у його класичному форматі.

Тепер звузимо фокус наративів лише до 30-х років, а потім до одного року – 1835-го. Згаданий фронтальний огляд творів з історії Одеси за допомогою видання «Історія дореволюційної Росії у щоденниках і спогадах» дає підстави твердити про задовільне, на перший погляд, насичення наративними джерелами історії 30-х років. Як зазначено, про «воронцовську добу» розповідають ледве не чверть сотні спогадів. Втім, якщо звузити фокус до 30-х років, то лишається 15 творів. Очевидно, що картина значно зміниться, якщо мова йтиме лише про один рік, зокрема 1835-й.

Оприлюднення джерел особового походження про 30-ті роки розтягнулося на понад шість десятиліть «довгого XIX століття». Першим таким наративом можна визнати розповідь інтелектуала П. Морозова про духовне життя одеситів наприкінці 20-х – на початку 30-х рр., опубліковану 1834 р. в альманасі «Подарунок незаможним». Наступну публікацію – спогад аноніма про візит імператора до міста у 1837 р., що з'явився окремим виданням, фіксуємо у 1848 р. Черговий твір з'явився друком лише через 20 років у журналі для духовенства «Мандрівник» – спогади М. Дієвського про свого батька-протоієрея. У 70-ті рр. можна спостерігати відносне археографічне пожвавлення: протягом одного року друком вийшли три джерела – в історико-літературному журналі «Російській архів» (П. Морозов – двічі, М. Щербинін). Наступного десятиліття побачив світ лише один наратив – в історичному журналі «Російська старовина» (історик М. Мурзакевич). Справжній археографічний прорив відбувся у 90-ті роки – дев'ять текстів. Насамперед мова йде про збірку спогадів «З минулого Одеси», упорядником якої виступив представник знакової для міста родини Л. Дерібас, редагували її А. Єгоров, О. Кирпичников

та В. Яковлєв (два останніх – університетські професори), а спонсором був знаменитий міський голова Г. Маразлі. З 19 уміщених там текстів загальним обсягом 14 авторських аркушів шість стосувалися 30-х років (С. Бориневич – двічі, М. Веселовський, О. Гавриленко, Осип Чижевич, Йосип Шершеневич), ще два – у журналах «Російській архів» (А. Фадєєв) та «Російська школа» (П. Вейнберг). Після цього настає вакуум – не зафіксовано жодного виданого мемуарного твору з історії Одеси 30-х років XIX століття.

Огляд названих вище наративів здійснимо через загальну характеристику кожного (за абеткою) за такими параметрами: автор (атрибуція, масштаб особистості), різновид (мемуари, автобіографія), питома вага «одеського» фрагменту в обсязі всього твору, тривалість перебування автора у місті та зокрема у 1835 р., хронологічна дистанція (від подій і до написання тексту), археографічна актуалізація (упорядник, формат) та фокус (загальна картина, деталі чи змішаний варіант).

Самуїл Бориневич (1810 – ?) переїхав до міста у 1831 р. Пересічний городянин став батьком відомого земського статистика Антона Бориневича (1855-1946). Саме останній відредагував два невеличкі спогади свого 84-річного батька і подав їх до збірки «З минулого Одеси». В одному творі розповідається про зовнішній вигляд міста у першій половині десятиліття, а у другому містяться три розповіді про одесита П. Разумовського та деталі про церковне та театральне життя міста.

В Одесі у родині нотаря народився Петро Вейнберг (1831-1908). У п’ять років його віддали навчатися до пансіону В. Золотова, потім він перейшов до гімназії при Рішельєвському ліцеї, а після цього продовжив навчання у самому ліцеї. У 1850 р. перевівся до Харківського університету, згодом опинився у Петербурзі. Був відомим перекладачем світової літературної класики, викладав історію російської літератури у різноманітних закладах, був помітним громадським діячем помірковано ліберального спрямування. Саме про здобуття початкової та середньої освіти він згадує у своїх спогадах через понад півстоліття.

Протоієрей Матвій Веселовський у своїх спогадах хоч і стверджує, що нижня межа його пам’яті сягає лише 1841 р., але таки наводить коротенький спогад «Про чуму 1838 р.» – всього на одну

сторінку. Ще один протоієрей, Ілля Дієвський (1801-1849), який був ще й мандрівним істориком та археологом, став у центрі спогадів свого сина Михайла (? – 1893).

Випускник Московського шляхетного університетського пансіону, пензенський поміщик Павло Морозов (1808-1881) переїхав до Одеси у 1824 р. і розпочав кар'єру у канцелярії генерал-губернатора. Він брав активну участь в інтелектуальному житті міста – співпрацював як автор і один з редакторів у газеті «Одеський вісник» (з 1827 р.), заснованому у 1828 р. Товаристві сільського господарства Південної Росії (редактор його «Листків»), редагував і видавав довідниковий «Новоросійський календар» (1831-1837), а також два випуски історико-літературного «Одеського альманаху» (1831-1832). Саме йому належить перший, по суті, твір з історії міста – «Історичний погляд на Одесу» (1831). Саме його невеличкі загальні спостереження про святкування Різдва Христового та Нового року в місті можна віднести до початку десятиліття. У 1837 році П. Морозов через господарські справи виїхав з міста до свого поміщицького маєтку та різко відійшов від всієї попередньої діяльності. Згодом у журналі «Російський архів» та окремими відбитками вийшли його спогади «Моє знайомство з М.Л. Магницьким» (1875) та «З одеських спогадів» (1877). Перший і переважна більшість другого значною мірою присвячені названій персоні, але є розповіді про археолога П. Бларамберга та публіциста О. Стурдзу. Оскільки М. Магницький приїхав до міста у 1834 р., то описувані події могли відбуватися лише з грудня 1834 до середини літа 1837 рр.

У 1830 р. приїхав до Одеси випускник Московського університету Микола Мурзакевич (1806-1883). З наступного року він почав працювати у Рішельєвському ліцеї, ставши ад'юнктом (1837), а потім і професором (1839) кафедри російської історії. Тобто 30-ті роки були для нього стартовими у місті й успішними у кар'єрі. Поступово він став помітним істориком, археологом та археографом. Особливо цьому сприяло ОТІС, засноване 1839 р. Він був там до самої смерті ключовою особою – один із його фундаторів, секретар та віцепрезидент. Тому не дивно, що його постать привертала увагу наукової громадськості. Коли редактор журналу «Російська старовина» М. Семевський одержав від небожа М. Мурзакевича

особисті матеріали покійного, то вирішив їх оприлюднити. Він звернувся з проханням розглянути ці папери до князя В. Дабіжи (1823-1902), який деякий час жив в Одесі, а на той час працював у Києві чиновником в освітній сфері, особисто знав і товаришував з М. Мурзакевичем. В. Дабіжа відібрав зі всіх матеріалів автобіографічні записки. Видання було здійснене як на сторінках названого журналу (1887-1889), так і окремою книжкою (1889). Упорядник дав тексту подвійну назву: на титулі – «Автобіографія», а у самому тексті – «Записки». Твір охоплює 44 роки життя М. Мурзакевича і завершується описом подій перед призначенням його директором Рішельєвського ліцею (1806-1852). Весь текст має понад 10 авторських аркушів, а 30-м рокам присвячено понад третину обсягу – 4 авторських аркуші. Джерело є вельми інформативним, містить як численні дані, так і думки з історії закладу освіти, його керівників і викладачів, так і всього міста.

Державний діяч Андрій Фадєєв (1789-1867) на початку кар'єри працював чиновником щодо упорядкування життя іноземних поселенців у Катеринославі (1817-1834), а у 1834-1837 рр. був управителем конторою іноземних поселенців в Одесі. Згодом він став саратовським губернатором, займав значні чиновницькі посади. Серед його онуків письменниця Олена Блаватська, державний діяч Сергій Вітте. А. Фадєєв залишив вельми розлогу автобіографію, що була опублікована (з деякими вилученнями) 1891 р. у журналі «Російський архів», а через шість років надрукована в Одесі цілком і окремою книжкою у двох частинах (455 сторінок). Виданням наративу опікувалася молодша дочка автора Надія, яка підготувала передмову, примітки, післямову та додатки. Обсяг спогадів – понад 25 авторських аркушів, але на «одеський» фрагмент припадає лише вісім сторінок. У 2017 р. спогади А. Фадєєва були перевидані. Вони містять не тільки деталі його особистого життя, але й загальну оцінку одеського суспільства.

Син поміщика і випускник Рішельєвського ліцею Осип Чижевич (1826-1898) був відомим одеським громадським діячем та мемуаристом. Так, у 1890 р. друком вийшли його «Тираспольські поміщики тридцять років тому. Щоденник депутата від дворян Херсонської губернії, Тираспольського повіту, по справі про

звільнення селян від кріпосної залежності», а 1897 р. – «Записки одеського мисливця». Його спогади «Місто Одеса та одеське суспільство. Спомини одеського старожила» відкривають згадану археографічну збірку 1894 р. і є найбільшими за обсягом, займаючи ледве не чверть всієї книжки. Вони охоплюють опис життя Одеси за сорокалітній період – з 1837 по 1877 рр., де він послідовно розповідає про навчання у Рішельєвському ліцеї, вигляд міста – вулиці, заклади, різноманітні події, пригоди та широке коло осіб. Час від часу він говорить про добу М. Воронцова як окремий період в історії міста і, за нашими приблизними підрахунками, приділяє тому часу не менше третини тексту, що уміщується в один авторський аркуш. Доводиться лише пошкодувати, що автор був надто юним, щоб розпочати свої спогади раніше, адже він захопив лише кілька років з цілого десятиліття.

Йосип Шершеневич (1819-1894) народився в Одесі, був випускником Рішельєвського ліцею (1836), а також, з наступного року, викладачем названого закладу. Після певної перерви з 1863 р. – професор і директор Рішельєвської гімназії, а з 1872 р. – пенсіонер і активний діяч ОТІС. На 1894 р., у 75-річному віці, умістив у названій збірці спогади «Із пам'яті одеського старожила». На жаль, з п'яти фрагментів 30-х років торкається безпосередньо один – де розповідається про піклувальника одеської навчальної округи Д. Княжевича під час його перебування в Одесі (1837-1844).

До кола наближених до М. Воронцова персон належав Михайло Щербінін (1807-1881), який 30 перших років своєї кар'єри (1826-1856) був не лише чиновником канцелярії генерал-губернатора, а й одним з його особистих секретарів. Він відомий не лише спогадами про М. Воронцова, надрукованими через 20 років після смерті князя (1876 р.), але і його життєписом, опублікованим майже одразу після смерті (1857-1858). Попри солідний обсяг наративу (354 сторінки), лише три розділи з 21 були «одеськими», та всього один присвячений 30-м рокам – обсяг одного авторського аркуша.

Візиту імператора Миколи I до міста присвячено два невеличких спогади – аноніма та дружини тодішнього старшого ад'ютанта в канцелярії генерал-губернатора Дмитра Гавриленка Олександри (? – 1903), випускниці Смольного інституту 1833 р.,

членкині Одеського жіночого благодійного товариства, яку дружина імператора знала особисто. Останній наратив до друку підготував один з редакторів згаданої збірки А. Єгоров.

Отже, серед авторів наративів бачимо найбільше представників з освіченого чиновницького оточення М. Воронцова (Щербінін, Морозов, Фадєєв, Гавриленко), представників освітянської (професори Вейнберг, Мурзакевич, Шершеневич) чи священицької корпорації (протоієреї Веселовський, Дієвський), а також громадського діяча (Чижевич) та пересічного одесита (Бориневич).

За кодуванням інформації в тексті наративи можна поділити на три групи. Переважну більшість з них складають мемуари, тобто тексти, написані згодом з нагоди якоїсь певної історичної події (Веселовський, Гавриленко, Морозов про святкування, анонім), на згадку про певну особу (Дієвський, Морозов, Шершеневич, Щербінін) або стосуються певного періоду власного життя (Бориневич, Вейнберг, Чижевич). Остання група наближається до автобіографій, тобто творів, спеціально підготовлених для розповіді про своє особисте життя на тлі епохи. Таких наративів у «чистому» вигляді налічуємо два (Мурзакевич, Фадєєв). Саме ці твори є найбільшими за обсягом. Втім, вельми важливо, яку питому вагу посідає у цих творах оповідь про Одесу 30-х років.

За питомою вагою «одеського» сюжету в авторів їхні твори можна поділити на ті, в яких йдеться виключно про 30-ті роки (або події одного року у межах десятиліття) (Бориневич, Гавриленко, Морозов, анонім), та ті, що містять «одеські» 30-ті рр. лише як фрагмент цілого твору (Вейнберг, Веселовський, Дієвський, Мурзакевич, Фадєєв, Чижевич, Шершеневич, Щербінін).

За протяжністю описаних подій наративи можна поділити на такі, що 1) охоплюють все десятиліття цілковито (Бориневич, Мурзакевич, Щербінін); 2) охоплюють лише частину десятиліття – рік або кілька років на його початку (Морозов про свята), у середині (Морозов про Магницького, Фадєєв) чи кінцевий частині (Вейнберг, Веселовський, Гавриленко, Чижевич, Шершеневич, анонім). Отже, лише шість наративів покривають 1835 рік.

За хронологічною дистанцією – від подій до написання тексту – наративи можна поділити на три групи. До першої віднесемо ті, що написані по гарячих слідах (Морозов про свята, анонім).

До другої – написані через кілька десятиліть від описаних подій (Морозов, Мурзакевич, Фадєєв, Щербінін), а до третьої – написані через понад півстоліття від описаних подій (Бориневич, Вейнберг, Веселовський, Гавриленко, Чижевич, Шершеневич).

За обсягом фрагментів, присвячених Одесі 30-х років, наративи можна поділити на три категорії: незначні – від однієї сторінки до третини авторського аркуша (Бориневич, Веселовський, Гавриленко, Дієвський, Морозов про свята, Шершеневич, анонім), середні – від половини до одного авторського аркуша (Вейнберг, Фадєєв, Морозов, Чижевич, Щербінін), та значні – Мурзакевич (4 авторських аркуші). За контентом та оптикою твори можна поділити на такі, що 1) сфокусовані лише на окремих об'єктах – персони (Бориневич, Дієвський, Морозов, Шершеневич), установи (Бориневич, Вейнберг) чи події (Веселовський, Гавриленко, анонім) та 2) містять ширшу картину цілої «воронцовської» Одеси (Бориневич, Морозов про свята, Мурзакевич, Фадєєв, Чижевич).

Отже, оглядаючи мемуарну літературу (15 наративів) з історії Одеси 30-х років XIX ст., зазначимо, що власне спогади домінують над автобіографіями, хоч деякі з перших за своєю архітектонікою наближаються до других. За всієї абсолютної цінності вже фактом своєї наявності ці джерела особового походження у визначеному нами контексті нерівнозначні. На особливе місце претендує автобіографія М. Мурзакевича з огляду на авторство професора-історика та солідний обсяг тексту. Втім 1835 рік представлений у нього вельми скромно, там автор зосереджується на своїх подорожах та написанні своїх творів, залишаючи місто на другому плані. На місце першорядного джерела могли б претендувати наративи С. Бориневича та П. Морозова, але тексти обох розпорошені по п'ятьох публікаціях. Недоліком наративу Бориневича, який не відзначився раніше інтелектуальним доробком чи високим освітнім рівнем, є хронологічна віддаленість від часу, про який він писав, та невеликий обсяг джерела. Наративи Морозова мають такі особливості, що або надто узагальнювальні (про свята), або сконцентровані на одному персонажі (про життєві колізії М. Магницького не в Одесі), або мають суперечливий зміст фрагментів (про перебування М. Магницького в Одесі за життя П. Бларамберга). Високу цінність мають також наративи А. Фадєєва,

О. Чижевича та М. Щербініна, особливо через наявність оцінок одеського суспільства загального плану. Втім А. Фадєєв надто мало пробув у місті, О. Чижевич фізично надто пізно розпочинає оповідь, а М. Щербінін замало приділяє уваги 30-м рокам. Решта наративів можуть дати лише деякі деталі щодо окремих фрагментів у десятилітті та майже нічого щодо фокуса на один рік. Сумарний обсяг всіх 15 наративів з історії Одеси 30-х років XIX століття не перевищує 10 авторських аркушів. Втім, попри перелічені хиби спогади зазначених авторів є непересічним джерелом з історії зазначеного часу – золотої середини доби «воронцовської» Одеси, адже написали їх місцеві мешканці, що провели тут не один рік і бачили місто зсередини. При комплексному розгляді вони дають як важливу інформацію, так і чудові характеристики періоду. Але очевидним є і те, що комплекс цей не буде повним, якщо не зіставляти мемуарну літературу з подорожніми нотатками гостей міста, щоденниками, епістолярією, тобто іншими джерелами особового походження.

Отже, очевидно, що серед джерел особового походження з історії Одеси першої половини XIX ст. і «воронцовської доби» зокрема наявні десятки спогадів та подорожніх нотаток, але помітно бракує щоденників. По суті, найвідомішим з оприлюднених є щоденник Г. Соколова. Тому надалі зосередимося на одному евристичному феномені – «відкритті» щоденника А. Скальковського. Це історичне джерело було недостатньо залучене до наукового обігу. Нині можна констатувати, що завдяки сприянню «Солідарної стипендії, спонсорованої Інститутом гуманітарних наук» (Institut für die Wissenschaften vom Menschen, IWM) (Відень) завершена робота з підготовки до публікації цього щоденника за 1835 рік.

Життя і творчість А. Скальковського (1808-1898) доволі часто ставали об'єктом досліджень науковців. Уже некролог, що його опублікував у «Записках» ОТІС професор Новоросійського університету Олексій Маркевич, став першою біографічною та історіографічною розвідкою. У міжвоєнний період історик-емігрант родом з півдня України Василь Біднов присвятив А. Скальковському розлогу статтю «Аполлон Скальковський як історик Степової України» (Науковий ювілейний збірник українського університету у Празі. 1925 р.). У післявоєнний час відомий одеський ра-

дянський історик Саул Боровий написав дві статті, де дав містку, з перспективи свого часу, характеристику історику та статистику («А.О. Скальковський та його праці з історії Південної України», 1960; «Про економічні погляди А.О. Скальковського», 1961). У пострадянський час персона А. Скальковського здобула кількох дослідників та два монографічні дослідження, присвячені його археографічній діяльності (В. Хмарський, «З історії розвитку археографії на півдні України: Аполлон Скальковський», 1998) та історичним поглядам (Л. Новікова, «Історіограф» Південної України Аполлон Скальковський: інтелектуальна апологія імперської політики та регіональної історичної самобутності», 2012). Всі дослідники знали про наявність щоденника Аполлона Скальковського, але скористалися ним незначною мірою.

Аполлон Олександрович Скальковський прожив довге життя – 90 років, і 70 з них провів в Одесі. Онук православного священника з Чернігівщини, син чиновника з Житомира, випускник етико-правового відділення Московського університету прибув у місто у двадцятирічному віці та розпочав свою діяльність чиновником у канцелярії новоросійського і бессарабського генерал-губернатора М. Воронцова. Найактивнішим періодом його життя став час з кінця 20-х і до початку 60-х рр. З перших років він зарекомендував себе як сумлінний чиновник. Але бувши активною, творчою та амбітною людиною, він не міг обмежитися рутинною канцелярською роботою, адже у місті вже сформувалося середовище інтелектуалів, які прагнули вивчення краю. У середині 30-х років у нього визрів план написання історії цього краю. Відтоді він став істориком Південної України, написав до середини 40-х років свої найвідоміші історичні твори – «Хронологічний огляд історії Новоросійського краю» (1836-1838), «Перше тридцятиліття історії міста Одеси. 1793-1823» (1837), «Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького» (1841; друге видання – 1846), здобувши за життя слави «Геродота Новоросійського краю», а згодом навіть «козацького Нестора» (за висловом Г. Зленка). Від середини 40-х років А. Скальковський захопився статистикою, очоливши Головний статистичний комітет Новоросійського краю. Загальновідомою стала його робота «Спроба статистичного опису Новоросійського краю» (1850-1853). Після

відставки та повернення на службу на початку 60-х років він продовжував займатися статистикою, написавши загалом понад 300 праць. Заняття у цій царині дозволило дістати як високого щабля у чиновницькій табелі про ранги (1876 р. – таємний радник), так і академічного визнання (1856 р. – член-кореспондент Петербурзької академії наук). А. Скальковський одружився 1841 р. і створив міцну сім'ю, в якій виховувалося шестеро дітей.

Протягом більшої частини свого життя А. Скальковський вів щоденник, що охоплює з незначними перервами час з 1830 до 1898 рр. Після смерті його рукописна спадщина перейшла до його дітей, які мешкали у столиці імперії. Ту її частину, що містила науковий доробок, разом із щоденником було передано до Академії наук, і тому нині вона зберігається в архіві Санкт-Петербурзького інституту історії Російської академії наук. Про існування щоденника А. Скальковського знав вже його перший біограф О. Маркевич. Ще у 1899 р., коментуючи чутки про намір дітей А. Скальковського опублікувати наявні його біографічні матеріали, особливо виділив щоденник і зазначив, що він «буде дорогоцінним джерелом для знайомства з життям» одеського суспільства у разі видання. О. Маркевич вважав, що про свій щоденник А. Скальковський згадував ще у передмові до праці «Перше тридцятиліття історії міста Одеси», тобто ще у 1837 році: «Перебуваючи дев'ятий вже рік у цьому місті та передбачаючи назавжди поселитись у ньому, я брав завжди жваву участь у його долі та успіхах і охоче відшукував сліди минулого його буття. Дійшовши у такий спосіб до першого дня життя Одеси, я слідував з цієї точки, рік у рік, до наших часів та як літописець записував ретельно всі події». Дозволимо собі не погодитися з твердженням О. Маркевича, адже тут, очевидно, йдеться про методу написання твору і літописоподібну форму подачі матеріалу.

С. Боровий теж знав про щоденник, згадав його в одній зі своїх статей і навіть навів невеличкі цитати у межах двох речень за 1859 р., але не більше. Його посилання на місце збереження вказує, що щоденник наприкінці 50-х років XX ст. ще не був описаний на сучасному рівні – наявна вказівка лише на «картони». Зауважимо, що у 1976 р. упорядники «Енциклопедії українознавства» у статті, присвяченій А. Скальковському, вважали

за необхідне окремо згадати щоденник серед його архівних матеріалів (текст, очевидно, належить О. Оглобліну). Сучасні дослідники у джерелознавчих фрагментах своїх монографій зізнаються, що зі всього обширу років використали лише деякі матеріали за 1835-1845 рр., тобто про той період, коли він завдяки підтримці М. Воронцова розпочав і активно провадив історичні дослідження.

Отже, виникає запитання про причини слабкого використання щоденника А. Скальковського. На нашу думку, є кілька обставин. Насамперед слід звернути увагу на коло дослідників – усі україністи та переважно одесити. Перебування щоденника на відстані у дві тисячі кілометрів від Одеси становило завжди помітну перешкоду для науковців будь-якої доби. Значною мірою ситуація змінилась у 1995 р., коли за сприяння міжнародного фонду «Відродження» було здійснено проєкт з копіювання щоденника, внаслідок чого за допомогою копіювальної техніки щоденникові записи за 1835 і 1837-1845 рр. потрапили до Державного архіву Одеської області, поповнивши особистий фонд А. Скальковського. Попри те, що про важливість цього історичного джерела було написано та заявлено публічно, за чверть століття ситуація з актуалізацією джерела помітно не поліпшилася. Тому другою та основною обставиною вважаємо почерк автора, який настільки важкий для прочитання, що затрати на його палеографічне опанування не можна зіставити з евристичним ефектом, адже мова йде, по суті, про дешифрування тексту. Третьою обставиною було те, що побутувала думка про низьку інформативну цінність джерела, адже у ньому велася стисла тривіальна фіксація повсякденного життя чиновника без претензій на широкі узагальнення чи глибину аналізу тогочасної йому дійсності.

Унікальність щоденника А. Скальковського як джерела особового походження у тому, що записи систематично велися протягом не одного лише, а впродовж 60 років, вела їх дуже грамотна, освічена та досвідчена людина, яка належала до місцевої інтелектуальної еліти. Нині можна казати про подальший крок актуалізації записів лише за один 1835 рік. Але цей рік є особливим як для А. Скальковського, так і для його щоденника. У 1830-1834 рр. записи велися польською мовою, і саме у 1835 р. він почав писати щоденник російською мовою. Втім з посеред понад

40 тисяч слів, написаних за рік (6 авторських аркушів), зустрічаються слова і фрази польською (2%) та французькою (1%) мовами. Кількість недешифрованих слів та слів, що є спірними, складає 5 відсотків тексту.

1835 р. був одним із рубіжних у біографії А. Скальковського, адже він почав здійснювати програму своїх історичних досліджень, саме відтоді інтелектуальне почало домінувати впродовж всього його життя, ставши його фахом. Саме у цей рік він здійснив свою першу подорож краєм. Тому за локацією цей рік можна поділити на три частини: 1) в Одесі / підготовка до подорожі (1 січня – 14 травня); 2) мандрівка по трьох губерніях (Новомиргород, Єлисаветград, Катеринослав, Херсон, Сімферополь, Гурзуф, Ялта, Алупка) і окремо до Миколаєва (14 травня – 28 липня, 21-24 серпня) та 3) в Одесі / обробка матеріалу (28 липня – 31 грудня). Для А. Скальковського тодішня Одеса дійсно була «воронцовською». Не тільки тому, що це піковий час генерал-губернаторства М. Воронцова, але і тому, що А. Скальковський був у колі тих, кого можна назвати оточенням графа. Правитель краю був йому і цікавий, і симпатичний. Саме тому М. Воронцов є найбільш згадуваним персонажем у цьому щоденнику за 1835 рік – майже 250 разів.

У цілому, звісно, не варто переоцінювати інформативну цінність щоденника А. Скальковського. Адже він не є насиченим значними та глибокими чи хоча б розлогими філософськими роздумами, публіцистикою чи спостереженнями. Текст дуже простий за подачею і побудований у літописній формі: щоденно – опис погоди, робота у канцелярії, обід, проведення часу перед вечором, творча праця чи розваги ввечері. Разом з тим очікуємо, що інформативність щоденника як історичного джерела буде більшою, ніж здається, адже там міститься широкий спектр відомостей – від погоди до моди. Насамперед це згадки про персони, а таких близько 400 осіб. Передусім родина – того року до міста переїхала його зведена сестра Кароліна зі своїм чоловіком П. Сезеневським, про кар'єру якого подбав А. Скальковський. Це його друзі, насамперед М. Кир'яков, якого згадано понад 150 разів, П. Градовський та П. Лейковський, яких разом згадано приблизно стільки ж. Особливо треба сказати, що в щоденнику дуже багато про особисте життя та переживання молодого чоловіка – захоплення різно-

манітними красунями, та найбільше сестрою свого друга Юлією Кир'яковою, – згадано майже 200 разів. Отже, щоденник містить силу деталей, які, певно, вміщують латентну інформацію, що зацікавить і може бути побаченою різними дослідниками залежно від предмета їхнього дослідження та кваліфікації.

Отже, джерела особового походження з історії «воронцовської доби» Одеси представлені кількома десятками праць. Найчисленнішими є дві співмірні групи наративів – спогади та подорожні нотатки. Переважну більшість з них було опубліковано ще у «довгому XIX столітті». Відтоді вони з різною частотою знаходяться у науковому обігу. Привертає до себе увагу брак таких наративів, як щоденники, які є особливим видом джерел особового походження. Щоденник Аполлона Скальковського є унікальним історичним джерелом як через систематичність, тривалість його ведення, так і завдяки особі автора. Тим дивніше виглядало слабке залучення його у дослідницькій літературі. Зберігання його у Петербурзі, нерозбірливий почерк, а також відносно великий обсяг робили неможливим помітно посилити його актуалізацію вже понад півстоліття, адже ця робота є вельми затратною за часом. Новим рівнем цієї актуалізації має стати здійснення археографічної публікації, що на порядок збільшить циркулювання його у науковому обігу та надасть нові можливості для зіставлення наведеної інформації з іншими видами джерел особового походження та типами інших історичних джерел, що має надати новий імпульс переосмисленню історії міста Одеси у час бурхливого народження модерності у ньому.

Валерий Шерстобитов, Валерий Нетребский

Переулок Нечипуренко (Авчинниковский), 14, и его обитатели

Длинный трехэтажный жилой дом (архитекторы С.А. Ландесман и В.И. Кундерт) со старинными каменными тумбами по обе стороны ворот, чугунными винтовыми лестницами в парадных да небольшим квадратным двором.

В 1874 году участок имел адрес Авчинниковский пер., 14-16, состоял в квартале II Бульварного участка и принадлежал Эгизу.

В 1898 году участок имел адрес Авчинниковский пер., 14 / Троицкая ул., 50, и принадлежал Д. Котляревскому.

Когда Валерий Петрович Нетребский начинал работу над книгой «Аура переулков Одессы», и в частности, над историей Авчиниковского переулка, на него нахлынули воспоминания. Дело в том, что он жил в Авчинниковском переулке, № 14, еще… до своего рождения. А было это так.

«Находясь в эвакуации и узнав об освобождении Одессы, моя мать, одесситка в четвертом поколении, немедленно отправилась в родную Одессу. Но тогда «самовольное оставление места работы» квалифицировалось почти как преступление, усугубляемое беременностью, то есть мною. Прописку не давали, но удалось поселиться в общежитии пищевиков на втором этаже дома, в котором жили автор романа «Двор» Аркадий Львов и его герои. Но нагрянула «проверка паспортного режима». Затем бегство, и я родился на другой конспиративной квартире.

Прочтя роман «Двор», я решил, что меня «пропустили», и обиделся на тов. Львова, пока не увидел содержащиеся в докладе тов. Дегтяря положения: «Сознание людей имеет свойство отставать от нашего бытия, – а далее и вовсе обо мне: – Бывают дети с двумя головами, бывают телята с двумя туловищами». Все сказанное вынудило меня заняться поисками «коллег» по двору, которые успели родиться раньше меня и вкусить все прелести периода под кодовым названием «жить стало лучше, жить стало веселей». И чтоб уж совсем было весело, я упросил Валерия Шерстобитова, с которым меня связала судьба».

Но вернемся во «Двор» к тов. Дегтярю, проживавшему в квартире № 8. На самом деле его звали не Иона Овсеевич, как в романе, а Борис Маркович, и до начала революции реальный Дегтярь делал памятники на кладбище, а после, будучи художником, рисовал плакаты в ЧК. Об изъянах западной демократии тов. Дегтярь в присутствии дворовой общественности высказывался довольно определенно: «Нам говорильня не нужна, здесь не английский парламент… держите, высокочтимый спец, свое мнение

Борис Маркович Дегтярь с семьей. 1950-е годы

подальше при себе». Дегтярь попал в окружение под Волоколамском, но вышел, и после войны возглавил «Двор», да так, что мадам Малая с полным основанием заявила: «За тридцать пять лет все привыкли, что Дегтярь железный».

Нам удалось встретиться с внучкой Дегтяря Еленой Федоровной, проживающей на поселке Котовского. И она рассказала, как дед трудился не покладая рук, напомнила его любимое изречение: «У трудящихся на руках всегда больше денег, нежели они могут израсходовать». Как удавалось скопить денег под надзором Дегтяря, нам рассказал его сосед по коммуналке (квартира № 8), один из основателей КВН журналист Валентин Крапива: «По своему статусу я дважды аркадиельвовец. Мало того, что живя через стенку от Дегтяря, я был соседом по двору Дусика Бинштейна, будущего писателя Аркадия Львова. В придачу Львов был моим учителем по труду в школе № 58 (бывшая гимназия Иглицкого), а моя бабушка Александра Георгиевна Сорокина дружила с Дегтярями, с мадам Малой, за ней ухаживал Мишка Япончик, который хаживал в наш двор. Что же касается денег, то у нас с Дегтярем был общий коммунальный балкон, а на нем тумбочка. Далее можно не продолжать…»

Имея Крапиву в качестве соседа, тов. Дегтярь вывел и объявил во дворе основной постулат политэкономии, годящийся и для нынешних реформаторов: «Политэкономия – такая вещь, что на полном ходу лучше не прыгать: не только без ног, без головы можно остаться».

Управляющим при Котляревском состоял г-н Борух Абрамович Ага, неоднократно упоминаемый в романе. Имея квартирку из десяти комнат, он предусмотрительно самоуплотнился, дабы за него это не сделали другие. По совместительству в досоветское время он владел скромным мануфактурным магазинчиком на Дерибасовской. У Б.А. Ага от супруги Эстер родились сыновья Сема (погиб в 1916 г.) и Миня и дочери Бибит, Шура, Мила, Анна (Савускан); Нодея, последняя дочь, стала мамой будущего преддомкома в доперестроечное время В.М. Эрака. Сохранилось и свидетельство об окончании восьмого общеобразовательного класса Одесской женской гимназии С.А. Гирш-Брам и Е.А. Висковатой

Нодея Боруховна Ага-Эрак

Нодеи Боруховой Ага-Эрак, мамы Виктора Михайловича, работавшей в ряде медучреждений Одессы.

После установления советской власти в Одессе хозяин дома г-н Котляревский отбыл куда подальше, а оставшиеся жили воспоминаниями и надеждой. Но свято место пусто не бывает, и в бывшем доме Котляревского появился Кожпромсоюз, объединявший работавших на разных мелких предприятиях этого профиля – «Трудкисть», «Селькожух», «Шорнотруд» и в обувной артели с обнадеживающим названием «Прочный ход»…

Виктор Михайлович Эрак, и ныне проживающий здесь, показал несколько редких документов его предков: паспортную книжку своего деда по линии отца инженера Ильи Иосифовича Эрака (1860-1934 гг.), который на ул. Базарной, 33, открыл строительную фирму, просуществовавшую до поголовной национализации, до середины 20-х годов.

У Виктора Михайловича сохранился документ прапрадеда по линии матери Авраама Лазарева Ага, удостоверяющий, что его и «…супругу Мельке Боруховою с детьми Эстер и Анною Авраамовыми в сословии почетных граждан со всеми правами и преимуществами манифестом сему сословию дарованными».

А вот его внук Барух Абрамович Ага (1852-1920 гг.) – потомственный почетный гражданин, окончивший Императорский Новороссийский университет, управляющий торговой фирмой братьев Котляревских, и был некоторое время (до ВОВ) преддомкома дома № 14.

БОЖІЕЮ МИЛОСТІЮ

МЫ, АЛЕКСАНДРЪ ВТОРЫЙ,

ИМПЕРАТОРЪ И САМОДЕРЖЕЦЪ ВСЕРОССІЙСКІЙ,

ЦАРЬ ПОЛЬСКІЙ, ВЕЛИКІЙ КНЯЗЬ ФИНЛЯНДСКІЙ.

Отец Владимира Михайловича Михаил Ильич Эрак (1903-1986 гг.) был примусником-медником (в начале XX века в Одессе возникла целая индустрия ремонта примусов, их починка была уделом мастеров высшей квалификации. – О. Губарь), но не простым, а мастером на все руки сначала на Греческой угол Красного переулка, затем на улице Пушкинской, 73. Участник ВОВ, не пропускавший ни одного значимого события в культурной жизни Одессы: будь то премьера спектакля, фильма или концерта. Его брат Гелель Ильич Эрак, тоже участник ВОВ, был женат на Лидии Пастернак – племяннице Бориса Пастернака.

Наш собеседник Виктор Михайлович, потомственный железнодорожный строитель, по-прежнему в свои солидные годы ведет активный образ жизни, совершая ежедневные прогулки на велосипеде, участвует в шахматных турнирах. Ему повезло: у него двое детей, четверо внуков и семь правнуков, но ждет восьмого – чтоб дать ему свое имя… Пожелаем ему

Михаил Ильич Эрак

взять стодвадцатилетнюю жизненную вершину.

Его прапрадед по отцовской линии Иосиф Исакович Эрак (1832, Константинополь, – 1896, Одесса) был поэтом и известен своими стихотворениями светского характера на караимо-турецком языке. В 1888 г. Академией наук в С.-Петербурге был издан сборник «Турецкий перевод избранных стихотворений русских поэтов». Туда вошли произведения А. Пушкина, М. Лермонтова, И. Крылова, Г. Держави-

Виктор Эрак с мамой Нодеей Борисовной Ага-Эрак. 1939 г.

Виктор Михайлович Эрак

на, В. Жуковского. Наиболее известна трагедия «Дина», подлинная история дочери патриарха Иакова, – образец первого светского драматического произведения караимов, изданный дважды: в 1896 г. на караимо-турецком языке и в 1911 г. на русском.

Но вернемся к роману «Двор». В романе упоминается также мадам Ага, караимка, принимающая активное участие в общественно-политической жизни двора. Речь идет о проживавшей в квартире № 15 Анне Борисовне Ага (в замужестве Савускан, 1897-1954 гг.), которая доводится В.М. Эраку тетей. Какие люди! С ними горы свернешь!

В предвоенные годы внимание дворовой общественности было привлечено к строительству на месте бывшей прачечной пионерского форпоста. Трудно было предположить, что спустя более чем восемьдесят лет в таировской «клюшке» мы встретимся с участником строительства форпоста, а затем и его главным активистом Л.С. Варгафтиком. Леонид Семенович рассказал: «Мой отец Семен Харитонович до революции был ювелиром, он участник финской и Великой Отечественной, ранен под Волоколамском. Моя мать Дина

Мироновна, получившая третью премию на строительстве форпоста, умерла в 1959 году. Мы жили в коммуналке № 15, и я, пройдя школу форпоста, мог смело трудиться… заведующим магазином № 28.

Анна Борисовна Савускан

Именно Дине Варгафтик тов. Дегтярь сделал одесский комплимент: «Будь здорова, Дина. Я гляжу, за последнее время ты заметно поправилась. У нас в Одессе это неплохая реклама». Впрочем, Дина не осталась в долгу: «Можно подумать, что мы живем не во дворе, а где-то в диком лесу». Но и тов. Дегтярь не лыком шит: «А кому не нравится, существуют инстанции, где помогут разобраться».

Картину дворовой жизни дополнил старожил Анатолий Никитич Целиков – дворовой заводила и некогда завтанцами в Доме офицеров, проживавший в квартире № 6: «Я помню, как бандит Арончик лазил по карнизу третьего этажа, а над форпостом жил Изя по кличке Мама Сделай Чай. Именно эти слова он каждые несколько минут истошно прокрикивал с балкона». Но особенно ценны воспоминания А.Н. Целикова об уполномоченной Осоавиахима мадам Малой из квартиры № 5: «Она была похожа на Долорес Ибаррури. Помню, что взносы в МОПР (Международную организацию помощи революции) она умудрялась выколачивать даже с грудных младенцев». Ведь в боях с контрреволюцией супруг Малой Борис Давидович «в 19-м году потерял левую руку и полноги (!)».

И сегодня, спустя четверть века после кончины Клавдии Малой, жильцы вослед за Аркадием Львовым воспроизводят цитаты: «Павлик Морозов! Он не думал про грыжу (?)». «По-

лучается, сегодня мы от коммунизма дальше, чем пятнадцать лет назад». Тов. Дегтярь заявил Малой: «Клара Цеткин тоже была большой человек, но она говорила меньше тебя». Хотя мадам Малая частенько прибеднялась: «Старуха Малая имеет право немного отдохнуть», – но до последнего дня вкалывала по общественной линии, и жильцы говорили: «Мадам Малая – где она, тогда всегда и везде будет порядок». Последнее замечание связано с тем, что именно Малая добилась в день выборов открытия в форпосте буфета: «Отпускались чайная колбаса, свежий салат из картофеля и бурака на подсолнечном масле». Когда выяснилось, что селедки, если отпускать по кило, на всех не хватит, мадам Малая распорядилась «давать в одни руки две штуки, не больше».

Семен Харитонович и Дина Мироновна Варгафтики. 1950-е годы

Ныне в квартире № 16 проживает г-н Ефим Малый, отрицающий родство с мадам Малой, а ранее в этой квартире жил доктор Семен Ланда, заведовавший хирургическим отделением больницы на Троицкой. Впрочем, общественность двора своевременно узнала, что родители Ланды «держали мануфактурный магазин», но Ланда отнекивался: «Лично я и мой брат Борис Александрович всегда говорили отцу, что этот магазин ему нужен, как горбатому горб». У Ланды есть два сына, Леня и Илюша, которые, по утверждению жильцов, «став хирургами, поссорились из-за серебряных ложек». Впрочем, в доме помнят как врачебное искусство Ланд, так и слова тов. Дегтяря: «Я думаю, там, где еще бессильна медицина, имеет достаточную силу общественность». Когда 5 февраля 1974 года

Аркадий Львов

в возрасте восьмидесяти двух лет тов. Дегтярь умирал от аппендицита, медицина была бессильна, а общественность… «скинулась по рублику».

Зато остались проникновенные слова мадам Гизеллы Ланды о своем супруге: «Он такой же кровный сын этого двора, как и его соседи». В этой же самой квартире № 11, что и до войны, проживал служащий стройакадемии А.С. Хомицкий. Анатолий Степанович рассказал: «Отец и мать умерли в 1982 году с интервалом в полтора месяца». Феодора Хомицкая служила дворником, а Степан – водопроводчиком. По поводу неправильной эксплуатации жильцами дворового крана Степан изрек: «У нас, в бригаде Григория Ивановича Котовского, ставили, где надо, часового, так, может, и нам у дворового крана поставить часового?». Впрочем, тов. Дегтярь счел хохму неуместной и, сославшись на гениальный труд тов. Сталина «Экономические проблемы социализма в СССР», объявил жилфонд, туалеты, краны дворовыми атрибутами.

Бдительная общественность установила, что при румынах Тося Хомицкая «держала на Привозе молочный ларек». А в том, что «бдительность – наше оружие», убедились на печальном примере бывшего красного партизана Иосифа Котлермана (в романе – Котляр), который схлопотал двадцать пять лет, будучи уличенным в чудовищном злодеянии – слушал по радио «Голос Америки». Оба сына Иосифа – Пиня и Саша – погибли на фронте, а дочь Ира эмигрировала в США из квартиры № 11.

Осталось побывать в квартирах, где жил Аркадий Львов. Оказывается, для того, чтобы наблюдать жизнь «Двора» с разных сторон, Дусик с сестричкой Ривой сменили во дворе парочку квартир.

Старожил Нина Емельяновна Смарагдова, работник инспекции пробирочного надзора, поселилась в квартире № 15

в 1942 году и рассказывает: «Именно в моей квартире родился будущий писатель. Это был шустрый пацан, уже тогда с коммерческими задатками: торговал почтовыми марками, тогда как остальные обменивались».

После войны Аркадий Львов проживал в квартире № 23, затем здесь проживала до 1997 года врач-окулист Елена Антоновна Трандасир.

Вспоминал главный литературовед Одессы Александр Розенбойм:

«Спустя многие годы все они и другие соседи собрались вместе… под одной обложкой, потому что, как оказалось, рыжий Аркаша Бинштейн – Львов, сын фрезеровщика и портнихи из 23-й квартиры, не только, подобно своим ровесникам, собирал марки, читал «Три мушкетера» и бегал купаться на Ланжерон, но еще брал в голову все, что уразумел самостоятельно, видел и слышал

Слева направо: А. Михайленко, Е. Голубовский, А. Розенбойм, С. Осташко, В. Голубовская. А. Львов, А. Креймер во Всемирном клубе одесситов

дома, во дворе, в тихом Авчинниковском переулке и в тенистых аллеях близлежащего Александровского проспекта, уже переименованного в проспект Шмидта.

А в 1972 году он, тогда уже достаточно известный прозаик Аркадий Львов, написал роман о жизни нескольких поколений одесситов и назвал его «Двор», поскольку одесский двор – это не просто окруженный флигелями участок земли, но самобытное явление или понятие, к сожалению, постепенно размываемое временем.

Только «Двор» оказался тогда явно «не ко двору», и об напечатать его у нас не могло быть речи. Когда же через четыре года автора буквально вытолкнули из страны, переведенная на микропленки рукопись романа вместе с ним оказалась за железным занавесом, где была опубликована на разных языках. И только в 1992 году, когда роман вышел в московском издательстве «Художественная литература», его герои возвратились в свой двор, что в Авчинниковском переулке».

Рассказывая о людях, населяющих двор, А. Розенбойм отмечал:

«А со стороны переулка располагался химико-бактериологический кабинет, другими словами, выполнявшая анализы лаборатория, коих в Одессе 1910-х годов насчитывалось несколько десятков. Но женщин-врачей тогда, не в пример нынешним временам, было очень мало, и им принадлежали только два таких кабинета, один из которых открыла в Авчинниковском переулке Розалия Абрамовна Маргулис-Киссер. Она была еще специалистом по женским болезням, по каковой специализации принимала больных два часа в день, но, поскольку жила в этом же доме, то за первой помощью к ней, конечно, можно было обратиться и в другое время. Соседом мадам Маргулис-Киссер по дому № 14 был зубной техник В. Хмельницкий – «каучуковые и золотые работы, мостовидные протезы, коронки – заказы исполняются аккуратно и добросовестно». Постоянно бывал в доме Котляревского и известный врач-педиатр А.О. Гершензон, но это вовсе не было связано с его частной практикой, а имело более общественно значимую причину, так как он стал первым председателем правления нового общества (Общество попечения о бедных и бесприютных

еврейских детях, учрежденное в 1899 г. с целью «дать приют бесприютным детям и отстранить от них случайное влияние улицы». При этом общество не только напрямую помогало детям, но и старалось проявлять заботу о многодетных малоимущих семьях, в частности, подыскивало работу родителям и другим взрослым членам таких семей. Общество имело свой интернат, столовую, мастерскую для занятий рукодельем, но в самую первую очередь открыло в доме № 14 по Авчинниковскому переулку дневной приют, где, как писал современник, «дети, помимо материального пропитания, получили бы первые элементы нормального умственного и нравственного воспитания»), в котором были люди разных сословий, рода занятий, общественного и имущественного положения, но одинаковой щедрости и благородства души: служащий Коммерческого агентства Юго-Западных железных дорог Семен Яковлевич Гольд, жена врача-рентгенолога Елизавета Львовна Розенблат, купец второй гильдии Михаил Моисеевич Фишерович, сестра председательницы еврейской дешевой кухни для бедных Вера Осиповна Островская, присяжный поверенный Иосиф Абрамович Рабинович, купеческие дочери Надежда и Эрнестина Сакер, Фанни Соломоновна Шпенцер – жена преуспевающего владельца крупной типографии

Моисея Шпенцера, мать поэтессы Веры Инбер и родная тетка ученика одесского реального училища, а потом заключенного одесского же тюремного замка Льва Бронштейна. Этого племянника мадам Шпенцер, наверное, можно было и не вспоминать, если бы он под фамилией своего тюремного надзирателя Троцкого изрядно не поучаствовал в раздувании того пожара, который, к его вящему неудовольствию, не разгорелся в мировом масштабе, но успел уничтожить многое из того, что было достойно лучшей участи в стране, в Одессе и в Авчинниковском переулке».

На прощанье преддомкома В.М. Эрак сказал:

– У нас во дворе всегда помнят бессмертные слова товарища Дегтяря: «Здесь чересчур быть не может – лучше десять раз ошибиться, чем один раз проворонить». Проживание продолжается! Герои Львова, как говорят в Одессе, среди тут.

Весной 2021 года стену одноэтажного флигеля двора дома № 14 украсил мурал в честь романа «Двор» и его автора.

Автором настенного полотна стала одесская художница Леся Верба, которая подарила его городу перед отъездом в Нью-Йорк. При выполнении мурала автор консультировалась с Евгением Голубовским, обсудила с ним концепцию произведения.

На создание мурала ушло несколько дней, а расходы на материалы в качестве подарка городу, в котором она прожила десять лет, взяла на себя сама художница.

Теперь с легкой руки Леси Вербы посетители дома по Авчинниковскому (Нечипуренко) переулку будут знать, что здесь когда-то жил писатель Аркадий Львов, автор романа «Двор». Но, наверное, было бы правильней, чтоб об этом знали не только посетители двора, но и те, кто проходит рядом с домом и, остановившись на минутку возле ворот, они смогли бы прочитать на мемориальной доске: «*В этом доме жил и творил одессит, автор романа об Одессе «Двор» Аркадий Львов* (*9.03.1927 – 2.11.2020 г.*)».

Все цитаты по изданию: Аркадий Львов. «Двор». – Москва, «Художественная литература», 1992 г.

Ольга Козоровицька

Справа з адвокатського архіву

У 1991 році я як молодий адвокат була направлена президією Одеської обласної колегії адвокатів на роботу до 2-ї Жовтневої юридичної консультації м. Одеси, що знаходилась у Червоному провулку, 3.

Тоді було заведено, що молоді та ще недосвідчені адвокати залучаються до ведення кримінальних справ у Жовтневому районному суді м. Одеси та Одеському обласному суді у випадку, коли у підсудних чи їхніх родичів немає коштів для укладення договору з адвокатом. У такому випадку працю адвокату сплачувала держава – зрозуміло, що в розмірі набагато меншому, ніж це могли сплатити родичі.

Але то була дуже добра практична школа, і я ніколи не шкодувала, що декілька років опікувалася захистом підсудних в Одеському обласному суді, що тоді був розташований по вулиці Дерибасівській, 6, на розі з Пушкінською. Після проведення судового захисту у декількох суддів обласного суду з категорії тяжких злочинів ти набирався такого досвіду, що кримінальні справи в районних судах вже не здавалися такими тяжкими.

У лютому 1992 року завідувачка юридичної консультації повідомила мене, що обласний суд просить виділити адвоката для захисту підсудного за статтею 75 частина 1 Кримінального кодексу України (1961 року) – незаконне перетинання кордону, та за Законом СРСР від 23.10.1990 року «Про кримінальну відповідальність за блокування транспортних комунікацій та інші незаконні дії, що посягають на нормальну та безпечну роботу транспорту».

Через друге звинувачення обласний суд і повинен був розглядати цю справу. Зрозуміло, що до цього злочину приєднувалася політика – «блокуванням транспортних комунікацій та іншими незаконними діями» завуальовано називалося викрадення літака або спроба викрадення.

Мене більше бентежило те, що в мене залишалося мало часу до першого судового засідання, аби ознайомитися з матеріалами кримінальної справи та зустрітися з підсудним, щоби відпрацювати з ним лінію захисту.

На мої зауваження з цього приводу завідувачка відповіла, що суддя надасть мені час для ознайомлення та для бесіди з підзахисним. Прізвище судді я з етичних причин не називаю (хоча цієї людини вже давно немає на цьому світі), але це була особа достойна, розумна та об'єктивна, працювати у неї в процесі адвокатам подобалося, тому що вирок завжди був справедливий. Крім того, я розуміла, що цю кримінальну справу з політичним відтінком судді доручили розглядати не випадково та, можливо, натякнули, яким повинен бути вирок.

Обставини справи та підсудний були дуже цікаві: вони відображали ту реальність, що склалася наприкінці існування СРСР з можливістю його громадян залишити країну за своїм бажанням.

Хоча в 1975 році СРСР в особі генерального секретаря ЦК КПРС Л.І. Брежнєва підписав Гельсінські угоди, частиною яких були зобов'язання з питань прав і свобод людини, у тому числі свободи пересування, виїхати з СРСР в іншу країну на постійне проживання було майже неможливо.

Першими пробили цю залізну завісу громадяни єврейської національності – завдяки американським санкціям і підтримці всього світу. Потім потроху розпочалася еміграція німців, її остання хвиля – з 1989 року на підставі німецького закону про справи переміщених осіб та біженців.

Але громадяни, які бажали вирватися з СРСР і не мали для виїзду ніяких підстав, іноді йшли незаконним шляхом: залишалися за кордоном, просили там політичного притулку, а іноді йшли на скоєння злочину – викрадення повітряного судна. У 1970-1980-х роках такі випадки почастішали та траплялися майже щороку. Особливо відомими були викрадення

до Туреччини літака рейсу Батумі – Сухумі, коли загинула стюардеса Н. Курченко (1970 р.); спроба викрадення літака сім'єю Овечкіних до Великобританії в 1988 році; захоплення в 1988 р. терористами автобуса з дітьми в місті Орджонікідзе з вимогою обміняти дітей на літак, на якому вони вилетіли в Ізраїль, де здалися владі.

Деякі викрадення були вдалими, деякі не вдавалися, але були викрадення і з трагічними наслідками, коли гинули або пасажири, або члени екіпажу, та й самі терористи.

Недарма в 1990 році в СРСР був прийнятий Закон «Про кримінальну відповідальність за блокування транспортних комунікацій та інші незаконні дії, що посягають на нормальну і безпечну роботу транспорту».

Держава ще існувала, приймала закони на тлі «параду суверенітетів», але було зрозуміло, що «пацієнт скоріше мертвий, ніж живий».

Згідно з деякими даними в СРСР до 1991 року відбулося приблизно сто десять викрадень, у тому числі двадцять чотири вдалих. Найбільше їх число було в 1990 (тридцять три) та 1991 (шістнадцять) роках.

Мій підзахисний Геннадій Ган у січні 1991 року намагався скоїти викрадення літака ТУ-154, який перебував у складі Одеського авіазагону, тому суд і відбувався в Одеському обласному суді в лютому-березні 1992 року.

Підсудний Г. Ган був майже мій одноліток. Міцний, високого зросту чоловік, за національністю німець, уродженець Новосибірської області, він мав двох дітей, з дружиною був розлучений. Раніше, в 1987 році, його засуджували за хуліганство. Мешкав він у Володимирській області.

Вже з того, що він мені розповів до першого судового засідання, було зрозуміло, що дитинство наклало відбиток на все його подальше життя. Сім'ю його (бабусю, матір) було вислано до Сибіру як родину німців. На той час матері було шістнадцять років, а сам він народився в 1955 році вже на місці заслання. Матір розповідала йому, що до 1958 року повинна була регулярно відмічатися у спецкомендатурі, інакше як фашистами місцеві їх не називали, в школі до нього було аналогічне ставлення.

У родині зберігався сімейний архів з копією вироку дідусеві, який був розстріляний в 1937 році за рішенням «трійки».

Ось деякі покази Геннадія Гана в суді:

«В 1974 году я был призван в армию, несправедливое отношение к себе я чувствовал и там. Через год после начала службы я решил оставить стройчасть, рядом была погранзона, я мог покинуть СССР, но не решился. Через полтора месяца меня комиссовали с психиатрическим заболеванием, меня преследовала статья в военном билете».

У 1977 році Ган одружився, переїхав з дружиною до Володимирської області, працював. Характер штовхав його на несподівані вчинки. Так, у 1987 р. він прийшов до приймальні КДБ у Москві та «сказал им все, что считал правильным с моей точки зрения, позже меня арестовали и судили за хулиганство. Я был во Владимирской спецтюрьме около 8 месяцев, там ко мне применяли психотропные препараты. В лагере я прочитал много книг: Солженицына, Шаламова, Жигулина, увидел сам многое своими глазами. 8.03.1988 года я услышал сообщение о семье Овечкиных, но конкретное решение мне еще было очень трудно принять».

До речі, коли він звільнявся з тюрми, він на очах її начальника спалив отриманий радянський паспорт.

Після розлучення з дружиною Г. Ган все ж таки намагався офіційно покинути Радянський Союз, звертався з цього питання до відділу міліції за місцем проживання, але йому було відмовлено в оформленні у зв'язку з відсутністю запрошення з Німеччини. До посольства Німеччини він також поптрапити не зміг через відсутність паспорта, хоча міг його поновити.

Тоді, в 1990 році, він прийшов до остаточного рішення будь-яким шляхом залишити СРСР, бо не хотів в ньому жити. «Я написал матери письмо, где изложил причины преступления, оставил письмо и уехал. Я не видел иного выхода».

2.01.1991 р. він, перебуваючи в гостях у свого приятеля в Ташкенті, купив за його паспортом квіток на рейс Ташкент – Грозний – Одеса, при цьому під час огляду в аеропорту паспорт не дивилися.

«После вылета из Грозного я подошел к стюардессе и попросил ее позвать штурмана, чтобы поговорить с ним. До этого

я достал и привязал к руке флакон рижского лосьона, сверху одел перчатку, проводница не видела, что там внутри. Она вышла и вернулась со штурманом, который спросил, что я хочу. Я сказал ему, что нужно изменить курс на Турцию – Стамбул или Трабзон. Штурман ответил, что нужно сесть, дозаправиться в Симферополе или Одессе, на что я ответил, что садиться в СССР не будем, т. к. кроме спецназа и КГБ меня никто не ждет. Он посмотрел на мою руку, я сказал ему: «Это пластиковая «итальянка», и узбеки ее просмотрели». Штурман сказал, что нужно поговорить с командиром и решить, я дал ему справку об освобождении. Через минут 15 штурман вернулся и сказал, что турецкие, как и болгарские, и румынские службы не разрешают посадку в их аэропортах. Штурман предлагал мне подумать, говорил, что меня все равно привезут обратно в СССР. Я ответил ему, чтобы он не терял времени».

Потім Ган пояснив, що пластикова «італійка» – це міна, він визнавав, що погрожував фактично підривом літака та взагалі свою провину в скоєнні злочину визнав повністю.

В судовому засіданні були допитані члени екіпажу літака – бригадир бортпровідників, бортпровідниці, командир повітряного судна, штурман, бортінженер. З їхніх показів склалася картина подальших дій екіпажу та того, чим закінчився цей випадок.

Командир повітряного судна в тій ситуації повинен був за інструкцією прийняти рішення, і загрозу підірвати літак він сприйняв як реальну. Крім того, екіпаж вважав, що на борту Ган мав співучасників. Командир передав диспетчеру відомості про Гана з довідки про звільнення, щоб за можливістю вплинути на нього через родичів, але відповіді на це не отримав.

Щоб не ризикувати, командир прийняв рішення летіти за кордон, і Гана повідомили, що літак вирушив до Стамбулу.

Насправді був налагоджений зв'язок із Софією, а посадку запланували у Бургасі. З Софії до Бургасу вилетіла група захоплення та представник радянського посольства. Домовитися з Болгарією було не так просто. У той час йшла війна у Перській затоці, аеропорти Туреччини, Болгарії, Румунії були закриті, а випадковий неочікуваний літак могли просто збити.

Гана повідомили, що літак зробив посадку у Стамбулі. Коли йому відчинили вихід до трапу, на нього вже чекала група захоплення.

Деякий час затриманий Г. Ган перебував у Болгарії, навіть був там обстежений психіатричною експертизою та визнаний повністю осудним, а його психічний стан не потребував ніякого лікування, в тому числі амбулаторного. Потім вже в психіатричному інституті імені В.П. Сербського в Москві його також визнали осудним.

Усі допитані члени екіпажу підтверджували, що загрозу Гана підірвати літак сприйняли реально, жінки-бортпровідниці були налякані, але поводилися так, щоб пасажири нічого не запідозрили. Крім того, вони розуміли, що можуть загинути, й не від руки Гана, а через війну в Перській затоці. Деякі свідки розповідали, що потім Ган заспокоївся, вже не був таким агресивним, казав, що через дії КДБ відсидів п'ять років, втратив сім'ю, дітей, хотів виїхати з СРСР, але його не випускають.

У судовому засіданні Ган просив пробачення у жінок-бортпровідниць, яких він так налякав. Але що було так несподівано і так по-людськи з боку членів екіпажу, у тому числі жінок, – декілька з них попросили у конвоя дозволу у перерві підійти ближче до лави підсудного та сказали йому буквально наступне: «Гена, зачем ты так поступил? Ты же мог постараться официально выехать к родственникам в Германию. Когда освободишься, сделай это спокойно и нормально».

Люди, яких він так перелякав, у яких були діти, сім'ї, та й самі вони перебували у стресовому стані, побажали підсудному тільки того, що він бажав сам, і пробачили його.

Всі обставини справи, повне визнання підсудним своєї провини, та й розпад СРСР дозволяли мені просити для підзахисного мінімальний термін покарання. Прокурор запросив для підсудного чотири роки позбавлення волі. Згідно з вироком суду Г. Ган був засуджений до трьох років шести місяців позбавлення волі у колонії суворого режиму.

Мені здається, що Ган з розумінням поставився до цього покарання: за скоєння злочину він отримав строк покарання менший, ніж в РСФСР за скоєння хуліганства. Я щиро сподіваюся,

що, звільнившись після його відбування, він все ж таки зміг виїхати до родичів у Німеччину. Хотілося, щоби ця людина там знайшла своє місце у житті.

Викрадення літака Г. Ганом посіло своє місце в переліку викрадень у Вікіпедії. Зараз, коли минуло вже понад тридцяти років з тих подій, мимоволі думаєш: навіщо було тримати радянських людей за залізною завісою? Фактично громадяни всіх соціалістичних держав Європи могли виїжджати за кордон без таких труднощів, як в СРСР. Але радянська влада вважала, що краще радянським людям не знати, як насправді живуть люди за кордоном, а ще краще – дивитися по телевізору, як загнивають капіталістичні країни.

Саме така політика і призвела до трагічних подій з викраденням літаків в СРСР, і однією з краплин цих трагедій (на щастя, без людських жертв) стала кримінальна справа Г. Гана.

Вера Зубарева

Вдали от берега

Записки моряка

Памяти моего отца Кима Зиновьевича Беленковича (1923-1999) капитана дальнего плавания, старшего лоцмана Одесского и Ильичевского портов, журналиста и писателя, «лоцмана на трубе», проведшего «Моздок» в порт.

ПРОМЫСЛОВЫЙ ЖУРНАЛ

Китобойного судна „Слава"

195 гг.

Так выглядит дневник, который отец вел на промысловом судне во время плавания в антарктических водах с 8 января по 10 мая 1956 года. Четыре месяца вдали от родных берегов сложились в документальную повесть, или нет – скорее в документальную поэму.

В 1956 г. он становится старшим лоцманом Одесского торгового порта. За все годы службы не имел ни одной аварии, был ударником коммунистического труда, не будучи коммунистом, и неоднократно завоевывал звание «Отличник в социалистическом соревновании».

Но помимо всего он был журналистом, успешно публиковавшим свои очерки в газетах и журналах. Перо его завораживало

читателя, которому открывались не только неведомые дали, но и душа живая того, кто о них повествовал. Его теплый негромкий голос привлекал тех, кто был чуток к красоте мира. Выстраивались очереди в газетные киоски за номером с очередным его очерком. Из редакций приходили все новые запросы.

«Уважаемый товарищ Беленкович!

Ваши два материала «По Суэцкому каналу» и «В Сингапуре» опубликованы. Посылаем Вам номер «Советского флота» с Вашими путевыми заметками о пребывании в Сингапуре. Надеемся, что сотрудничество, которое установилось между нами, на этом не прекратится. Мы бы хотели иметь «путевые заметки советского моряка» о посещении Гонконга, портов стран Среднего и Ближнего Востока, США и Англии. (...)

С уважением,

редактор газеты «Советский флот» по иностранному отделу
В. Юрзанов»

Одна из ведущих в то время газет Министерства морского флота СССР, «Водный транспорт», поручила отцу написание очерков и репортажей для газеты и выдала специальную бумагу, в которой просила работников Черноморского пароходства «оказывать тов. Беленковичу содействие в сборе материала».

Нет, это не были формальные заметки обозревателя, сдобренные необходимой долей патриотизма. Это было живое слово о мире, проникновенное, полное психологизма, с неподдельной ностальгией моряка по своему берегу, родному и далекому, достичь которого можно было, только преодолевая шторма и ветра, и зачастую рискуя жизнью. Сколько неподдельной любви к дому и родному городу сквозило в каждой его строчке! И читатель, как бы скептически он ни был настроен к реальности, вдруг проникался негромким голосом отца, повествующим о том, что дорого.

Письма приходили и от читателей, и от редакторов. Вот, к примеру, отрывок из письма заведующего отделом информации газеты «Молодежь Украины» А. Розена:

«Итак, в период 17-30 апреля вышло шесть Ваших очерков. Последний, седьмой, будет опубликован после праздничных дней: числа 6-7. В коллективе, да и читатели, очень довольны этим материалом. Не стоит

бросать это дело: у Вас бойкое перо, мы не очень правили воспоминания. Приятно было их править».

Приведенный ниже дневник лег в основу некоторых отцовских очерков и рассказов, вышедших в Одессе годы спустя отдельной книгой под названием «Голубые мили».

Ким Беленкович

1956. Из «Промыслового журнала»

8 января

Все говорило о приближении к суровым антарктическим водам. Исчезли летучие рыбки, по небу проносились еще светлые облака. Еще позавчера не укрыться нигде от палящего солнца, а сейчас ночью на вахте прохладно и в меховой безрукавке. Появились первые альбатросы. Эта большая красивая птица медленно парит над штормовым океаном и не шелохнет крылом – лишь подставляет под воздушные струи то кончики крыльев, то все крыло. Быстрый черный буревестник появился на короткое время в видимости и сразу пропал за гребнями волн.

Ревущие сороковые еще впереди.

22 января

Прошло 19-е, 20-е, 21-е, и теперь можно писать, что ревущие сороковые уже позади. С 1948-го впервые они не оправдали своего названия. Все эти дни стояла хорошая ясная погода к немалому удивлению всей команды. Слабые переменные ветры, птицы, первые фонтаны китов и спокойное море, правда, температура

воздуха понижалась до 10 градусов. Здесь значительно холоднее, чем в нашем Северном полушарии. Сейчас по времени и широте мы находимся соответственно примерно на широте Одессы в самый жаркий месяц лета – июль.

С утра ветер стал усиливаться, барометр, который с этого момента все поднимался, начал падать: пять баллов, шесть, семь, доходит до восьми. Разлохматился океан, и качка увеличилась. Впереди идет танкер. Его качает намного меньше. Он как увалень переваливается с борта на борт. Благо ветер попутный – нет стремительных бросков. Брызги волн не летят на мостик.

В столовой играют в домино. Домино одно, а желающих много, и игра идет на высадку. У трубы на банкете сидят несколько человек. Здесь тепло и нет ветра. Разговор ведется о береговых делах и морских дорогах. Но дождь разгоняет собравшихся. На камбузе повар, как фокусник, колдует у своих кастрюль. К чаю он наколдовал неплохие пирожные.

23 января

Наконец в приемнике послышались знакомые голоса. Слышно «Славу». День становится длиннее, но к удивлению, до сих пор не видно ни единого айсберга.

Танкер ушел вперед, и мы двигаемся одни. На ночь приходится не более 4-х часов. Ясная погода часто сменяется туманами. Барометр лезет вниз.

25 января

Барометр упал до 742. Появились первые айсберги. Пингвины ныряют у борта и кричат гортанными голосами. Стало прохладно – температура упала до +1, вода теплее на полградуса. Идем на юг.

28 января

26-го встретились с флотилией. Гарпунер придирчиво осматривает каждую мелочь своего хозяйства. Завтра охота. И вот наступило завтра. Финвалы бродят группами и близко не подпускают. Сутки отделяются от других короткими серыми сумерками. Ночь пропала. До самых сумерек гонялись за китами. Три выстрела, три промаха, дрейф.

И вот, наконец, первый кит. Морской гигант испугано бежит от маленького китобойца, отворачивает, уходит в глубину – пытается спрятаться от преследования, и один неосторожный выпад у носа верткого суденышка решает его судьбу.

30 января

Огромный хвостовой плавник обрезается, и на нем вырезывается цифра «1» и сверху «10» – номер китобойца. Январь подходит к концу. Сегодня план выполнен. Погоды стоят маловетреные, иногда туманы и всегда сплошная облачность. До полярного круга всего сотня миль, но льдов не видно. В этом году льды отступили значительно дальше на юг. Огромные айсберги, настоящие плавучие острова встречаются очень часто. В воде и на айсбергах много птицы и пингвинов – этой удивительно интересной птицы.

Вот на небольшом разрушенном айсберге собралась группа пингвинов. Они спокойно отдыхают на льду, но не все. Отдых их охраняется двумя часовыми, которые разместились сверху

на самом видном месте. Они исправно несут свою службу и поворачивают головами в разные стороны, чтобы вовремя заметить опасность, которая грозит их соплеменникам.

Природа. Как говорится, фауна и флора. И человек, который все это наблюдает, осмысливает, делает свои выводы, выводит законы и правила.

31 января

Очень многолюдно сейчас в Антарктике и Антарктиде. Рыщут по необъятным просторам океанов, как голодные псы, китобойные флотилии, пожирают тысячи и десятки тысяч китов и никак не могут насытить свое прожорливое чрево. Все мало!

А на материк впервые в истории земного шара высаживаются первые робинзоны науки, следопыты последней неизведанной земли. Что ждет их там? Что нового принесут нам их смелые попытки проникнуть в тайну шестого континента?

Сейчас в Антарктиде лето и день. Солнце, если его можно было б видеть за сплошной завесой облаков, не сходит с неба

Крайнего Юга, сравнительно тепло – немногим ниже нуля градусов, огромные ледники сползают с гор в океан и, обламываясь, образуют гигантские айсберги – достопримечательность антарктических вод. Вероятно, летают птицы. Но чем они там питаются?

Работа занимает все мысли и все свободное время. А что же было бы иначе? Не дай бог бездеятельные мысли в свободное время! Меньше думать, больше действовать – вот, по-моему, лозунг исследователей холодных стран.

18 февраля

Небольшой шторм. Туман. Ночь темная и холодная. После боевого дня китобойца собирают с флотов китов. Репродуктор ни на минуту не замолкает. База с трудом успевает разделывать доставляемых китов. Месячный план почти выполнен. И вдруг тихий встревоженный голос:

– Алло, девятый, будьте вблизи меня, ударился о подводную часть айсберга. Алло, девятый, я пятый, как слышите меня?

– Ясно, пятый, иду на вас.

На мостике пятерки нес вахту второй помощник Симокин. Грузный, среднего роста, малоразговорчивый с широким одутловатым лицом, к которому был прилеплен курносый нос. Рядом стоял капитан – небольшого роста подвижный темпераментный человек со смуглым лицом и черными курчавыми волосами. Оба всматривались в свистящую темноту ночи.

– Где-то здесь рядом должен быть, да разве заметишь в такой тьме?

Фонарик погас – только чудом наткнешься на него.

Капитан, не отрывавший глаз от бинокля, пробормотал что-то в ответ, продолжая вглядываться в ночь. Косые полосы снега закрыли горизонт. Холодно на открытом мостике, рулевой переминается с ноги на ногу. Непрерывно вращалась антенна локатора, светился бледно-салатным светом круглый его экран. Справа и слева на экране выделялись яркие светящиеся полосы – айсберги. Но до них далеко. Ближайший – в четырех милях. Где же кит? И люди на мостике, вооруженные биноклями, до боли в глазах всматривались вперед.

Резкий удар потряс китобоец, и он накренился на левый борт. Капитан рванул ручку телеграфа «Стоп». Машина остановилась. Полуодетые люди выбежали наверх, не зная, что случилось. Капитан сбежал с мостика. Рядом с бортом плыли темные, сливающиеся с водой обломки разбитого ропака.

– В трюм поступает вода! – взволнованно доложил боцман.

Зазвонили тревожные звонки авральных сигналов. Водяная тревога. Вся команда была уже на ногах и приступала к борьбе с водой. Тяжелый брезентовый пластырь был опущен на место пробоины. Но вода прибывает все больше и больше. Вот уже волны разбивают переборки, койки, мебель; скручивали в жгуты костюмы и оставшуюся одежду.

Команда едва держалась на ногах от усталости. Водолазы по нескольку часов работали в затопленном трюме, долбили деревянный настил, срывали доски, чтобы добраться до пробоины. Острым крюком была порвана водолазная рубашка. Затоплен трюм, вода подходит к кубрику, палуба кубрика залита водой, нижние койки затоплены, все выше и выше поднимается вода. Все насосы не могут остановить поток воды… На ручной насос становятся все новые и новые люди, но все усилия тщетны – вода прибывает. Лишь когда уровень воды в кубрике сравнялся с уровнем воды в океане, поступление ее прекратилось. Кубрик затоплен, но кораблик держится на воде.

В радиорубке радист сообщает на базу обстановку.

Капитан-директор не спит. В напряженной обстановке голос его кажется еще более спокойным.

– Девятый, приготовьте все спасательные средства к действию, подготовьте к спуску шлюпки, – приказывает он.

– Все готово, товарищ капитан-директор.

Эфир замолкает. Еще полчаса назад непрерывно работавший приемник умолк. Все служебные разговоры прекращены, все с тревогой следят за борьбой команды потерпевшего китобойца с грозным нашествием воды.

– Иду полным ходом к вам, – сообщает капитан-директор.

До утра продолжается упорная борьба команды за плавучесть корабля. Утром база подошла к китобойцу. Завезены дополнительные пластыри, мощный насос откачивает воду из трюма, за борт спущены водолазы. Трое суток нечеловеческих усилий заставляют стихию покориться. Вода не прибывает, насосы откачивают воду, и электросварщик варит первый шов на растерзанном теле корпуса. На пятый день китобоец снова вступает в строй для полноценной работы.

24 февраля

Флотилия движется на запад и опускается на юг, ближе к берегам Антарктики. Температура воздуха падает. 24 февраля в полдень пересекли Южный полярный круг. Китов нет. Китобойцы рыщут по всем направлениям в поисках китов. Но еще не холодно. Термометр показывает минус шесть градусов. Айсбергов и не счесть. Они

усеяли океан, и даже в сильнейший шторм могучие волны не в силах пошелохнуть эти величественные громады. Волны разбивают айсберги, придают им причудливую форму колонн, кортиков, арок фантастических шпилей, и в один прекрасный день подмытый и истерзанный айсберг разваливается на тысячи осколков.

25 февраля

И вдруг снова несчастье – потек котел, остановилась динамо, погас свет, в помещения забирается промозглый холод, не работает камбуз – сухую пищу запивают холодной водой.

Трое суток устраняли течь котла.

28 февраля

Вперед, на запад. Ближе берега Антарктиды. Появляется большое количество птиц.

29 февраля

Туман налег густой и бесконечный. В радар видим айсберг. Нет, это даже не айсберг, а часть водяного барьера, опоясывающего Антарктиду. В длину он достигает 16 миль (около 30 км). Чуть подальше такой же айсберг немного меньших размеров – 12 миль. Плавание даже при наличии современных приборов представляет опасность. До ближайших островов и берега материка остается всего 60 миль.

2 марта

Снова потек котел. Стоим у базы. Настроение бодрое… в господа и в бога душу…

Однако уже вторые сутки пошли. Получили посылки, письма, телеграммы. Письма… В письме сразу видишь человека. Очень трудно написать письмо, в котором не была бы видна душа человека. Кто бы ни был по характеру человек, если он пишет не ради повинности, всегда найдет самые теплые слова, чтобы выразить свои чувства, чаяния. Фальшь, даже пусть она будет выражена самыми красивыми словами, не способна затронуть сокровенные струны нашего существа.

Все эти дни двигались на восток.

11 марта

Шторм в течение пяти суток свистел в снастях, обдавал брызгами людей на мостике, заливал волнами палубу. Март – весенний месяц, месяц штормов и морозов, месяц коротких дней и обледенения. Ночи стали длиннее и очень темные. Солнца и звезд почти никогда не видно – тучи, тучи, тучи. Когда на минуту ночью прояснится кусочек неба, появляются слабые мутные звезды. Самое яркое созвездие здесь, пожалуй, Южный Крест да Орион.

Профсоюзное собрание. Обычно, как и всякие собрания, начинается скучно, официально. Но с планом плохо. Гарпунер молодой, работает первый год. Он берет слово, говорит не спеша.

– Конечно, опыта у меня маловато, иногда и промахнешься, иногда не туда и повернешь. Повернешь вправо, а кит слева оказывается. Но вот с бочки тоже не всегда говорят, когда кит выходит под носом. Вчера я смотрю вправо, а кит слева вышел. Боцман не крикнул вовремя. Пока заметил да развернул пушку, кит и занырнул.

...Боцман молодой, три года как демобилизовался. Завел рыжие запорожские усы. Встает, начинает тихо говорить. Едва слышно. Смотрит на руки, которыми уперся в стол.

– Правда, не заметил вчера. Надо как-то привыкнуть смотреть сразу за всем. Смотрю я за одним китом, на которого, значит, охотимся, ну и докладываю: справа. А другой возьми и выйди слева. Я его и не заметил. Ну так и получилось, – он отрывает взгляд от рук, голос становится тверже. – Вот хотел бы еще сказать об отношении к соцсобственности, ну не так громко – к своему добру. Да, значит. Машинистам шланги, приготовил все. Берите, пользуйтесь. Набрали это они воду. Сломали один рожок, между прочим. И бросили мокрый шланг. А я смотрю – уберет ли кто, просушит ли. Только на вторые сутки забрали на котел сушить. Никто ведь не подумает снять мокрые сапоги и бросить – пусть валяются, гниют. Нет, это свое, собственное. А это чье? Дядино? Нет, товарищи, это тоже свое, за это надо тоже деньги платить, и больше, чем за сапоги. Вот я и хочу, значит, сказать: смотрите за каждой вещью, нянек тут нет за каждым ходить и прибирать.

17 марта

Реакция на критику: не тронь меня – и я тебя трогать не буду, а если тронешь – все вспомню, и даже если нечего, то о прабабушке (она нечестная была или что-либо в этом роде).

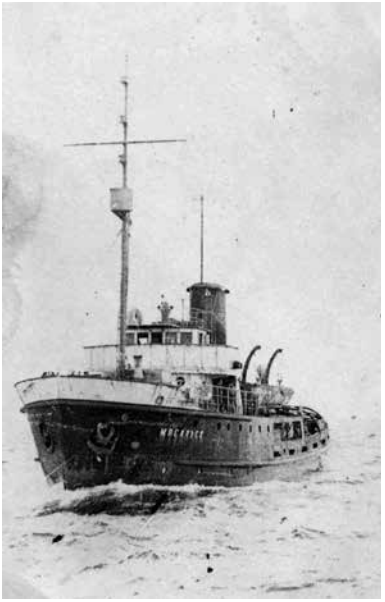

Другое выступление: хочется и колется. Не выступить – ударить в грязь лицом перед коллективом, а выступить – навлечь на себя неудовольствие того, о ком надо сказать. Выступление дипломатическое. И овцы целы, и волки сыты. Обе стороны довольны. А выступающий с видом победителя садится на место…

Все время на восток, все время за полярным кругом. Дни значительно короче. Ночи длинные и невероятно темные. Близится полярная ночь. Очень дает себя чувствовать холод, туманные снежные заряды, шторма.

С почтой не ладится. Промах за промахом. Значит, нет китов, страдает материальная заинтересованность, и некоторые финансово впечатлительные натуры начинают пить. Погода благоприятствует питью – создает настроение. Многие откровенно высказываются: домой. Пожалуй, большинство, если не все, такого мнения. Убита минка, разделали, взяли немного мяса и сала, а остальную шестиметровую тушу выбросили за борт.

18 марта

Двое суток не стихал шторм. Только в шторм можно представить себе бесконечно малую величину китобойца по сравнению с необъятным простором водной стихии. Китобоец, как букашка, взбирается на гигантскую водяную гору, кренится, уходит

по самую надстройку в воду и, отряхнувшись, как утка, вновь гордо появляется на вершине гребня, чтобы в следующий момент снова сорваться по склону волны.

22 марта

«Настоящий сильный человек должен быть выше жалости и сострадания. Эти чувства родились в подземельях, где обитали рабы, и были лишь жалким уделом слабых и несчастных».

Д. Лондон, «*М. И.*»

Шторм, обледенение… Слова, которые включают в себя определенные понятия. Это значит – болтает, трудно пообедать, неудобно спать, передвигаться, все летит, движется, грохочет. Вот, пожалуй, и все, что думают, когда упоминают о шторме. Но это не все. Словами нельзя передать всего комплекса ощущений, которые нахлынут на тебя во время сильного шторма. Двое суток бушевал сильнейший шторм с непрекращающимися снежными зарядами при температуре минус 6 градусов. Холодно. Вода не успевает сходить с палубы и заковывает судно в ледяную броню. С поручней, надстроек свисают ледяные гирлянды. Судно становится тяжелее, глубже уходит в воду, медленнее возвращается в положение равновесия после крена. Устойчивость ухудшается. Смотри в оба, моряк. Отяжелевший корабль может не подняться после сильного крена, и 23 семьи не узнают даже, где похоронены их сыновья братья, отцы.

На спасение надежды нет – долго в ледяной воде не продержаться. Братская могила, к которой нет доступа. Аврал. Все выходят на отбивку льда. Все – от капитана до повара – ожесточенно долбят ледяные наросты и такие красивые на фотографиях сосульки. Волны обдают их солеными брызгами, проникают сквозь одежду. Но от жаркой работы тело не теплеет. Наконец ледяной убор выброшен за борт. Но это ненадолго. Через два часа снова нарастают ледяные бороды. А шторм грохочет, воет, обрушивается всей своей дикой силой на маленький кораблик.

Мачта пригибается к воде, 45 градусов крена. Штурман судорожно хватается за поручень, чтобы удержаться на ногах. Вывалился с койки на палубу матрос и растерянно ощупывает шишку на голове. Без сентиментальностей! Волна бросает его на другой

борт. Вот теперь щупай вторую шишку. У повара на камбузе несчастье – выплеснулось полкастрюли первого, и он ругает предпоследними словами и шторм, и щи, и свою судьбу, и главную виновницу его беды – Антарктику. Его не видно, и только из клубов пара раздается его визгливый надтреснутый голос.

Идем на юг. До берега материка остается всего 20 миль (Земля Королевы Мод, мыс Норвегия).

Отбушевал шторм.

26 марта

Меньше суток море было относительно спокойным – и снова заштормило. Команда не успевает отбивать лед. Каждые 3-4 часа многотонная ледяная тяжесть давит на китобоец, увеличиваясь с каждым часом. Холодно. Температура понизилась до минус десяти с ветром, что хуже сорокаградусного мороза в безветрие. Барометр упал до 731,5 мм. Это на 30 мм ниже нормального давления. Низкое давление воздуха угнетает, причиняет тупую головную боль.

Волны каскадом брызг летят на мостик, обдают с ног до головы стоящих там людей. А где-нибудь на берегу в это

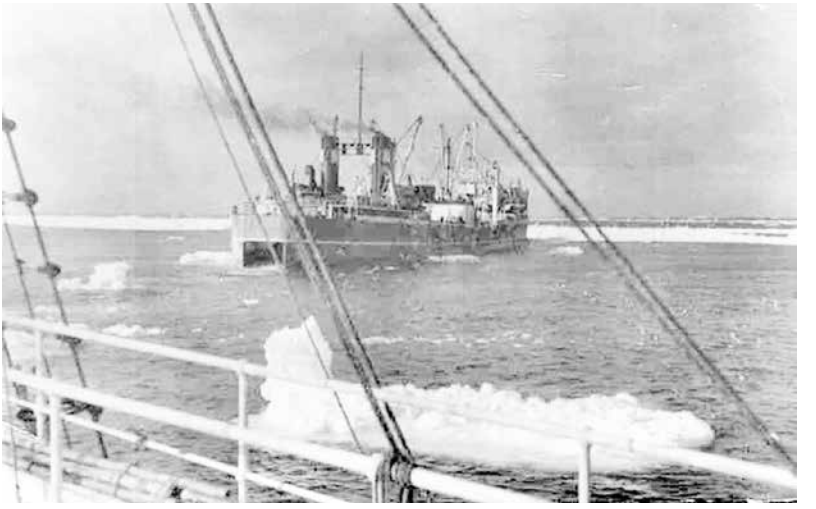

время собралась веселая компания в уютной теплой квартире, и пусть за окнами метель, пусть мороз трещит в деревьях – здесь тепло, спокойно, весело, и кто-нибудь поднимает тост за тех, кто в море.

Не каждый может понять этот традиционный морской тост. За тех, кто в море, кому спать не дано ночью на вахте, кто борется со штормом и обледенением, кто изнывает в тропиках от чудовищной жары в душной кочегарке, кто пробивается к родным берегам сквозь туман и непогоду, кто гордо несет честь советского гражданина в иностранных портах всего мира. Выпейте за них. Они заслужили этот тост!

27 марта

Домой! Корабли разворачиваются на север, желанный курс. Штормит. Холодно. Обледенение. Но что все это значит, когда нос корабля смотрит туда, где за тысячи миль отсюда находится родная земля? Холодный юго-западный ветер несет водяную пыль, и она оседает в бороде и на бровях ледяными сосульками, течет

колючими струями по спине, пока не согревается от тепла тела. К концу вахты зуб на зуб не попадает, ноги выбивают чечетку. Пустяки! Все равно – курс на север, домой.

29 марта

Прошли сутки, вторые, третьи. Медленно поднимается температура – минус восемь, минус шесть, минус четыре, минус один и наконец-то – теплынь какая! – плюс три.

Барометр поднялся до 752 и вдруг резко на глазах начал падать. Северный ветер свирепо набросился на страну ледяных гор. Он-то и принес потепление и туман. Позади остались Оринейские острова – безлюдные клочки оледенелой земли. Скоро Фолклендские острова, а за ними рукой подать до берегов Южной Америки.

Чудесная вариация на тему «стану сказывать я сказки, песенку спою. Ты ж усни, закрывши глазки, баюшки-баю». Нежная, лирическая – и вслед за ней сногсшибательное отвратительно дисгармоническое буги-вуги.

1 апреля

Ночь тиха, безветрена. Входим в «ревущие сороковые». Но тишина какая-то зловещая, нервирующая. Бледные краски неба на заходе солнца, мутные испуганные звезды, резкий круг вокруг луны – все это не к добру. Жди шторма. И правда – тишина продержалась только до утра.

Задул юго-восточный ветер, довольно редкий в этих широтах, и с каждым часом начал крепчать: 4-6-7 баллов. 8-9, 10, 11 баллов в корму. Кажется, что вся рассвирепевшая Антарктика набросилась на уходящую из ее вод флотилию. А по радио из репродукторов льется полная страсти песня аргентинской певицы Лолиты Торез из фильма «Возраст любви».

Сначала на судно неслись седые волны с опрокинутыми гребнями, затем ветер смыл их, сгладил и понес с собой густую водяную пыль. Океан рокотал. Нет, это не свист ветра в снастях – это голос взбесившегося злого океана, который, казалось, задался целью потопить маленький кораблик, запугать и нагнать страху на горстку людей, вступивших с ним в борьбу.

Мужество – это не незнание страха, мужество – это отчетливое представление об опасности, о риске, быть может, связанном с жизнью, и сознательное подавление в себе животного чувства страха во имя более благородной цели, это торжество духа и тела над любыми опасностями. Мужественным может быть только тот, кто видит перед собой цель и смело идет к ней, не считаясь ни с какими трудностями.

Шторм продолжался всю ночь и только в полдень стал постепенно стихать.

3 апреля

Подходим к 40 градусам широты. На небе появились веселые светлые тучки, подувают себе с разных сторон ветерки, а Жора мучает аккордеон и слух окружающих. На палубу не падают потоки воды. Уже 16 градусов тепла. После полутора суток – порты. Монтевидео, Буэнос-Айрес, Рио-де-Жанейро – мечта Остапа Бендера – приютились на восточном побережье Южной Америки. День и ночь из репродуктора льются без умолку характерные песни. Команда готовится к порту. Моют помещения, импровизированные парикмахеры кромсают волосы и стараются сделать прическу, причем иногда это даже удается, вытащены на свет костюмы – их тоже надо привести в порядок: почистить, погладить, пришить оборванную пуговицу.

Уже сброшены теплые вещи, и как-то неудобно налегке, как будто чего-то не хватает.

И все торопишь время: быстрей, быстрей. Быстрее бы план выполнить, быстрее бы месяц кончался, быстрее бы уйти из Антарктики, быстрее бы домой. И вспоминаешь время первого свидания, когда хотелось крикнуть известные слова: «Остановись, мгновение, ты прекрасно!» – но, увы, мгновение не останавливалось, а время летело с непостижимой быстротой, и жаль было на рассвете расставаться с любимой. Время неумолимо и никого не ждет. И очень жаль, что нельзя поторопить его в Антарктике и заставить медленно течь минуты счастья.

Радио в Монтевидео уже сообщило о предстоящем причале «Славы» в порту.

5 апреля…

Стоим в 17-ти милях от берега. Длинной сверкающей цепью горят огни большого города, а над огнями поднялась в черном звездном небе красавица Венера…

7 апреля…

Вот и Монтевидео.

Корабли ошвартовались у отдаленного пустынного причала. Вход на причал жителям города запрещен.

Выходим в город. Город большой с множеством магазинов, баров. Везде реклама, многоцветные плакаты, афиши кинорекламы. Город живет допоздна, и утром на улицах еще не успевают убрать весь скопившийся мусор.

Из трех миллионов населения Уругвая одна треть проживает в столице – Монтевидео. Может быть, поэтому город имеет тот особенный вид, отличающий его от городов европейских

государств. Центральные улицы широкие чистые, с крупными магазинами. Тут можно встретить последнюю модель американского автомобиля – и буквально в ста метрах стоит на козлах в ремонте старенький «Форд» на колесах со спицами, который уже четверть века колесил по дорогам Америки.

Узенькие улочки грязны и неблагоустроенны, на тротуарах выбоины, но реклама и здесь так же пронзительно, как и на главных улицах, кричит о чуде, изготовляемом той или иной фирмой. Вездесущая «Кока-кола» приютилась даже у скромной будочки мелкого торговца.

Утренние часы. До обеда в городе царит вялая размеренная деловая жизнь.

Заходим в закусочную. Столов нет. У длинного прилавка расставлены высокие стулья. Официант внимательно выслушивает заказ и быстро выполняет его. Здесь же на виду у посетителей за прилавком повар подогревает сосиски, купаты, мясные изделия из полуфабрикатов, которые предварительно готовят на кухне.

После обеда порядком уставшие возвращаемся на судно. У входа в порт стоят люди, которые хотели бы посмотреть советские корабли, поговорить с моряками. К нам обращается мужчина средних лет с вопросом, как можно пройти на «Славу». Увы, это от нас не зависит. С этим вопросом надо обращаться к местным властям.

В порту возле нас пустынно. Мы отгорожены невидимым забором полицейских законов от населения города. Но стремление жителей хотя бы издали посмотреть и поприветствовать советских моряков и изобретательная личная инициатива владельцев катеров торжествует. С утра в воскресенье мимо борта проходит первый катер. Пассажиров очень много. Все они машут руками, платочками, выкрикивают приветственные слова. Катера следуют один за другим. Хорошая прибыль для держателей катеров и новое беспокойство для полиции. Приказывают не приветствовать, но попробуй удержать руку с приветствием и зажать рот человеку!

И вот появляется первый черный полицейский катер. Он медленно движется между бортами советских кораблей и катерами – не приближаться! К борту подходит такси с моряками, возвратившимися из города.

Шофер уругваец не хочет брать денег за проезд – не часто приводится возить таких желанных пассажиров. На все уговоры он отрицательно качает головой, а затем говорит о чем-то по-испански, оживленно жестикулируя… Но моряки тоже не хотят бесплатно ехать в его такси, и тогда обе стороны соглашаются на компромисс. Один из моряков достает ассигнацию и пишет на ней: «Уругвайскому другу от советских моряков». Все расписываются, и ассигнация переходит к шоферу, который крепко жмет руку морякам.

Удивительно встретить здесь, за тысячи километров от Родины, такой теплый радушный прием.

Но встречаются и другие факты. Вот: моряки, купившие сувениры – память об Уругвае, – оставили свои покупки в магазине. Хозяин любезно согласился подержать их у себя в магазине до тех пор, пока моряки не осмотрят город. К вечеру, подъехав к магазину, забираем оставленный пакет. Но как велико было удивление, когда, раскрыв пакет, обнаруживаем в нем дополнительно к покупкам дюжину брюк!

Испытываете нашу честность, господин? Напрасно. На следующее утро «случайно» оказавшиеся в пакете брюки вежливо возвращаем владельцу.

Возле порта человек неизвестной национальности в потертом костюме и черном берете останавливает группу наших моряков. Говорит он на ломаном русском языке…

– Я вам могу показать молоденьких веселых девочек. Вы можете хорошо провести с ними вечер. Стоит недорого.

Мы с удивлением смотрим на эту сводню в брюках. Хочется грубо обрезать его. Один из нас холодно отвечает:

– Не стоит беспокоиться, синьор, нас ждут наши девушки, которые не продаются за деньги.

Он удивленно выслушивает.

– Но моряки никогда не отказываются от женщин.

– Моряки разные бывают, – оборачиваясь, говорит ему наш товарищ.

Но он, видимо и так уже понял, что моряки разные бывают.

Желающих попасть на «Славу» очень много, но не многим удается получить разрешение местных властей, чтобы пройти в порт. Несмотря на это, каждый вечер приходят горожане, чтобы своими глазами посмотреть на советский корабль, поговорить с людьми, посмотреть фильм. Все их интересует, и они забрасывают вопросами моряков. В числе посетивших – министры, члены правительства.

Пришли члены славянского общества. Некоторые из них хорошо ознакомлены с жизнью в Советском Союзе.

Один из них, русский по национальности, проживает вблизи города. Семья переехала в Уругвай еще в 1914 году, и он родился в Уругвае. Он выписывает «Известия», «Огонек». Самой большой его мечтой является желание поскорее приехать в Советский Союз. Разрешение на выезд он уже получил, но билет до Советского Союза стоит очень дорого. Если даже все распродать, то и тогда не хватит на билет. В переводе на наши деньги он стоит более 5000 рублей. Но он надеется, что его мечта осуществится. Он с жаром говорит о необъятных просторах целинных земель. Он прочел, что бухгалтер, житель города, уехал на целинные земли и работает трактористом.

– Мне, – говорит он, – знакомому с сельским хозяйством, не потребуется много времени для ознакомления. Я могу выполнять любую сельхозработу, управлять трактором.

Он раскрывает нам картину жизни, которую не всегда можно заметить сквозь шикарные витрины блестящих магазинов, колонны новеньких машин последних марок, внешнее проявление комфорта.

В городе более 30 тысяч проституток, очень много безработных и рабочих, которые работают не более 10-12 дней в месяц. Мелкие фермеры разоряются, уходят в город и там пополняют собой ряды безработных.

Нам и раньше приходилось читать о подобных проявлениях буржуазного режима, но трудно было себе представить всю тяжесть жизни рабочего и мелкого фермера, о которой он так ясно рассказал.

– Многие из нас мечтают приехать в Советский Союз. Мы знаем, что работа там найдется для нас и на шахтах, и на стройках, и на целинных землях. Мы себе ясно представляем, что на первых порах будет трудно, но наши руки не боятся никакой работы, а сознание, что работаешь для себя, для своей страны, а не для набивания карманов капиталиста, удесятерит наши силы.

Он горячо прощается с нами, крепко жмет руки.

– До скорой встречи, друзья, в вашей стране, когда я получу право назвать вас товарищами.

Здесь же, в порту, стоит американский ледокол антарктической экспедиции. Офицеры ледокола во главе с адмиралом наносят визит на «Славу». Ледокол завтра уходит в Антарктику. Адмирал преподносит в честь визита комплект карт Антарктики, производится обмен кинофильмами для просмотра. Вечером мы смотрим американский фильм. «Высадка на Антарктический континент». Американцы смотрят наш фильм «Советские китобои».

С утра ледокол проходит мимо наших кораблей. Команда и офицеры выстраиваются на палубе, приветствуя советских моряков. На мачте «Славы» взвился сигнал из трех флагов – «Счастливого плавания» – и тотчас же с ледокола последовал ответ «Благодарю».

12 апреля

Но близится время отхода. Уже в котлах гудит пар, делают первые обороты вспомогательные механизмы, и утром на мостике появляется лоцман.

На много миль простирается залив Ла-Плата. К вечеру прошли маяк Лобос. Он таинственно подмигнул нам единственным своим глазом и скоро скрылся в черной ночи, когда Санта-Мария удивленно моргнула, провожая своим лучом.

Атлантический океан, ленивый и притихший, вновь раскинулся перед нами.

Плавание в тропиках всегда однообразно, и если это не первый рейс, не представляет интереса. Переменные ветры провожали нас до самого тропика Козерога, где сменились SO пассатом. Температура медленно поднимается: 27, 30, 32 градуса… Появились летающие рыбки, изредка вынырнет акулий плавник. Но в основном океан тих и пустынен. На небе повисли легкие неподвижные облака, и к вечеру небо расцвечивается пурпурными и золотыми оттенками, края облаков обрамляются в розовый цвет.

Полная тишина, заходит за горизонт алое солнце – и сразу же вспыхивает Венера, за ней – Юпитер, яркий Канопус. Небо быстро темнеет, и кажется, что звезды растут, усеивают черное небо, переливаются и дрожат. В воде много фосфора. Усы от хода судна загораются нежным салатовым светом. От носа корабля разбегаются светящиеся полоски рыбных трасс. В машине температура достигла 56 градусов, а в кочегарке перевалила за шестьдесят. Где-то далеко на востоке остался уединенный островок Святой Елены, а впереди берега Африки – Золотой Берег, Берег Слоновой Кости.

Пустынный океан живет своей жизнью. Летают рыбки, прожорливая акула увязалась за китобойцем в надежде на поживу, но вскоре отстала. Показались вдали наклонные фонтаны большого стада кашалотов, проплыла причудливая рыба-молот, а каракатица – живой реактивный двигатель, – все время меняя скорость и направление, рывками передвигалась под водой в погоне за добычей. На поверхности воды, подгоняемые легким ветерком, плыли нежно-розовые фрегаты. Над водой виднелись их гребешки, а под воду были опущены тонкие нити, словно корни. И только птиц не было видно. Сюда уже птица не залетает.

Самые южные созвездия уже не поднимаются высоко и, наконец, мы в Северном полушарии, первым вестником которого явилась маленькая тусклая, едва-едва различимая у самого горизонта Полярная звезда.

Штилевая полоса. Ветра нет. Душно. В машине люди обливаются потом, кочегары после вахты долго не могут прийти в себя от жары, а океан безразлично проходит мимо бортов. Величественный, бездонный, равнодушно-ленивый.

Подул северный ветер, нагнал откуда-то облака, и небо разверзлось невиданным водопадом. Однако дождь длился недолго, и вновь на небе засияло яркое солнце. Ветер сменился и начал дуть постоянный северо-восточный пассат. Обычно сила его невелика. Но в этом году, перевалив 18 градусов северной широты, пассат задул с необычайной мощью. Ночью сила ветра достигла девяти баллов. Китобоец двигался вперед в ореоле светящейся клокочущей пены. Кораблик кланялся подходившим волнам, так же часто отбивали поклоны люди на открытом мостике, чтобы как-нибудь укрыться от потоков воды, летящих на них.

Каждые две-три секунды, без преувеличения, водяные каскады низвергались на мостик, перелетали его и обрушивались на кормовую палубу. Одним из таких каскадов на мостик выбросило большую летающую рыбу. Рулевой проговорил с усмешкой:

– Океан дает выпить и про закуску не забывает.

Действительно, рыба весом более полкилограмма, оказалась довольно вкусной. За чаем началась обычная морская травля. Кочегар передавал «репортаж»:

– Сегодня китобойная флотилия, пересекши экватор, продолжала плавание в северных тропиках, команда загорает в кочегарке и принимает соленый душ на мостике.

Подходим к Канарским островам. Ветер немного стих. Прошли проливом рядом с островом Фуэртевентура, и через трое суток последний порт захода, последний иностранный порт – Гибралтар.

А тут и праздник – 1 Мая. Штормит. Команда выстроилась на кормовой палубе, и под торжественные звуки государственно-

го гимна медленно поднимается флаг нашей державы. Обед весьма скромный – продукты уже на исходе, да и повар разленился. И сто грамм в честь праздника.

К полуночи третьего мая с мостика заметили слабую светящуюся точку. Открылся маяк Скартель, расположенный на африканском мысе, а через полтора часа маяк Трафальгара возвестил об открытии Европы.

Гибралтарский рейд оказался пустынным – несколько кораблей зашли сюда на кратковременную стоянку, чтобы пополнить запасы. Сюда недавно заходила американская эскадра и вышла в Средиземное море. Ее присутствие мы почувствовали вскоре по выходе из Гибралтара.

Американские корабли вели себя в Средиземном море, как в американском озере: останавливали суда. Запрашивали позывные, нахально, не считаясь с морскими правилами и обычаями, пересекали строй флотилии.

К рассвету 10 мая показался греческий мыс Матапан, и через четыре часа плавание продолжалось в Эгейском море. Со всех сторон теснились хмурые гористые острова архипелага Белопуло.

Из-за острова Макронисос вышел небольшой неуклюжий, как утюг, военный греческий сторожевой корабль. Согласно международным обычаям, мы первые приветствовали его, приспустив до половины мачты флаг. Он ответил на приветствие, также приспустив свой флаг. На мостике и палубе матросы и офицеры приветствовали советские корабли, махая руками и бескозырками. Еще два года назад не было таких дружелюбных приветствий. Команды советских кораблей высыпали на палубу, раздавались приветственные выкрики, и три продолжительных гудка обоих судов пожелали друг другу счастливого плавания и скорого возвращения на Родину.

Но вот уже входим в Босфор. Вечер. На площадках башен минаретов зажглись огни, светящаяся реклама расчерчивала замысловатые фигуры и незнакомые турецкие подписи.

На мостик поднялся небольшого роста полный турок-лоцман и повел проливом. Команды рулевому подавались на русском языке. Третий помощник предложил лоцману папиросу. Тот взял

ее и стал разглядывать рисунок на коробке – «Запорожцы пишут письмо турецкому султану».

– Красивый рисунок, – сказал он.

– О, да! Даже очень. Русским такие рисунки очень нравятся, – отвечал третий помощник со скрытой иронией в голосе.

Босфор остался за кормой. Впереди раскинулось родное Черное море. И все как будто бы стало иным. Кажется, какая может быть разница между Черным и, например, Средиземным морем? И там вода, и тут вода. Там ясное небо с теми же звездами, что и тут. Но разница есть. Откуда-то издалека ветер приносит запах йодистых водорослей, звезды тусклые и более знакомы, чем где бы то ни было, в любом месте земного шара. Кажется, что даже дельфин черноморский прыгает вокруг носа не так, как дельфины в других морях.

– Знаешь, – говорит мне товарищ, – вот уже полгода как ушли мы из своего порта и каждый раз считали дни, когда снова увидим родные берега… Очень ждали этой минуты… А вот сейчас, когда до порта остаются считанные часы, когда уже осязаемо чувствуешь радость встречи, радость возвращения – рождается какое-то чувство непонятное, жаль, вроде, что последние часы рейса идут, что уже не будут будить тебя в привычное время на вахту, что у каждого из нас появятся другие интересы, кроме общих.

Что это? Любовь ли к морю, или привычка к определенной обстановке корабля? И все равно торопишь время: быстрей, быстрей. Ох, как долго тянутся эти последние часы!

Последние часы… Не месяцы, не недели, даже не дни, а только часы… И на рассвете появятся знакомые очертания берегов, знакомые здания и близкие лица, которые так долго ждали этой встречи, и которых так хотелось видеть в продолжении многомесячного рейса…

Юлія Добролюбська*

Чудернацькі апарати реабілітації та лікувальної гімнастики Густава Цандера в Одесі

Густав Цандер

У Центрі медичної реабілітації та санаторного лікування «Одеський», який здавна відомий всім одеситам як санаторій «Лермонтовський», у залі механотерапії збереглися та перебувають у чудовому робочому стані 24 апарати для реабілітації та лікувальної гімнастики Густава Цандера. Авторка цієї статті волею злої долі потрапила на лікування та реабілітацію до цієї зали та, відчувши на собі їхній доброчинний вплив, неминуче зацікавилась історією виникнення цих чудернацьких апаратів.

Розвиток механотерапії пов'язаний з ім'ям шведського фізіотерапевта, випускника університету в Упсалі, винахідника апаратів для лікувальної гімнастики Густава Цандера (29 березня 1835 – 17 червня 1920),

* Професорка Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського.

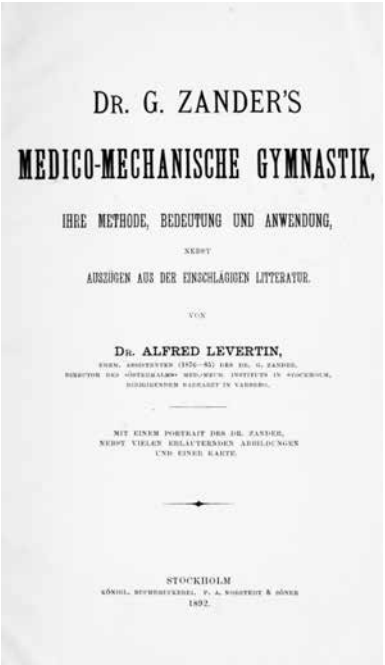

DR. G. ZANDER'S

MEDICO-MECHANISCHE GYMNASTIK,

IHRE METHODE, BEDEUTUNG UND ANWENDUNG,

NEBST

AUSZÜGEN AUS DER EINSCHLÄGIGEN LITTERATUR.

VON

DR. ALFRED LEVERTIN,

MIT EINEM PORTRAIT DES DR. ZANDER,
NEBST VIELEN ERLÄUTERNDEN ABBILDUNGEN
UND EINER KARTE

STOCKHOLM
1892.

Перша сторінка книжки Альфреда Левертіна, яка містить докладний опис методів Цандера, малюнки його апаратів, фотографії успішних прикладів одужання тощо

Мапа поширення інститутів Цандера в Європі станом на 1892 рік

якого вважають основоположником механотерапії в Європі.

Медичний термін «механотерапія» було запропоновано видатним німецьким лікарем Теодором Більротом у середині XIX століття. Бувши дуже кволим хлопчиком, Г. Цандер ще змалку вирішив, що присвятить своє життя формуванню здорового та красивого тіла. Відомо, що Цандер ще з початку своєї кар'єри займався розробкою та практичним застосуванням спеціальних апаратів, які давали можливість точно дозувати вправи для певних груп м'язів. Перші 27 апаратів механотерапії було встановлено у Стокгольмському гімнастичному інституті у 1857 році. За рік двадцятитрирічний Г. Цандер заснував у Стокгольмі перший у світі медично-механічний інститут, який був повністю обладнаний до 1865 року. Інститут Цандера протягом 1865-1898 років мав серед своїх пацієнтів 14332 чоловіків та 5938 жінок (у середньому 596 на рік). Зал був оснащений тренажерами, найвідомішим з яких став тренажер, схожий на механічного коняку. Він був підключений до двигуна, який ставив ритм і зобов'язував іти в ногу з ме-

ханічним тренажером. Були також і тренажери для присідання та здійснення випадів. Заняття на тренажерах мали велику популярність, і незабаром шведський лікар змушений був розширюватися та відкривати другу залу вже в Лондоні, а потім ще одну в Нью-Йорку [4].

До 1911 року Цандер мав по всій Європі вже 202 інститути, обладнаних пристроями для корекції фігури та відновлення здоров'я. Пізніше ці пристрої були взяті за основу для створення багатьох сучасних тренажерів. Так доктор Цандер став всесвітньо відомим завдяки своєму новаторському, революційному підходу до фізичної терапії. Поступово тренажери почали купувати й у звичайні будинки для індивідуальних потреб. Сам Цандер користувався своїми винаходами щодня, до останніх днів свого довгого активного вісімдесятип'ятирічного життя.

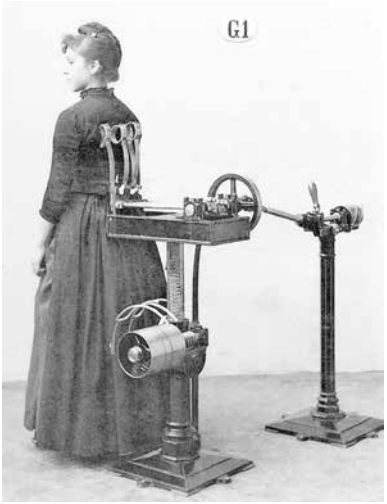

Після смерті Цандера тренажери починають активно рекламувати, і заклики «купити собі здоров'я» просто наповнили сторінки журналів та газет. У ті роки з'являються перші книжки з описом різних вправ і методик для занять на тренажерах, у багатьох країнах виникають

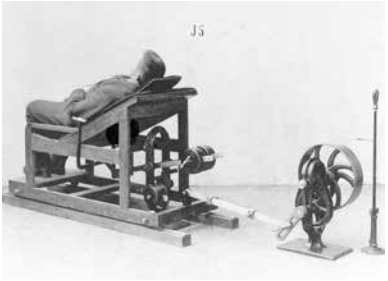

компанії, що спеціалізуються у виробництві інвентарю для тренувань. Тоді ж починаються пошуки конструкцій суто спортивних тренажерів. Перші спроби їхнього створення були дуже невдалими. Сучасники не приймали тренажерів, ефект яких був спрямований лише на накачування м'язів, і називали їх не інакше як купою залізного брухту. Заняття на атлетичних тренажерах висміювали, про них тоді писали, що це спроби підняти себе за шнурки власних черевиків [2].

Найбільш відомі конструкції представили два професори – Шмідт і Тітус. Саме вони взяли на себе нелегкий тягар першопрохідців – винахідників спортивних тренажерів, якими ми користуємося досі. Суть запропонованої системи полягала у пристосуванні механічних апаратів власної конструкції (загалом Цандер створив близько сімдесяти різних апаратів, які тоді називали верстатами здоров'я) до збудження діяльності м'язів різних частин людського тіла, аби стимулювати гармонійний розвиток всього організму за допомогою систематичних вправ для всіх м'язових груп тіла. Тренажери Цанде-

ра тоді мали ще дуже дивний вигляд – щось середнє між велосипедом та паротягом, проте інститути, що відкривалися по всій Європі, а потім і по всьому світу, швидко набули популярності серед забезпеченої публіки. Секрет системи Цандера був простий: створити максимальний тренувальний ефект за мінімальних витрат енергії організму.

На той час не існувало спеціальних спортивних костюмів, і всім доводилося займатися в класичному одязі того часу. Причому якщо чоловікам за етикетом дозволялося на людях знімати піджак, то жінкам, які тоді носили тугі корсети та сукні з безліччю шарів тканини, доводилося набагато складніше. Однак оздоровчий ефект тренувань недвозначно давав зрозуміти, що це не просто нове модне захоплення вишуканого прошарку суспільства, а щось серйозніше та глибше, що дозволяє зруйнувати стереотип звичного способу життя, законсервований традиціями та світським етикетом. Внесок Цандера в сучасний фітнес дуже великий: він розробив систему тренажерів на блочно-важільному принципі роботи, які дозволяли виправляти дефекти фігури у людей з хворобами опорно-рухового апарату.

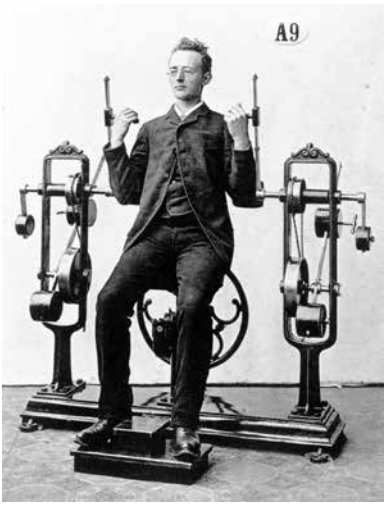

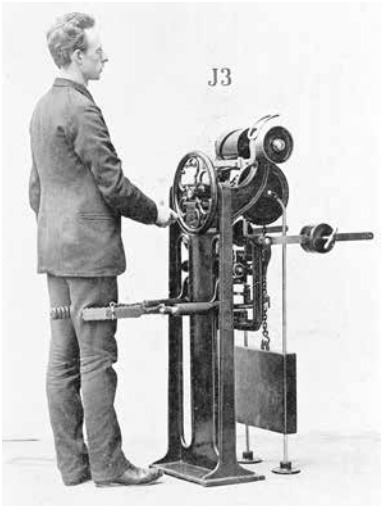

Причому великому комерційному успіху сприяла наявність зручних тренажерів не тільки для чоловіків, а й для жінок. Попри безглуздий та громіздкий вигляд, фахівці визнають, що тренажери Цандера з погляду анатомії та антропометрії мали практично бездоганну конструкцію та величезний потенціал в усуненні дефектів фігури [2].

Його метод був заснований на вченні шведського терапевта, автора системи лікувальної гімнастики та засновника першого гімнастичного інституту у Стокгольмі Пера Генріка Лінга (1776-1839). Лінг – творець лікарської гімнастики, яка зветься шведською лікарською гімнастикою. Син священника, він готувався продовжувати діяльність батька. Закінчивши університетський курс, поїхав до Європи, супроводжуючи почесного священника. Дорогою захворів на ревматизм, лікувався у багатьох лікарів, але марно. У Копенгагені познайомився з двома французькими фехтувальниками та почав брати у них уроки фехтування. Заняття фехтуванням полегшили біль, після чого він почав глибоко вивчати гімнастику. Після довгих праць він відкрив у Стокгольмі Центральний королівський інститут гімнастики,

який існує до наших днів. Вважається, що він першим зайнявся вивченням впливу масажу та гімнастики на фізичне та психічне здоров'я людини. Він підрозділяв гімнастику на чотири відділи: педагогічну, військову, лікарську та естетичну. Його робота «Загальні основи гімнастики» та складені його сином «Таблиці гімнастичних вправ» є основою посібників зі шведської гімнастики. Самостійно вивчивши анатомію та фізіологію та розподіливши за групами давньогрецькі та давньоскандинавські вправи, він створив гармонійну систему вправ, головною метою якої є оздоровлення та фізична досконалість людини.

Пер Генрік Лінг

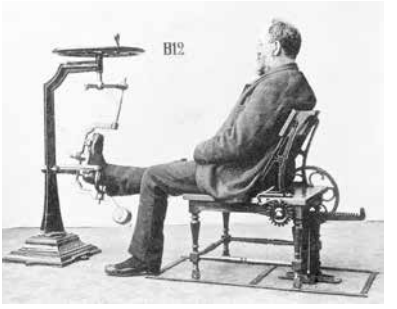

Існує думка, що на створення Лінгом гімнастики великий вплив справила перекладена на той час книга, присвячена кунг-фу. Шведська гімнастика не допускає жодних рухів, крім тих, що мають на меті розвиток сили та здоров'я людського тіла, а також витривалості, спритності, гнучкості та сили волі. Цей принцип підбору вправ лежить і в основі сучасної ЛФК [3].

Лінг стверджував, що багато хворобливих явищ у людському тілі можуть бути усунуті

систематичними фізичними вправами. Це було успішно використано ним для оздоровлення шведських школярів та молодих солдатів. Ці ідеї набули поширення по всій Європі та надихнули Густава Цандера на створення власної системи.

Механотерапія за Цандером проводиться на активних та пасивних апаратах, використовуються різні види масажів (вібраційний, тертя, биття). Кожен з апаратів має своє умовне позначення та призначений для виконання строго певних рухів. Принципи побудови апаратів Цандера – дія двоплечого важеля. Одне плече служить точкою докладання сил для того, хто вправляється, на іншому перебуває вантаж, зміщення якого збільшує опір то більше, що нижче переміщається вантаж. Рухи, які виконуються на цих апаратах (активних), дозовані, їхні напрямки дуже приблизно визна-

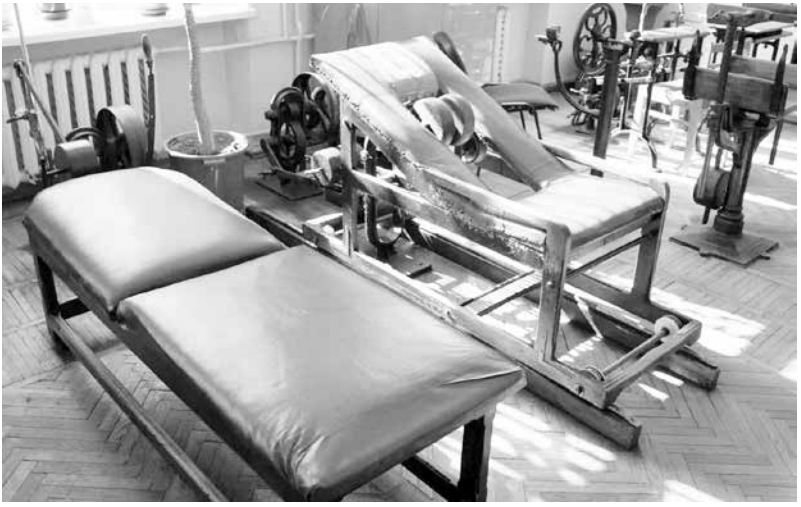

чаються анатомічними особливостями того чи іншого суглоба. Крім того, вправи на апараті виконуються з певною швидкістю та навантаженням. Методично повторювані ритмічні рухи прискорюють процес відновлення порушеної рухової функції. Хворий сам може виконувати призначені лікарем вправи на відповідному апараті під контролем медперсоналу. Цілеспрямовані та дозовані, структурно оформлені рухи є ефективним засобом реабілітації та реадаптації при багатьох захворюваннях, зберігають сили пацієнта та водночас без будь-якої з його боку напруги впливають на м'язи механічним способом [3].

Такий підхід був особливо корисний та актуальний для дітей і літніх людей, які через фізичні вади не могли займатися звичайною гімнастикою. Відомий письменник Віллем Бракман ще дитиною спробував на собі дію апаратів Цандера. Він написав оповідання під назвою «Визнання пана К»: «Я цілком поклався на невтомність ексцентричних дисків, центрифуг, тягових штанг, колінчастих валів, цілий універсум матово-глянцевої добре змащеної та лютої закономірності. Але найбільше мене захоплювало спостереження за тим, як біль з моїх суглобів і м'язів ішла майже

нескінченним ланцюжком противаг, штанг, шестерень і приводних ременів до джерела руху – могутньої самотньої осі, яка повільно оберталася в сутінковій висоті. Це був закон для всіх законів, що відпочиває в русі, добре змащений стрижень того, що відбувається, джерело всіх стуків і скрипів» [4].

Така технологія також експериментально застосовувалася при хворобах серця, тому що вважалося, що пульсівний масаж певних ділянок тіла міг привести кровообіг і тиск людини в норму, його також застосовували при нервових розладах для розслаблення тіла пацієнта, спираючись при цьому на нейрофізіологію. Цандер вважав, що хвороби можна усунути систематичними м'язовими вправами. У XIX столітті цю думку поділяла й офіційна медицина. Лікарська гімнастика зберігала сили пацієнта, тоді як більшу частку роботи виконувала механіка тренажера. Шляхом струсу, поштовхів та вібраційних рухів лікували ревматизм, а також захворювання серця та судин. Найкращі результати були отримані Цандером для винайдених ним апаратів для випрямлення хребта, особливо відколи йому вдалося ввести у практику спеціальні апарати, що дозволяють математично точно графічно зображати викривлення хребта.

Розроблена Цандером система була опублікована ним у творах «Om mediko-mekaniska institutet i Stockholm» (1872) та «Die Apparate für mechanisch heilgymnastische Behandlung und deren Anwendung» (1886). Вона знайшла застосування в медицині на його батьківщині у Швеції, а потім по всій Європі та в Америці [5]. Хвиля захоплення механотерапією, викликана до життя бурхливим розвитком механіки, охопила багато країн. Цандерівська механотерапія була основним методом реабілітації в ортопедичному центрі німецького курорта Аахен, в Інвалідному будинку імені Олександра II у Санкт-Петербурзі, у Московському механіко-гімнастичному інституті. У 1896 році за визначні наукові заслуги Цандер був обраний в академіки Шведської академії наук. У 1883 році Густав Цандер створив компанію з виробництва спортивного обладнання для лікувальної гімнастики.

На території Російської імперії цандерівські інститути було відкрито на початку XX століття в Петербурзі, Москві, Києві, Одесі, Єсентуках, Євпаторії, Харкові, Ризі. Першими показаннями для механотерапії були відновлення функцій суглобів та м'язів після травм, ревматизм, захворювання серця та судин [1].

Багато інститутів механотерапії в Америці та Європі закрилися після Першої світової війни та після смерті їхнього творця у 1920 році. В Єсентуках під час Другої світової війни у групи німецької армії на Північному Кавказі був наказ вивезти унікальні апарати до Німеччини. Коли німецькі війська увійшли до Єсентуків, механік Євдоким Мойсейович Жерноклеєв встиг розібрати апарати та скинув усі деталі в купу, щедро присипавши її сміттям. Нікому не потрібна купа брухту залишилася лежати на місці, а після звільнення Єсентуків Є.М. Жерноклеєв привів усі машини у зразковий порядок [3].

Усього Густав Цандер створив близько сімдесяти різних апаратів. Деякі з них можна побачити в Національному парку Арканзасу, в музеї одного з найвідоміших курортів Америки Хот-Спрінгс, тридцять шість апаратів виставлені в музеї техніки в Стокгольмі. В Одесі ж до сьогодні двадцять чотири апарати Цандера не лише тішать око шанувальника історії лаконічним дизайном початку XX століття, а й допомагають усім охочим відновити здоров'я.

Література

1. Глухов А.Н. Из истории развития механотерапии в России и на Кавказских Минеральных Водах. – Курортная медицина. 2014, № 1, с. 96-105.

2. История тренажеров. URL: http://sportaim.ru/index.php/statii/2011-02-04-13-43-49/1906-istoriiatrenajorov

3. Яковлев А. Нейрореабилитация. Часть 1. – Москва: Издательские решения. 2019 – 439 с. URL: https://mybook.ru/author/aleksej-yakovlev-3/nejroreabilitaciya-chast1/read/?page=3

4. Hansson N., Ottosson A. Nobel Prize for Physical Therapy? Rise, Fall, and Revival of Medico-Mechanical Institutes. Physical Therapy. – Vol. 95, № 8, p. 1184-1194.

5. Levertin A. Dr. G. Zander's medico-mechanische Gymnastik. – Stockholm: Königl. Buchdruckerei, P.A. Norstedt & Söner, 1892. – 202 p.

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Амбасадори Одеси

122 **Фелікс Кохріхт**
Амбасадори Одеси: urbi et orbi

Амбасадори Одеси: urbi et orbi

Про те, що це означає та чому після цих слів майже завжди йде двокрапка та знак оклику – ознака того, що зараз зазвучить важливе звернення, я взнав багато років тому, коли вчився на філологічному факультеті нашого університету. Одного разу до нас, заочників, перед самою сесією так звернувся незабутній доцент Бардах, який викладав латину: «Urbi et orbi! – майже вигукнув він. – Місту та світу!». І ми, а я був балакучий, вмить змовкли…

Тож ми взнали, що так тисячоліття тому у Давньому Римі звучав голос тих, хто, відчуваючи особливу важливість справи, звертався до народу, імператорів, сенаторів, полководців. Це означало, що мова йде про те, що має важливе значення та про що повинні знати й місто, і світ.

Коли я ознайомився з сьогоднішньою діяльністю амбасадорів (знову гучне іноземне слово) – послів Одеси, то почав нашу бесіду саме з цього заклику, бо впевнений, що вона буде цікава для прихильників альманаху, який вже двадцять чотири роки читають не тільки в нашій країні, а й повсюди, де мешкають одесити, а колишніх, як підкреслив Михайло Жванецький, не буває.

І до речі, двоє з нас були такими з народження – директор Департаменту культури, міжнародного співробітництва та євроінтеграції Одеської міської ради Іван Ліптуга та я. Третій співрозмовник – амбасадор Одеси в Італії Атілліо Малліані – вже багато років у своїх словах та ділах вважає себе нашим земляком.

Закономірно й те, що ми зібралися у Всесвітньому клубі одеситів. По-перше, наш президент Михайло Михайлович Жванецький

Михайло Жванецький – Почесний амбасадор Одеси

багато років тому став першим, кому Іван Ліптуга (тоді він очолював одеський туризм) вручив диплом почесного амбасадора, по-друге, ВКО тепер партнер Клубу амбасадорів, як і Бізнес-клуб та Асоціація туризму нашого міста.

Кілька років тому і я був поміж амбасадорів Одеси та за кордоном як міг поширював знання про Одесу серед тих, з ким зустрічався. А були вони музикантами, художникам, акторами. У Віденській опері, наприклад, розповів митцям про нашу оперу, яку спроєктували австрійці Фельнер і Гельмер, і не втримався зауважити, що вона найкраща у світі…

Це були цікаві та корисні зустрічі, які залишали приємне почуття від того, що наша Одеса стає більш знайомою для громадян країн, якими ми подорожували.

Але тепер, в останні роки, коли Україна, наше місто борються з епідемією та війною, змінилися завдання, які одержують амбасадори

Наш амбасадор у Парижі

Одеси: в них інакші й міра відповідальності, і статус.

Я бачив документи, з яких сьогодні починається знайомство з кандидатом в амбасадори. Ці папери містять питання, перелік котрих зайняв би чимале місце.

– Нинішні амбасадори, – розповідає Іван Ліптуга, – входять до спільноти, яку було створено за ініціативи мера Одеси Геннадія Труханова. Вони формують мережу, де всі, незалежно від громадянства, вважають себе одеситами та мають сприяти популяризації Одеси. Амбасадорами можуть стати люди, які мешкають за кордоном, але всім серцем люблять Одесу та відповідають критеріям, необхідним для гідного представлення нашого міста у світі. Щороку спеціальна комісія підбиває підсумки діяльності кожного амбасадора, продовжує її термін або обирає нових амбасадорів серед наявних претендентів.

Ларнака (Кіпр)

Марсель (Франція)

Головна мета – сприяти розв'язанню важливих проблем, які сьогодні стоять перед Одесою: задовольнити потреби у ліках, медичному обладнанні, підтримувати школи та дитячі садки, залучати інвестиції, розвивати стосунки у сфері культури, туризму та багатьох інших напрямках. Амбасадори сприяють зміцненню зв'язків Міської ради з муніципалітетами міст інших країн. Великі досягнення в цій галузі має Атілліо Малліані – радник мера Одеси та амбасадор в Італійській Республіці. Завдяки йому зміцнилися контакти між Одесою та Генуєю, Венецією, Римом.

– Шановний сіньйоре Малліані, вітаємо вас у Всесвітньому клубі одеситів. Мені розповідали, що саме ви сприяли приїзду до Одеси мера Генуї та високих урядовців Італії. Велика подяка вашій країні та особисто вам за допомогу – за відбудову будинків, архітектурних пам'яток, які постраждали через ворожі нальоти. І перш за все – за те, що ваша країна допомагає одеситам відбудувати Спасо-Преображенський собор.

Для бесіди ми зустрілися у Всесвітньому клубі одеситів

Генуя (Італія)

– Я вже багато років ставлюся до Одеси як до рідного Неаполя, – каже сіньйор Малліані. – Обидва – чарівні міста, де чудове море, театри, цікаві та чемні люди. Навіть кухня та гумор схожі. Знаю, що перша газета молодої Одеси виходила італійською мовою, та першою гастрольною трупою в опері була італійська... Маю серед вас багато друзів. Під час війни кожна людина, де б вона не жила, повинна допомагати тим, хто втратив близьких, житло, потерпає від проблем зі здоров'ям. Дедалі більше моїх земляків, громадян Італії, розуміють, що чужого горя не буває.

Іван Ліптуга:

– Таких людей доброї волі, спроможних допомоги громадянам України, зокрема одеситам, стає чимраз більше. Амбасадори можуть представляти Одесу на рівні цілої країни чи на рівні

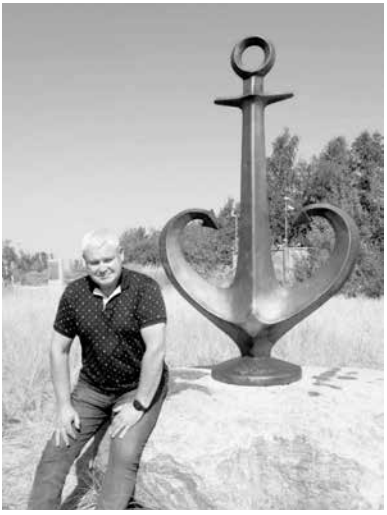

Клайпеда (Литва)

Йокогама (Японія)

одного окремого міста. Окрім Італії в нас уже є амбасадори у Франції, Великій Британії, Словаччині, Греції, Польщі, Марокко, Кенії та в місті Харкові. Цього року ми обрали нових представників у місті Афіни, столиці Греції, а також у Болгарії, Молдові та Чехії. Втім це тільки початок, бо наша мета – це амбасадори Одеси на всіх континентах та в усіх країнах світу. В усіх дружніх країнах, звісно. Така велика потужна спільнота представників дає місту можливість перебувати в курсі подій та сприяти популяризації всіх важливих для міста напрямків, доносити актуальну інформацію про потреби одеситів та шукати нові партнерства. Завдяки амбасадорам та їхній участі у різноманітних міжнародних заходах – конференціях, форумах, виставках тощо – проводиться важлива робота, яку охопити силами лише працівників Департаменту міжнародного співробітництва неможливо, навіть якщо збільшити штат у декілька разів. Можна впевнено сказати, що аналогічних інституцій амбасадорів міст ще жодне у світі місто не створило, Одеса тут перша. Проте ми надихнули

Регенсбург (Німеччина)

вже кілька міст, і вони теж розпочинають. Така, мабуть, наша місія – народжувати та втілювати ідеї, надихати своїм прикладом інших.

– Я знаю, що туристичний символ міста, якір-серце, який ви з Асоціацією туризму Одеси розробляли у далекому 2012 році та який був увічнений у бронзі київським скульптором Олегом Черноівановим, вже кілька років нагадує про Одесу в різних містах планети...

– Так, дійсно, бронзові скульптури символу Одеси ми вже подарували тим містам, які роками підтримують традиції побратимства, і тим, хто тільки починає дружити з Україною, з Одесою. Сьогодні одеські символи прикрашають набережні Ларнаки (Кіпр), Марселя (Франція), Генуї (Італія), Регенсбурга (Німеччина), Клайпеди (Литва), Йокогами (Японія) та Стамбула (Туреччина). Амбасадор Одеси в Афінах Костянтин Соболь вже замовив і виготовив бронзовий одеський якір-серце для встановлення на Одеській площі у Піреї. Незабаром буде відкриття.

Наприкінці бесіди мої співрозмовники сказали, що девіз «місту та світу» цілком пасує Клубові амбасадорів Одеси.

Бесіду вів Фелікс Кохріхт

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Проза

132 **Олена Андрейчикова**
Бережи себе, мала

150 **Анна Михалевская**
Феликс и его «Илиада»

159 **Сергій Корнієвський**
Андрій

174 **Владимир Каткевич**
Пропавшая радиограмма

188 **Никита Рыбаченко**
Система

190 **Галина Педаховская**
Платье от мадам Ивио

197 **Генрі Лайон Олді**
Ялинка

213 **Андрій Осіпов**
Нічний блюз

Олена Андрейчикова

Бережи себе, мала

Дійові особи:

Він
Вона

Дія перша

Музика. Кухня. Він з квітами стоїть на порозі, намагається посміхатися. Вона відвернулася від нього, гримить посудом.

Вона: Ну, і чого ти приперся?
Він: Мала!
Вона: Що-о-о?
Він: Ти перейшла на українську.
Вона: Це від охуїння. Так чого ж ти вирішив саме до мене прийти? Більше нема куди?
Він: Є куди. Дякувати ППО, моя домівка ще стоїть.
Вона: А чого до жінки не пішов? До діточок? Чи я краще готую? Там теж начебто стоїть.
Він: Мала, я розлучився за два роки до зустрічі з тобою. Забула?
Вона: Не забула. Я нічого не забула, малий. Нічогісінько. Тому й питаю, якого дідька ти тут. Квіти – у жовту вазу. Ти знаєш, де вона.

Він: А ти якого дідька тут? Ти ж була у Німеччині. Так, я все про тебе знаю. Там би й сиділа. Війна ще не скоро скінчиться. Ой не скоро.

Вона: Я, Нострадамусе, приїхала, щоб тебе нагодувати. Кинула на призволяще той… богємний Берлін. Потому что думаю, а вдруг он позвонит ранним утром, когда я наконец-то уснула после бессонной ночи с тремя тревогами и взрывом где-то далеко, но как будто в моем коридоре. Приедет мой милый, после того как бросил меня полгода назад. А вдруг он придет голодный, уставший, родной, а я все помню, и плохое тоже, но я забуду все ради этой встречи, забуду, как мотал мне нервы, как мучил душу, как сбежал однажды, ни слова не сказав, а я гадала, то ли к жене вернулся, то ли новую нашел, а выбор велик, а фантазия широка, а мысли не остановишь, мысли бегут, приседают в коленках под вой воздушной тревоги, полуживые, полоумные. И бегут до сих пор. Так, о чем я… Конечно, приехала, потому что чувствовала, что придешь, ненадолго, конечно, как ты умеешь, денька на два.

Він: На один.

Вона: Так, може, каву одразу ж у пластиковий стаканчик?

Він: Ні, на каву час є.

Вона: Не зря говорят, что война раскрывает людей до самого их дна. Вот он, сволота! Во всей красе! Кстати, красивая рубашка! Тебе идет. Подлецу… Ну дальше ты без меня знаешь, но вслух по-русски не скажешь.

Він: Чому знову російською?

Вона: Потому что в моменты взрыва чувств, например, гнева, как у меня сейчас, человек не может себя контролировать. Лезет mother tongue. Материнська мова, так розумієш? Не того пуйла мова, из-за которого война, из-за которого я тут кофе тебе варю и вообще с тобой разговариваю, а мамина мова. Це я нікому не віддам. Розумієш?

Він: Розумію.

Вона: Ось і добре, малий, бо кава в мене гаряча, ой гаряча…

Він: Та й господарочка гаряча, це навіть війна не може змінити, основа основ, сіль землі.

Вона: Сам ты соль, я – сахар.

Він: Можна мені трохи цукру?

Вона: Эй, руки! Руки!

Чашка з кавою падає на підлогу.

Він: Ну і що ти наробила? Гарна була сорочечка! Новенька! Ще у передноворіччя купив. Згодилася. Але ненадовго.

Вона: А чому ж не носив? Не влазив? Схуд врешті-решт? Так, схуд, я бачу. Війна пішла на користь сибаритам.

Він: Чого це я сибарит?

Вона: Розбещена ти людина. А чому ти, до речі, не поїхав? Такі чоловіки, як ти, всі поїхали в перші дні.

Він: Які – такі, як я? Ті, кому за шістдесят?

Вона: Хотелось бы мне позлорадствовать, но нет, не дорос, даже когда не выспался.

Він: І трьох дітлахів в мене немає, ти ж не захотіла. Двоє замало для подорожування.

Вона: Боже борони, хоча б тут я не вскочила в халепу. Я еще успею, посмотришь, сразу после победы. Без тебя разберусь, конечно.

Пауза.

Він: Курити хочеться.

Вона: Ааа, тому і прийшов? Палити вже не можна на вулицях.

Він: Курити… Курити, мала, краще казати «курити», ніж «палити». Палять шини.

Вона: Ой-ой. Хочешь, кури прямо здесь. А то штраф на улице 170 гривень.

Він: Я вже зранку покурив. Повторно 340.

Вона: А третий раз покуришь – казнь!

Він: Мала…

Вона: Що, зрада? Добре, потім перепитаємо після перемоги, я зрозуміла. Тож кури, знала, что сейчас курить захочешь, и не в форточку. Но ты разговор не уводи. Так чего ты не уехал? Ты же похуист? Ой, прости пожалуйста. Пацифист. Чего вдруг решил остаться? Почему именно такой выбор? Я знаю, сколько на-

ших знакомых выехало. Кто бесплатно прорвался, кто за дорого. А ты не успел. И теперь успешно шляешься по бывшим. Еще неясно, правда, зачем пришел. Но что-то тебе нужно. Одолжить деньги? Успокоить чувство вины? Выгулять новую рубашку? Заняться любовью? Эй, что ты делаешь?

Він: Роздягаюся, мала. Ти ж мене залила кавою.

Вона: Хватит называть меня «мала». Я тебе не мала, я тебе вообще никто. Так, бывшая. Экс.

Він: На війні колишніх не буває.

Вона: Ой блять…

Він: Ти забагато лаєшся.

Вона: Это я еще тебя не спросила, памятник Пушкину в Одессе сносить – или оставим.

Він: Спитай.

Вона: Попозже, когда чайник закипит, когда кипяточек будет. Напою тебя все-таки кофе.

Він: Щось я вже перехотів кави. Може, просто холодненької водички.

Вона: Вот я и говорю, жизнь прошла твоя в удовольствиях и праздном веселии, а стакан воды подать некому. Пришел изводить своим обнаглевшим присутствием. На! Рубашку надень. Все, отстирала. Не издевайся голым телом над голодной женщиной.

Пауза.

Він: Я тобі ще подобаюся, мала? Я тобі ок?

Вона: Мені зараз все ок, взагалі, малий, все-все-все ок, все на світі, будь-яка дрібничка життєвої маячні, поки знов десь поряд не йобне.

Він: Як ти гарно розмовляєш солов'їною! Заради тільки цього стоїло би прийти до тебе. Заради тільки цього стоїло би жити.

Вона: Де ти набрався цього пафосу? В Інстаграмі зареєструвався?

Він: Ні, просто зараз на думку спало. Ти раніше ніколи не розмовляла, казала, що не вмієш, не все розумієш.

Вона: Я не люблю бути слухняною. Ніколи. Ні з ким. Навіть коли вмію. Навіть коли когось люблю. Навіть коли тобі я хотіла

сподобатися більше за все у житті. Навіть коли зараз майже всі переходять на мову. Навіть коли мене заїбали тим, як важливо зараз розмовляти мовою. Я вільна. І буду робити те, що я хочу. У своїй вільній країні. У своїй рідній домівці. Що сама хочу. Як зараз.

А вчора мене взагалі обізвали проституткою, тому що я почала розмовляти українською.

Трясця! Перевзулася, мовляв.

Так ось я тобі скажу: я не проститутка.

Що ніт, то ніт.

Максимум шльондра.

Бо грошей за це не беру.

Вона нібито забуває свою лють на нього. Заспокоюється та навіть починає посміхатися.

Він: Може, зараз ти хочеш мені крапельку сподобатися? Може, тобі все одно, що я про це думаю, але дай-но мені цією думкою насолодитися декілька секунд.

Вона: Ні, мені просто сподобалося, що я виявилася набагато розумнішою та спроможною в лінгвістичному сенсі, ніж я раніше про себе думала.

Він: Мала, можна я тебе поцілую?

Вона: Надо же, как война меняет людей! Разрешения он просит. Я сама тебя поцелую. Война на меня действует возбуждающе.

Він: І багато на тебе вже подіяло?

Вона: Ще б пак! Тридцять три німці.

Він: Ой брешеш.

Вона: В тебе навчилася. Чомусь зараз так захотілося! Вперше. Хоч і стрьомний екс прийшов.

Він: Правда?

Вона: Страх смерти, наверное.

Він: Страх смерті, мала, в нас із тобою краще виходить, ніж страх життя.

Вона підходить до його стільця, нахиляється, цілує. Він встає, обіймає її, притуляє до столу.
Музика.

Дія друга

Вона поправляє перед дзеркалом свій одяг і зачіску. Він піднімає з підлоги зім'яту сорочку, але не вдягає її, кидає на стілець. Робить собі каву самостійно.

Він: Вірш.

Вона: Що тобі сказати, малий, талант не проп'єш. Дякую, що зайшов. Мамограй!!! Як довго я це не робила!

Він: Мамограй?

Вонв: Це як мазефака українською. Ти шо, не знав? Користуйся на здоровля.

Він: Мала, я тебе кохаю.

Вона: Заїбіщщя! Це, доречі, польською, і не лайливо зовсім. Так ось: як довго я на це чекала! Все життя! Все це нове паскудне кончене воєнне життя!

Він: Та не таке вже й кончене. Просто зараз.

Вона: Дякую, милий, а тепер бувай. В мене ще багато справ. Долгие проводы – лишние что? Что? Ах, ты же больше не говоришь на языке твоей несостоявшейся тещи. Из-за тебя я уже все слезы выплакала. Не плачу. Вообще. Представляешь, ни разу за эти месяцы не заплакала. Хотелось страшно! Но не плачу. Бувай! Побачимось. Після перемоги.

Він: То, може, ще разок?

Вона: Разок на тебе каву перевернути?

Він: Ну що ж, піду. Господарочка більше не в настрої. Піду.

Він вдягає зім'яту сорочку. Вона сідає на стіл, бовтає ногами.

Вона: Слууушай! А ну, не спеши. Если у нас уже такая вакханалия военного времени началась…

Він: Обережно, в салатик присядеш.

Вона: Та я й так уже в абрикосках. Так вот, пока ты не ушел и пока мы живы, пока сирены не воют, а давай сделаем кое-что. Я так давно хочу, но не с кем было. Давай, пожалуйста, а?

Вона шепоче йому на вухо.

Він: Ну не знаю…

Вона: Давай-давай! Що мені вже втрачати? Так швидко тобі здалася.

Він: Перевага воєнного часу.

Вона: Сволота. Чого чекаєш? Давай!

Він: Ну давай.

Вона: Просто зараз.

Пауза.

Він: Добре. Мала, що з тобою?

Вона: Мені трохи соромно.

Він: Чому?

Він відкорковує пляшку шампанського.
Наливає.

Вона: Тому що десь зараз гинуть люди. А тобі не соромно? Ми питимемо шампанське та робитимемо всілякі дурниці. Вже зробили.

Він: Ні, не соромно. Це війна, мала.

Вона: Я всегда знала, что ты черствый эгоист.

Вона чокається з ним. Сьорбає.

Вона: За тебе, вічного егоїста.

Він випиває келих залпом.

Він: Йди до мене, йди пригорну, сідай до мене, може, в останнє. Не підводи очі, сама розумієш, що, може, востаннє. Може, я й егоїст, але більш за все у житті, звичайно, після бажання перемогти орків, кожну хвилинку цієї клятої війни я хотів тебе.

Вона: Я все одно більше ніколи тобі не повірю. Я собі обіцяла. Чотири рази. Так, я від тебе попливла. Але ж вирішила, що зараз треба нічого не відкладати на завтра та робити все що заманеться. Все що завгодно. Як востаннє. Як остання спроба

жити. Та яка там спроба? Саме життя. Іншого не буде. Але навіть після цього я тобі більше не по-ві-рю.

Він: Зрозумів, краще тебе цілувати, ніж давати говорити. Так ось, так, мала, так, це правда. І я знаю, що дуже скоро я піду, коли настане час чи коли ти мене виженеш, я піду, але буду думати тільки про тебе і буду чекати на перемогу і на зустріч з тобою. Може, навіть все ж таки дам того хабаря кому треба та поїду з країни, буду жити десь у Парижі на бульварі Сен-Жермен у маленькій, але охайній квартирці сибарита із затишною кав'ярнею на першому поверсі. Буду пити там по обіді твоє улюблене рожеве шампанське, й мої тихі егоїстичні сльози дзвінко падатимуть у кришталевий келих. І кожна крапля, мала, буде про тебе.

Цілуються. Кришталевий келих падає з хиткого столу на підлогу. Дзинь!

Вона: О боже, мамочки!

Він: Ти що, знов? Я ж тільки доторкнувся.

Вона: Мамочки, я снова это чувствую.

Він: Зрозумів, материнська мова. Добре-добре. Ну що ж, мала, опануй себе, давай, поки я не поїхав, вип'ємо ще твоєї шипучки.

Вона дістає новий келих. Він наливає обом.

Вона: Вона стоїть в мене ще з лютого. Алкоголь заборонили, а я надибала якесь просеко. Так вона й простояла, пляшечка. Просеко. Як у минулому житті. Вонюче! Але зараз так добре п'ється!

Він: Може, добре через мене?

Вона: Може, малий. Взагалі-то я зараз нічого не знаю напевно. (*Пауза*.)

Ні, брехня.

Знаю.

Коли я повернулася зі своїх подорожувань, мені якось легше стало. Бо я вдома. Бо я тут ще крапельку працюю. Іноді бачуся з друзями. Іноді навіть заходжу на Тіндер. Посміхаюся

та виходжу, але якось натурально. Життєво. Я ж поїхала, коли вперше гупнуло поряд. Я не знала, що війна так може калічити, навіть коли не до тебе прилетіло, коли тебе навіть ударною хвилею не зачепило. Коли сирена виє, всередині тебе ніби з'являється якась жива істота, якийсь жирний огидний хробак, сповнений твого генетичного жаху. Цей хробак хрипить, стогне, здригається, скуйовджується – та раптом гине разом із кожним померлим. Потім знову виє та гупає, та народжується новий чи все ж той самий хробачище. Їсть тебе зсередини, виїдає крихке м'ясо, корчиться в чужих муках (чи можуть тепер муки бути чужими? ні, всі свої, всі мої). І так безкінечно. У Берліні було легше. Фізично. Обійшлося без хробаків. Можна тихо засинати, зранку вмикати музику, можна спокійно дихати, без перерв, безупинно. Але й там не засинається, й окрім новин, нічого не вмикається. Можна вчити німецьку та мріяти про нове мирне життя. Але не хочеться. Мені не хочеться. Це мій вибір. Правильний чи ні, не знаю. Але мій свідомий вибір. Я розумію тих, хто може. І радію за них. І навіть відчуваю себе щасливою, якщо знаю, що мої друзі у безпеці та намагаються пристосуватися до цих грьобаних обставин. Але я не можу. Я хочу бути тут.

Він: Більше не поїдеш?

Вона: Ні. Але ж ти розумієш, що зараз можна сказати напевно? Поки що я в цьому впевнена. Просто сьогодні. А завтра… Йосип босий, чекаєш того завтра – і боїшся його. Так, а ти? Поки не пішов. Як ти тут жив, що ти тут робив, падлюка?

Він: Нічого.

Вона: Нічого?

Він: Взагалі нічого. Стояв у черзі то за паливом, то за горілкою.

Вона: Нема чим пишатися.

Він: Так мені дійсно нема чим пишатися. Ти спитала, ось і кажу, як є.

Вона: Чотири місяці стояв у чергах?

Він: Ще пив із друзями.

Вона: А потім?

Він: А потім до тебе прийшов.

Вона: Як завжди, все брехня та все таємниця.

Він: Та ні, справді, мала, а що я мав робити? Працював.

Вона: Працюєте? Добре.

Він: Як може воно бути добре?! Людей не звільняв, зарплатню знизив, бо все накрилося, всі великі проєкти, будь-які нові проєкти, нові плани. Я ж маленький провайдер, але поки замовлення є, якось виживаємо.

Вона: На горілку та паливо вистачає?

Він: Поки що так. Але вже, бач, пішов по домівках простроченний просєчний шмурдячок пити.

Вона: Бачу, бачу. Не соромся, налляй ще.

Чокаються. Вона посміхається.
Він раптом серйознішає.

Він: Вдень щось намагалися робити, а ввечері в мене вдома збиралися. У деяких жінки поїхали з країни, тож ми разом щось там на вечерю готували та прибухівали. Діма самогонку почав гнати – добра, смачна, жива водичка. Відволікалися від думок. Як відволікалися? Спочатку перемелемо всі новини, обматюкаємо всіх, повечеряємо, бахнемо літри зо три на п'ятьох і відволікаємося. Так одного разу навідволікалися, що сусіди визвали поліцію о п'ятій ранку. Отут, бляха-муха, дійсно соромно стало. Тут війна, а я дурня клею перед двома чоловіками в бронежилетах і одним дівчиськом. Вони приїхали сусідів від мене захищати. Допився придурок. Тож кинув. Але з тобою зараз залюбки. З тобою якось усе залюбки, мала.

Вона: Як був брехайло, так і залишився.

Він: Ні, на жаль, не брешу: о п'ятій двадцять приїхали. Ввічливо попередили та поїхали. Йди до мене, мала.

Вона: Іноді почуття провини тобі личить.

Він: Може, тому я й тупив раніше з тобою, мала. Щоб бути гарнішим. Але тупим.

Він її обіймає. Дивляться в один бік, завмирають, нібито мріючи.

Музика.

Дія третя

Лежать на ліжку в спальні. Поряд порожні пляшка та келихи.

Він: Вірш клітературний.

Вона: А що там твої?

Він: Хто?

Вона: Батьки та сестра.

Він: Як ти думаєш?

Вона: Сподіваюся, що все розуміють, але є підозра, що гонять.

Він: Ще як гонять!

Вона: Сестра твоя де? Теж у Криму?

Він: Так.

Вона: Якщо не хочеш, не будемо про це. Можемо про море. Йосип босий, не дають скупатися! А хочеться страшенно! Ще страшніше хочеться, ніж страшно підірватися! Ось воно, море, приходиш з ранку, воно тебе кличе, воно тебе манить, а хуй! Не можна купатися! Дивись і чекай. Господи, як я люблю наше море! Яке воно зараз чисте, прозоре, пахне дитинством і мріями! А риби на Привозі немає. Я не можу влітку без риби. Ані бичків, ані ставриди. Ось за рибу я їм помщуся точно! Тільки рачків вчора купила, об'їлася на півжиття наперед. Пізно ти приїхав. Був би вчора… Знал бы прикуп, жил бы… Ой, недоречно, вибач.

Він: Та можемо про батьків. І про сестру. Ти же знаєш, що вона перша у чотирнадцятому бігла на площу з російським прапором. Стільки радості в неї було, я кричав їй у слухавку так, що голос втратив. А вона казала – не твоя справа, це наш вибір, ти до Крима не їздиш, а я знаю, що так нам буде краще. А вчора дзвонила – ридала. Вибач, вибач… Пізно, люба. І племіннику моєму двадцять два. Вже призов почався. Ось і її вибір почав діяти. Десь його там ховає у подруг. Може, й пронесе. Телефонує та ридає через день.

Вона: А що батьки? Що мама?

Він: Фух.

Вона: Що?

Він: Горілка є?

Вона: Є. Зараз, почекай.

Він: Так, ні, не треба. Я так зіп'юся геть зі своїми родичами. Сиди. Не буду.

Вона: Може, знову про море? Чи хочеш про Пушкіна?

Він: О божечки, ні.

Вона: А я все ж таки спитаю!

Він: Мала, ти ж пам'ятаєш, що я ніколи не розумів того шуму коло нього. То ж ти й так знаєш мою думку.

Вона: Я все ж таки спитаю: ти згоден, що досить взагалі ці пам'ятники ставити? Може, краще дерева? Чи троянди на площах? То ставимо, то зносимо. Краще троянди. Якщо вже ми квіти кенселюватимемо, ну тоді гаплик людству.

Він: Поки ще не гаплик, по-твоєму?

Вона: Я оптимістка.

Він: Тож про батьків ти спитала…

Вона: Та може, іншим разом.

Він: Мала, я в нормі.

Вона: А ось мені один знайомий написав з Москви: не хвилюйтеся, скоро вас врятуємо. Виродок. Ні, не виродок, викидень.

Він: Мала, боже, як ти лаєшся.

Вона: Це я ще підібрала з ніжністю. Проте ти смієшся. Мені це було потрібно.

Він: З батьками розмовляти неможливо. Нікуди не поїдуть, звикли до домівки. Хоча я і сам не знаю, куди їх перевозити. До Києва? Чи Одеси? Чи до Вінниці? Чи до Дніпра? Де взагалі тихе місце? Про Європу слухати не хочуть, хочуть доживати вдома. Хоч зараз розуміють, що це дійсно клята війна, бо раніше будь-що було. А сестрин чоловік так і продовжує свої пісеньки: все не так однозначно. Боже, як вони задовбали! Де їхній мозок, я не розумію.

Вона: В мене подруга з мамою посварилася геть. Подруга в Києві, а мама залишилася в Маріуполі. І каже, ну то й що, переждали сорок днів у бомбосховищі, а тепер радіємо, тепер нарешті заживемо.

Він: Господи, вистачає нам ще й цієї катастрофи. А що ти будеш робити після війни? От у день перемоги?

Вона: Я буду плакати про все. Цілий день. Так хочеться. Про всіх, кого вбили. Про всіх, хто втратив домівки. Про всі мої мрії,

що не здійснилися. Про втрачене покоління, знов же буде, знов усе по колу. Буду голосити цілісенький день. Про те, скільки ще нам відбудовувати країну. Про все та про всіх.

Він: А я буду цілий день пити зелених мексиканців.

Вона: Не здивована. Чому саме їх?

Він: Цілий день, може, й ніч. Зберу всіх-всіх друзів і тебе, мала, покличу, будемо пити, гуляти та, може, навіть танцювати. Чому саме зелені? Бо це ознака справжнього свята та безтурботності для мене. Пам'ятаєш, як сто на чотирьох випили?

Вона: Пам'ятаю, на жаль.

Він: Так от будемо сто на кожного! Все як я люблю, в моєму улюбленому репертуарчику. В кращих традиціях неробства!

Вона: Божечки, зіп'єшся, поки ця війна скінчиться.

Він: Я не дамся!

Пауза.

Вона: А я же знаю, що ти до ЗСУ пішов. Що ти мені тут кумедію ламаєш? Ретт Батлер.

Він: Чому це я Ретт Батлер?

Вона: Здивував. Здивував. Коли мені розповіли. Тому що він був такий же, як ти, пройдоха, а потім раптом сказав Скарлетт: бувай, мала, я пішов воювати. Такий же покидьок, як ти.

Він: Чого ти весь час на мене лаєшся? Ну все, мала, проїхали ці забуті довоєнні історії. Пробач мені все те. Зараз нове життя.

Вона: Як зручно! Не на часі?

Він: В мене час – до ранку. Я готовий потерпіти декілька твоїх лаячок, але там я це не буду пам'ятати все одно.

Вона: Там – це де?

Він: Десь там, мала, десь там.

Вона: Чому ти пішов? Коли ти пішов туди?

Він: Два місяці тому. Весь цей час готувався. Поки що тут, неподалечку.

Вона: А кажеш, чотири місяці бухав. Але чому саме ти?

Він: Ти знаєш, ніяк не міг схуднути. Оце все пияцтво та ненажерливість. А зараз бач як, бач? Як я тобі?

Вона: Та вже два рази довела, як ти мені. Почекай, розкажи, там все є у вас, вас годують, вас одягли? А то я таке чула… Людей вдягають аби як, і на нуль.

Він: Я вдягнений, не турбуйся, мала.

Вона: І бронік?

Він: І бронік.

Вона: І плити?

Він: І плити.

Вона: І каска?

Він: Так, мала, і каска, і берці, і сорочки, і шкарпетки. Мамо, я поїв і в шапці.

Вона: Я нічого не розумію, це якась маячня. Світ зовсім сказився. Мій екс, який навіть комах на стелях не бив, вразив мене у самісіньке серце та пішов до ЗСУ.

Він: То, може, вже не такий і екс?

Вона: Господи, хоч би я про це не шкодувала. Ні, не буду. А про що шкодувати? Одна справа – з просто ексом переспати, а інша – з красунчиком із ЗСУ.

Музика.

Вона: Давай я тебе погодую. В мене є…

Він: Тих, тих, тихесенько, я не голодний – по-перше, а по-друге, зараз є ще час, тільки перша, а я лише ввечері до малих забігу та можу повернутися, якщо пустиш. От тоді і поїмо. Добре? А то зараз нагодуєш, як ти вмієш, а потім мені окоп буде в обтяжку.

Вона: Дуже дотепно.

Він: А мені подобається, командир так каже.

Вона: Мені ніхєра не смішно.

Він: Війна – це ніколи не смішно, мала. Війна – це гидко. Війна – це ненависть і лють. Війна – це дно. Цивілізаційне дно. Так, твоя правда, я був пацифістом. Коли воно десь там, на іншому краї землі, теж сумно, але не дуже: десь там далеко гинуть люди, тобі якось ніяково та навіть іноді шкода, але не дуже, бо ти живеш, працюєш, про щось своє мрієш і віриш, що до тебе не прилетить. Ти продовжуєш купляти паливо, щоб з'їздити за горілкою чи рожевим шампанським, ти не можеш про все це думати, бо в тебе інші справи. І навіть коли

в твоїй країні війна, але десь в інших областях, ти іноді спотикаєшся на цих новинах, ненадовго, щоб матюкнутися на тих, на інших, на своїх, на те, на се, на прийдешню холеру, та йдеш далі. Іноді виникає відчуття провини, але не так щоб надовго та щоб воно тобі заважало й надалі ковтати своє недоторкане право на життя.

Навіть не провина. Так, провинка, бо ти маєш замислитися, ти маєш щось із цим робити– конкретно ти, не люди, що гинуть, не солдати, що вбивають, не держава, не суспільство, не господь бог, а саме ти маєш замислитися. Що зі мною не так? Чому війна можлива до цього часу, до такого довгоочікуваного двадцять першого століття? Що зі мною, людиною, не так? Але ні, ми проходимо повз. Поки десь поряд із тобою, як ти кажеш, не йобне. Ось, йобнуло, мала. Прийшов і мій час. Я пацифіст, твоя правда, і я не патріот, мала, ну не в тому широкому великому сенсі, в якому, може, мав би бути. Але я не бачу для себе іншого шляху. Це мій вибір. Може, я дурень. Але я маю бути там. Не тому що країна так сказала. Не тому що в мене відросла моя провинка. Я просто так хочу. Це мій власний вибір. Допоки я живий, я хочу почувати себе живим. А не перебувати, поки хтось не вирішить цю справу. Почекаєш на мене? А ні. Знаєш що? Не чекай, я все одно повернуся.

Вона: Придурок. Ненавиджу тебе.

Він: Мала! Ну чого ти, мала! Ну не плач, будь ласка.

Вона: Я плачу, бо думаю, як мені було добре без тебе! Я була вільна! Без почуттів! Якщо не брати до уваги лють на звірів. А зараз що? Тепер як мені жити? Я не хочу про тебе турбуватися! Навіть якщо ти колишній. Навіть якщо ти підеш і не повернешся. Все! Я ж не буду більше спати! Якого біса ти прийшов? Я не хочу через тебе сумувати! Я не хочу! Я не хочу! Я не хочу, чорт забирай!

Пауза.

Вона (*спокійно*)**:** Я ще можу тебе вмовити не робити цього?

Він: Думаю, що ні.

Вона: А якщо калікою повернешся?

Він: Ні.

Вона: А якщо діти сироти?

Він: Ні.

Вона: А якщо я тебе тепер покину?

Він: Ні.

Вона: Послав же бог дурня!

Слухай, а знаєш що? Розкажи мені щось, щоб я тебе ненавиділа. Я не хочу про тебе думати! Я не хочу за тобою сумувати! Розкажи якусь гидоту про себе! Я не хочу на тебе чекати! Благаю! Ти же можеш, ти же точно щось накоїв таке, за що я буду тебе ненавидіти! До самої-самісінької перемоги!

Він: Я переспав із колишньою жінкою після розлучення.

Вона: Я так і знала.

Він (тихо)**:** Виходь за мене.

Вона: Я так и знала! Коли? Коли я на тебе чекала до півтретьої ночі?

Він: Виходь за мене.

Вона: Коли? Кажи, бо задушу! Коли? Сволота!

Він сміється.

Він: Через рік після розлучення. За рік до того, як зустрів тебе.

Вона: Боже, як я тебе ненавиджу!

Він: І не сумуй, і не турбуйся. Може, я й придурок, але я не збираюся просто так здаватися та вмирати. До того ж ЗСУ – це не тільки нульова, мала. Скільки ще військ має це обслуговувати! А то всі так бояться того ЗСУ, що тебе впіймають за новеньку сорочку та кудись поведуть. Я же в аеровійську. Приніс свої квадрокоптери, згодилися. Підучив ще щось. Щоправда, бігати теж змусили, то й схуд. Може, таки стану в пригоді, але до справжніх боїв мені поки що далеко.

Вона: А ми снайперам збираємо на оптику.

Він: Снайперам, звичайно, люди не дуже хотять збирати. Етично неприємно.

Вона: Мені похуй. Мені приємно. Хай частіше влучають.

Він: Сувора ти жінка.

Вона: Я справедлива. Просто люблю у всьому баланс. Прийшли – отримайте. Висерки. Як ми їх відфайдолимо!

Він: Виходь за мене!

Вона: Що? Що ти робиш?

Він: Ти все чула.

Вона: Як же ти смієш?

Він: Будь ласка, виходь.

Вона: Чому ти на колінах?

Він: Бо треба на одне коліно, але я за два рази: мав це ще пів року тому зробити, ну і зараз.

Вона: Вставай! Вставай, кажу! (*Пауза*.)

Ладно, буду честной. Когда ты мне позвонил утром, мне пришла одна мысль в голову. Я решила себя не останавливать. Не отказывать себе ни в чем.

Він: Поділишся?

Вона: Е… е… я зателефонувала до РАГСу. Спитала, чи сьогодні можна. Можна! Про все домовилася. Тож можемо йти.

Він: Мала! Як ти знала? Я нікому не казав.

Вона: Я вирішила так: якщо цей покидьок, тобто ти, мені сьогодні не освідчиться, то я піду заміж за першого-ліпшого.

Він: Доведеться одружитися, аби врятувати. Цього першого-ліпшого.

Вона: О третій ми розписуємося, у Київському.

Він: Добре, що в іншому: я перший раз у Центральному – не склалося.

Вона: Так, а потім можемо зателефонувати дітям твоїм. Сюди їх забери, та хай тобі грець, і жінку сюди веди, вона нормальна, витримає це, а ти хоч із дітьми побудеш.

Він: Мала, я в шоці. Кохаю тебе.

Вона: Так-так, я чула. Дай попрасую сорочку та сама піду вдягнуся. Все! Нема коли істерикувати. Забули всю цю хуйню – образи та сварки.

Він: Ти ж не будеш лаятися при моїх дітях?

Вона: А скільки їм, нагадай?

Він: Десять і дванадцять.

Вона: Буду. Вони так скоріше мене полюблять. Зараз своїй матусі зателефоную. Але вона вже готова.

Він: Вона знає?

Вона: Вона б мене вбила, якщо б я їй свій план не розповіла. А так вона вже в сукні та бігудях.

Він: Все вона вирішила!

Вона: Якщо б не я, ти б ще три роки збирався з думками.

Він: Нічого, що це я тобі освідчився? Сам? Без підказок з твого боку?

Вона: Що би ти мені зробив, якщо я не зробила би те, що я зробила? Так, сьогодні одружуємося, завтра ти туди – не знамо куди. А я що? А я до Парижу. Одружена, з посагом, з твоєю інтернет-компанією, розташуюся десь на бульварі Сен-Жермен у маленькій, але охайній квартирці сибаритки із затишною кав'ярнею на першому поверсі, буду пити там по обіді своє улюблене рожеве шампанське, і мої тихі егоїстичні сльози дзвінко падатимуть у кришталевий келих. І кожна крапля, малий, буде про тебе.

Він: Бісова дівка.

Вона: Тільки обіцяй мені берегти себе. Так, все, я не плачу, я не скиглю, я нічого не боюся. Я навіть не лаюся. Все, піздець, війна, бережемо нервову систему, якщо життя – це ще питання. Бережи себе, чуєш?

Він: Обіцяю. Я повинен. З такою малою мушу залишитися живим. Без варіантів. І ти бережи себе, мала. Бо я повернуся і перевірю. З весільними подаруночками!

Вона: Що, з головами орків?

Він: О господи, мала… З каблучкою. З квітами для тещі. З твоїм улюбленим рожевим.

Вона: Ще одне питання: жодного слова вже не скажеш російською?

Він: Не хочу маратися.

Вона: Знов брехня.

Він: Чому?

Вона: А ну? Русский военный корабль…

Він: Иди на хуй.

Вона: Обожнюю. А я ж тобі ще не відповіла на освідчення. Так от: я згодна. Малий.

Музика.

Кінець

Анна Михалевская

Феликс и его «Илиада»

Глава из романа «Одиссеев ковчег»

Небрежно заколоченные окна пропускали косые лучи света, и те шарили по дощатому полу, все что-то искали, будто пальцы ослепшего старика.

Кровать с провисшей панцирной сеткой скрипнула, Лука встал, взял с тумбочки граненый стакан, жадно выпил остатки холодной воды.

Он прошелся по заброшенному дому, узнавая и одновременно не узнавая его. Печку-грубу оставили, а буржуйка исчезла. Нужник перенесли в дом. В коридоре лежало новое покрытие – когда он уходил, таких материалов еще не было. В кухонном окне болталась накрахмаленная занавеска.

В его голове все еще кричал румын:

– Evreu! De perete! De perete!*

Зима начала 1942 была снежной, не в пример теперешней. За его спиной в то же заколоченное окно тарабанила вьюга, у румынского солдата изо рта валил пар. Еврей, смешно. Он был никем. Возможно, румын позарился на добротный дом и аккуратную поленницу у сарая. Или донесли соседи, которые не любили его и сами не знали, за что. Не имеет значения. Его время пришло. Всех евреев, кого мог, он уже вывел. К стенке поворачиваться не стал. Стоял и смотрел, как румын теряет терпение, как в суженных глазах рождается его приговор. Как же он ненавидел эти долгие прощания…

Неделю назад он очнулся в этом же доме. Кто здесь жил восемьдесят лет с 1942 и жил ли вообще – не его забота. Так было всегда – возвращался туда же, откуда ушел. В одиночестве. В безнадежно

* Еврей! К стене! К стене! (рум.)

устаревшей одежде. Недовольный и злой. Если он здесь, значит, скоро война. Снова срываться с места, куда-то нестись. Узнавать страну, язык, людей. Или встречать ее тут с распростертыми объятиями. Эти войны за тысячелетия у него были уже вот где! Лука потер кадык, будто желая избавиться от невидимой петли.

Но он слишком хорошо помнил, как уходил. И в этом тоже было его проклятие. Тогда, в 1942, в последний момент нелегкая принесла этого парнишку. Феликса.

Проклятье, выругался он про себя, увидев за спиной румына знакомый силуэт с книгой под мышкой.

– Nu trage![**] – голос Феликса дрожал: похоже, парень не совсем понимал, что дальше делать, но из необъяснимого упрямства не уходил…

* * *

Первый раз он встретил Феликса на берегу возле Дачи Ковалевского.

Лука упражнялся с палкой – не потому что собирался с кем-то сражаться. Нет. Так он чувствовал себя немного более живым, чем обычно. Осеннее море бурлило яростью, и это придавало сил.

Феликс приходил на тот же берег с книгами. Чернявый, худой, с умным взглядом. Он читал вслух, и Лука с удивлением уловил отзвук древнегреческой речи.

Нас ожидая, ахейцы сидят. Ахиллес мирмидонец
Дикую в сердце вложил, за предел выходящую гордость!

«Илиада», узнал он отрывки книги. Как давно он слышал это на выжженных солнцем улицах от бродячих менестрелей… Ахиллес и Гектор. Война, месть и смерть. Ничего не поменялось. Он отбросил палку, подошел к Феликсу и продолжил строфу.

Смертный, суровый! В ничто поставляет и дружбу он ближних,
Дружбу, какою мы в стане его отличали пред всеми!

** Не стреляй! (рум.)

Парень вскинулся, захлопнул книгу, подобрался.

– Зачем тебе это?

– Я хочу понять, – кадык на шее парня дернулся, – понять, из чего вырос наш мир и куда он идет.

Лука спрятал улыбку. Достаточно спросить его. Македонский тоже носил за собой песни Гомера. Хотел понять. Ответ будет прост: мир идет по кругу.

– Мать против. Она хочет, чтобы я читал Тору. А я учу чужой язык…

Феликс улыбнулся, будто бы извиняясь. У Луки заныло в грудине, он так соскучился по этому неведению, заблуждению и простоте, которые творят чудо: делают человека счастливым…

– Тебе бы произношение подправить, – вдруг сказал он. – Могу помочь.

Парень засиял и протянул руку.

– Феликс!

– Лука!

– Когда начнем, дядя Лука?..

Они не стали друзьями. Лука не мог этого допустить. Но парнишка тянулся к нему, и чем больше уверялся, что дядя Лука чего-то недоговаривает, тем больше задавал вопросов.

В оккупированном городе становилось все сложнее. Спасая армию, командование оставило город и его людей в заложники румынам. В эвакуацию по суше было не уехать, морем опасно – переполненные корабли шли ко дну. Электроснабжение, водопровод, подача тепла – все было взорвано или уничтожено. Первые дни царил хаос – военные покинули Одессу за одну ночь, и горожане выносили остатки продуктов из магазинов, воровали дрова, уголь, дрались за брошенные в спешке обозы, угоняли лошадей. Лука не осуждал их: на войне ты прав, пока жив. Он не стал лезть в давку к порту и в центр. На первой станции Большого Фонтана нашел фургон с консервами и дровами. И решил, что на его долю хватит.

Это было лишь начало, и Лука об этом знал. Физические лишения человек вытерпит, если знает, ради чего. А когда начинают казнить его дух, телу жить незачем. Сначала римляне прошлись по Европе, потом волной прокатилось христианство с его крестовыми походами и святой инквизицией. Он помнил, как горели

города Волыни и казацкие сечи. Он помнил татарскую орду и Османскую империю. Он помнил резню Варфоломеевской ночи, как вывел старика католика и его дочь к каменоломням, как вложил в морщинистую руку монетку и крепко сжал пальцы. Как бежал через подземелья к домам гугенотов, надеясь вытащить еще хоть пару жизней. А наверху уже переворачивали мебель озверевшие от крови преследователи… Он помнил все. Но больше всего он помнил, как людей заставляли отречься. От дома, от семьи, от своей сути. И ничего хорошего из этого не вышло…

Осенью 1941 началось то же самое. Румыны уводили евреев в резервации. В парках и домах то и дело звучали выстрелы. Он предупредил Феликса – переехать в заброшенный дом, тайком выбросить менору, Тору, свечи, книги, одежду. В море, сжечь, как угодно. Добровольно отречься от себя раньше и быть свободным, не ждать, когда заставят это сделать под дулом автомата и все равно угодить в лагерь. Феликс послушал мать. Всевышний справедлив, сказала Фейга Шлейфман. Он не допустит. Допустил. Мать увезли в резервацию, а Феликс, поумнев, скитался по опустевшим фонтанским домам и дачам с томиком Шекспира и дореволюционным изданием «Илиады», которое они так и не успели дочитать…

Лука был бы и рад продолжить, но нашлись дела поважнее. Утром он заметил, что поленница перекочевала от сарая к левой стене дома. Приблудившийся пес поменял масть – с черно-белого окраса на рыжий. А вдалеке на обрыве возвышалась мрачная башня Ковалевского, которую лет десять как уже разобрали по кирпичику. Он смотрел на море и видел, как подрагивает линия горизонта. Пространство шло еле заметной рябью, но его наметанный глаз выхватил это сразу. Значит, заработали вокзалы.

Ветер принес запах тины. Легкое прикосновение к плечу.

Он наспех собрался и уже накинул оставшийся бог весть от кого плащ, пошарил в карманах. И вынул две медные монеты с незнакомыми именами.

Обычно Лука старался знакомиться со всеми соседями, но больше ценил одиноких сплетниц. Охотно их навещал – прихватывал вино или чего покрепче пятидесятилетней выдержки, прикидывался иностранцем, провоцировал на разговор

и внимательно слушал. Так он узнавал обо всем, что волновало простых смертных. А значит, и его.

Сейчас он взял бутылочку из запасов перцовки, натянул на лицо беззаботное выражение и обошел соседей. На пятой рюмке разговорилась даже всех во всем подозревающая Клавдия Степановна. Берковичи и Шмидты? Так ото ж, через улицу иди. Стучи, не достучишься.

Выпили на посошок, и Лука пошел стучаться. В одну и вторую дверь.

– Хотите уехать? – Лука всегда произносил только эти слова. И его всегда понимали.

Его бы воля, сказал – бегите от войны, сейчас же, ее нельзя переждать, в ней нельзя жить, с ней нельзя сражаться, посмотрите на меня: я вижу только войну и сам стал ею. Но каждый раз, когда он решался на бунт, его рот будто зажимала чья-то рука, и он начинал задыхаться.

Конечно, соглашались не все. Многие принимали его за пьяного, вора, безумца. Но некоторые были собраны, будто давно ждали его. И лишь спрашивали:

– Кого мы можем взять?

Ответ тут тоже был один:

– Только себя.

У Берковичей и Шмидтов ему открыли женщины. Одна, с детьми, жмущимися к ногам, отказалась. Другая, с опущенными уголками губ и уставшими глазами, согласилась. Он отдал ей монету. Вторая монета потерялась – уронил, где-то забыл. Так случалось всегда, если пассажир отказывался.

– В девять на вокзале. Эвакуационный поезд.

Пока шел, принюхивался – не запахнет ли тиной. И все время проверял карманы – надеялся найти новую монетку с фамилией Шлейфман. Но кроме дырок, ничего нового не появилось.

Румыны патрулировали главный вход, но это не беда. Монетки действовали безотказно. С ними он проводил людей под носом у стражи всех веков и мастей. Монеты будто изымали людей из этого пространства, вырезали фигуру чудо-ножницами, и ее уже никто не видел. Кроме тех, конечно, кто был так же вырезан из пространства.

Лука не знал, куда эти люди попадут. Но до сих пор верил: куда-то в лучшее место.

Он встретил бледную, перевязанную крест-накрест пуховым платком, как перевязью, Беркович, и они молча пошли по пустынному вокзалу искать колею. Девушка несла один небольшой чемодан, и Лука все время боролся с искушением спросить, все ли она взяла. И не хочет ли взять его? Они бы могли согреть друг друга. В своем одиночестве он промерз насквозь.

Поезд, как циклоп, изучал их одним красным глазом. И чем ближе они подходили, тем тревожнее становилось на душе. Хотя что это он? Душа его давно заснула.

Проводников не было. Кабина машиниста светилась тускло и тоскливо. Он подсадил девушку на высокую ступеньку и смотрел, как она идет по вагону, на ходу развязывая платок. Тонкий нос и грустные большие глаза, как на византийских иконах божьей матери. Лицо запомнилось и не желало стираться из памяти.

За конец осени и зиму он переправил еще с десяток пассажиров. Каждый день ждал, что услышит всплеск весел, почувствует привычное похлопывание по спине, почует запах тины, и в кармане появится монета с именем Шлейфман. И каждый раз разочаровывался. Мог бы – выскреб бы это имя сам. Но так не получалось. Чужие монеты не имели силы. Он пытался. Но друзья гибли по тем же законам, что и все вокруг. Имелась, правда, пустышка. Она путешествовала с ним из века в век, в каком бы рванье он ни приходил в себя, монета оставалась с ним – да хоть и зажатой в руке.

Запах тины выветрился, монеты не появлялись, и это значило, что свою работу он выполнил, и за ним скоро придут. Феликса избегал, отмалчивался, в конце концов просто запретил приходить. Но что его запреты?

«Дядя Лука, последний раз, клянусь, а от чего умер Александр, как по-вашему?» Или: «А что бы спасло Карфаген?». Или: «Хочу начать учить санскрит, поможете?». Последний раз Лука не выдержал. Прогнал. Кричал вдогонку, чтобы шел к ребе в резервацию со всеми своими вопросами. Феликс вроде бы даже обиделся. Лука с облегчением выдохнул и всю ночь провел на берегу, слушая рев волн и осознавая, что в этот раз ему снова не удастся умереть в женских объятиях, страстно желая остаться.

* * *

Пытаясь выиграть время, Лука поднял руки. Мол, сдаюсь.

Но румын уже подтолкнул дулом Феликса и заставил стать рядом. Перед Лукой прошло столько лиц и судеб, что он давно потерял свое, оно стерлось песком времен. Его можно было принять и за поляка, и за немца, француза. Внешность же Феликса говорила сама за себя. Смоляные вьющиеся волосы, нос с горбинкой, выразительные темные глаза. Тут и спрашивать не надо.

Румын вскинул ружье, поджал губы, решаясь. Сейчас выстрелит, понял Лука. Своей смерти он избежать не мог. Пытался и знал: не получится. Но Феликса было жаль.

Не отводя взгляда от лица румына, он толкнул паренька на пол и шагнул, сокращая расстояние между собой и неминуемым выстрелом. Палец румына на пусковом крючке дернулся, Луку отбросило назад. Он впечатался спиной в подоконник, осел на пол.

Повеяло тиной. Немеющей рукой залез в карман. Сквозь пелену боли вдруг проступило удивление. Из кармана выпала монетка.

– Феликс… вокзал… к девяти… – он оттолкнул монетку.

Так и не понял, успел ли сказать, или эти слова навсегда остались в его голове…

Он привык вживаться в новую роль, но не всегда это было просто. Сейчас повезло. В доме была кое-какая еда, теплые вещи. Казалось, хозяева просто вышли во двор и вот-вот вернутся. Но этого не происходило. Лука вспомнил рассказы путешественников о Мачу-Пикчу, содрогнулся. Те дома тоже выглядели так, будто инки вот-вот вернутся. А они отсутствовали уже который век.

С первых часов, как очнулся, он думал о Феликсе. Почему-то было важно, чтобы Феликс выжил. Первым делом Лука обошел район, стараясь не удивляться домам высотой с Родосского Колосса. Остались и маленькие домики – дощатые, подгнившие, одной ногой сползшие в море. Появились виллы за высокими заборами, и лишь по высоте елок и ковке на воротах можно было догадаться о благосостоянии владельцев. Дома Шлейфманов он не нашел. Берковичей и Шмидтов тоже.

Дощатые полы скрипели под его весом, он вышел на выстуженную кухню. Ветер раскачивал форточку, петли ныли, жалуясь

на жизнь. На столе, покрытом выцветшей клеенкой, – вчерашние бутерброды, принесла сердобольная соседка. Мария Павловна, как он выяснил потом. Есть не хотелось. Он выпил холодного молока, включил радио.

Затрещало и завизжало, Лука не сразу понял, что это песня. Слушать море было приятнее. Вскоре треск прекратился, парень и девушка бойкими голосами принялись обсуждать, будет ли война.

Он усмехнулся: люди не замечают, что она уже началась. Впрочем, в каждый данный момент где-нибудь на планете идет война. Она не заканчивается. Люди постоянно в ней живут, лишь иногда устают и позволяют себе забыть об этом.

Возможно, ему придется уехать отсюда. Возможно, остаться. Время, когда он пропахнет тиной и кто-то невидимый подбросит монеты в его карман, придет нескоро. Надо осмотреться.

В дверь постучали. Он по привычке поискал глазами оружие. Выдохнул, пока в этом нет нужды. Пошел открывать.

– Здравствуйте! – сказал жизнерадостный толстяк. Пуговицы на куртке не сходились и сквозь болтающийся шарф проглядывала легкая рубашка, тоже не застегнутая. – Горгаз! За вами должок. Вот квитанция, распишитесь! Не оплатите вовремя, будем подавать в суд!

С каждым словом толстяк радовался все больше, и его живот будто бы становился еще шире. Луке показалось, что толстяк вот-вот выйдет из берегов и пуговицы полетят в разные стороны.

Резко открыть дверь на полную, выбить пару зубов парню, чтоб неповадно было, размышлял Лука. Нет, лучше не привлекать внимания. У него еще много работы.

Он вздохнул, взял квитанцию, долго мусолил, соображая, на каком языке от него требуют подпись, и в конце концов подписался на древнегреческом.

Толстяк хмыкнул, но спорить не стал.

– Гоните их, в три шеи гоните! – закричала за забором соседка. – По три раза долг выписывают! Тьфу! – она смачно сплюнула и погрозила толстяку кулаком.

Тот улыбнулся еще шире и стал пятиться к калитке. И по большой дуге обходя дом Марии Павловны, направился к другим должникам.

– А вы что дома сидите, один да один? – соседка переключилась на Луку. – Парк вон рядом!

Он поежился от назойливого внимания. Но в парк все-таки пошел. Прогулялся над морем, послушал тявканье собак, крики чаек, шелест ветра в кленах. Люди – чистые, сытые, красиво одетые, с довольными лицами. Разве такое бывает? Он чувствовал себя чужаком, который пришел разрушить устоявшийся порядок. Добрый, хороший порядок.

Взгляд лениво скользил по лицам. Он заглядывал в каждое и пытался угадать мысли.

Вот молодая женщина катит коляску с ребенком. Недовольная, прикрикивает, когда ребенок плачет. Она думает, что дети обуза, и жалеет, что родила так рано от мужчины, который ее ни во что не ставит.

Мама и сын прогуливаются, держатся за руки. Сыну за тридцать, наверняка не женат. Мама властная. Сын мечтает сбежать от мамы в Японию, Китай или на Аляску. И найти там жену, которая будет похожа на маму.

Стройная девушка вся в черном, губы шевелятся, будто молитву шепчет, под мышкой книга. Взгляд в себя.

Лука вздрогнул. Вьющиеся черные как смоль волосы, нос с горбинкой. Вот только глаза серые, не карие. Книга? Лука мог поклясться, что узнал переплет дореволюционного издания «Илиады». Спросить, знает ли она Феликса Шлейфмана? Выжил ли дед в войне?

Он не боялся выглядеть дураком. Но до смерти испугался, что она скажет нет. Поэтому просто пошел за девушкой.

Она направилась к лестнице, ведущей к пляжу, и перед тем как начать спускаться, оглянулась. Их глаза встретились.

Луке показалось, что тот румын из прошлого в него снова выстрелил. Только от этого выстрела он вряд ли когда-нибудь очнется.

Сергій Корнієвський

Андрій

На початку жовтня я нарешті завітав до перукарні. Через страшенну неуважність і недосвідченість я щоразу потрапляв до нового майстра, внаслідок чого зачіска моя була незмінно огидною та не мала нічого спільного з почуттям самоповаги чи самодостатності. Моє тьмяне волосся, завжди сухе та розпатлане, немов копиця сіна, вранці розбрідалося в різні боки, надаючи мені пригніченого вигляду, ніби я втратив інтерес до життя. Через це щодня доводилося вдягати головний убір. Популярних салонів для чоловіків я уникав. Бентежила мене відсутність жінок, а також ніжні чоловічі дотики та погладжування. Про свої вуса я подбаю самотужки.

Робота почалася погано. На сусіднє крісло двоє дорослих людей, мабуть, батьки, посадили малюка та жваво сунули йому в руки іграшкову машинку. Ззаду безшумно і важко, немов кат, до малюка підійшла перукарка з обличчям тюремного наглядача, фігурою штангіста й руками ринкового м'ясника. Вона погладила хлопчика по голівці й узяла в руки машинку для стрижки. Почувши дзижчання, дитина тут же розревілася. Те, що відбувалося далі, нагадало мені епізод міліцейського побуту, коли для залякування та добування бажаних довідок, жахаючи підозрюваного задухою та іншим клопотом, доводилося його голову поміщати в кульок із магазину «Таврія В». У реві, схожому на брязкання корабля, що тоне, ледь можна було розрізнити слова: «Тату, обійми мене». Дитина вертілася на кріслі, немов рій бджіл, і стогнала від приреченості, відчаю та бездарної втрати часу. Соплі, сльози, вереск малюка та скрип машинки злилися в один конгломерат і страшенно мене дратували. Тато тримав голову. Мати затиснула

кволе тільце під пахвою. Перукарка, промовляючи «...а я то думала, що ти чоловік», вправно голила скроні неабияк зарослої дитини округ черепа, немов американського ув'язненого перед смертю для кращого контакту шкіри голови з дротами з електричного стільця. Малюк, жуючи свої соплі та волосся, ледве чутно повторював: «Тато, обійми мене, тато, обійми мене».

Зрозуміло, з цирульні я вийшов у поганому настрої. Побачене мною в той момент застигло в пам'яті, наче внутрішній двір синагоги в єврейської дитини. Задзвонив телефон. Я відповів.

– Щойно телефонував прокурор, – сказав начальник розшуку. – В його знайомого терпіли вкрали гроші з квартири якісь робітники. Там є номер і роздруківка. Треба знайти й повернути без реєстрації. Візьми з собою Павла, – начальник зробив невелику паузу. – Зроби все гарно, прокурор новий, ти зараз є представником усього карного розшуку чи навіть райвідділу. Дивися не обісрись. Іди зараз до нього, на тебе чекають. Щось піде не так – телефонуй.

Розмова на цьому завершилася. Роздруківкою ми називали список вхідних і вихідних викликів абонента, якого ми розробляємо, отриманий від оператора зв'язку. За артикулом такі відомості отримувалися в межах кримінальної справи. Але, звісно, для прокурора не було складно отримати роздруківку потрібного номера, оминувши нудні протоколи й артикули, – втім, як і для будь-якого спритного опера чи то заповзятливого негоціанта, який бажає збагатитися на таємницях батьківщини, чи то ревнивого чоловіка, який вичислює за дзвінками дружини слід коханця, наче церковний священник агента КДБ за знанням Євангелія. Зрозуміло, фабула події мені цілком зрозуміла: друг прокурора взяв людей оживити ванну, а ті замість старої плитки та застарілого інтер'єру потягли баланс господаря, прихований на чорний день у шафі між рушниками. З подібним я вже справлявся. Тоді начальник Герлесов кричав на нас у присутності спійманих лиходіїв, ефектно бив мене в живіт для надання образу юродивого та організації фатального клімату. Цьому способу навчив нас один сержант, який до міліції вчився на актора. Начальник ходив із голим торсом, випнувши груди, та наказував нам втопити робітників-молдаван у найближчому ставку. Ті скоро почали заїкатися, пітніти, обурювалися українськими

міліціонерами-вбивцями – та незабаром гроші повернули. Все було мені відомо, нічого нового від справи я не очікував. З такими думками я вирушив до прокурорів.

Мене зустріли тепло. Прокурор, мій одноліток, високий чоловік із карими очима, потужною щелепою та красивим, як у кінозірки, обличчям, при моїй появі залишився сидіти у кріслі, лише ледь ворухнувся та повернув до мене голову. Поруч із ним стояв мужик потворний і похмурий, великий міліційний начальник. Про нього розповідали, що на прохання підлеглих підвищити зарплату він видавав ордери на обшук із підписом прокурора й печаткою судді. «Спонсора відшукаєш сам», – додавав він. Зі значущістю, немов важливу новину понеділка, він поспіхом оглянув мене з неприхованою гидливістю та терпінням, ніби повідомляючи, що в прокурора до мене справа незначна, він готовий змиритися з моєю присутністю деякий час. Щоб я не почувався надміру убогим, прокурор звернувся до мене на ім'я та по батькові.

– Сідайте, Сергію Сергійовичу, – та вказав рукою на коричневий шкіряний диван, що стояв біля вікна. – Мені сказали, що вам можна довірити делікатну справу. Ви зможете мені допомогти?

Що за питання? Мати в боржниках прокурора – мрія будь-якого несумлінного опера. Я погодився та сів. До кабінету увійшов стряпчий і подав мені каву. Прокурор не був мені знайомий, але з розмов, які велися в нас в осередку, було відомо, що він син депутата, що йому можна довіряти та що слово своє тримає. В інтернеті нескладно було відшукати його вік і приблизну адресу. Жив він на Ланжеронівській вулиці та щодня дві години витрачав на дорогу на периферію, на роботу. Навпроти мене у шкіряному кріслі сидів юнак – плюгавий, напружений, немов ріпчаста цибуля, вдягнений у блакитну випрасувану сорочку та сірі штани. Обличчя його мені здалося знайомим.

– Три дні тому, – почав прокурор, – у мого друга з квартири якийсь негідник на ім'я Андрій вкрав гроші, і ми дуже хочемо їх повернути. Ми маємо номер телефона та роздруківку. Нам сказали, що ви на цьому розумієтеся.

Прокурор встав з-за столу й сів навпроти. Він почав розповідати мені подробиці, які мене абсолютно не цікавили, бо жодного зв'язку з успіхом справи не мали. Він розповів про те,

що в злочинця була лупа та що він віддавав перевагу пиву «Рогань». Звідки прокурор це дізнався, він мені не розповів. Я дивився на нього, як у вимкнений телевізор. За кілька хвилин, втомившись від марного тріскотіння, я втупився у двері, повернув у їхній бік обидві ноги, кілька разів позіхнув. Але прокурор мене не відпускав, немов ведучий програми «Телешанс», що додзвонився глядачеві з мобільного телефону. Раптом до мене звернувся терпіла. Він запитав:

– Ти мене не впізнаєш?

Я подивився на нього крокодилячими очима та насупився. Думка про те, що цей самовдоволений юнак мені знайомий, не покидала мене відтоді, як я його побачив. Так, дійсно, це був Філіп Краєв, мій знайомий зі шкільної лави. Син дуже забезпечених батьків і головний задирака в нашому дворі. Пам'ятаю, він раніше за нас усіх почав палити, мацав дівчаток у шкільному гардеробі за незміцнілі аксесуари та мав звичай заради розваги на оптовому ринку з братами, штовхаючи один одного на прилавки, красти жуйки та інші дрібниці. Він схиляв до цих пригод мене та інших боягузливих діточок. Один із нас, Денис на прізвисько Диня, який минулого року помер у в'язниці від передозування наркотиком, погодився та потрапив на облік у КМСН. За братами, звісно, приїхали, а Диню понесло.

Я навіть бував у нього в гостях. Пам'ятаю, його батько, жартівник і веселун, зустрів мене запитанням: «Що, малий, покинув батькові яйця?». Не пам'ятаю, що я йому відповів. Чи довго міг існувати наш мезальянс? Він, його численні брати, діти – квіти життя. На підвіконні виросли, сонячним світлом приголублені, їх вчасно поливають, вони розуміються на добривах і пахощах. Жваві та відважні, немов кити: знають, хто за ними. А я? Рачка. Бур'ян при дорозі: то машина водою з калюжі заллє, то босяк притопче, то дворняга помочиться. Мати моя, гілка бузку, пахне, а нікому не потрібна. І батько, опалий лист смоковниці. Що спільного ми маємо?

– Я Філіп, – сказав він мені. – Ми з тобою в одній школі вчилися.

Я заперечно помахав головою. Компанія однолітків була мені зовсім не симпатична. Я запитав у прокурора дозволу іти, але той мене знову зупинив. Він дав знак Філіпу, і той простягнув у мій бік

дві купюри по п'ятсот гривень: тоді неймовірні гроші. Я хитнувся назад, немов від пострілу. В присутності прокурора брати подачу? Чи може бути щось безрозсудніше? Я махнув рукою, мовляв, брати не маю наміру, але прокурор узяв у Філіпа гроші та, підійшовши до мене впритул, усміхаючись, запхав їх у мою кишеню.

Вже у своєму кабінеті я виявив, що крім роздруківок телефонних розмов нашого лиходія у мене опинилися роздруківки його найуживаніших контактів. Зрозуміло, маючи таку перевагу, телефонувати безпосередньо до встановлюваного я не став. Перевірка номерів за наявними в моєму розпорядженні не дала результату. Я взяв конспіративний телефон і для розвідки під виглядом пенсіонерки, яка помилилася цифрою, змінивши до невпізнанності голос, зателефонував за найуживанішим номером, з яким зв'язувались по кілька разів на день. Хрипка жінка, яка розмовляла повільно, представилася Оленою. З розумінням повідомила, що я помилився номером. Судячи з голосу, їй було близько п'ятдесяти років. Фон тихий, отже у квартирі. Нашвидкуруч я склав конспект майбутньої розмови, поклав його перед собою та через годину набрав її знову. Нічого нового вигадувати не став. Олені від імені працівника моргу я залив у вуха до дірок затерту легенду про труп, знайдений на берегу, мобільний телефон у його кишені та єдиний номер у довіднику. Наївна жінка, яка нічого не підозрювала, розповіла все, що мені було необхідно, про кривдника Філіпа Краєва та, подякувавши наостанок, завершила розмову.

А Павло не з'являвся та на телефонні дзвінки не відповідав ось уже третю годину. Я вирушив до кімнати зберігання зброї, яка швидко спорожніла після подій чотириденної давності, коли спроба затримати власними силами банду найманого вбивці Дікаєва в селі Кошари перетворилася на побоїще, в якому жертвою конторської скнарості, а за нею й подальшого гниття, стали двоє міліціонерів: інспектор Олександр Розмариця та беркутівець Віктор Кожеко. Я вважаю, що їхні імена не гідні забуття. Позавчора банда була ліквідована групою спецпризначенців десь на Фонтанах. З цього приводу круглолиций міністр Могильов, хмурячись і пускаючи бульби з носа, оголосив у пресу, що особи вбивць було встановлено завдяки переговорам телефоном – вірний заклик до майбутніх послідовників Дікаєва легковажності цієї уникати.

На тлі цієї сенсації ніхто так і не дізнався про подвиг капітана міліції начальника БЕБ нашого райвідділу, який у безпам'ятно п'яному стані вилетів у кювет на своєму чорному джипі та навряд чи дожив до теплих рук хірурга, який зібрав його з фрагментів. Користуючись метушнею, обласне начальство БЕБ спритно купірувало славу капітана, немов Норвезький уряд славу терориста Брейвіка.

Нарешті зателефонував Павло. З'ясувалося, що ще відучора він виконує якісь старі доручення слідчих, які чекають на нього більше ніж пів року й рішуче унеможливлюють зволікання. За грошима друга прокурора вирушати мені треба було самому. Павло обіцяв з'явитися за півтори години в потрібному місці. Я зібрав реквізит та вирушив у дорогу.

Яскраво-жовта маршрутка верещала на кожній зупинці, як печеніги в битві при Аркадіополі. Я сів на єдине вільне місце біля задніх дверей, дістав телефон і ввімкнув у навушниках музику. Лихоманкове трясіння машини подіяло на мене, як анестезія. Я почав засинати. На зупинці Давида Ойстраха у машину, вщерть забиту такими, як я, спітнілими пасажирами, наче лондонський омнібус у день коронації Георга Шостого, увійшла літня згорблена бабуся у хустинці. З торбою напереваги вона якимось абсолютно дивовижним чином акуратно, не потривоживши нікого, протиснулася, наче рідина, до салону та ніжно поклала поруч зі мною свою торбу. Я по-фарисейськи опустив очі в підлогу, розігруючи моральну сліпоту.

Мені зовсім не хотілося поступатися своїм місцем на користь цієї старенької, як солдату, який отримав у посилці згущене молоко, не хочеться змащувати ним чужий хліб. Я відвернувся та оголив досконалу бездушність і черствість. Тим часом лукавство моє було помічено. За хвилину я виявив навколо себе якусь виразну метушню, немов поруч роздавали гречку. Рух був настільки наполегливим і енергійним, що я відчув його потилицею. Я знизив гучність у навушниках і почув, як за два кроки від мене якийсь дивак декламує привселюдно критичний імператив, вочевидь на мою адресу. Я насторожився. Драматизму всій цій картині надавала сама старенька, яка прудким голосочком захищала мою заплямовану офіцерську честь. Раптом чиясь рука безцере-

монно вхопила мене за кінчик вуха та стрімко рвонула вбік. Від гострого болю я рявкнув, витягнув навушники з вух і закрутив головою на всі боки, немов новонароджений снігур, який почув цвірінькання матері.

Переді мною стояв високий огрядний чоловік, одягнений, немов непідкупний сільський депутат, у великий рудий костюм і туфлі зі злегка відмінними шнурками. Сивину на його голові, як могла, прикривала пролетарська кепка. Він дивився на мене через вузькі щілини очей, трохи помутнілих та розкосих. Рот його був відкритий. Він був схожий на покинутого в закритому автомобілі собаку, що задихається від спеки. Це видовище нагадало мені, як зовсім недавно один вошивий веселун за гонорар у двісті гривень пригостив такого самого нещасного, як і він сам, кількома стеблами червоного перцю, водночас ґелґочучи, улюлюкаючи та знімаючи свій тріумф на камеру.

Всі пасажири дивилися на нас із цікавістю та увагою у передчутті моєї поразки. Обличчя депутата разом із цим спогадом справило на мене ефект розчулення, який справило весілля Кіркорова й Пугачової на невигадливих шанувальників народної естради. Обличчя залив рум'янець, вухо та ліва частина голови горіли, немов піч. Що робити? Дубиною нині нікого не здивувати. Я мовчки встав зі свого місця та посадив бабулю. З автобуса, що йшов у зворотному напрямку, якийсь малий показував усім нам середній палець і заливався гоготом.

Я зупинився недалеко від під'їзду Андрія та почав очікувати на нього та Павла. Те, що його в цей момент немає вдома, було зрозуміло з поверхневого аналізу розмов. Звідти ж стало зрозуміло, що повертається він у цю місцевість близько 18:00. Через півтори години, як і обіцяв, приїхав Павло. Андрій з'явився трохи пізніше. Побачивши його, ми жваво вийшли з машини Павла й побігли слідом. Підійшовши зовсім близько, я, немов Самуїл Шварцбард, який втратив рідню, окликнув Андрія на ім'я, на що він позитивно кивнув, механічно повторюючи помилку Симона Петлюри. Заховавши руки в монтажну стяжку, ми повели його до нього ж у гості. На наш превеликий подив, у його квартирі вже були відвідувачі. Два забруднені волоцюги, побачивши нас, розгубилися та скупчилися. На столі я побачив два ножі, тому

дістав із куртки пістолет, пересмикнув затвор і наказав пляжникам зібрати свої капці та оперативно залишити приміщення. Нічого не запитавши, вони вийшли, підступно покинувши свого благодійника та прихопивши напівпорожню пляшку горілки й запальничку.

Я посадив Андрія посеред кімнати. Його нікчемна квартира була схожа на барліг ожирілого ведмедя. Біля вікна стояв стіл, одна ніжка якого була переламана й сяк-так скріплена цвяхом. На стелі виділялися бурі плями та шматки чогось незрозумілого – можливо, капусти з борщу, можливо, чийогось засохлого мозочка. Мухи, немов чайки край берега моря, кружляли навколо всього, що видавало відчутний сморід. Найсильніше вразила мене невелика буржуйка біля вікна з виведеною через кватирку трубою та жменька дров поруч із нею. «Господарі, до зими готуються», – сказав я про себе. Андрій трясся, немов водій-початківець, який раптово заглух у центрі жвавого перехрестя. Я зморщився та повільно протер обличчя рукою. Я думав, з чого почати нашу розмову. Звісно, з урахуванням того, що акція відбувається з прокурорської ініціативи, у засобах вилучення потрібних відомостей ми не обмежені, отже шансів зберегти гроші в себе нещасний Андрій не має, і що більше він у цьому сумнівається, то більш нещасливим він є. Але як йому максимально дохідливо таке повідомити, щоб не звертатися до вульгарних крайнощів?

Я вирішив не збуджувати фантазію та прямо оголосив наш запит і пропозицію. Я сказав, що ті гроші, які він випадково прихопив замість старого інтер'єру замовника, треба повернути, і що якщо він виявить зговірливість, можна буде обійтися без подорожі до нас у райвідділ. До того ж я оголосив, що ми прийшли не від себе, а від пана прокурора, та що скаржитися на нас, зрозуміло, буде нікуди. Цей справедливий і абсолютно доступний навіть такому темному розуму, як в Андрія, маніфест, мав набути бажаного ефекту. Але Андрій промовчав. Тому я повторив. Андрій шмигнув носом і впевнено оголосив, що ніяких грошей він не має, та що ми помилилися адресою.

В мене по спині прокотилося тремтіння. Ми з Павлом перезирнулися. Справді, перш ніж вдаватися до екзекуції, нам варто було підтвердити справжність наявних відомостей. Я взяв телефон

і набрав номер абонента, з якого починалися наші пошуки. Телефон дзвінко заворушився на столі, куди Павло переклав його зі штанів Андрія на початку нашого візиту. Сумнівів більше не було: у нас у руках був кривдник друга прокурора. Я повторив Андрію нашу презумпцію, але він лише насупився та ображено відвернувся. Павло подався вперед.

– Пашо, Пашо, стій. Не треба цих вульгарностей, – зупинив я напарника, – неси з ванної швабру, часу небагато.

Звісно, на Андрія це не справило належного враження: коли він пустився у відмову, тож готовий по-богатирському захищати чужі гроші своїм немитим тілом. У мене ж зовсім не було бажання витрачати на цього гульвісу більше однієї години, тим паче, що попереду на мене чекала ось уже третій місяць як обіцяна поїздка до діда у Чорноморськ. Паша приніс швабру. Ми підійшли до Андрія, який, полишивши страх в очах, дивився на нас відкрито й зухвало, як радянський партизан у тилу ворога на агентів абвера. Андрій приготувався до побоїв, але почало відбуватися щось інше. Ми ласкаво підняли його зі стільця та наказали сісти навпочіпки. Андрій сів із цікавістю, допитливо розглядаючи нас, немов хворий на апендицит анестезіолога, який порпається навколо нього. Я рвонув його зціплені руки вниз так, що вони опинилися під сідницями. У цей час Павло спритним рухом сунув дерев'яну швабру за спиною під обидві пахви Андрія. Нещасний незговірливий Андрій зрозумів, що за дозвілля йому пропонують. Він почав крутитися та кричати, немов свиня, приготована на забій. Але запізно. Чи було мені його шкода? Так, було, звичайно. Чи бажав би я, щоб зі мною якісь веселуни вчинили так само? Ні, не бажав би. Чи виступаю я за тортури? Ні, не виступаю.

Швабра тріснула під вантажем зморщеного тіла Андрія. Вона виявилася старою, тому ми з Павлом взялися якомога ближче до пахв. Ми обидва відчули, що наші руки занурилися в басейн поту, абсолютно справедливо виділеного переляканим організмом. Приготовані мною кілька стільців стояли біля столу, як німі учасники насильства. Ми закинули швабру, на якій без успіху, наче спійманий чорноморський бичок, смикався Андрій, догори на п'єдестал і, немов безсердечна інквізиція Середньовіччя, почали очікувати. Боротьба закону зі справедливістю тривала

недовго. Вже через п'ятнадцять секунд Андрій почав істерично верещати, благаючи зняти його з цього нехитрого винаходу. Але, само собою, цей популярний захід не справив бажаної дії. Ми мали зловісне знання: справжнє враження на піддослідного справляється між сороковою та п'ятдесятою секундою сеансу.

Я кажу без іронії: дивитися на Андрія в такому становищі було вельми боляче, тим паче, що він не зробив нічого, за що за якимись дикими нормами нашої моралі можна було б піддати людину тортурам: розбій, убивство, зґвалтування. Але наші з Павлом позбавлені гідності натури з вологим цинізмом і нікчемністю поглядів у сукупності зі впливом й авторитетом прокурора мучили Андрія через таку сміховинну дрібницю, як звичайна крадіжка. Тим часом навіть після п'ятдесятої секунди тортур Андрій не починав зізнавальну декламацію. Минуло ще кілька секунд. Я вже був готовий зняти Андрія з шибениці, як раптом він, млосно видихаючи, завив, клянучись, що готовий відкрити нам таємницю, де перебуває заховане. Ми з Павлом підскочили до Андрія та швидко спустили його на брудну підлогу. Близько хвилини він плакав і корчився, немов черв'як, що потрапив на гарячу поверхню.

Я їхав з Андрієм на задньому сидінні. Руки його були, як і раніше, перехоплені монтажною стяжкою, але вже спереду. Таку нехитру науку застосовували ми, коли аудієнція відбувалася за обопільною згодою, тобто без кримінальної справи. Звісно, він просив звільнити його від кайданів, але це було виключено. Причиною тому був його колега, який скористався одного разу моєю наївною та ще не зачерствілою ласкою, та попрощався зі мною тієї ж миті, як я звільнив його руки від браслетів. Про те, що для таких цілей можна рвати ґудзик і ширінку на штанах, я ще не знав, а кисті його і справді мали кепський вигляд. Результат віроломства виявився таким, що ув'язнення уникнув він усього на два дні, а руки однодумців наразив на страждання назавжди. Тим часом Андрій всю дорогу не переставав плакати. Я вирішив, що ми порвали йому сухожилля. Я сунув руку йому під пахву та злегка здавив. Нічого не сталося, він продовжував схлипувати та жувати власні соплі, не звернувши уваги ані на мій дотик, ані на голос. «Головне – цілий», – подумав я.

Біля квартири я схаменувся та остаточно впав у тривогу. Якась оторопіла турбота, що проникла в мої думки одразу після зізнань Андрія, який корчився на підлозі, заволоділа мною цілком і не полишала голову. Андрій, стоячи осторонь, продовжував сопіти, іноді витираючи вологі щоки. Нас він не помічав.

У під'їзді погано пахло старими шпалерами та сечею. На підлозі валялися осколки розбитої лампочки. Цокотів ліфт, що проїжджав повз. Двері відчинила жінка знеможеного вигляду з блідим обвислим обличчям і вилицями, що стирчали. Тіло її поверх якоїсь смердючої заплямованої сорочки вкривав рваний рушник із великою блідо-червоною плямою під правою груддю. Мені була добре відома ця прикмета: точно такий рваний рушник із плямою під грудьми носив мій батько, який страждав на рак легенів. Таке я бачив на одному підконвойному, якого взяли з п'ятьма грамами марихуани в штанах, але завдяки цій перевазі змушеному переживати слідство в лікарні під моєю та інших оперів охороною. Я згадав, як, смалячи в параші, цей підконвойний розповідав, як сильно він хоче жити та як прикро, що лікування коштує надто великих грошей.

Тим часом жінка звернулася до Андрія. Вона сказала:

– Синку! Адже ти сказав, що це гроші з продажу автомобіля.

Ясна річ, в Андрія ніколи автомобіля не було. Всі здогадки, навіяні недорозвиненою інтуїцією та чахлим почуттям співчуття, були засвідчені віч-на-віч. Прокурори мені пропонували вбивство. Я перестав дихати. Я відчув, що зі мною сталося таке, що не мало статися в цьому суспільстві: я несвідомо розсміявся, як мавпа, яка побачила тигра, і тієї самої миті з очей покотилися великі, немов гланди, сльози – ознака розуму. Мені все стало зрозуміло. Нещасний Андрій, знайшовши гроші, здатні врятувати матір, зовсім забув про свою обіцянку забрати старий інтер'єр ванної кімнати Філіпа. Щоби приховати слабкість, я відійшов убік і почав смикати тремтячими руками телефон, зображуючи зайнятість раптово виниклою справою. Жінка простягнула мені конверт. Я швидко його відкрив. У ньому була пачка зелених купюр, погана та всемогутня, як запах пороху. Я деренчав тілом, немов освистаний артист.

Недовго думаючи, я відрахував вісім купюр, запхав їх собі в кишеню й одразу ж вручив конверт їй. Вона, потупивши погляд,

дивилася на мою витівку, немов жебрак і приречений на каторгу Бейліс на несподіване заступництво Арнольда Марголіна. До цього моменту мені вже було абсолютно начхати на репутацію нашої контори, начальника й насамперед – свою власну. Плював я на райвідділ і на те, що подумає про всіх нас новий прокурор. Плював я на Павла, мого відданого напарника, якого я одноосібно тягнув у невідому прірву п'ятисотенства. Хоч ці заходи були й зайві (хіба прокурор бруднитиме свої білі рукави в такому презирливому ремеслі?), я наказав жінці нікому не відчиняти двері найближчого тижня, а Андрію виїхати з міста. Павло дивився на мене здичавілими очима, але мовчав. Я схопив його за руку та потягнув на вулицю.

Їхали ми мовчки. Дорогою на вокзал я зателефонував начальнику розшуку та доповів йому, що в Андрія з усієї суми залишилося лише 800 доларів. Що решту суми він уже пропив із друзями. Підстав мені не вірити я ніколи раніше йому не давав. Він буркнув щось невиразне й кинув слухавку. Звісно, тепер прокурор і його друг вважатимуть, що контора привласнила гроші, почувши їхнє шелестіння, як це часто трапляється з менш шанованими терпілами. Начальника я розумів. Павло, здавалося, погоджувався зі мною, а може, був байдужий: звіт перед начальником і прокурором відводився мені. Чи думав я про наслідки? Ні, не думав. Чи було мені страшно? Ні. Якась загадкова сила, немов цвях, так міцно прикувала мене до думки про правоту цього підприємства, що здавалося, я був готовий віддати заради нього життя: ну хіба шкода мені власного нікчемного, нічого не значущого тіла на підвищення кваліфікації патологоанатома?

Тим часом ми під'їхали до вокзалу, звідки відправляються автобуси на Чорноморськ. Ми з Павлом попрощалися.

Мій дід, так само як і пів року тому, лежав на ліжку й дивився то в стелю, то в телевізор. Нерухомий спосіб життя останні кілька років привів його до страхітливого стану: він практично не міг пересуватися самостійно. Побачивши мене, він жваво посміхнувся та підвівся. Я зняв взуття та сів поруч із ним. Дід був блідий та усміхався. Він притиснув мене до себе й запитав щось про мої справи. Я відгукнувся, що в мене все добре. Сказав, що багато роботи. До цього моменту я вже змив піт Андрія з власних теплих

рук. Попри неміч організму дід щоразу незмінно пропонував пограти в шахи. Я зняв із шафи дерев'яну коробку – і ми сіли. Телевізор тріщав у кутку. «Надзвичайно дивно, – думав я, – з якою легкістю та як непомітно йде людина. Була вона поруч з усіма нами так довго – і раптом зникла, як лампочка згасла. А ніхто й не помітив. Однаково світло. Навпаки. У дні, коли втрачаєш близьку людину, може статися якась абсолютно звичайна дрібниця, наприклад початися нежить або зникнути чисті шкарпетки у шафі». Дід смикнув мене за руку: «Ну ти ходиш?». І я пішов. Зрозуміло, дід уже готував мені шах і мат. Я згадав свою бабусю, яка померла того року, коли я служив в армії, та подивився на діда. Він ще був тут, і я міг із ним розмовляти. Потім я згадав худе та страшне обличчя матері Андрія. Цікаво, чи можу я бути впевненим, що ніхто там мені не скаже спасибі? Згадав тіло Андрія, що корчилося на підлозі, та його секрет – несподіваний, як морг на круїзному лайнері.

Дід, задоволений перемогою, запросив мене на кухню. Ми сіли їсти свіжий борщ. Десь із годину ми розмовляли. Він питав мене про мою молодість, але я чомусь не питав про його.

Вранці, коли я підходив до райвідділу, випадково звернув увагу на чорний, наглухо тонований мікроавтобус «Фольксваген» на стоянці з київськими непоказними номерами без єдиної повторюваної цифри. «Чекісти приїхали. Що їм треба?» – запитав я себе. У райвідділі було спокійно. Я піднявся на другий поверх і, пройшовши повз свій кабінет, попрямував до начальника розшуку. Двері його кабінету були відчинені. На мене чекали. У кабінеті перебувало четверо: начальник, прокурор, Філіп і якийсь невідомий у чорній кепці та з сумкою напереваги. Всі курили. Я увійшов, привітався з кожним за руку. Начальник дивився на мене суворо, мало не скалячись. Філіп втупився в підлогу й чистив туфлі серветкою, прокурор гасив бичок, відхаркнувши в попільничку. Невідомий дивився у вікно.

Прокурор вказав мені на крісло та сів поруч. У подробицях і не вагаючись я розповів йому заготовлену легенду про вчорашній день. Моя розповідь звучала бездоганно. Мій голос був рішучий та гучний, аргументи логічні й послідовні. Я абсолютно не сумнівався в успіху оборудки. Хіба міг я знати, що нікчемний прокурор вчинить як мерзотник, загнавши таким чином мене

в безславний кут, як Еліот Несс Аль Капоне? Поки я говорив, прокурор слухав мене з цікавістю, ставив запитання. Час від часу втручався невідомий у кепці, теж щось запитував. Я дістав з кишені вісімсот доларів і поклав їх на стіл. Побачивши це, Філіп підійшов і поклав гроші собі в кишеню. В якийсь момент усі замовкли.

Прокурор встав, вийшов на центр кімнати, подивився на мене, потім на начальника розшуку. Він дивився на нього пів хвилини. Я дивився по черзі на них обох, прагнучи зрозуміти, що відбувається. Повітря стало важким, я відчув слабкість. Прокурор підійшов до стіни та міцно тричі вдарив по ній кулаком. У сусідньому кабінеті хтось заворушився. За хвилину у дверях з'явився мій напарник Павло. За ним слідом плівся Андрій. Наприкінці цієї групи увійшла ще одна невідома мені людина. Чомусь цей чоловік був голий. На м'язистих грудях замість пипок виднілася чорна, немов сажа, борода. На ньому була така сама кепка, як і на тому, що стояв біля вікна. Серце моє почало стукати в грудях, як дзвони, у вухах віддавався дзенькіт. Павло став біля стіни, де за звичаєм ми ставили затриманих. «Стань туди ж», – скомандував начальник.

Я забарився. Одним ривком до мене підскочив Філіп і, вилаявшись на мою адресу, схопив за лікоть і енергійно потягнув у кут. Злегка розгубившись, я намагався чинити опір, але Філіп був занадто наполегливим. Уже в кутку різким рухом я вирвав лікоть з його руки й відштовхнув його від себе так, що він упав на прокурора, немов на прилавок із жуйками. Скривившись і матюкаючись червоним ротом, він підійшов до мене впритул, немов баржа, і притиснув до кута. Так чи інакше я звільнився і, вилаявшись на його адресу, зробив крок убік. Він розмахнувся та нагородив мене міцним ляпасом. На це я відповів йому не сильним, але влучним ударом у край худого підборіддя. Філіп звалився, немов мішок із рибою. У кімнаті здійнявся тріск. До нас підбіг чекіст із бородою на грудях і підняв Філіпа з підлоги. Компанія хором почала цокотати на мою адресу, абсолютно не соромлячись відкритих вікон. Прокурор підійшов до Філіпа й дав йому ще кілька серветок. Той встромив їх у рот, показалася кров. Прокурор заговорив.

– Ось бачиш, – сказав він, – а ти казав, не треба більше нікого, пацани з розшуку самі впораються.

Потім він підійшов до мене і, шиплячи, наче змія, відкрив, що він не вірив у нас, через що водночас звернувся до знайомих гебістів. Що Філіп був проти цього. Що він добре про нас відгукувався, вірив нам. Що я повівся, як мерзота. Що я підвів не тільки себе, а й увесь райвідділ, і що тепер уся прокуратура нас зневажатиме. Що не виключені кримінальні справи. Поки прокурор тріщав, я подивився на Андрія. По його пом'ятому одягу і замружених очах було видно, що він провів тут ніч. Це означало, що чекісти взяли його слідом за нами. Губа в нього була розбита, на лобі виднілася фіолетова подряпина. Я повернувся до прокурора. Його великі карі очі дивилися на мене, але бачили стіну за мною. Я перед ним був порожній та прозорий. Коли я подивився йому в обличчя, краї його губ смикнулися, справивши враження досконалої зневаги до моєї особи. Мені здавалося, що він ось-ось плюне мені в обличчя.

– Треба вміти просто поговорити про гойдалки, – сказав я. – Хіба зла людина скаже коли-небудь фразу: «Дивно, але ці гойдалки розгойдуються з дивовижною легкістю»?

З боку двох чекістів і начальника розшуку я почув придих і сплеск. Хтось із них позіхнув. Прокурор напружив вилиці та відвернувся. Павло стояв біля мене, опустивши голову. Андрій плакав. Доля його нещасної матері вже була вирішена. Прокурор дав нам знак, і ми втрьох вийшли з кабінету. Сплюндровані, як занепала жінка, й божевільні, як целібат.

Владимир Каткевич

Пропавшая радиограмма

Рассказ

Возня за дверью каюты, споткнулись, выразились. По палубе покатилось ведро. В жестяном тарахтении мятого ведра что-то очаговое. От хаты и коромысла.

– Что страпылось? – спрашивают из каюты напротив.

– Какой-то умник выставил в отсек кораллы…

– А зачем здесь шлендрать? – сонный женский голос из дамского кубрика.

– Тебе делать нечего? – пискляво, по-детски, как Рина Зеленая. Перекличка поколений.

– Он кораллы ворует, что ли? – спрашивает Рина.

Карл у Клары украл кораллы. Карл Кларе с детской обидой:

– Я радиограммы разношу, – кротко.

– Пшел вон!

Зашибает морским разложением. И хлоркой! Газы! Спасите, газы! От едкости сперло дыхание. В тропиках механики получают тепловые удары, еще и газы. Глаза режет. Удушье как от аммиака. Вентиляция разносит амбре в смежные отсеки. Чтобы всем хватило. Возмущенно хлопают дверями. Мокрые шлепанцы копят неприличные резиновые звуки-кваки.

В знак протеста против несправедливости жизни кто-то включил пожарный гидрант, окатили палубу. Чудовищным напором воды разорвало занавеску. Крики, неубедительные угрозы. Каминский встает, конопатит полотенцем жалюзи в нижней секции двери. Снова обиходный дамский мат из кубрика камбуза. Теперь уже во сне костерит. Зеленщица Нолька. Ей снится муж, он в ставке утонул по пьяному делу. И вроде муж, усопший и утоп-

ший, приглашает ее пожить на пробу, где-то хату поставил в укромном месте. Судовые наяды приводят Нольку на нужный меридиан:

– Та он же тебя хочет утащить с собой! От дурочка с переулочка! Не забижайся. Это не он приходил. Если нарисуется, ты его кышни…

Нолька и старается. Нолька бормочет постельные подробности, досматривает дурь. Интимная гласность. Коммуналка на плаву.

Окаменевшие цветы моря, видимо, квасились в ведре. Весь экипаж помешан на отбеливании кораллов. На память. А зачем? В ведре они теряют робкие пурпурные оттенки. Ведро отдыхало в подсобке подшкипера. Ему надоело амбре, и он кораллы благословил в отсек. А ученик радиста Нень наступил. Тряпки чвакают. Истерично вытирают. Вонь проникновеннее.

Шаги приближаются. Светят фонариком, проверяют номер каюты. Робко стучат.

– Вам РДО.

– Что, срочная?

– За срочность люди деньги плотят, – рассуждают. Кому-то не спится.

– Для кого радиограмма? Какое содержание?

Адресат, видимо, ленится вставать. Или в каюте дама.

– Все дома хорошо, – читает при свете налобного фонарика стажер-радист Нень. – Кто-то помер. Не разберу. Врач помер, что ли?

– Радиограмма заверена врачом?

– Он же помер, – напоминают из соседней каюты.

– Нет, не заверена, – радиоученик Нень светит фонариком.

– Кому РДО?

– Второму механику Каминскому.

– Та он же в офицерском отсеке живет. Аш тридцать два. А здесь каюты палубы.

– А на кой ночью шарахаться? – включаются соседи по пароходному околотку. Хотя РДО адресована не им. – Аки тать в нощи… – кривляются.

– Люди сплять!

– Уже не сплять… Флорку перекинули…

– Дышите носом! – из матросского кубрика тепло, по-домашнему тянет сивухой.

– Просто РДО ночью приняли, – кротко оправдывается ученик радиста Нень. – Там день, а у нас… Я и ношу.

– Понимаю, работа такая… – с едкостью.

– Вали! – из каюты в углу тупика.

– Будьте милосердны! – стенает сервизница Лавровна. – Идите себе с богом!

В каюте сервизницы Лавровны булькает. Лавровна нашарила за иконой Николы Путешествующего живительную самогонку на кизиле и причастилась из греческой рюмашки с изящной ручкой. Укрепилась, чтоб сон пришел. Теперь вообще не заснет. Рядом с иконой открытка с молодым Магомаевым. Лавровна плавала еще на бушпритном «Пестеле». Магомаев тогда не родился.

Нень продел листик РДО в вентиляционное жалюзи двери каюты Каминского, чтобы торчал и напоминал. И ушел с богом. Прохрустел кораллами к служебному коридору. Как сквозь бич. Противно. Напоследок еще раз протарахтело ведро. Шаги радиста виновато удаляются и поглощаются мерным рокотом машин. Поднимается по служебному трапу. И на ходу читает радиограммы.

Все равно утром передадут по трансляции, кому зайти на радиостанцию получить. Зачем заморачиваться? Странный радиопацан. Исполнительный до пароксизма.

Перед сном механик Каминский выуживает из жалюзи листик радиограммы, который угнездил Нень, наспех пробегает текст и вставляет назад в щель решетки двери. Чтобы перед вахтой открыть дверь, обратить на листик внимание и не забыть взять.

Утром по палубе гуляла вода с хлоркой. Кораллами забился шпигат в коридоре. Возле шпигата недовольно бренчит ключами системный механик. Каминский идет посмотреть. Из солидарности.

Время поджимает, Каминский закрывает дверь, как ни в чем не бывало, и шлепает на вахту. И даже не обращает внимания, что радиограмма уже не торчит из жалюзи. Дикость ситуации в том, что он напрочь заспал почтовое событие. Причем не помнил ни содержания, ни самого факта доставки – ничего. Почему и не спохватился, не поднялся в радиорубку, чтобы продублировали. Такой крепкий сон возможен только в цветущем возрасте. И, как правило, чем меньше выкраиваешь времени для сна, тем он крепче. Сознание в таких случаях отключается авансом.

Где же РДО? Смыло волной стоков? Воды там было по щиколотку, сгоряча палубу еще из пожарного гидранта обильно окатили. Чтоб обуздать вонь.

* * *

Как на грех, случилась серьезная авария в машинном отделении. Одно к одному. Машинная команда ликвидировала ее сутками до изнеможения. В тропиках. Люди теряли сознание. Дедушка, главный механик, руководил авралом из реанимации.

Разумеется, аврал не оправдание. Нехорошо черстветь, большой грех забывать о близких. Все-таки РДО посылают с Большой Земли, чтобы их читали, реагировали. И помнили.

* * *

В трудах и ремонтах пролетел месяц. Снова скребутся в дверь.

– Это он, это он, ваш одесский почтальон! – раскатисто грассируя, представляется Фима-телеграмщик. Откуда в Вест-Индии Фима? Сюрр! – Срочная телеграмм-м-м!

Каминский открывает. На пороге подвала прямо перед лицом Каминского растоптанные клоунские ботинки. Носки раздвинуты наружу, будто поссорились. Как у Чарли Чаплина. Лохматая пачка депеш скреплена деревянной прищепкой. Щеточка чаплинских усиков, глаза с поволокой. Вас поздравляет одесский почтальон! Тросточка. С ней он шарахается по свадьбам, исполняет куплеты на мотив Чарли Чаплина. Копирует с еврейскими интонациями и ужимками Чарли. От этого еще смешнее. Интересно, кто сочинял? Но здесь же не свадьба! Только свадьбы не хватало. И почему среди ночи? Каминский проверяет адрес. Адрес правильный, Мариинская, 1. Странно. Читает:

«Мама, у меня заканчивается рейс. Днями планируют в Пойнт-а-Питре замену самолетом. Момент переломный. Получай в кассе пароходства мой аттестат и депонент, не экономь на здоровье. РДО больше не отсылай. Я, вероятно, приеду».

Каминский отправил эту РДО с судна месяц назад. Он ничего не понимает, ему вручили РДО от него самого. На старый адрес, он давно в подвале на Мариинской не живет.

– Еще один телеграмм-мм, – спохватывается Чарли. – Распишить-сь.

«Жду нетерпением. Прошла профилактическое исследование в поликлинике. Анализы в допустимом диапазоне. Недавно проводили военного врача Куща. Похоронили недалеко от папы. У нас дружная весна, хорошо. Скучаю одиноко. Целую мама».

Каминский опускает в оттопыренный карман Чарли крузейро. Читает.

– Что-то вас смущает? – догадывается Чарли. – Текст рваный? Здесь в Мариинской обители биополе, – объясняет. Или путает карты.

– Но я же здесь, на борту, а не на Мариинской! – Каминский ждет от Чарли оправданий. А чем ему поможет Чарли?

– У вас, возможно, в Южном полушарии двойник, – городит нелепицу Чарли. Но от этой догадки пробирает. Не по себе.

– Однофамилец?

– И однофамилец, и двойник. Как у других Чарли Чаплин.

– А такое бывает?

– Все может быть, все может статься, с женою может муж расстаться… Вы свой паспорт никому не передавали? Кстати, на обложке напечатаны правила пользования паспортом. Категорически запрещается докýмент (с ударением на втором слоге) кому-то доверять на хранение. Предъявлять только в своих руках. Как удостоверение моряка загранплавания. Так, где ваш паспорт? Почему не предъявляете?

– Паспорт моряка? На судне он в сейфе у старпома. А в промежутке между рейсами в конторе капитана порта. На Чичерина.

– Это возле парка Шевченко? Район, конечно, респектабельный, дачи Рено, вендиспансер, понимаю… Но вместе с тем и отшибный – что и говорить. Тоже додумались! Но вы-то здесь. Вы – отправитель? И адресат одновременно. Не отбояривайтесь! Уважайте труд почтальона! А то я заплачу, – всхлипывает.

* * *

Каминский чувствует, что съезжает с катушек.

– Ты не там, ты здесь, – вмешивается в потусторонний разговор Луиза, классная номерная палубы «Орион», она ночует подмышкой у Каминского.

Каминский осознает, что уже почти проснулся. Он понимает, что вокруг него что-то происходит, если спящий мозг инициировал такой кошмар.

* * *

– Радиограмма заверена врачом? – Каминский снова проваливается в кошмарный сон. Зачем ляпнул? Видимо, дают знать себя отголоски той потопной ночи, когда речь шла о враче.– В этом есть необходимость?

– В этом всегда есть необходимость, – гвоздит его Чарли. – Христианская. Впрочем, если вы адресат, а не двойник, вам телеграмм-м-м. Распишить-сь. Здесь, на манжете.

Чарли исчезает в проеме толстенной стены бывшей богадельни.

* * *

Мариинскую богадельню приспособили под жилой дом пленные немцы. Лепные кресты с простенков аккуратно скалывали наши солдаты, немцам не доверили. Вместо крестов угнездили новую лепнину – знамена, картушки, накладные звезды, снопы, кисти с гирляндами. Как ни странно, помпезность гармонирует с сундучной тяжеловесностью культовой архитектуры.

Витражные кресты тогда тоже разорили, только один этот уцелел, просто протабанили. Прораба наказали, но побоялись уволить. Знамение ведь неспроста. Было за что. Срубленные кресты прораб продал на кладбище. Сейчас Чарли четвертован кроваво-алым разлапистым крестом от витража, насыщенного ровным электрическим светом луны. Каминский встает на место Чарли, но крест на нем не обозначается.

– Вас не возьмет, – говорит Чарли. – У вас оберег.

На шее у Каминского действительно ажурный мальтийский крестик, купил в Ла-Валетте.

– Там кто-то стоит! – шепчет Луиза.

На месте Чарли проявился, как на фотоснимке, немолодой пленный немец в деревянных стукалках не по сезону. И в обмотках из рубероида. Рубероид обмотан проволокой. Дрожит то ли от холода, то ли от страха. Каминский смотрит на него пристальнее, и немец растворяется. От него остается неистребимый запах известки и скудности. Тюкают деревянные стукалки. Если в таких стукалках надумает бежать, конвой услышит. В удаленной тишине немец мучительно кашляет.

* * *

Дверь каюты прикрыта на рычажную защелку для притока спасительного утреннего сквознячка, его ждут в тропиках как избавления. Судно рыскает зигзагами с туристами по архипелагу в периметре Бермудского треугольника.

Кто-то среди ночи суется в щель двери… Беспалая культя. Перст указывает на него. Шарит. Четырех пальцев нет, срезаны под корень, будто передумали расти. Уцелевший указательный от нагрузки крючно развился. Одиночный палец ловко сбрасывает защелку, чудище втискивается в дверной проем. Это продолжается сон или леденящий ужас наяву? На розыгрыш не похоже. Каминский понимает, что уже не спит. И увесистого ключа сорок один на пятьдесят шесть под койкой не нашарил. Луиза мешает, хрюкает подмышкой.

– Каминский, тебе радио! – шепчет однопалый.

Призрачно. Из кошмара. Оказалось, ученик радиста Нень принес радиограмму. Днем судовая радиостанция работает для пассажиров, публика пестрая, у кого-то срочные дела, бизнес не терпит проволочек.

Нень вручает радиограмму.

«Жду нетерпением. Прошла профилактическое исследование в поликлинике. Анализы в допустимом диапазоне. Скучаю одиноко. Целую мама».

И ни слова про смерть соседа Куща.

– Что-то случилось? – участливо спрашивает Неня.

– Радиограмма куцая. Более полную я раньше уже получал.

– Где?

– Во сне.

Полный текст РДО он действительно уже читал во сне. Получается, что во сне он получил тревожное известие раньше, чем наяву! А почему именно тревожное? Ведь наоборот, текст обнадеживает. Что это? Поле Бермудского треугольника?

В радиограммах не указывают важные подробности. И неважные. Невразумительные весточки – единственная связь с оставленным миром, от которого Каминский отвык. За четырнадцать месяцев скитаний письма приносили два раза. В Пойнт-а-Питр дипкурьер привозил бумажный мешок из Сан-Хуана. Еще в Генуе фельдъегерь навестил. Вот и все. В письмах, обычно адресованных Генконсульству, фильтруют новости. Обо всем и ни о чем. Привычка писать обтекаемо крепко укоренилась обоюдно, остаются дежурные пустяки, которые все-таки тоже дороги.

Диагноз – отмашка? Такое впечатление, что предыдущая радиограмма просто не дошла. А диагноз мог не подтвердиться по халатности. Или недобросовестности. Всякое бывает. Или медсестричка стояла в очереди за майонезом. Или целовалась.

Увечный бедняга Нень, зашуганный парень, решил, что обстоятельства исключительные, и депешу надо вручить немедленно. К форс-мажору в условиях морской удаленности относят серьезную болезнь близких. Или фактическую смерть. Или клиническую как тренировку. РДО должна быть заверено врачом. Но даже заверенная врачом срочная РДО может опоздать. Или вообще пропасть.

Месяц назад они шли в кругосветке из Суробайи к Галапагосам через Морское Забвение. Когда радиостанция на Пестеля в Одессе уже не достает, а Владивосток Океанию не накрывает. В этой вязкой радиотрясине исчез пароход из Петропавловска-Камчатского. С грузом серы и экипажем из двадцати восьми морских душ.

А вот Нень, наверное, не ждет РДО из родной Чаплинки. Так ему спокойнее. Поводов для терзаний у него куда больше.

Он затерялся как инвалид фронта, который решил не возвращаться. Чтоб не стать обузой. Возможно, периферия его не очень убогая, развивающаяся, но слюнявые воспоминания Нень выхолостил, в юности это проще.

Увечье получил во время тревоги. По легенде учений боролись за живучесть. С мостика поступил сигнал, и автоматика включила задраивание клинкетных дверей в водонепроницаемых переборках, их всего пять. Или шесть. Автоматика дело перспективное, но капризное и опасное. Потому для страховки у дверей поставили рогатых, то бишь матросов. Нень околачивался у дверей в коридоре, что-то травил своей Мальвине. Девочка с голубыми волосами кокетливо тыкала пальчик в монтажную дырку. Продела пальчик, а стамбульское колечко соскользнуло и застряло между направляющими полозьями. Когда по рельсам ползла бронированная дверь, похожая на крепостную. Нень сгоряча засунул пятерню в гильотину, чтоб выудить колечко… Хорошо, не голову.

Из жалости оставили учеником радиста. Он уже плавал почти два года без отпуска и с голубоволосой Мальвиной (Мальвой) жил почти открыто. И на здоровье. Его отсутствие на твердой земле помогло замять дикое чепэ, виновные так и не были показательно четвертованы. Несчастье с Ненем не стало достоянием пароходской истории. В кадрах сделали вид, что забыли. Формально для кадровиков Нень числился на больничном при действующем пароходе. Такое тоже практикуется. Пострадавшего временно переводят на легкий труд.

– Я пойду, – обещает Нень, хотя идти ему не хочется.

– А чайку погонять? Садись.

Каминский для приличия спрашивает, как идет наращивание пальцев. Реплантацию затеял доктор Беленький, живая пароходная легенда. Доктор берет ткани у Неня из живота, с того места, которое называют прессом, и наращивает подобие пальцев. На них стараются не смотреть.

– За тружеников эфира! – Каминский чокается.

– Эфир нынче иссяк, – сокрушается по-взрослому Нень. Наверное, перенял бывалость у старшего радиооператора Арматурыча.

– Почему иссяк?

– Приходится через поля непроходимости прорываться, – жалуется Нень.

– Проходимости или избирательности?

Нень шпильку не прочувствовал.

– Магнитные бури… то-се… и со спутников помехами накрывают. Вон, камчатский пароход в Тихом океане булькнул… Да, чуть не забыл… Луиза просила подойти, когда сможешь.

Луиза обитает в шестиместной каюте вместе с Мальвиной.

– Луиза здесь, – говорит Каминский.

Луиза нервно теребит занавеску алькова у койки.

От Луизы Каминский знает, что Мальвина на пятом месяце и полетит из Дакара домой.

– Скоро будем на пароходе ясли открывать, – съязвил второй механик Бурмайстер унд Вайн.

Правда, родственники в силу дремучести могут затеять свадьбу в деревне и востребовать Неня. Для него это будет катастрофой.

Странный был сон (вещий?) и теперь странная радиограмма. Все-таки определенно он чувствует к себе какой-то потусторонний интерес. До этого снилось, что отец откуда-то звонит или хочет позвонить.

* * *

Через несколько дней будят среди ночи. Нень снова досаждает радиограммой. Лист РДО прошит степлером. Не шпионили… Возможно, оказывают доверие.

Или читали, а потом клея не хватило – и шлепнули скобку.

Мама повторяет свой текст. Как будто старается убедить в зыбкой надежде, хотя сама сомневается. Или не все говорит. И почему о смерти Куща он узнал из сна от Фимы-телеграмщика раньше?!

– РДО продублировали из Владивостока, – объясняет Нень. – Мы работали в Бермудском треугольнике. Иногда часть текста там пропадает. Непроходимость…

– Ну и что? Там же не мертвая зона.

– Шифровки тоже продублировали.

Там зона не мертвая, но сомнительная. Шифровки тоже пропадали?

Но ведь радиограмма продолжена: «…Недавно проводили Куща. Похоронили недалеко от папы. У нас дружная весна, хорошо».

– О смерти какого-то врача шла речь, когда во время потопа Нень читал вслух радиограммы, – напоминает Луиза, она снова в его каюте. – Ты разве не помнишь? Ты заспал.

Каминский не обращает на подсказку внимания. Хотя в ее замечании ключ к разгадке мистической истории. Это отнюдь не вздор.

– И про весну Нень читал вслух? – заводится Каминский. Публичное оглашение очень сокровенных вещей.

– Она ведь не старая женщина, – рассуждает Луиза. – К тому же довольно привлекательная. Ты на нее похож. Могла увлечься.

Дамские предположения Луи взвинчивают Каминского. Луи осеклась, прекратила муссировать тему. Она чуткая и странная. Иногда Каминскому кажется, что Луи завела его, чтобы не выглядеть среди бабского курятника белой вороной.

Он никогда не думал, что мама может выйти замуж. Ей всего пятьдесят восемь. Вот тогда ему действительно лучше задержаться в Южном полушарии, чтобы не мешать.

Чокнулись. На фирменных судовых рюмках трефа. Такая трефа была и на трубе при британцах. Снова кресты. Оберег?

– Если ты уедешь на замену, я тебе РДО перешлю, – обещает Нень.

Каминского бросает в сон, как в обморок, но он рад, что обошлось. И Неню рад. Совсем не кошмарному, материальному бедолаге. Нень не спешит, пьянеет. Нень все-таки неплохой, исполнительный парень. Его попутчик в нынешней жизни. В этом благоприятном возрасте. И другого хода событий не предвидится.

Как же объяснить невероятное нарушение хронологии с радиограммами? Ведь РДО, эти застывшие на бумаге радиоволны, в финале вполне материальны, за них расписались люди: «передал», «принял»…

* * *

Через неделю Каминский уже заполнял обходной лист. Кадры высылали самолетом коллегу на замену, и Каминский подчинился рокировке. С облегчением. Пришел в каюту за сорок минут до вахты. Лежал, думал. На пароходе человек все время в обороте. Нет времени перевести дух, оглянуться на прожитое. И пропущенное. Он улетает. Решено. Нащупал в рундуке папку. Не может найти обходняк. На глаза попадается РДО от мамы месячной давности. Та самая пропажа из жалюзи. Он проверяет дату. Это четвертая радиограмма (и первая по хронологии) с аналогичным содержанием, если принимать во внимание еще ту, которую Фима принес во сне).

«Жду нетерпением. Прошла профилактическое исследование в поликлинике. Анализы в допустимом диапазоне. Недавно проводили Куща. Похоронили недалеко от папы. У нас дружная весна, хорошо. Скучаю одиноко. Целую, мама».

Содержание РДО из сна ведь тоже было в точности такое же. Как конкретная РДО угодила в сновидение?

В ночь кораллового потопа листик первой РДО Каминский воткнул в решетку жалюзи двери каюты. Ее выдуло потоком вентиляции в воду. Тогда подтопило общественное пространство, служебный коридор и каюты. Когда пароход поменял курс, накренился, волной стоков листик прибило к каюте Лавровны. Она и подобрала РДО. Мокрую бумажку Лавровна подсушила утюгом и положила за икону. Обязательный человек. Но живительная самогонка с кизилом кончилась, и за икону Лавровна долго не проникала. Месяц с лишним. Когда Лавровна выгнала новое зелье, она полезла к Николе-угоднику и нашарила забытый листик. Листик передала Луизе. Луиза положила РДО в папку. Где его нашел Каминский перед отъездом. Вот и все.

Радиограмма просроченная, но реальная. Месяц назад он держал ее в руках. Ведь он расписался в получении, подпись-то его – факт. Не помнит, но в мозгу текст запечатлелся, и скрытая память в подкорке продублировала матрицу в кошмарном сне услужливо скопированное сетчаткой. Помимо этого запечатлелась дурацкая перепалка Неня в коридоре во время кораллового потопа, когда он диктовал содержание радиограммы, в которой сообщалось,

что военврач помер. Подкорка – это архив наших впечатлений. Во как! Вот до какой чехарды на клеточном уровне дожили! А как вы хотели? Без угрызений совести за черствость? Такого не предвидится. А потаенные угрызения совести спровоцировали кошмарный сон с участием Фимы-телеграмщика. И будут продолжать будоражить. Уже произошли изменения в психике и поведении.

Не зря ведь в британской судебной системе скитальцев, которые болтались больше года в море, не приглашают в суд даже свидетелями. Их показания недостоверны, они вызывают сомнения. Он уже пятнадцатый месяц в морях… А Герман Мелвилл три года бил китов. И не хныкал. И не знали бедолаги, заработают на хлеб или вернутся нищими. Потом Мелвилл написал «Моби Дика». Королевский суд на творческие инициативы не покушается, Мелвилла не остановили и не опровергли.

* * *

Пятую радиограмму-аналог доставил настоящий телеграмщик. Чарли-Фима. Каминский видел его всего три дня назад в другом полушарии. Правда, во сне. Теперь наяву.

«Жду нетерпением. Прошла профилактическое исследование в поликлинике. Анализы в допустимом диапазоне. Недавно проводили Куща. Похоронили недалеко от папы. У нас дружная весна, хорошо. Скучаю одиноко. Целую, мама».

Из-за плеча в текст заглядывает мама. Живая, здоровая, счастливая. Уже не скучает одиноко.

– Вы мне, Фима, приснились, – признается Каминский и протягивает чаевые.

– Спасибо. Бывает.

– А пять морских капель?

– Пощадите! Я не пью. Я чаще снюсь в кошмарах…

Так оно и было. Пахнет тальком и резиной. Кот убежал, не выдержал. Каминский надувает лодку, которую выдали покойному соседу военврачу Кущу на Новой Земле. Вдова Куща подарила плавсредство соседям Каминским. Зачем Каминскому лодка? Он не рыболов и не турист. От воды вообще устал. Но ничего не поделаешь.

Фима в курсе местных событий, он приносил Кущам телеграммы соболезнования. О смерти Куща Каминский узнал во сне от Фимы в Бермудском треугольнике с сомнительной проходимостью. Невероятно! Загоризонтная передача мыслей.

– Вот соседи Кущи мне лодку подарили на память, – почти пожаловался Каминский Фиме.

– У нас принято дарить ненужную вещь, чтобы сделать людям (с ударением на последнем слоге) в горе приятно, – цинично сочувствует Фима.– От такого подарка не отказываются. Но ответно дорят похоронные деньги родичам усопшего.

Фима усмехается, он понимает жизнь. Ему довелось адресатам доставлять благодарственные переводы. За ненужные подарки. От перевода не откажешься! Затейливый чендж позволяет всем проявить обоюдную доброту. Церемониально.

Но Каминский не признается в ответной доброте. Его матушка действительно всучила соседям Кущам конверт с деньгами.

Каминский все-таки улетел из Пойнт-а-Питра. Прислали на замену его коллегу. И Каминский с облегчением подчинился рокировке. Последняя нынешняя РДО настигла его уже дома. Ее отбили из Владивостока. Может, во Владике радист вышел с бодуна. А Нень – человек слова. Подсуетился, как и обещал, и содержание перестучал однопалой ручкой, натренировался.

Как там Нень? Как они там?

Канада

Никита Рыбаченко

Система

Списки прекрасного глубоко индивидуальны, но только одна вещь на всем свете считается объективно лучшей – конец рабочего дня. В конце рабочего дня Арсений собирает все свои вещи и идет домой.

Он думает о прошедшем дне. Больше всего усталости ему подарила бухгалтерша Аня, которая то и дело подойдет к столу и вздохнет «Арсений» почти на ухо. Пахнет от нее миндалем, но не как от гангрены, а как от ореха. Улыбается она странно, будто рада его видеть. Иногда как развернется своими златокудрыми волосами, так прятаться надо. Арсений не понимал, почему его так раздражает Аня: потому что он влюбился или потому что она дура? Впрочем, какая разница?

Его одолевали мысли. Страшно представить, сколько всего ты успеваешь прожить за один день, но еще страшнее понять, сколько всего ты не прожил. Вот сегодня принтер бумагу зажевал – ужасное зрелище. А если бы не зажевал? Что Арсений делал бы тогда? Неопределенность вселяет неуверенность, а неуверенность – это бич общества. Так он думал.

Нескончаемое уставание было его спутником. Просыпаешься утром полным сил и энергии, весь день ее разбазариваешь, чтобы вечером лечь спать. Откуда нам знать, такое же у нас количество энергии на следующий день или меньше? Мы ведь по прошествии сна и не поймем. Арсений думал, что каждый день он тратит себя, чтобы на следующий день потратить еще немного, а потом еще. Но что от него останется в конце? Он чувствовал себя вселенной – со стороны кажется, будто она бесконечна, но по сути просто расширяется до неизвестного предела. Настанет момент – и произойдет хлопок.

Каждый поход домой сопровождался страхом ощениться. Не буквально, родить щенка, а какого-то эфемерного чувства затхлости. Слово само по себе странное и ощущения вызывает такие же, а значит, и сам процесс малоприятный. Ощениться – это получить новый, но сразу заскорузлый повод для тоски. Придумать его! Арсений хотел закончить этот день, как и любой другой, радужно, с восторгом от происходящего, но постоянный страх ощениться забивал голову.

Маршрут не менялся. На работу мы идем дорогой для просыпания: вдоль широкополосных дорог, потому что там шумно. Машины давали знать Арсению, что он не один, а запах дыма из выхлопных труб навевал приятные детские воспоминания об отдыхе на природе. Дорога домой лежала через дворы. Когда Арсений шел по ним, он чувствовал себя очень близким к людям во всех этих квартирах, но одновременно очень далеким.

Суперпозиционное одиночество давало почву для воспоминаний о будущем. Жена, дети? Может быть. Он помнил, что когда-то надо будет жениться. Но эта картинка всплывала в памяти только во дворах. На работе он просто был. Полупривидение. Такой же принтер, только зажевывает не бумагу, а булочки из столовой. И иногда говорит с коллегами, но сугубо об отдыхе. Когда отдыхаешь, можно разговаривать исключительно о работе, иначе как-то не дельно выходит. Так было заведено.

Но по-настоящему Арсений боялся не своего чувства к бухгалтерше и не ощениться, не одиночества во дворах и упадка сил, не теоретической жизни и похода на работу снова – он боялся тишины. Раз или два его голову заполняла непробиваемая пустота. Чувство, при котором все вокруг спешно теряет смысл, а легкие начинают наполняться водой, и больше нечем дышать. Он захлебывался в собственной беспомощности. Это было по-настоящему страшно.

Арсений соблюдал ритуалы. Подходя к своему подъезду, он всегда обещал себе: «Если завтра наступит, то я обязательно его проживу». Каждый раз он врал. Еще ни разу ни одно «завтра» не было им прожито. Исключительное существование. Но это не угнетало, ведь сама идея, что он пообещал, давала повод продолжать.

Любая система однажды сбоит. В этот раз все изменилось. Зайдя в квартиру, Арсений надолго задумался, после, не разуваясь, прошел в спальню, лег на кровать. И больше он никогда не вставал.

Галина Педаховская

Платье от мадам Ивио

Середина пятидесятых… Окончена школа… За ее дверьми остались любимые и нелюбимые учителя, пристальное внимание комсомольской организации и многолетняя классная общность.

Реальная жизнь подступила к нам вплотную. Далее пути наши расходились: разные возможности – интеллектуальные и социальные, уровень взлелеянной мечты и характер. Но был один пустяк, который порадовал нас всех. Мы сняли опостылевшие коричневые платья и прилагавшиеся к ним черные фартуки. Если можно было согласиться с черным фартуком – перьевые ручки, чернильницы, мел у доски, – то белые фартуки с их кружевами и бантиками, которые принято было надевать на праздничные встречи, классные посещения театров и музеев, выглядели нелепо. В них мы напоминали гостиничных горничных или официанток кафе, которые вот-вот приступят к работе.

Преодолев тревоги и волнения вступительных экзаменов, поступила в институт, и начался новый этап моей жизни. Я решила обозначить свою взрослость новой одеждой. Недолго думая, отправилась в магазин с незамысловатым названием «Готовая одежда». Окинув взглядом предлагаемое, я вспомнила недавно прочитанный фельетон Ильфа и Петрова, посетивших аналогичный магазин в еще довоенной Москве. Описывая цветовую гамму его содержимого, авторы перечислили все сочетания серого и черного и завершили этот перечень восхитившим меня пассажем: «…и тот цвет, который в старину назывался «сон разбойника». В одесском магазине тоже был сплошной «сон разбойника».

Но как ни странно это звучит, в магазине «Ткани» был чудесный выбор: крепдешины, шифоны, различные крепы, шерстяные ткани и даже панбархат, который, я считала, подходил пожилым женщинам после тридцати лет.

Следующий поход был в ателье индивидуального пошива одежды. Там закройщицы с царственно неприступными лицами, ссылаясь на свою занятость, предлагали прийти месяца через три. Но в то время существовали частные портнихи, которые тайно шили на дому, до дрожи опасаясь фининспекции. В Одессе их называли модистками, что предполагало быстроту и качество. Нашлась такая и для меня.

Оставался пустяк – фасон. Хотелось получить платье легкое, воздушное и оригинальное. Журнал «Работница» на последних страницах размещал фасоны одежды в соответствии со своим названием, напоминавшие производственную. Рижский журнал мод «Силуэт» еще не выпускался или еще не доходил до Одессы, а от простенького немецкого журнала «Burda» нас отделяла целая эпоха.

Мои поиски совершенства, как видно, утомили мою модистку, и она нерешительно посоветовала:

– Может, ты пойдешь к мадам Ивио?..

– А кто это? – удивилась я.

– Ну как сказать, там ты обязательно найдешь фасон, который ищешь.

Всплыл и адрес: она жила на улице Советской Армии, в квартале между улицами пламенных революционеров Розы Люксембург и Карла Либкнехта – напротив дома Папудова и Соборной площади. Квартал этот был мне хорошо знаком – моя школа была как раз напротив Соборной площади. Площадь, конечно, в то время имела другое название, но его никто не употреблял, отдавая дань памяти взорванному в начале тридцатых годов собору, располагавшемуся на ней.

Наше школьное здание, построенное в довоенные годы, было типовым сооружением. Таких в городе было несколько – просторные классы, широкие коридоры, кабинеты для внеклассных занятий. В нем было все для комфортной школьной жизни. Но в первые послевоенные годы все было иначе: на первых двух

этажах располагалась наша женская школа № 58. Мы входили по парадной лестнице, которая была напротив Соборной площади. Вторым входом, со стороны улицы Толстого, пользовались ученики англо-украинской школы № 121, находящейся на третьем этаже здания. А на четвертом этаже была музыкально-общеобразовательная школа имени Столярского. Ее родное здание, разрушенное во время войны, еще не было восстановлено.

Наш класс находился на втором этаже, его окна выходили на ту часть площади, где когда-то стоял собор. В нашей семье его иногда вспоминали не только как исчезнувшую достопримечательность. Построенный еще в середине девятнадцатого века, он несколько обветшал, и в первое десятилетие нового столетия началась его реставрация. Мой дед со стороны отца Лука Петрович был наделен скромным живописным дарованием. Он принимал участие в воссоздании интерьера собора, и за эту работу был удостоен звания «Личный почетный граждани города», что изменило его общественный статус и приоткрыло некие перспективы.

Картина за окном нашего класса изменялась под диктовку времени. В сорок четвертом году на том месте, где ранее возвышался собор, были захоронены солдаты, погибшие при освобождении Одессы. Через несколько лет в одну ночь могилы исчезли. Место было огорожено, и начались продолжительные работы. В результате появилась скульптура: Сталин, сидящий на скамейке. А у ног его возникло растительное панно из аккуратно подстриженного вечнозеленого кустарника, который был высажен правильными рядами, изображающими лесозащитные полосы. В то время они считались надежным способом оберегать от суховеев и удерживать осадки, что должно было обеспечить повышение урожайности. Идея полос, как принято было считать, принадлежала Сталину. После его смерти и скульптура, и панно были уничтожены. Остался обычный газон.

Соборная площадь была частью нашей школьной жизни. В связи с перенаселенностью здания у нас не было спортивного зала. Зимой занятия физкультурой проходили в вестибюле, а весной и ранней осенью – на Соборной площади. Одна из аллей предназначалась для бега, на ней были отметки – сто, сто пятьдесят и двести метров. На большее мы не замахивались.

В средних классах, с пятого по седьмой, мы учились во вторую смену. В хорошую погоду мы приходили на Соборную площадь за полчаса, а то и за час до начала уроков. Встречались у памятника графу Воронцову. Обсуждали школьные новости, пересказывали кинофильмы, обменивались прочитанными книгами, фотографиями артистов – модное в те годы увлечение – и переводными картинками. Прибегали мальчишки из соседней школы № 47. Мы с настороженностью, как щенки разных пород, случайно встретившиеся на прогулке, знакомились, неуверенно выискивая темы для общения.

А Соборная площадь жила своей жизнью. Неподалеку от нас привычно спорили футбольные болельщики, иногда переходя к непринципиальным потасовкам. На скамейках с сосредоточенными лицами сидели шахматисты. Для некоторых из них шахматы были не только гимнастикой ума, но и источником заработка – играли на деньги.

Когда до начала уроков оставалось несколько минут, на верхнюю площадку лестницы выходила наша техничка тетя Даша и звоном колокольчика оповещала, что пора бежать в школу.

Уроки на второй смене оканчивались в семь часов вечера. В зимние месяцы в это время было темно. На улицах Горького и Островидова, по которым мне надо было идти домой, темнели огороженные заборами развалины разбомбленных во время войны домов. Они казались зловещими и опасными, и, вероятно, такими и были. Родители настаивали, чтобы я возвращалась по улице Советской Армии, которая всегда была освещена и многолюдна. Как видно, мои родители были не одиноки в своих опасениях, и поэтому каждый вечер мы собирались стайкой, шесть-семь девчонок, и отправлялись в сторону этой безопасной улицы. От школы к ней вела прямая короткая аллея, на которой по вечерам стояли девушки «с пониженным уровнем социальной ответственности», как принято говорить сегодня. Несмотря на свое малолетство, мы понимали, чем они занимаются, и воспринимали их как обязательный атрибут вечерней Соборной площади.

Одна из них с насмешкой неизменно задавала не требующий ответа вопрос:

– Ну, чему вас научили сегодня в школе?..

Другая же, как видно, с нереализованным материнским инстинктом, в холодные зимние вечера советовала застегнуть верхнюю пуговицу пальто или потуже затянуть шарф.

А мы поворачивали направо, в сторону Тираспольской площади, и вливались в поток пешеходов, возвращающихся с работы.

И вот я сегодня снова оказалась в таком знакомом мне квартале. Во дворе я увидела возле одного из крылечек группку сидевших на табуретках и скамеечках женщин в цветастых байковых халатах. Одна из них, не ожидая вопроса, сразу просекла причину моего появления и махнула рукой, указывая вглубь двора:

– Вам туда…

Дверь открыла хрупкая женщина, которой можно было с одинаковой степенью недостоверности дать и двадцать пять лет, и пятьдесят – время стерло с ее лица все краски и приметы возраста.

– Проходите, – прошелестела она.

Женщина проводила меня в большую комнату, где доминировал стол с грудой журналов разной степени потрепанности. В торце стола на жестком широком стуле с подлокотниками сидела хозяйка – мадам Ивио. Не отвечая на мое приветствие, она почти незаметным жестом указала мне место за столом. Ее внешность удивила меня: она сидела на стуле, заполняя его своей бесформенной массой, напоминавшей дрожжевое тесто, переливающееся через край отведенной ему емкости. Лицо мадам Ивио с обвисшими щеками и подбородком оживляли светло-карие глаза – проницательные, умные и, как мне показалось, равнодушные к той суете, что царила в комнате.

На противоположном конце стола сидели три женщины. Они листали журналы мод, перешептывались и всячески пытались привлечь внимание мадам Ивио, видимо, надеясь получить от нее совет. Одна из них показывала ей выбранный в журнале фасон. Ответ был лаконичен и категоричен:

– Этот фасон не для вас.

Другая принесла с собой отрез ткани. Мадам Ивио отвергла и ее выбор:

– Этот фасон не для вашей ткани.

Положительный ответ давался после некоторых раздумий и как бы неохотно:

– Ну пожалуй…

Ознакомившись с этой несколько странной процедурой, я сосредоточилась на журналах, французских и итальянских, относительно свежих – трех последних лет. Каким образом они попадали к ней? Привозили моряки, плавающие за границу? Присылали родственники, живущие в Европе, на что намекала ее фамилия? Вопросов я, конечно, не задавала, да, впрочем, меня это не интересовало, хотя и удивляло. Хорошо помнила фразу, давно написанную Ильфом и Петровым, которая оставалась верной для нашей страны на все времена: «…последний город – это Шепетовка, о которую разбиваются волны Атлантического океана».

Я быстро выбрала два понравившихся мне фасона, и далее начался заключительный акт представления.

– Римма! – позвала мадам Ивио.

Еще не успел отзвучать ее голос, как из глубины квартиры появилась уже знакомая мне женщина. Казалось, что она стояла тут же, за дверью. А может быть, так оно и было. Она молча взяла журнал, включила мощную лампу над письменным столом, стоящим в углу комнаты. На выбранный фасон она положила небольшой листок кальки и перьевой ручкой, обмакнув ее в тушь, перенесла на кальку контуры платья и некоторые детали кроя. Затем с помощью бельевой прищепки подвесила рисунок на шпагат, который был натянут под лампой. Через несколько минут процесс обретения фасона был окончательно завершен: Римма сняла подсохший рисунок и с обратной стороны закрасила контур платья акварелью, кое-где положив более густой тон, – и рисунок стал объемным и более наглядным. И каждая такая копия из журнала стоила пятнадцать рублей – это было недешевое удовольствие. Для сравнения: в те годы курица на Привозе стоила столько же.

Я выискивала фасоны у мадам Ивио еще года два-три. Молчаливый ритуал создания фасона оставался неизменным. Принимая условия игры, я не задавала вопросов, не спрашивала совета, и все общение ограничивалось двумя словами – приветствием

и прощанием. Мое еще полудетское тщеславие тешилось тем, что моя одежда отличалась от того, что носили окружающие. А когда в театре незнакомая женщина спросила, где я шила свое платье, я почувствовала себя на вершине высокой моды, хотя это понятие в то время еще не бытовало.

Прошли десятилетия… Растворились во времени многие страницы нашей жизни. О некоторых вспоминаем с ужасом и надежой, что они никогда не повторятся, а другие окрашены ностальгической грустью и сожалением, что они никогда не вернутся. Остались в прошлом домашние портнихи и подпольный дом моды. Теперь все можно купить – от произведения стамбульской барахолки до туалетов Версаче и Армани. А в душе тлеет вопрос: что доставляло большее удовольствие – современная доступность любой одежды или платьице, сшитое по фасону, подсмотренному у мадам Ивио, в котором так хорошо было пройтись майским вечером под цветущими акациями – символом нашего города?

Дюссельдорф

Генрі Лайон Олді

Ялинка

1

Уперше Павлик побачив Ялинку в шість років.

Тільки не на Новий рік, а на свій день народження. Ялинка була величезна – під саму стелю. Вона, здавалося, не стояла на підлозі, а росла з неї. Чому Павлик так вирішив, він і сам не знав – підніжжя Ялинки приховував пухнастий замет. І не вата зі сріблястим дощиком, а справжній, зі снігу.

Замет іскрився святковими блискітками. Підморгував Павлику: йди, не бійся!

Павлик і не боявся. Шість років – це вже майже дорослий! Чого йому боятися у своїй кімнаті? Якби темно було – ще добре, можна трошки побоятися. Люстра під стелею, щоправда, не горіла, й нічник біля Павликового ліжка не горів, і гірлянди на Ялинці не блимали, а все одно світло.

Світилася Ялинка та повітря навколо неї.

Павлик торкнувся найближчої гілки, немов закутаної зеленим хутром, – так густо росли на ній довгі голки. Запізно відсмикнув руку: ні, не вколовся. Голки виявилися м'якими, приємними на дотик. Гілка захиталася: Ялинка привітно махала Павлику рукою, віталася. Зверху впав шматочок снігу та розсипався по підлозі десятками великих сніжинок.

Усі різні.

Павлик задер голову, розглядаючи Ялинку. Він навіть відступив на крок, щоб краще бачити. На новорічних ялинках – Павлик це добре пам'ятав – були гірлянди, дощик, серпантин. Були різні іграшки: бурульки, будиночки, шишки, зайці з білками; та, звісно ж,

чудові кулі. Вони блищали золотом і сріблом, зеленим і червоним, ледь помітно гойдаючись на гілках…

На цій Ялинці нічого такого не було. Ані гірлянд (це Павлику спочатку здалося, що вони там є, тільки не горять), ані іграшок, ані дощику. Тільки сніг – проте справжній! – і кулі. Вони висіли високо – не дістати, і якщо примружитися, зливалися в туманне сузір'я, на кшталт Чумацького Шляху, якого Павлику показував тато. Лише дві найяскравіші кулі висіли на нижній крислатій гілці – руку простягни. Коли Павлик на них подивився, всередині куль почали проступати картинки.

Павлик зробив крок ближче.

Велосипед. Новенький, яскраво-синій, як умите дощем небо. Вигнуте кермо з рубчастими гумовими руків'ями; зручне – відразу видно! – коричневе сидіння, яке можна підіймати й опускати, – он і спеціальне коліщатко для цього є. Блискучий сталевий ланцюг, увесь у маслі, щоб не заіржавів; шини туго накачані, спиці сяють на сонці, в них грає яскрава веселка…

Так! Так! Велосипед!

Павлик давно хотів велосипед. Ще з минулого дня народження. Ні, навіть раніше. Він точно не пам'ятав.

У другій кулі сиділо цуценя. Не іграшка, живе. Волохате, біло-руде: вуха смішно звисли, лапи товсті, незграбні. Схиливши голову набік, цуценя зворушливо дивилося на Пашка блискучими карими очима. Немов казало: «Візьми мене, га? Я буду твоїм найкращим другом!».

Так! Цуценя! Павлик давно хотів собаку. Ще з минулого дня народження. Ні, навіть раніше. Він точно не пам'ятав.

Велосипед!

Цуценя!

Велосипед…

Цуценя…

Велосипед…

Павлик розривався від неможливості вибрати. Він потягнувся відразу до обох куль. Ялинка невдоволено зашелестіла, лапи її почали рухатися. Кулі відсунулися від Павликових рук, сховалися в гущі колючої хвої. Ще якої колючої! Павлик у цьому переконався, коли спробував дістатися омріяних куль.

– Ай!

Він почав дути на вколоті пальці. Коли ж знову подивився на Ялинку, обидві кулі погойдувалися в нього перед носом. Тільки руку простягни.

Руку. Одну.

Можна взяти тільки одну кулю, зрозумів Павлик. Ну так, я вже майже дорослий. Доведеться вибирати. Він довго вагався, підіймав то ліву руку, то праву. Нарешті взяв кулю: теплу, гладеньку, зовсім трішки шорстку.

Павлик міцно притиснув кулю до грудей – і прокинувся.

* * *

– З днем народження!

– З днем народження!

– З днем народження тебе-е-е-е!

Подарунків було багато – набір фломастерів, коробка з олов'яними солдатиками, футболка із «Зоряними війнами». Але головний…

Він чекав на нього в кутку, де Павлик побачив уві сні чарівну Ялинку.

Синій як небо, з вигнутим кермом. Рубчасті гумові руків'я, туго накачані шини, ланцюг блищить від олії – та веселка в сяйних спицях.

Велосипед!!!

Їздити Павлик навчився швидко. Не обійшлося без розбитих колін і зсаджених ліктів, але це суща дурниця! Незабаром він уже ганяв на велосипеді, як скажений, і мама тільки за серце хапалася, коли Павлик з розгону вилітав на проїжджу частину. А тато погрожував відібрати велосипед і задати Павлику «епічного ременя».

Нічого, обійшлося.

Коли Павлик підріс, і синій вѐлік став йому замалий, скільки не підіймай сидіння, йому купили новий, більший. Третій велосипед – спортивний «Orbea Orca» – він купив сам. І майже перестав на ньому їздити, коли пересів із «двоколісного коня» на чотириколісного: «Volkswagen T-Cross». Але теплі спогади про свої велосипеди – особливо про той, перший, – Павлик зберіг назавжди.

Собаки у Павлика ніколи не було. Й хотів, і міг собі дозволити, та тільки не складалося. То одне, то інше.

Так і не склалося.

2

Вдруге Павлик побачив Ялинку через багато років, перед шкільним випускним.

На той час він геть забув про дитячий сон. Але коли, прокинувшись серед ночі, побачив у кутку знайому Ялинку, – згадав. Зараз Павлик був високим сімнадцятирічним парубком, але Ялинка, як і раніше, здавалася йому величезною, такою, що сягає в підхмарну височінь. Стеля? Немає ніякої стелі – лише туманна імла, пронизана м'яким світінням Ялинки. Обриси кімнати розпливалися, як у тумані; все здавалося нереальним, крім Ялинки. Лише вона виглядала справжньою – опуклою, рельєфною, реальною до останньої хвоїнки.

На ній висіли кулі – високо, не дістати, навіть із Павликовими метр вісімдесят. Здається, куль стало менше, але Павлик не був у цьому впевнений. Дві кулі красувалися на нижній гілці на рівні Павликових очей. Світилися, переливалися рідким вогнем.

Манили.

Павлик підійшов. Вдивився. В кулях проступили об'ємні голограми.

Марійка Грицай дивилася на нього з очікуванням. Зі здивуванням – як я тут опинилася? З надією? Напевно. Марійка завжди вдягалася непомітно, але мала свій стиль – в одязі, ході, в умінні не встрявати в шкільні чвари та розборки. Усміхалася вона нечасто, проте коли це траплялося, усмішка осяювала її обличчя, немов на нього падав промінь сонця.

Ну так, чого приховувати! Марійка подобалася Павлику. Він їй, здається, теж. Принаймні поруч із ним вона усміхалася частіше. Павлик якось подумав: якщо він коли-небудь одружиться, то вже точно з Марійкою Грицай. Якщо, звісно, вона погодиться.

«Погоджуся», – шепнула Марійка з кулі.

З другої кулі на Пашка дивилася Віка Насонова – друга красуня класу після Оксани Королько. Хоча дехто, включно з Павликом, вважав, що перша. Хвилі вогненно-рудого волосся, пухкі губи ледь прочинені; погляд уважний, насмішкуватий.

Вона немов роздягала Павлика цим поглядом!

Легковажний топ із глибоким декольте, від якого перехоплювало подих; голий плаский живіт, обтислі джинси, що сидять низенько-низенько… Віка Павлику теж подобалася, але по-іншому. Віку йому хотілося. Просто зараз!

Марійка?

Віка?

Він пам'ятав: можна вибрати тільки одну кулю. Й шляху назад не буде.

Павлик простягнув руку.

* * *

На випускний бал він прийшов підохоченим.

Святковий стіл, пафосні промови вчителів. Привітання, напуття. Неодмінний салат «Цезар», бутерброди з баликом, тарталетки, лимонад. Завели музику, почався веселий розковбас під техно, рейв і диско. Павлик із приятелями потихеньку злиняли до шкільного туалету, де нашвидку видули з пластикових стаканчиків дві пляшки шампанського, пронесеного контрабандою. Пляшку горілки притримали на потім – не все відразу, веселощі тільки починаються.

Коли повернулися в зал, діджей врубив баладу «Scorpions». У сполохах світломузики Павлик побачив Марійку. Вона йшла до нього через увесь зал, і сукня її при кожному кроці переливалася смарагдовими блискітками. На губах повільно проступала усмішка – та сама, сонячна…

На Павлика налетів вихор із прозорих газових мережив, розметеного рудого волосся, аромату конвалій та нестримної юної енергії. Від неї повітря наповнилося електричними розрядами. Підхопило, закружляло у звуках гітари Рудольфа Шенкера та кришталевого голосу Клауса Майне. Віка обійняла Павлика

за плечі, його руки самі собою опинилися в неї на талії. Вони попливли хвилями «Life is Like a River», і Павлику хотілося, щоб танець не закінчувався. Віка міцніше притиснулася до нього, він мимоволі зробив те саме. В штанях стало тісно; без сумніву, Віка це теж відчула. Обличчя обдало вогнем, вуха, здавалося, зараз спалахнуть двома смолоскипами. Віка засміялася й нахилилася до його вуха:

– Линяймо звідси! Тільки порізно: спочатку я, а ти слідом, за кілька хвилин.

– Так! – із захопленням видихнув Павлик. – Звичайно!

Віка вислизнула із залу, а Павлик забився в куток і чекав, коли пройдуть ці нескінченні дві хвилини, з серцем, яке відчайдушно гримало в грудях. Тільки б Марійка мене зараз не знайшла, тільки б не знайшла, беззвучно шепотів він. Нарешті дві хвилини минули, й Павлик попрямував до виходу із залу вздовж стінки, непомітно, як він сподівався. Він дуже старався не поспішати, але йому здавалося, що буквально всі на нього дивляться.

Плювати на всіх! Тільки б Марійка не побачила…

У дверях він не витримав, обернувся.

Марійка стояла посеред залу, нерухома серед натовпу випускників, що смикалися в ритмі техно, й дивилася на нього. Тільки на нього. Її погляд… Пашку передався її біль, а може, цей біль був його власним. Він ледь не закричав, відчуваючи, як його рве надвоє, відвернувся й кинувся геть.

Поки він зсипàвся вниз сходами, в голові пульсував страх: «А якщо Віка з нього пожартувала? Якщо замість неї Павлика зустрінуть приятелі, з реготом і сальними жартами?».

Віка чекала. Щойно школа залишилася за поворотом, вони з Павликом, не змовляючись, накинулися одне на одного. Жадібні губи, що шукали та знаходили. Пружний язичок проник у його рот і почав там чарівно господарювати. Аромат конвалії та її волосся…

– Не тут, – з тихим сміхом видихнула Віка, коли вони відірвалися одне від одного, переводячи дух. – У предків квартира порожня є. Однушка. Я ключ узяла.

Три квартали вони бігли, так їм кортіло.

* * *

Вони зустрічалися пів року, поки Павлик не вступив до інституту, та ще трохи після. У ліжку Віка творила дива. Згодом дива приїлися. Розійшлися легко, без образ і жалю, за взаємною згодою. Зустрілися через кілька років – і з задоволенням переспали знову.

Один раз.

У Павлика було багато жінок. Він ніколи не відчував нестачі в сексі – на заздрість приятелям. На останньому курсі інституту Павлик одружився. Світлана, його дружина, чимось нагадувала Марійку. Він так і не зрозумів, чим.

Марійку Грицай він більше ніколи не бачив.

З дружиною вони жили непогано. У сенсі, й регулярно, й без зайвих сварок. Допомагали одне одному по господарству, й діти народилися: старша Марійка та молодшенький Миколка. Зразкова сім'я. Павлик, щоправда, траплялося, погулював наліво й підозрював, що Світлана робить те саме. За мовчазною домовленістю подружжя цієї теми не порушувало.

Кому потрібні сімейні скандали?

3

Втретє Ялинка виросла перед захистом диплома. Павло навіть не здивувався. Зазначив тільки, що куль на гілках поменшало.

– Що цього разу? – запитав він.

І зробив крок до пари яскравих куль на нижній гілці.

Ялинка хитнула пухнастою лапою. Кулі стикнулися, видавши мелодійний кришталевий дзвін. Завмерли.

Вибирай!

У правій кулі Павло побачив кафедральну лабораторію. Останніми місяцями він, бувало, просиджував у ній ледь не добу безперервно: разом із шефом, доцентом Непрядьком, і його аспірантом Льохою Гулим; а іноді й сам. Чому Павло вступив на електротехніку, він і сам не знав. З'ясував лише на четвертому курсі, коли вибирав тему курсової: «Порівняльний аналіз характеристик люмінесцентних і світлодіодних джерел освітлення».

У всьому була винна Ялинка. Павло пам'ятав живе чарівне світло, яке наповнювало кулі, що висіли на ній. Воно вабило, притягувало, не давало спокою. Павлу його бракувало. Але викликати Ялинку за власним бажанням він не міг, а чекати її появи можна було невідомо скільки років.

Він вирішив відтворити диво. Методами науки й техніки.

Пробити на кафедрі тему диплома коштувало чималих труднощів. Проте з керівником йому пощастило: Непрядько виявився таким самим ентузіастом, як і Павло. З головою занурившись у дослідження, Павло комбінував люмінофори й газові середовища, змінював тиск у колбі, розробляв і напилював нові покриття, підбирав напівпровідники для світлодіодів, з головою закопувався в довідники та зубодробильні розрахунки.

До захисту він мав два авторські свідоцтва на винаходи; одне пішло у виробництво. За таких результатів захист диплома мав пройти легше легкого. А там – робота на кафедрі, аспірантура, кандидатська…

Шкода, що до чудесного світла Павло так і не наблизився. Йому заздрили, пророкували блискуче майбутнє, а в Павла опускалися руки й темніло в очах. Схоже, диво на те й диво, що його не відтворити ніякими люмінофорами та інертними газами.

Глухий кут.

Він перевів погляд на іншу кулю. В ній знехотя, з лінню, проступив просторий офіс із широким столом світлого дерева та хайтеківським кріслом, схожим на крісла астронавтів із фантастичних фільмів. Стіл був досконало чистий – тільки новенький комп'ютер-моноблок із клавіатурою та бездротовою мишею. Біля миші хтось недбало кинув ключі від автівки з емблемою «Volkswagen» на брелоку.

Мрія. Чарівне світло, що вабить. А якщо ні? Світлана на восьмому місяці, скоро піде в декрет. Витрат не оберешся. Скільки платять на кафедрі? Простому аспіранту? Молодшому науковому співробітникові, якщо місць в аспірантурі цього року не виявиться?

Павло зітхнув і простягнув руку.

* * *

Блискучий захист диплома. Вільний розподіл – Павло сам його вибрав. Образа в очах Непрядька – він був упевнений, що Павло залишиться на кафедрі. Гіркий осад у душі. Зрада? Нісенітниця! У нього сім'я, дитина…

Спершу вони з напарником – колишнім однокласником Миколою Цимбалом – переганяли з Європи в Україну автівки на замовлення. Польща, Чехія, Німеччина… Закон про «євробляхи» став у пригоді: бізнес, як то кажуть, злетів, попри дику конкуренцію. Траплялося, встрявали в розборки, відкуповувалися від рекетирів, домовлялися з ментами.

Обійшлося.

Виринули з каламутного виру пошарпаними й очманілими, але з прибутком. Зареєстрували на паях фірму «ЄврАвто»: п'ятдесят на п'ятдесят. Відсвяткували новосілля в офісі – просторому, після євроремонту. Більше не потрібно було мотатися до Європи, цілодобово гнати машини, залагоджувати стосунки з митницею, поліцією та місцевими «діловими», спати уривками та вливати в себе літрами міцну каву, перекушуючи фастфудом у придорожніх забігайлівках десятка країн.

Тепер це робили інші. Наймані працівники.

Траплялося, Павло згадував чарівне світло, мрію, від якої відмовився, – й тоді боліло серце. Від втоми, казав він собі. Треба менше працювати й частіше відпочивати.

Менше працювати не виходило. Бізнес вимагав уваги.

4

Ялинка виросла через п'ять місяців після початку вторгнення.

Напередодні він натрапив у Фейсбуці на чиїсь вірші. Ковирнадцятий перепост, ім'я автора загубилося, та й не сказало б йому нічого це ім'я. До віршів Павло був байдужий.

А тут як штовхнуло зсередини.

Коли тебе примусять вибирати,
У чорно-білі втиснувши поради,
Не вибирай.

Можливість орден взяти,
Нагода найчудовіша вмирати
За це та інше,
Право рать підняти,
З мерцями разом вийти на паради,
Вінець із терну, насолоди аду…

Фінал вилетів у Павла з голови. Йому й так вистачило. Не вибирай, значить? Звучить красиво, тільки, як то кажуть, легко сказати. А насправді…

Насправді Павло стояв перед важким вибором. Не вибирати – не варіант.

Побачивши Ялинку, він відчув «змішані почуття», як пишуть у романах. З одного боку – полегшення та радість: ось і вибір наспів! Та такий вибір, що точно збудеться й назад не відкотить. Гарантія, як у швейцарського годинника! З іншого боку – тривога та настороженість. Ялинкові варіанти таїли в собі побічні ефекти: повне відсікання інших можливостей.

Гаразд, що в нас там?

Перегляд він почав із лівої кулі. В глибині проступила вузька камера з пошарпаними стінами – бетонний мішок два на чотири метри. Двоповерхові нари, заґратоване віконце під стелею…

В'язниця. Хто б сумнівався?

Павло давно підозрював, що партнер нишком каламутить із волонтерськими машинами. А днями з'явилися докази. Закон про безплатне розмитнення авто для ЗСУ – ним поспішили скористатися всі, кому не ліньки, переганяючи машини й для себе, й для друзів, і на продаж. «ЄврАвто» не залишилася осторонь. А що? Все за законом. А з'ясують, що тачка не для ЗСУ, – ну заплатиш штраф або на лапу сунеш. Ніяких проблем!

Прибуток усе окупав.

Військовим вони поставляли кожну десяту автівку. Безоплатно. Павло наполягав на кожній сьомій, партнер – на кожній п'ятнадцятій. Зійшлися посередині.

Коли закон скасували, плата за розмитнення повернулася, але потік автівок, що йшли через фірму, не зменшився. На скороченні

волонтерських постачань партнер не наполягав. Навпаки, раптово погодився передавати безоплатно кожну сьому – як спочатку пропонував Павло.

Тут Павло й запідозрив недобре, хоча за паперами все було в ажурі. Знайшов у комп'ютері партнера чорну бухгалтерію, обережно розпитав кого слід. Виявилося, машини йшли до військових, як і раніше, безоплатно, але вже не безпосередньо, а через новоспечений «волонтерський хаб». Далі вони постачалися вже за гроші, а партнеру з хабу йшла чорна готівка.

Справа пахла, ні, смерділа проблемами. Махінаціями, кримінальною статтею, в'язницею. Коли що, партнер напевно переведе на Павла всі стрілки. Вдати, що ти нічого не знаєш? Либонь пронесе? Спрацювати на випередження? Написати заяву, здати партнера?

За великим рахунком, це було б правильно. Й за малим теж. Ось тільки Павло розумів: не зможе. З дитинства вкарбувалося в підкірку: бути стукачем – гірше нема.

Він перевів погляд на другу кулю. Рідке полум'я розступилося, відкриваючи огляд – через приціл. Бруствер окопу, стріляні гільзи. Поле, порите вирвами. Чадить танк на віддалі – чорний хвіст диму закоптив пів неба.

Війна. Армія. Фронт.

Серце тьохнуло, збираючись пуститися в галоп, – і раптом заспокоїлося.

Чому ні? Це вихід. На фронтовика махінації фірми не спишеш. І взагалі, це найправильніша справа для здорового, не старого ще чоловіка. Павло іноді міркував про це, але щоразу навалювалися справи, ховаючи під собою тривожні, дивно привабливі думки.

В'язниця або армія. Що тут думати?!

На фронті можуть убити. В тилу теж можуть убити. Вчора двічі прилітало. Сім'я? Світлана з дітьми та мамою в безпеці, у родичів у Німеччині. Припиняться надходження від фірми, частину яких Павло пересилав родині? Допомогу німці платять, дах над головою та медстраховка є – не пропадуть.

Він простягнув руку.

* * *

– Викуповуй мою частку й кермуй сам. Я йду в армію.

– Повістка прийшла?

У голосі партнера звучало фальшиве співчуття.

– Є кінці, – партнер присунувся ближче, зашепотів на вухо. – Чоловічок у медкомісії. П'ять штук баксів, може, сім – і білий квиток. Діагноз зашибись зробить, зрозумів?

Він змовницьки підморгнув: прорвемося, все буде тип-топ!

– Запишемо тебе до «Шляху». Рвонеш за бугор – ніби тачки волонтерські переганяти. Ніхто нічого не запідозрить. Там і залишишся. У тебе сім'я в Німеччині? Чудово, разом будете. Відкриєш філію, будемо справи крутити!

– Я. Йду. В армію, – Павло ледве стримав пекучу шаленість, що підкотила до горла. – Ти викуповуєш мою частку чи ні?

– Я… ну… – очі партнера забігали. – Я не проти, але в мене зараз стільки немає…

– Будеш викуповувати частинами. Підпишемо договір: перший внесок, графік платежів. Не хвилюйся, графік пільговий.

Павло криво усміхнувся:

– З моменту підписання фірма твоя. Буде з чого виплачувати.

– Ну якщо ти наполягаєш…

– Так, наполягаю.

Він простягнув партнеру заздалегідь видрукований договір.

Готувався він ретельно. Купив два комплекти гарної форми, термобілизну, зимові та літні берці, рюкзак, шолом, бронік, тактичні навушники й окуляри, тепловізійний приціл на автомат, натовську аптечку, добрий ніж, кілька павербанків. Написав Світлані в месенджер. Відповідь дивитися не став.

Наступного дня Павло переступив поріг військкомату.

– Павло Досяжний? А де ваша повістка?

– Я доброволець.

– От же! А вам повістку понесли вранці.

– Ну, значить, так і судилося! – усміхнувся Павло.

– Значить, так і судилося.

Пізніше, коли Павло вже другий місяць був на нулі, слідчий намагався притягнути його до справи про виявлені махінації. Не притягнув.

Не склалося.

5

Ялинка з'явилася після чотирьох місяців боїв.

Кілька разів їх відводили на ротацію й відпочинок, але через тиждень повертали на передову. За останні три доби Павлу – старшому солдату Павлу Досяжному, позивний Тіно – вдалося поспати добре якщо три години. Обстріли, штурми, обстріли…

Чому Тіно? Тому що Багатенький Буратіно. Наприкінці навчання перед відправленням на місце дислокації Павло зі своїх заощаджень екіпірував усе відділення, в якому служив. Докупив, кому чого бракувало. Три машини для взводу добув – старі зв'язки стали в пригоді. Ось і приклеїли прізвисько, швидко скоротивши до позивного.

…У голові каламутилося. Реальність пливла перед очима. Незрозуміло було, чого в ній більше: ранкового серпанку, хронічної втоми, диму від прильоту – чи сутінкового стану свідомості, коли на все начхати, очі заплющуються самі, й хочеться одного: впасти, де стоїш, – і спати, спати, спати…

Та хоч би й вічним сном.

Коли з туману проступила Ялинка, Павло заморгав, вщипнув себе за щоку. Сплю? Автомат, БК, бронік, шолом – усе на ньому, як годиться. Вигин окопу, бічний хід, що веде до бліндажа, бруствер подекуди обсипався, стріляні гільзи під ногами – все на місці. Позаду Ялинки виднілися недогризки посадки: розщеплені, посічені кулями й осколками стовбури з уламками сучків.

Куль на Ялинці залишилося небагато. Але ті дві, на нижній гілці, нікуди не поділися. Чарівний вогонь у них неприємно нагадував чадне полум'я над бехою, що горіла. Не кацапською – своєю, яку москалі спалили з СПГ два дні тому на позиції взводу. Картинка двоїлася. Павло не одразу зрозумів, що дивиться на обидві кулі водночас. Зображення в них були схожі, але все ж таки відрізнялися одне від одного.

В обох кулях на переораній уламками землі вишкірялися черепи. В лівій кулі їх було п'ять, у правій – три. Один із трьох лежав ближче за інші. У Павла захололо всередині.

Твій череп, підказало серце.

Він давно прийняв як факт, що будь-якої хвилини може померти. Але одна справа прийняти, й зовсім інша – побачити на власні очі. Це станеться скоро. Дуже скоро.

Тут і зараз.

Він перевів погляд на другу кулю. Серед п'яти черепів не було його власного. Отже, є варіант вижити?! Хто загине замість нього? Балагур Макс? Похмурий мовчун Чавун? Хазяйновитий Ґазда, колишній фермер? Невгамовний проноза Вжик? Майстер на всі руки Прилад?

Хто?!

Спочатку Павло соромився слова «побратими». Не лягало на язик, здавалося пафосним. Після першого бою – лягло, як миленьке. Побратими і є. Brothers in arms, як кажуть американці. Коли в частину заявився молоденький військкор брати інтерв'ю та назвав бійців співслужбовцями, Павло скривився, як від оскоми.

Побратими.

Троє чи п'ятеро. З ним чи без нього.

– І це вибір?! – заревів Павло на Ялинку. – Це вибір?!

У пам'яті сплив давній вірш:

Вінець із терну, насолоди аду –
Все порох. Тлін.
Все – піна через край…

– Піна! – вишкірився Павло. – Тварюка колюча!

Він рвонув із плеча автомат, але вистрілити не встиг. Кулі з черепами злетіли в небо, як у старому фільмі жахів «Фантазм», готуючись спікірувати на здобич. Павло втиснув приклад у плече, повів стволом, ловлячи ціль. Перша черга пройшла повз. Кулі понеслися на нього, й Павло втиснув спуск до упору, якимось дивом утримуючи приціл, не даючи стволу автомата, що смикався в руках, задертися вгору.

Палахнуло, у вуха вдарив гуркіт вибуху. На всі боки полетіли димні уламки.

– Тримай, курво! – він уже ловив у приціл другу кулю. – На! Тримай!

Рвонуло зовсім близько. Обличчя обдало жаром, по щоці чиркнув осколок – дурниця, подряпина. Окоп заволокло димом. Він майже нічого не бачив.

– Ось тобі твій вибір! Ось! Подавися…

– Збив! Ти їх збив! Обох!

Хтось тряс його за плече. З диму проступило закопчене обличчя Макса.

– Ти бачив?!

– А то! Два дрони кацапські. Камікадзе. Думав – усе, гаплик! Ти їх зняв, Тіно! Ну ти красунчик…

Дзижчало у вухах. Глюки?

– Три! – закричав Павло, підіймаючи автомат. – Їх було три!

Магазин порожній. На перезаряджання немає часу. Дрон уже пікірував на окоп. Павло збив Макса з ніг, упав зверху. Гримнуло, здавалося, просто в його голові. Впала темрява; в ній проступили розсипи далеких вогнів.

Зірки?

Ялинкові кулі?

6

– Контузія, – сказала доктор Панасюк. – Важка.

Вона чиркнула запальничкою, прикурила й зробила першу затяжку.

– Коли його привезли, він весь час хрипів. Я ще зазначила: дивні хрипи, ритмічні. Потім зрозуміла: він намагається говорити. Вірші читав, уявляєш?

– Вірші? – здивувалася анестезіолог Людуся.

– Ага.

– Тобі?

– Ні, взагалі. Перший такий випадок. Я потім розібрала – знайомі вірші. Десь читала, не пам’ятаю де. Коли тебе примусять обирати, у чорно-білі втиснувши поради, шурум-бурум, забула, як там далі…

Доктор Панасюк піднесла вогника колезі, дочекалася, поки Людуся випустить цівку сизого диму, й продовжила:

– Там останні рядки. Я, виявляється, їх неправильно пам'ятала. Ні, текст правильний, я наголос не там ставила. Ось, слухай.

І процитувала:

Вінець із терну, насолоди аду –
Все порох. Тлін.
Все – піна через край.
Як змусять вибирати – чуєш, брате,
Не вибирай.

– А як правильно? – зацікавилася Людуся.

– Я робила наголос на «вибирати». Ніби змусять *вибирати* – не вибирай. Ще думала: що за дурість? А він інакше хрипів. *Змусять* вибирати – не вибирай. Виявляється, весь сенс у «змусять». Ти розумієш, одне слово з двох – яке вибереш, так і звучить.

Людуся знизала плечима:

– Не бачу різниці.

– Молода ти, – зітхнула доктор Панасюк. – Нічого, побачиш.

– До нього дружина приїхала, – сказала Людуся, прикінчуючи сигарету. – З Німеччини. Дітей на маму скинула – й до чоловіка. Сидить, не відходить. Ледве вигнали поспати в ординаторську. Буває ж у світі кохання. Мені б таке…

– Після війни, – сказала доктор Панасюк. – Краще вже після війни.

– Після, – погодилася Людуся. – Скоріше б!

Викинувши недопалки, вони пірнули в службовий вхід госпіталю.

Андрій Осіпов

Нічний блюз

– Альо. Привіт, спиш?

– Сплю…

– Не радий мене чути?

– Радий

– Чому голос невеселий? Точно радий чути? Га? Точно не спиш? Правда?

– Правда. Правда. Чого ти хотіла?

– Ти мене любиш?

– Хто?

– Ну ти? Любиш? Ти що, спиш?

– Ні, що ти, сонечко, я не сплю. Люблю.

– Точно?

– Точно не сплю…

– Я не по це. Ти мене любиш?

– Люблю.

– Не вірю. Скажи щось ніжне…

– Ти надзвичайна!

– Надзвичайна?! Що це за фігня? Ти з ким зараз розмовляєш? Може, ще якийсь вірш Шевченка пригадаєш? Ти що, бухаєш? Синій вже? Хто там в тебе гомонить? Хто вона? Ти не сам? Баби в тебе? Ну ти й… І що? Що там за курви? Ну що ти за сволота?

– Пфф, не починай. Сам я. Один. Нікого тут немає.

– Точно? А що то за жіночий голос? Телевізор? Порнуху дивишся, лагідний збоченець? Добре, вірю. Ти ж не такий. Ти ж лише мене хочеш. Правда?

– Так.

– Що значить так? Ти як з коханою говориш? Тебе де виховували?

– Ти давай, це, не вантаж мене…

– Добре-добре, не сердься. Не треба матюкатись, я цього не люблю. Я теж від тебе в захваті. Я поруч. Спустися по мене. Забери мене. Я до тебе приїхала. Три рази слухавку не брав. Вже подумала, що ти мій номер не записав, падлюка волохата. Ну, давай, я вже під під'їздом мерзну. Бігом вниз. Як є. Накинь куртку та біжи.

– Куди бігти?!

– Як куди? Ти що, не радий? Ну ти й пацюк! Усі ви, чоловіки, такі. Кобелі волохаті. Все, припини мене морозити, я внизу. Чекаю, відкрий мені двері, я код від під'їзду забула…

– Ти зараз під будинком?

– Ну так, я тут, давай не гальмуй. Тільки не кажи, що ти не сам. По-перше, не повірю. По-друге, ображусь… Чого мовчиш? Та не переживай ти, я вже не пам'ятаю того останнього разу. Я ж ще тоді тобі сказала: «Зі всіма мужиками трапляється». Ну не зміг і не зміг. Що тут такого? Головне, що був ніжний, дівчинку погодував, спали разом… Снідали… Кава іноді краще, ніж той трихвилинний секс. Не переймайся. Відчиняй. Ну?..

– Зачекай. Що значить – кава краще за трихвилинний секс? Про яку каву ти мені тут кажеш? Я завжди чай п'ю.

– Та похер мені чай, кава, секс, непевні дригання… Хорош, я тут мерзну. Чув? Давай, біжи вниз. Ще дві хвилини – і мінет отримає цей хлопчина з будки охорони. Там і заночую. Буду королевою парковки. Чув? Чого мовчиш? Вже й пожартувати не можна. Образився? Всі ви, чоловіки, тонкошкірі. Давай подмухаю на бубочку. Хорош, Антоне, відчиняй. Реально замерзла. Піднімусь – і ти в мене отримаєш по дупі своїй волохатій.

– Хто? Антон? Ти хто?..

– Що значить «хто я»? Тільки не морозь мене! Я тобі, падлюко, цього не подарую…

– Не погрожуй. Ти хто?

– Ах ти ж гондон! Я Варенька. Варя. Ну, бля, холодно, реально!

– Хто-хто? Що це взагалі означає?

– Антончику, не пустуй. Бляяя, я змерзла, як сучка в сливках. Давай відчиняй.

– Я Андрій.

– Я рада за тебе. Завжди підозрювала, що ти хворий на голову. Відчиняй, чуєш? Реально холодно.

– Слухай-но, Варенька, а можна дізнатися, де саме ти мерзнеш? Просто цікаво, куди я маю прибігти…

– Під під'їздом, я ж уже пів години тобі товчу. Під будинком твоїм.

– Під яким?

– Бля, ти дебіл? Панельним, за проєктом архітектора Лагутенка. Хорош мене морозити. Я, щоб ти знав, у панчохах, і ще трохи – й усе відмерзне. Антон, який хоче бути Андрієм, відчиняй! Не будь козлом. Ну, будь ласка, давай, красунчику, твоя принцеса чекає. Сім-сім, відчинися.

– Ти в якому місті?

– Ще запитай, в який я країні. Антон, блин, не парь мені там, де мені вже все кригою вкрилося. Ти ж нормальний, наче? Давай, спускайся. Мені до туалету треба.

– Ти в якому місті?

– Я в Борисполі? І чо?

– А те, що ніякої Варвари я не знаю.

– Потім розберемося. Ти ж не святенник. Взагалі не вантажся. Не зважай. Не суть. Реально хочу пісяти та дуже замерзла. Хорош знущатись. Антончику-Андрюшо, відкрий, благаю…

– Я не в Борисполі.

– В сенсі? Ти дебіл, га?

– І не дебіл, і не в Борисполі. В такому сенсі. Годиться?

– Ти мене розводиш? Ну припини. Я тебе образила колись? Мстиш? Припини. Все вирішимо. Відчиняй.

– Варваро, пробачте, не знаю, як вас по батькові, я не в Борисполі. І вас не знаю.

– А де ти, вумник?

– У Києві.

– Коли в Бориспіль?

– Не знаю. Взагалі там рідко буваю. Варю, альо, ти не врубилася? Ти помилилася номером. Шукай іншого Антона для ночівлі.

– Точно не ти?

– Не я.

– Антоне, я мерзну.
– Мерзни.
– Бля, всі ви, мужики, однакові.
– Ти маєш рацію. Бувай!
…
– Алло, Андрію, це Варя. Можеш розмовляти?
– Можу. Я ще не встиг заснути.
– А ти нічого, такий вихований. В тебе дівчина є?
– Варю…

Поезія

218 **Анатолій Глущак**
Чорноморські сонети

222 Вірші поетів об'єднання
«Зелена лампа»

Анатолій Глущак

Чорноморські сонети

Нічні тривоги травня 2014-го

Екзотикою вабить Тиреніда –
Мурована гранітна вагота,
Де небеса оперті на бескиди
Сардинсько-корсиканського щита.

Романський люд, захищена планида
У маєстаті папського хреста…
Та ніби стежа – Діва тут Обида
За мною крочить всюди неспроста.

То жизними, то голосами смерті,
Через моря, покрізь шенґенський ґвар
Гука Вкраїна до своєї тверді,

Зве димом шин, тривоги блок-постами,
Ошматтям нищених довір і карм,
Покривленими розмиру вустами.

16 травня, під ранок.
Північна Сардинія

* * *

Тарасові Федюку

Печаль і гнів. Печаль і гнів –
Недуга пристрастей гріховна,
Але було б життя несповна,
Якби позбутись їх зумів.

Не бачиш дня. Бракує слів.
Окріп сльози і скрип зубовний…
Та спокій завжди бездуховний,
Він долю розчахне напів…

То разом – розум і душа.
То глузд і серце – насупроти.
Мов струни, рвуться поводи,

Вогнем займається межа!..
Печаль розвиднює темноти,
А гнів – щось палить назавжди.

Застережний сонет

Нещедра творчість на п’янкі меди,
Терни шукань щодня немилосердні.
Талан – невдоби, як не городи,
Ужинки зчаста – по трудах – мізерні.

Це добування з каменя води.
Це просякання болем до осердця.
Це замовляння зла і ворожди,
Оскарження самодержавства смерті.

Натхнення має хибу жеребка!..
Не надься пустослів'ям, чоловіче:
Злови стрілу найпершого рядка,

Злютуй думок і ритму перелади,
До криводушності не май пощади…
А присуд – винесе читацьке віче.

Новорічний сонет

У грудні, десь отак після *Миколи*,
Рік проминулий тягнеш, мов тачкар,
Що день у день трудився на ломбард,
Звідкіль добра не визволиш ніколи.

Та мрії січня вже впряглись в ґринджоли!
У сотах цифр – новенький календар:
Сто кодів угадаєш без забар,
Б'ючи руками в захваті у поли.

Мов щойно з кузні – жертовний триніг.
Минулий рік замкнула щільна ляда,
За нею – поспіх, помилки, досада…

Новий переступаючи поріг,
Про втрати не жалкуєш анітрохи.
І вибираєш… дудку скомороха.

Родове дерево

В серпневу візантійську голубінь
Метелик б'ється, ніби в хатню шибу.
Земної осі скрадливого скрипу
Недочувала сотня поколінь.

Віки ідуть безгучно – ніби тінь…
Жаждущі знов питають в Бога хліба,
Зовуть апостолів, що розподілять рибу…
Вершителю, ти чув усіх! Амінь.

Мій предок жив у дохристову пору
Без відчуття гріховності й докору –
Його поганські бурі не змели.

Мій рід не зник у смертній річці мли,
Здолавши мор, сплатив страшні офіри,
Безсмертним став під омофором Віри!

Сонет вогню

Запалюй радісний вогонь у грубі…
Юрій Клен

Душа не мерзне – є в запасі дрова,
А на розпал – межі торішній хмиз.
І ніч скидає темну барву риз:
Мигтять злотава, срібна, пурпурова.

Не користайся рудиментом слова,
Замкни вустам благенький їхній хист –
І, може, розгадається колись
Вогню весела і летюча мова.

У грубі – на морозець! – рівний тяг.
На самоті – найкраща із розваг –
З трьох в’язок дров п’ятигодинна повість.

А те, що вкрай ускладнилося днем,
Тепер було роз’яснене вогнем…
З полегкістю зітха прозріла совість.

Вірші поетів об'єднання «Зелена лампа»

Владислава Ільїнська

*

міністр змінює міністра,
додаючи відсутність змісту,
ракети палять серце міста,
серця усіх квітучих міст,
вдовж узбережжя урочисто
кафешок тягнеться намисто,
не вистачає піаніста –
та не зіграє піаніст
навколо людно та строкато,
але у скроню б'є стакато,
що на прикладі автомату
тепер він грає полонез
і хтось шепоче винувато,
що треба ж якось виживати
а загалом – триває свято,
що з ним, що без...

*

новое утро стягивает одеяло, как будто скальп.
плещет тебе, еще сонному, в лицо ледяной водой.
нужно подняться на ноги, нужно идти искать,
то, что и так всю жизнь волочится за тобой.

и пока ты вот так вот гоняешься за хвостом,
наступаешь себе на горло, расплющивая кадык,
твой хранитель кладет на коленку двойной листок
и старательным почерком записывает ходы.
и когда ты уже совсем собьешься и с ног, и с сил,
и поймешь, что по всем подсчетам прошел лишь треть,
подойди к нему спящему и тихонечко попроси,
чтоб он дал тебе на свое творение посмотреть.
а когда ты начнешь возмущаться и возражать,
мол, куда подевался его знаменитый слог –
хорошенько задумайся и рискни ему доказать,
что твоя история интереснее, чем колобок

Ірма Петрова

Люмос

Як ми з тобою
Бачили страждання й болю стільки,
Що серце покохати може Сонце лиш?
Облиш!
Невже неправдою наші визнання стануть,
Коли несамовитим сяйвом від поцілунку першого
Розтяло небеса?
Для мене світло – темряви омана
Та вранішня терпка роса,
Коли для тебе промінь
Є натхненням для роману,
Де замість олівця слугує клепана коса.
Моя кохана,
У світах, які сновиділи колись,
Ми зруйнували всі ворожі плани
Та від пророцтва вберегтися
Спромоглись,
Бо йшли на світло вздовж своєї тіні,
І був магнітом відданий зеніт,

І легко в темряві іти по павутині,
Бо з тої темряви народжувався світ.
І слід у слід… Тому я знаю – правда –
Любові слово і жага
На вірність присягати,
Бо я для тебе досі світла промінь,
Ну а для мене світло Сонця – Ти.

ЕсХіл

За териконами ламає перший
Промінь горизонт
І визначає небосхил,
Холодний вітер невблаганний
До пілотів,
Їх пропеллерів та крил.
Я чув, що у Донбаськім краї
Прометея закував Есхіл –
Тепер вогонь снарядів
Заміняє полум'я горнил.

Коли закінчиться війна,
Я точно посаджу свій сад,
А поки тішусь, що у мене
Є і дрон, і автомат
І поряд спати деколи лягає
Кульгавий одновухий кіт –
За це я дякую стихії,
Що вела мене на Схід.

Я кожен день спостерігаю,
Як палає ліс, –
Це відчуття не передасть
Вам марафону журналіст,
Бо світ летить з-під ніг

Кульгавому коту під хвіст,
Коли проріже поряд тишу
Гострий міни свист.

Рікою візерунків возять
Мертвих у човні,
Туман ранковий їх ховає,
Наче уві сні.
У темряві густій ми світим,
Як вогні –
Для когось погребальні,
А для когось рятівні.

Галина Маркелова

313

Утренняя заря рдяный подол полощет в морской ряби…
так рождается первый день первой недели года…
умиление – эмоция данная нам дабы
не забывали милости небес.
тут мой внутренний бес
тычет мне другой календарь,
а там триста тринадцатый день войны…
пристально всматриваюсь вдаль,
а там… в окровавленной тунике Аврора,
вырвавшись из бахмутского окопа,
бежит наперерез тишине недописанной строки,
чтобы в морской воде стирать бинты…
ей известно с давних пор,
еще с той, первой, мировой, троянской –
соль моря какой-никакой,
но физиологический раствор…
и она усердно трет и треплет
всё человеческое отребье,
являя божественное милосердие,

авось дойдет, кто кому и в какой мере врет…
милосердие – редкий цветок,
расцветающий в любом неожиданном месте
в любое время
поодиночке и созвездиями…

Евгений Ушан

Картина «Завтрак на траве»

Во Франции, в хваленой загранице
Меня одна картина потрясла:
Два мужика в прикидах, а девица
Сидела в чем мамаша родила.
Не трапеза, а похоти гримаса
И поруганье девичьей красы!
Я возмутился и, достав фломастер,
Дорисовал ей майку и трусы.
Будь жив Мане, сказал бы мне: – Спасибо.
Но копы до похвал не снизошли:
Сломали челюсть, отобрали ксиву,
И в местную кутузку отвезли.
Сижу в СИЗО, режим не нарушаю,
Пишу посланья грустные жене –
И лишь одно бодрит и утешает,
Что я соавтор самого Мане.

* * *

Стрелою Амура контужен,
С весенним либидо в крови
Пришел я к подруге на ужин
В предчувствии таинств любви.

И, нервно мартини глотая,
Впадал я в любовный озноб.

А ты, ни на миг не смолкая,
Шекспира читала взахлеб.

Давно уже ночь наступила,
В окошках погасли огни.
А ты принялась за Эсхила,
Бодлера и прочих Парни.

Увяли мои хромосомы,
Уснули гормоны мои,
И молча ушел я из дома,
Твоей не дождавшись любви.

И все свои книжки наутро
Безжалостно сжег я в огне,
Оставив одну Камасутру –
Ее мне хватает вполне.

Инна Квасивка

* * *

Уходи с Марией дитятком насовсем,
покидай в ночи обстрелянный Вифлеем,
здесь огонь живуч, мертва с этих пор вода,
здесь у смерти – крылья, небо и провода.
Уясни себе, жене повтори раз пять:
«Мы спасаем сына, чтобы потом распять,
чтоб убийца каждый явно увидеть мог,
как душа восходит и воскресает Бог».
А когда начнет в дороге греметь рассвет –
знай: взлетела смерть, расправив хвосты ракет,
будет бить младенцев и забирать, пока
не пригубит Ирод крови и молока.
Уходи, не бойся! Милостив Бог и благ:
Он пошлет машину, даже наполнит бак,
лишь бы вы спаслись, и будущий Царь царей
за своих убийц Отца просил: «Пожалей!»

Кларисса Ярошевич

Дуб и птаха

Я не знаю, что стало последним доводом.
Я давно поделил свое сердце с городом.
Пуповиной незримой, воздушным проводом
Потянулся за мной мой родимый дом.
За спиной у меня раздавались выстрелы,
И я понял очень простую истину:
Всё, что раньше казалось таким немыслимым,
Может сбыться одним очень страшным днем.
Как шальные кости, что черти бросили,
Мир летел, и страшно кренилась ось его.
И катились слезы – от горя, злости ли,
А привычный быт полыхал огнем.
Мне приснился сон, я глаза все выплакал:
Мне приснилось, что дуб свои корни выкопал
И бежал за мной, только вдруг сухим упал
И в тот самый миг обернулся пнем.
Я развеял сон и смыл с глаз налет его.
Птах железный ждал и дорога взлетная.
Я подумал – птица-то перелетная.
Значит, все вернемся и всё вернем.

Владислав Китик

* * *

L

…Даже взглядом не дотянуться,
Будь хоть трижды я дальнозорким,
До тебя. Даже линзы бьются.
Там, за степью, за морем горьким
Образ твой, за семью горами –

Тает в воздухе безмятежном.
Только небо одно над нами
И созвездья одни и те же.
Я отправил бы за тобою
Вслед преданьям неугомонным,
Растянув анфиладным строем,
Волны круглые, как лимоны.
Но измяв дистанций рогожу,
Вихри пишут свои рондели.
Даже ветер, вихры ероша,
Не качнет твои иммортели.
А у нас, будто ром на шхуне,
Вдруг растрогает вне сезона
Ночью, млеющей от июня,
Теплый бархат аккордеона.
Но и песней в клюве «Ютуба»
Сквозь твои не пробиться стены.
Отираю ладонью губы,
Занемевшие от рефренов.
С неприкаянностью такою,
Со слезой, поглощенной мхами,
Прикасаюсь к тебе строкою,
Обнимаю тебя стихами.

Анна Маліцька

* * *

Спи.
Я – твоя тінь.
Я – пурпурове перо
На помежів'ї вітру.
Спи.
На земній путі
Я лиш не встиг пройти
Хоч би одну орбіту.

Світ
Залишив мене
Поза ім’ям і життям,
Але ще живого.
Світ
Зневажа сумне
І не зважає на тих,
Хто горнувсь до нього.

Там,
Де сонця нема,
Завжди чорнітиме лід
Моїх обладунків.
Там,
Де лише – зима,
Крізь відчуженість
Ти простягнеш руку.

Ти –
Гранатовий цвіт.
Ти так потрібна мені,
Та чи я – потрібний?

Ти
Жнеш поля живі.
А я збираю з очей
Тільки мідь і срібло.

Спи.
Я чатую мир.
Пів року й у сірих хмар
Є лагідні зливи.
Спи.
Нам потрібні ми.
І в нас є ще ці пів життя –
Уповні щасливі.

Пам'яті Бориса Нечерди

232 **Анатолій Глущак**
Феномен Нечерда

238 **Борис Нечерда**
Вірші з «Останньої книги»

Анатолій Глущак

Феномен Нечерда

Есе-реквієм

На початку вересня 2019 року відбулася церемонія відкриття чергових іменних мозаїчних плит на Алеї зірок побіля Одеського театру опери та балету. Серед кількох глорифікованих номінантів було визначено знакову постать українського та світового кінематографа, прозаїка та публіциста Олександра Довженка і лауреата Національної премії імені Тараса Шевченка поета Бориса Нечерди. Культурно-мистецький міф Одеси переконливо масштабував ціннісні параметри.

Після закінчення церемонії ми з Євгеном Голубовським і Феліксом Кохріхтом привітали один одного – бо підтримували віршовану творчість Нечерди ще с 60-х років минулого століття. Славетний колектив обласної молодіжної газети в ту пору згуртував коло обдарованих людей, котрі з плином часу стали письменниками, редакторами газет, видавцями. В стінах редакції народилася ідея заснування обласної премії для яскравих мистецьких дебютантів імені Едуарда Багрицького. Першими лауреатами цього конкурсу стали Борис Нечерда, художник Святослав Божій і актор театру опери та балету Павло Фомін. Після створення газети «Вечерняя Одесса» завдяки Голубовському та Борисові Дерев'янку (ще одному виходцеві з «нашої» молодіжки) Нечерда став титульним її автором. Особливо у два шестирічних відрізки, коли одесита не друкували ані київські журнали, ані столичні видавництва.

Того ж вересневого дня 2019 року я почав упорядковувати свій нечердинський архів. Неприсутність на Театральній площі літераторів з різних організаційних «парафій», а також

Картина заслуженого художника України Володимира Кабаченка «Борис Нечерда. Таке зелене море»

Анатолій Глущак

Неформат Нечерди

Нечерда мав норов харалужний:
Доля била – а тримав удар.
Безпритульник, впертий саморушник,
Він хрестив і чарку, й каламар.

Був до влади і олжі ослушник.
Невдогідник, хлібосол-нуждар –
*Жив, як міг,** в облозі осоружній
Пияків, баботи і нездар.

Ніби віртуоз на диво-скрипці –
Грав співзвуччя безглагольних рим.
Споряджав їх у синкопні строфи.

Кара неформату і проскрипцій
Крокувала, мов конвой, за ним –
Тож не ухиливсь від катастрофи.

---

* «Я жив як міг, я не лукавив» – рядок з вірша Бориса Нечерди.

2 вересня 2019 року на Алеї зірок Одеси відкрито персональний знак «Borys Necherda».

представників великих бібліотек, вишівських філологічних підрозділів мене стривожила, спонукала до роздумів. Чому незаперечний *феномен Нечерди* як літератора трансформується з плином часу в мем *неформату Нечерди*?! Відкриття зірки поета мало зупинити деменцію цієї культурної верстви у місті – щоб не перерости в діагноз.

Спонукою до написання цього есею стало бажання прикувати увагу читача до маловідомих подій та фактів життєпису поета, донині чітко не окреслених *новаторських* якостей його стилю, виражальних засобів у поєднанні з умінням безбоязно заглядати у кармічне затіння свідомості. Спочатку написався отакий вірш:

Прізвищем удався – *Нечерда*!
*Не*хіть пересилює жада,
Вдача заперечує поставу,
А респект кутурхає наславу.

Чверть століття вже без *Нечерди*…
Одряхліли янголи й чорти.
Повмирали жони і любаски.
Зник реєстр звитягам і поразкам.

Зайве дорікати *Нечерді*,
Що тримався краю у гурті.
Бо ж не в товаристві, а одному
Випадає сповідь Всеблагому.

З ким би порівняти *Нечерду*,
Всі його печалі та нужду?..
І чиї не змаг обрати вірші
На укрсучлітературній біржі?!

Не встигали ми за *Нечердою*,
За його думками і ходою –
Він не був однаким зазвичай:
То відлюдник, то гіркий гультяй,
То козак Мамай, то квазісамурай.

Божий дар містився в *Нечерді*,
Ніби срібло-злото у руді.
Сталася аварія на рудні!..
Злитки віршів збереже майбутнє.

А тепер перейдемо до власне нечердинського, його життєвих віх.

Майбутній поет народився 11 липня 1939 року в селі Ярешки Житомирської області. Батько Андрій Нечерда був залізничником. А оскільки залізничний транспорт у радянську пору був напіввійськовою галуззю, то сімейство (у Бориса було ще три сестри) змушене було часто переїздити з однієї невеликої станції на іншу. У старших класах середньої школи всі четверо вже навчалися в Олександрії на Кіровоградщині.

Закінчивши із золотою медаллю десятирічку, Борис зробив паузу, не поспішив поступати до котрогось київського, харківського чи найближчого дніпропетровського вишу. У 50-60-ті роки минулого століття більшість населення України ще проживала у селах, у райцентрах і містечках глибинки. Професійно-технічної орієнтації серед школярів та їх батьків не існувало. Вірогідність помилкового вибору професії у провінції була значною, але вона нівелювалася потребами дедалі більшої кількості спеціалістів у різних галузях.

Золотий медаліст Нечерда пішов працювати… стрілочником на під'їзних коліях вугільного тресту. На побіжний погляд – нескладна професія з підвищеними фізичними навантаженнями. Власне, був ще й дублером зчіплювача вагонів.

Цей доленосний «стрілочний» рік допоміг Борисові не тільки фізично і психологічно загартуватися, але й употужнити інтелектуальні здібності. Нещодавній випускник не пропускав зібрань літстудії при Олександрійській райгазеті. Сивоволосий керівник студії Сергій Гончаров-Тасін утішався кожним новим віршем Нечерди. Хвалив за вдалий образний початок твору про вибір фаху: «Чужі ремесла, я до вас голодний, / як до землі / розхристаний Микула!». «А кінцівку твору треба ще шукати, друже. Зате у вірші «Прокладачі електроліній» тобі вдалися саме прикінцеві рядки: «Мені подобається діло, що вимагає над усе: буденно їздити по світу і роздавать до сивини запаси внутрішнього світла, якщо у тебе є вони».

Наставник радив Нечерді їхати на навчання до Одеси, бо там, мовляв, справжня кузня талантів з усіх мистецтв. І Борис наступного літа таки поїхав на південь, до моря, – з романтичними мріями про морські подорожі, плавання через океани до далеких материків. Вивчивши довідник для вступників, попитавши порад на Приморському бульварі, здав документи до Інституту інженерів морського флоту. В приймальній комісії уточнили: як медаліст складатиме лише два екзамени – один з математичних дисциплін на вибір і письмовий твір російською мовою. Вступник запитав:

– Чи можна написати віршами?

Секретар приймальної комісії відповів:

– Будь ласка, але форма викладу теми не впливає на оцінку.

Нечерда одержав два «відмінно», але у списках знайшов своє прізвище серед зарахованих на факультет кораблебудування.

Йому відкрилися можливості плавати в широтах літературного Чорномор'я! Дізнався про існування легендарної газети «Моряк». Навідався туди, показав вірші. Два з них – «Звёзды» та «Хлопчик» – надрукували. Зовсім поряд з «Моряком» знаходилася Одеська філія Спілки письменників. Там познайомився з ветеранами війни Євгеном Бандуренком і Володимиром Гетьманом. Вони допомогли опублікуватися в журналі «Літературна Одеса».

Водночас Одеса зваблювала полікультурним розмаїттям. В інституті викладання провадилося виключно російською мовою. Почав заходити Нечерда до редакції обласної молодіжної газети («Комсомольское племя»). Вона дублювалася українською мовою. На пропозицію Бориса написати кілька репортажів віршами – погодилися, запропонувавши російськомовні версії.

Тож чи можна дивуватися, що молодий поет подав до видавництва «Маяк» рукопис дебютної збірки російською мовою? Але після завершення підготовки творів до набору Нечерда несподівано забрав зредагований рукопис. Стався провіденціальний спалах свідомості.

На початку 60-х років затоптаний цензурою, протруєний ідеологією масив української поезії зазнав тектонічних зрушень. Мобілізаційно-колективістська спрямованість віршованих і пісенних текстів у поєднанні з хуторянською замилуваністю красою

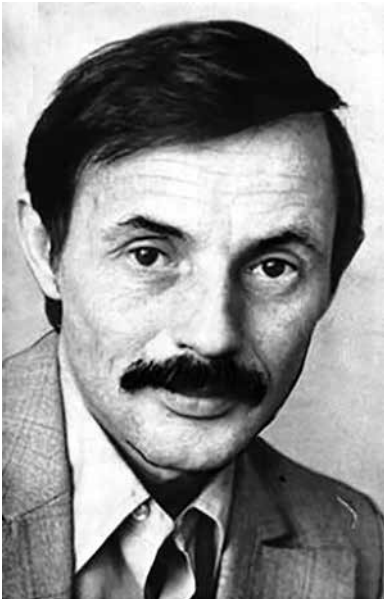

гаїв, співом солов'їв викликали читацьке збайдужіння. На авансцену вийшла плеяда молодих авторів з творами людиноцентричної спрямованості, оновленою палітрою зображальних засобів, досконалішою оптикою метафор, порівнянь, сміливим звертанням до алегорій та підтексту.

Українська «Літературна газета» цільними шпальтами презентувала великі добірки та поеми Миколи Вінграновського, Івана Драча, Ліни Костенко, вийшли дебютні збірки Василя Симоненка, Бориса Олійника, Віталія Коротича. Їхні дебютні збірки, перші прозові книжки Володимира Дрозда, Євгена Гуцала, Валерія Шевчука знаменували демонстративне нехтування тритомним «Російсько-українським словником», який у видавничій практиці був основним знаряддям русифікованого літературного фаршу.

Плеяда молодих літераторів післясталінського десятиріччя воліла говорити з читачем мовою Тараса Шевченка, Лесі Українки, Василя Стефаника, письменників українського розстріляного Відродження, врешті – лексичним багатством чотиритомного «Словаря української мови» Бориса Грінченка.

Категоричний намір Нечерди забрати з видавництва рукопис російськомовних віршів для авторського перекладу українською викликав неоднозначну реакцію як з боку видавців, так і в середовищі письменницької організації. Подейкували, що Ноте Лур'є до Другої світової війни писав і друкував свої твори мовою ідиш, а вже у сорокові роки його твори виходили друком переважно російською. Подібна метаморфоза наздогнала Івана Мавроді – по-

чинав рідною болгарською, а потім змушений був користуватися послугами перекладача на російську. Отямлюючи Бориса, посилалися на ці «живі приклади».

Значно пізніше, вже у статусі визначного поета української формації, Нечерда описав свій карколомний вчинок у баченні залізничного стрілочника. «Ситуація нагадувала сортувальну станцію. Радили новий зчіп мого першого творчого потягу поставити на запасну колію, щоб почекати, подумати. Я перезавантажився і почав шукати машиніста, який виведе мій поїзд під назвою «Материк» з сортувального лабіринту на магістральні рейки рідної літератури».

Таким машиністом-провидцем став російськомовний поет, одесит Іван Рядченко. Він благословив дебютну збірку поезій словами передмови: «Перед молодим поетом далека та важка дорога. Він рушає в путь, щоб відкрити людям новий поетичний материк. Відкривачам ніколи не буває легко. Десь попереду випробування і шторми. Але головне в тому, що Борис Нечерда здатний подолати їх».

Закінчення в наступній книзі альманаху.

Борис Нечерда

Вірші з «Останньої книги»

* * *

Хто відмолоду пройшов
неповно-середню школу нещасть,
той о порі зрілості й випалих кучерів
усякраз удається до іронії,
щойно піймає себе
на гордощах від здобутого у змаганнях.

Здобутки ті (переважно) примарні,
іронія ж
урівноважує та замирює протиріччя.

І все було би в ажурі,
аби ж то понад усім тим (мистецтвом жити)
та не ширяла нешелесними крильми
печаль,
котра не визнає компромісів,

передовсім із Богом.

S. N. P.

Через декілька літ закінчиться мій недоліт
до мети, до судьби і до N, що єдину любив.
Слава віком накрилась і пахне, мов нафталін
в гробі, де вже гараздує міль і кам'яніє пил.

Тільки декілька літ, і гаплик, і затим пущаша
гріхи незумисних провин,
і важкою совою зійде й підморгне з-над плеча
назавжди неживими очима хрещатий барвін.

Недоліт, недоплав, недолив, недопив, недолам квітка,
недобір і, нарешті, розпука дзвінка, коли мруть,
бо в затоні по-царськи зужитий на прах криголам
багряницею ржі зацікавить хіба Камерун…

Та во врем'я безврем'я, затхле на пах і люте,
все одно незнищенна й така, що не прагне наторг,
залишається вдячність жаскому життю. Та людям
(дуже небагатьом).

Доповнення до заповіту

Більшого сволочизму,
ніж той, що в мені, нема. Ні?

Я не потрібен вітчизні.
Був я потрібний мамі.

Три крапки по слові погань.

Три літа і більш, як агжо
мати говорить із Богом.
Бог не про все їй каже.

Ледь оббулася в сяйві,
навикла до співів у ку́щах.
То нащо дрянцею взайве
ятрить материнську душу?

Пощо їй знатись на втечах,
на зсоху його семижил,
і як йому там ведеться,
самішому з найсаміших:

міняє миро на мило,
а журавля на жандарма,
і неба сягти наміривсь
не так, як вона жадала…

Все вірно – і в сумі чисел,
і в крові з аорти чи пальця.
У мами вже інша вітчизна.
А я ще за цю чіпляюсь –
одно́сердь, оба́руч, усу́ціль!

Вітчизні те все настільки
до лямпи… – мов квітка сучці
в солодкий період тічки.

Більшого сволочизму!..

P. S.
«…і прошу громаду: до титла
долюбити мою вітчизну,
як звідтам я сам не могтиму».

Пам'ятник на могилі Бориса Нечерди
(Друге Християнське кладовище, Одеса).
Автор пам'ятника Микола Степанов

Мистецтво – життя – мистецтво

242 **Галина Закіпна**
Реабілітація Т.Г. Шевченка

248 **Євген Дєменок**
Одеса. Довге XX століття в мистецтві

253 **Олена Яворська**
«Молодість лежить наша, перед нею лежать обрії…»
або Про що розповіла стара афіша

270 **Тетяна Щурова**
Минуле залишається поруч

277 **Валерий Романов**
Классика и рок – в одном органе
с эстонскими корнями

286 **Вікторія Коритнянська**
Поетеса-мучениця Валентина Орлич

301 **Эвелина Шац**
Gesamtkunstwerk, или Состязание с абсолютом

Галина Закіпна

Реабілітація Т.Г. Шевченка

Однією з найбільш яскравих та багатогранних постатей в плеяді поетів-авангардистів, виплеканих у гавані Одеської кінофабрики ВУФКУ, був Гео Шкурупій. І саме цей письменник у своїй поетичній та прозовій творчості створив найбільш об'ємний та несподіваний образ Тараса Шевченка.

Георгій Данилович Шкурупій (1903-1937) – відомий український поет і прозаїк. Народився в м. Бендери Бессарабської губернії в сім'ї залізничника. Закінчив Другу київську гімназію в 1920 році. Провчився рік на медичному факультеті Київського університету, згодом став студентом Київського факультету міжнародних відносин, на якому не довчився. В 1925-1927 роках жив в Одесі, працював на Одеській кінофабриці редактором і сценаристом. Не зміг встояти перед навіженою харизмою короля панфутуристів Михайла Семенка, який також працював на той час редактором Одеської кінофабрики ВУФКУ та затягував кожного талановитого юнака на шлях футуризму. Під впливом Семенка почав писати вірші.

Перший поетичний збірник «Психотези. Вітрина третя» Гео Шкурупій видав 1922 року у Київському видавництві панфутуристів «Гольфштрем». У 1923 році видав збірник «Барабан. Вітрина друга». Бібліографія видань поетичних, а згодом і прозових творів Шкурупія велика. Книги видавалися чималими накладами, однак тепер віднайти примірник видання Гео Шкурупія 1920-1930-х років надзвичайно складно. Книги підлягали винищенню разом з авторами. Довгий час вважалася втраченою недописана книга Гео Шкурупія «Повість про гірке кохання поета Тараса

Шевченка». Віднайдено п'ять текстів Гео Шкурупія, котрі були надруковані у журналах «Життя й революція» (три перших) і «Нова ґенерація» (два останніх) 1930 року. До вже написаних письменник міг згодом додавати нові й нові тексти. Власне, цю повість Шкурупій міг з насолодою писати все життя. Цілком можливо припустити, що якісь тексти про Шевченка були таки написані Шкурупієм після 1930 року, але знищені репресивними органами. Адже перш за все разом з арештом автора ліквідувалися його рукописи.

«Повість про гірке кохання поета Тараса Шевченка» приваблює не якимись надзвичайними відкриттями в біографії поета. Вона вабить щирістю і простотою написання. Це повість-роздум про життя Шевченка-поета, створена його нащадком-поетом, який не бачить часових просторів між Шевченком та собою і колом своїх друзів. Для Шкурупія в цій повісті не існує часового розмежування. Тарас Шевченко – це його друг, талант якого незрівнянно вищий за талант Шкурупія та його товаришів, але з ним можна так само по-товариськи спілкуватися, поділитися своїми проблемами, отримати слушну пораду. Для Шкурупія Шевченко – жива людина з усіма позитивними та негативними якостями, а не змащені оліями святі мощі, прикрашені гарнесенько вишитими рушниками. Шкурупій яро відкидає саме поняття культу, хоча б воно було застосовано і до генія української поезії. Годиться укладати шану великій поезії, але автор її не потребує янгольських крилець.

Поети-авангардисти 20-х років вписували свою сторінку у світову історію мистецтва, вважаючи весь світовий мистецький простір єдиним і неподільним, таким, що поглинає творчість митців всіх країн і всіх епох. В єдиній інтелектуальній світобудові немає розподілу на часові та національні категорії. Це єдиний всесвіт культури, в якому почувають себе вільно лорд Байрон і професор Микола Зеров, сноб Оскар Уайльд і ницій злодюжка Франсуа Війон. Бо всі вони митці, поети. В цьому єдиному інтелектуальному просторі нема часових координат, соціальних прошарків, географічного компаса з прив'язкою до національної приналежності.

У «Повісті про гірке кохання поета Тараса Шевченка» найцікавішими є вкраплення-роздуми про геній митців і про те, як тяжко митцям доводиться в державницьких путах, які відкидають його право на волю, незалежність творчої особистості.

В одному з таких дуже важливих роздумів про долю митців раптово виринає ім'я середньовічного французького поета Франсуа Війона. Гео Шкурупій пише:

«Боротьба з оточенням і урядами – це доля геніїв, що дають людськості нові ідеї. Лише їхня смерть робить чутливу поразку тим, проти кого вони боролись. Трагічний кінець лише краще підкреслює їхню прекрасну біографію. Геніям нудно вмирати в ліжкові своєю смертю. Куля пістоля, вдар шаблі, вірьовка й нещасний випадок – неодмінні аксесуари кінця. Навіть звичайним людям нудно, коли геній вмирає так само як вони.

Од Франсуа Війона до мого друга Олекси Влизька лише один маленький крок, хоч він і нараховує кілька століть. Можливо, я навіть і не помилюся, коли скажу, що його повісять. Можливо, що такої ж думки про своїх друзів і Олекса Влизько».

Такий вагомий роздум про *логічність* трагічної загибелі геніальних поетів вінчає коротенький абзац, в якому сходяться на одній шаблині Тарас Шевченко, Франсуа Війон та близький друг Гео Шкурупія з часів роботи на Одеській кінофабриці ВУФКУ, прекрасний поет Олекса Влизько. Яке ж пояснення, що так укупочці зійшлися поети різних часів і народів в уяві Гео Шкурупія?

Перш за все напрошується думка, що згадку про Франсуа Війона зумовив страшний дар передбачення та власної передчасної загибелі й загибелі друзів. Франсуа Війон був талановитим поетом, який ніяк не міг вибудувати своє життя згідно з законами своєї держави. Певно, Гео Шкурупій вважав за доцільне появу його на сторінках повісті про іншого поета, що жив в іншу епоху і в іншій державі, але був принципово не згодний з базисною її вибудовою. Можливо, Гео Шкурупій вважав за потребу ввести до своєї повісті ім'я неодноразово присудженого до страти Франсуа Війона, аби врівноважити «злочинність» діянь поета Тараса Шевченка перед урядом імперської Росії. Імператор Микола І, правління якого розпочалося стратою на шибениці п'ятьох декабристів, двоє з яких були поетами, виявив неабияку лояльність

до Шевченка, поезії якого були сповнені ненависті до чинного державного ладу, прямо закликали «добре вигострить сокиру» та рвати кайдани. А йому замість шибениці – всього лише безстрокове заслання в солдати. Радянська влада врахувала, до чого може довести гуманне ставлення до володарів слова. З ними слід діяти рішуче та жорстко, по-доброму не можна. Он Франсуа Війона, що виборював поетичні турніри, повісили, а ми для своїх поетів і куль не пожаліємо. І стріляли без жалю, знищуючи інтелектуальний потенціал нації.

Олексу Влизька не повісили. Його розстріляли 14 грудня 1934 року у віці двадцяти шести років за «Вироком військової колегії найвищого суду СРСР в Києві в справах терористів-білогвардійців».

Гео Шкурупія 1934 року було арештовано та запроторено в Соловецький табір особливого призначення. 1937 року поета було розстріляно.

Але вважається мені, що в «Повісті про гірке кохання поета Тараса Шевченка» Гео Шкурупій пише не про трагічний кінець, що переслідує митців, а про їхнє безсмертя в єдиному інтелектуальному просторі всіх часів і народів. Леонід Чернов, ще один представник плеяди поетів-авангардистів, також пов'язаний кращими сторінками своєї творчості з Одесою і морськими подорожами, писав:

Друзі!
Чари вгору.
Книги – читаченкам.
Вірш творить людину.
Радість п'є вино.
Після смерти
Встану
Поруч із Шевченком, –
А лежать де буду –
Чи не все одно?

Леонід Чернов
«Третій лист до Тараса Григоровича Шевченка. Четверта сторінка»

Втім найбільш яскравим в поетичному творенні постає образ Тараса Шевченка в поезії Гео Шкурупія.

Европеєць
з ніг до голови,
улюбленець
гранд-дам
і панночок –
Ви
часто нехтували
аристократичних
пристойностей
відплатою
і на Хрещатику
розмовляли
з дівчатами.
Дотепний богемець,
передовик,
член
товариства «Мочиморд» –
Ви тепер
були б опудалом,
як і ми,
для всіх
просвітянських орд!..
Осяяно
і схвильовано
схилилися
Ви
перед
першою машиною
перед
надлюдським
напруженням
двигуна.
Вітер шумів
Вам

Україною,
в очах мерехтіли
майбутнього чудеса.

Гео Шкурупій. «Реабілітація Т.Г. Шевченка»

На превеликий жаль, так буває, що прагнення митців до абсолютної волі зумовлює трагічний кінець життєвого шляху. Але вагомість їхньої творчості призводить до реабілітації в безсмерті.

Євген Дєменок

Одеса. Довге XX століття в мистецтві

Виставка у Кракові

Одне з найбільших задоволень для будь-якого одесита – знати, що його рідним містом цікавиться світ.

І те, що в нинішні важкі часи у Кракові, чудовому польському місті, просто на центральній площі 16 травня відкрилася виставка, присвячена одеським художникам, – ще одне підтвердження цьому та бальзам на душу кожного одесита.

Міжнародний центр культури підготував виставку дуже ретельно. По-перше, вона велика – відвідувачі можуть побачити

ODES A

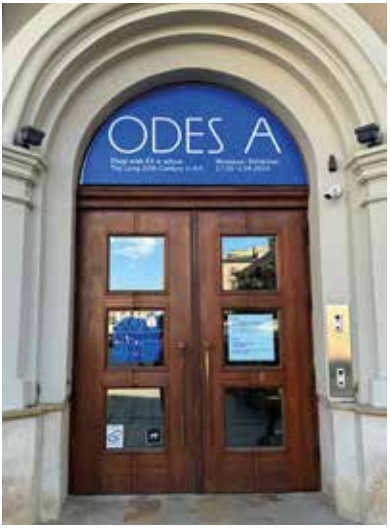
ODES A

ODES A

близько сімдесяти робіт одеських майстрів від модернізму 10-20-х років XX століття до наших днів, серед яких Юрій Єгоров та Валентин Хрущ, Олександр Ройтбурд та Олександр Фрейдін, Ігор Гусєв та Юрій Лейдерман, Теофіл Фраєрман та Амшей Нюренберг, Веніамін Бабаджан та Михайло Жук, Стас Жалобнюк та Леонід Войцехов, Олег Соколов та Лев Межберг, Людмила Ястреб, Микола Карабінович та багато, багато інших. По-друге, вже до відкриття виставки був надрукований каталог. По-третє, протягом усього показу проводилась та проводиться ціла купа лекцій, екскурсій та інших заходів. Та й відкриття було масштабним – гостей привітали Генеральний консул України в Кракові В'ячеслав Войнаровський, директорка Міжнародного центру культури Кракова Агата Вонсовська-Павлік, очільниця Одеського художнього музею Катерина Кулай, а також кураторки виставки Юлія Бердіярова та Жанна Комар.

На виставці представлені роботи з фондів трьох одеських установ: Одеського національного художнього музею, Музею сучасного мистецтва Одеси та Одеського літературного музею.

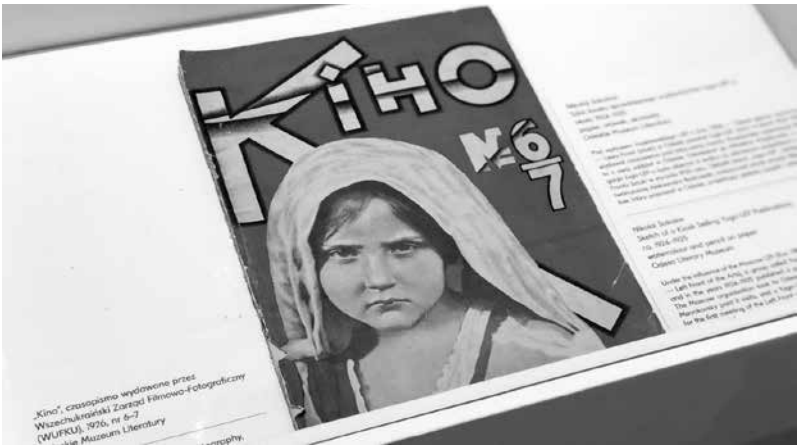

Це картини, гравюри, скульптури, фотографії, відео, колажі та журнали.

Твори презентують мистецтво різних історичних періодів: від бурхливих 20-х років минулого століття крізь сталінські репресії 30-х, хрущовську відлигу та 60-ті роки, коли розпочався одеський нонконформізм, до подій нинішніх – Майдану та війни. Можна казати, що на виставці показані сто років історії України на прикладі одного міста.

«Ми хочемо, щоб ці витвори мистецтва допомогли вам побачити глибину цього міста. Одеса є багатошаровою, багатокультурною, багатомовною, має складну історію, але водночас неймовірне мистецтво», – підкреслила Агата Вонсовська-Павлік, директорка Міжнародного центру культури.

Вона наголосила на тому, що одеське мистецтво ніколи не було представлене у Польщі у такому масштабі. Отже, ця виставка є унікальною мистецькою подією.

Жанна Комар, кураторка виставки, сказала про те, що організатори експозиції ставили перед собою два завдання. По-перше, вписати спадщину українського міста у європейський контекст. По-друге, показати одеське мистецтво як частину загальноукраїнського мистецького канону.

Семен Кантор, директор Музею сучасного мистецтва Одеси, зауважив, що однією з найцікавіших робіт на виставці є автопортрет українського художника Михайла Жука, який він намалював саме під час свого навчання у Кракові, – це є свідченням багаторічної культурної співпраці України та Польщі.

У польській назві виставки слово «Odesa» пишеться з однією «s», хоча Рада польської мови рекомендує писати з двома. Організатори вирішили зректися російської транскрипції, аби продемонструвати підтримку Україні.

«Ми хочемо показати український погляд на Одесу, тому й використовуємо українську транслітерацією. Це наше свідоме рішення та прояв солідарності», – каже Агата Вонсовська-Павлік.

Юлія Бердіярова, кураторка виставки, пояснила, чому обрали саме таку назву. По-перше, стала експозиція Одеського національного художнього музею до повномасштабного вторгнення мала саме таку концепцію: показати мистецтво від модернізму 20-х років минулого століття до творів сучасних митців з останнього десятиліття. Такий формат колись вигадав тодішній директор установи Олександр Ройтбурд. По-друге, виставка показує, що певні історичні процеси XX століття ще не завершилися та й досі впливають на наше сьогодення.

«Всі думали, що Друга світова закінчить всі війни та буде крахом всіх імперій. Але ми бачимо, що одна імперія все ж залишилася та навіть стала ще сильнішою. Радянський Союз перетворився на те, чим сьогодні є Російська Федерація – агресивний імперіалістичний орган, який намагається анексувати культурні традиції всіх країн-сусідів», – розповідає Юлія Бердіярова.

Ідея виставки народилася у серпні 2022 року під час Конгресу Міжнародної ради музеїв ICOM. Проте від ідеї до реалізації була довга дорога, адже організацію ускладнювали прифронтові реалії, в яких функціонують одеські музеї.

Як розповіла директорка Одеського національного художнього музею Катерина Кулай, установа почала готуватися до повномасштабного російського вторгнення ще у грудні 2021-го. Музей закупив пакувальні матеріали, дерев'яні ящики, встановив супутниковий Інтернет, склав евакуаційні списки експонатів. Зранку 24 лютого, коли пролунали перші вибухи, команда майже відразу приїхала на місце та за кілька годин зняла картини в усіх двадцяти шести залах музею.

Отже, тепер в установі немає сталої експозиції, тому вкрай важливою є змога показати експонати на виставках у Європі та світі.

«Коли ми побачили наші роботи у залі, у нас на очах з'явилися сльози. Ми дуже сумуємо за нашою колекцією та не знаємо, як довго ще триватиме війна в Україні. Прояв такої підтримки для одеських музеїв дає кожному з нас сили продовжувати боротьбу», – сказала Катерина Кулай.

У листопаді минулого року за кілька метрів від музею вибухнула російська ракета, пошкодивши будівлю музею. Вперше з часів Другої світової війна установа так серйозно постраждала. Це було якраз під час підготовки виставки у МЦК.

Тож можливість продемонструвати українське мистецтво у безпечному місці є величезною підтримкою з боку Міжнародного центру культури.

Олена Яворська

«Молодість лежить наша, перед нею лежать обрії...» або Про що розповіла стара афіша

Ми живемо у часи Інтернету. І спогади наші – фотографії, програмки вистав чи афіші – зберігаємо не в альбомі чи шухляді столу, а у віртуальному просторі. Можливо, це зручніше. Але ж лишається диво пожовклих старих афіш і фотографій, що розповідають про давнину, не таку вже й сиву.

Життя музейного працівника завжди пов'язане з дивовижними знахідками та містичними історіями. І людьми, що зберегли матеріальні свідчення минулих подій. Нещодавно пішла з життя колишня директорка Одеського будинку актора балерина Ірина Григорівна Кузнєцова. Архів свій вона декілька років тому передала до Одеського літературного музею. І серед іншого – чи не єдина в Україні афіша балету «Іосіф Прекрасний» (саме так написано на афіші, хоч зараз у всіх джерелах балет має назву «Йосип Прекрасний», а у романі, про який піде мова далі, ім'я пишеться як «Йосиф»).

24 жовтня 1926 р. в Одеському оперному театрі (на той час театрі ім. Луначарського) відбулася прем'єра балету «Іосіф Прекрасний» на два акти та сім епізодів.

«1 акт. I) Пагорки (холми) землі Ханаанської, II) Караван в пустелі (Симфон. карт.), III) Брати продають Іосіфа в неволю.

2 акт. IV) Пишність Фараона, V) Зведення Іосіфа дружиною Фараона, VI) Страта Іосіфа VII) Оргіястичний танець.

В головних ролях: Тайах – Ітта Пензо, Іосіф – Д. Дмитрієв, Потифар – В. Лихачов. Наспів Ханаанської землі – Салій. Хормейстер П. Толстяков.

Музика Сергія Василенка. Ставлення й лібрето Касяна Голейзовського. Диригент Богуслав Врана».

Другий балет на один акт «В соняшних промінях», знов-таки С. Василенка. У ньому також танцювала Пензо, але вже не в головній ролі.

Афіша повідомляла, що участь беруть сто двадцять артистів. Починалася вистава рівно о восьмій годині. Квитки можна було придбати в касі театру з десятої години та з п'ятої-восьмої вечора або в Робкасі з першої до шостої години вечора. Надруковано було сто п'ятдесят примірників.

Афіша повертає нас у ті далекі двадцяті роки, коли буяло і вирувало життя на Одеській кінофабриці ВУФКУ, і приїхав туди новий редактор – юнак, що мав всього двадцять чотири роки.

«До кінофабрики я приїхав молодий і простий, як солдат з булавою маршала в ранці. Я, підскакуючи, ходив до місту, дивувався на море й забивав голову різною романтикою. Я, наприклад, уявляв себе представником громадськості, і громадськість я малював Фемідою з терезами в руках. На одну з шаль мені ніяк не терпілось покласти хоч морського камінця на мою користь.

Ви ніколи не жили біля моря? Ви не знаєте пахощів порту й не ловили бичків на хвилерізі? Вам чужі такі слова, як «клівер» або «грецький» та «очаківський» паруси? Та що я питаю! Не можете ви цього знати, бо змінилося все відтоді, як я вперше довірив себе морській воді. Тепер того не побачиш – брудного, вонючого й романтичного портового завулка, що виходить на море. Тепер цемент, асфальт і машини».

Так описує свої перші враження від Одеси редактор Одеської кінофабрики ВУФКУ Юрій Яновський у романі «Майстер корабля». І так складається його власний роман – з морем, містом, чарівною жінкою.

Юрій Яновський. 1926 р.

Серед головних героїв роману – балерина Тайах та режисер Сев. Портрети їхні списані з натури. Сев – це Олександр Довженко, а Тайах – балерина Іта Пензо, виконавиця ролі цариці у балеті «Йосіп Прекрасний». Себе він називає То-Ма-Кі (Товариш Майстер Кіно). Всі троє приїхали до Одеси у 1926 році.

Не лишилося кінострічки, що зафіксувала би балет «Йосип Прекрасний», але є яскравий опис Яновського:

«Зала першого в Республіці оперового театру вся в червоному оксамиті. М'які крісла стоять трохи на підвищенні, між ними проходи, встелені килимами. Ложі бенуара, бельетажа й ярусів червоніють оксамитом і сяють електрикою. Амфітеатр поважно сидить, чекаючи на початок. Тут дрібна інтелігенція, юнаки з подругами, з якими вже сказано всі слова. Вони тихо й інтимно сидять. Лише галерея не вгаває: ходять, розмовляють, перехиляються через бильця, перегукуються із знайомими й нетерпляче підіймають хвилі оплесків, вимагаючи початку. В залі гасне світло. Завіса блищить пишним золотом розшивки, її освітлюють прожектори з бокових лож і рампа.

– Мамо, де вони танцюватимуть? – несподівано чути серед тиші дитячий голос.

Завіса підіймається, в залу віє холодом сцени, старими фарбами й тим особливим запахом куліс, що завше є незмінний у кожному театрі. Глядачі знають ці пахощі змалку й одразу захоплюються ними. Їхні очі блищать. Порожня сцена, темінь.

Олександр Довженко. Автопортрет. 1924 р.

Промені двох прожекторів. Речитативну мелодію починає оркестр. Гобої м'яко тремтять, їх підтримують кларнети й покриває, вібруючи, звуками поважна труба – баритон. Я починаю любити людину, яка, стоячи поперед мене, керує чудесними звуками. Мелодія самотності, пустельного вітру, нездійснених жадань і кочової романтики. Летить вона на темну сцену від оркестру й запливає до всіх кутків. Звуки пливуть і хитаються. Тоді в ці звуки вбігає людина. Вона біжить, підносячи якусь дудку до рота. Я знаю, що не ця паперова штука може давати звуки, які я чую. Людина танцює, легко пересуваючись по сцені, рідна цим звукам і слухняна. Це Йосиф Прекрасний.

Він сідає на згористу землю й грає ще, тримаючи дудку. Наче дзвенить у пустелі навколо нього вітер, перекочується пісок, і вівці десь пасуться, подаючи голос з-під гори.

Мушу сказати, що я й тепер почуваю себе зворушеним. Мені доводиться підносити голос на захист балету як видовища здорового й потрібного. Сором сказати, що нині фізкультура зовсім знищила балет, усі танцюють спортивних танків, а балет як галузь мистецтва перейшов до законсервованого вигляду. Рідко можна тепер бачити балетні вистави, а ті, що бувають, такі жахливі, без смаку й організації, без живої думки. Те, що ми в свій час починали, бачите, пішло без сліду.

Вистава йде далі. Йосифа знаходять брати. Вітання й лагідність до меншого брата, ніжність рук і розмов. Але це не заважає їм продати Йосифа єгиптянам, коли ті з'являються з-за куліс. Продаж закінчено. Йосиф пручається, просить милосердя у бра-

тів і з болем бачить, як потроху одвертаються брати. Сцена порожніє. Пробігають одна за одною неспокійні тіні. Вони біжать пустелею й чують, як женуться за ними любов до брата й совість. Стріла летить ліниво – джа-а-ірр! Тьма. Бігають прожектори, немає братів, й стоїть над сценою розпачливий зойк оркестру.

Касьян Голейзовський. 1920-ті роки

Я видихаю повітря. Завіса. Оплески й вигуки. Зала починає жити, кашляти, розмовляти й ходити. Я не встаю з крісла, де я сиджу, і передчуваю щось надзвичайне, що має зі мною трапитись. От буває так іноді, коли серце повне ущерть і чекає уст, що надпили б трохи його радості. Знаєш, що в твоєму житті має статись – якась зміна, близько біля тебе пройшла жінка й десь ходить, ти дихаєш її повітрям. Чутливе чекання висить у повітрі, як димок або серпанок. <...> І повертаюся до зали оперового театру, де вже пройшов антракт і знов погасло світло. Танки при дворі фараона. Мені ввижаються маси, що носять важке каміння на будову, колосся гойдається на сонці і, наче жовта сонячна ласкавість, – ці звуки. Знайома Йосифова мелодія виходить над усе, та ось він і сам починає цнотливий танок. Його бачить Тайах – фараонова дружина. Тайах придивляється до вродливого юнака. Тайах виходить із групою наперед. Танцюють усі, але її одну бачить око. Вона показує в танку любовну досвідченість. Повнокровна жінка зійшла з єгипетських земель до Йосифа й до захопленого театру.

Перші хвилини я не думаю ні про віщо. Я відчуваю насолоду, милуючись чудесною жінкою. Трохи згодом я кажу собі, що справа більша, ніж я собі уявляю. А ще згодом – мені хочеться

переплисти для неї океан і море. О, скільки б я тепер дав за ту юнацьку наївність і вразливість! Юнак хоче бути досвідченим і старішим, а прийшовши до цього всього, жагуче бажає повернути наївні, нерозумні дні.

Тайах танцює в захваті. Вона показує Йосифові свою любов і силу. Одіж на ній лиш підкреслює довершеність жіночих форм, її обличчя блідне навіть крізь пудру. Вища статева насолода танка сходить на неї. Вона – в нестямі. А хори інших танцюристів завиваються навкруги. Соромливий Йосиф захищається мляво. Падає на коліна й ниць. Падає на землю й Тайах. Вона котиться по землі, повзе. Нестямна жага гонить її. Раптом заходила, закружляла сцена. І, врочисто ступаючи, Тайах виходить на середину. Вона несе фараонові одіж Йосифа. Гримлять тривожно фанфари й барабани. Що він накоїв, цей Йосиф? Він посмів думати про обійми царської дружини? Ганьба йому, красному! Візьміть його на щити й винесіть геть! Похмуро стоять колони, коливаються луки й якісь щити. Наче знов колосиста нива. Піраміді – зростати вгору з шершавого каменю! Кінець виставі, що показала спокушеного Йосифа.

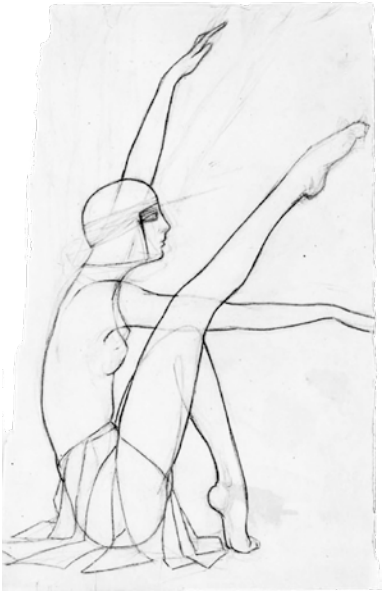

Іта Пензо у ролі Тайах.
Малюнок К. Голейзовського

Я виходжу на вулицю й іду. «Оце вже вона. Тепер мені не викрутитись». Я констатую, що й викручуватись мені не дуже хочеться».

Сучасники згадували костюми акторів – вони були майже символічні, зведені до єгипетського фартуха чи то пов'язки. Грим накладався не лише на обличчя, а й на все тіло, чоловіки були по-

фарбовані коричневим, жінки – помаранчевим. «Тіло цариці Тайях, густо напудрене, майже оголене, сліпуче біліло і різко вирізнялося на тлі натовпу». У танку Тайах переважали акробатичні прийоми. Збереглися фотографії цієї вистави у музеї Одеського національного академічного театру опери та балету.

Іта Пензо

Але повернемося до героїв роману. Якими ж вони були у той час, ці троє? Виразний портрет Іти-Тайах змалював Яновський у романі, описуючи першу зустріч з тією, що зачарувала своїм танком:

«Біля вікна сиділа жінка – білоголова, стрижена, в англійській блузці, поклавши довгі ноги на стілець перед собою. Вона палила, дмухаючи в вікно, і ледве подивилася на мене. <…>

– Дозвольте вас познайомити, – заметушився високий режисер, – це, так би мовити, моє начальство з фабрики – редактор, а це моя приятелька й землячка.

Землячка, не встаючи з місця, простягла мені руку. Я її взяв – безвольну, трохи холодну й гладеньку. Жінка мені рішуче не сподобалась. <…>

Вона почала ходити по хаті. Я одразу став забувати своє незадоволення. З нею мені захотілося погуляти по вулицях, міцно притиснувши до себе її лікоть. Вона трималася так, ніби їй шлейф несли пажі. Розмовляючи з високим режисером, я відчував на собі погляд, крайки моїх вух червоніли».

І далі вже йдеться про трьох одночасно і друзів, і закоханих: Тайах, Сев і сам автор.

«–Тайах її звуть?

– Я чув це ім’я, але при чому тут «Йосиф Прекрасний»? Там є така цариця, що спокушає.

– Оце вона там і є.

Я здивувався і схвилювався. Перше почуття я висловив, а друге спробував заховати навіть від себе. Моє ж серце – цей одвічний зрадник – нагнало на обличчя зайвої крові, я зробився червоний».

«Ми сидимо всі гуртом на ліжкові: я, Тайах і Сев. <…> Я відчуваю біля себе тепле плече жінки, вона чудово пахне – якийсь солодкий тремтячий запах, як звук віоліни. Мені хочеться сказати їй якусь приємність, показати себе веселим і цікавим, і… красивим.

– Ви танцювали, як єгиптянка – наче жагуча пристрасть текла в вас.

Тайах весело сміється й лукаво поглядає на мене й на Сева. Вона дуже стримана й холодна взагалі, а коли сміється – робиться близькою. Для всіх людей в неї холодний погляд і професійна усмішка балерини – одним ротом, білими зубами.

– А взагалі ви нагадуєте прекрасну мавпочку, – додає Сев серйозно, – вона гризе горішок на дереві і влучає в нас звідти горішком.

– Монкі (Monkey), – інформую я, – так звучить це англійською мовою. <…>

– Ви якісь дивні люди, – сказала Тайах, – нічого подібного я не бачила у себе на півночі. Я почуваю вашу молодість, як морське повітря.

На мою руку обережно лягла її рука і так залишилась. Я почав ворушити пальцями, помалу пестячи жіночу руку. Тайах нахилилася до мене, і я нахилявся до неї. Її волосся лоскотало мені вухо.

<…> Ми рушили йти додому і зустріли в порту Тайах. Вона тримала капелюх в руках, і її золоте волосся куйовдив вітер. Одежі на ній наче зовсім не було – так вітер дмухав на легку тканину. Ми взялися усі за руки і потягли Тайах за собою на мол. Це було веселе біснування. <…> Тайах щось співала, але хрипливі нотки почувалися в її голосі, немов хотіло прорватися ридання».

Звичайно, є фото і портрети То-Ма-Кі (Товариша Майстра Кіно) – себто Яновського, та Сева (Олександра Довженко). Але є й спогади, що виразніші за зображення.

Микола Бажан залишив такий портрет Яновського – молодого редактора ВУФКУ:

«Заплющую очі і пригадую тодішнього тебе: високого, цибатого, незграбного, з довгою витягнутою шиєю, з обкутаними зе-

леними обмотками худими ногами, встромленими в зашкарублі й тяжкі австрійські солдатські буци. Ти всміхався. Стримано і журливо всміхався по-хлопчачому припухлими губами, та й весь був просто хлопчаком, у якого тільки очі виказували, що смутки і тривоги, злидні й переживання не обминули юнака <…>

Згодом тобі не раз випадали суворі випробування. Вони ніколи не похитнули в тебе того органічного, непоказного почуття власної гідності, скромної, небучної гордості, що були підпорою твого вразливого, чулого, ніжного єства. І завше щось юнацьке, хлопчаче, пустотливе, навіть наївне таїлося в тобі, виблискуючи і вигравaючи в щасливі хвилини твого життя. Нечасті були вони, оці грайливі хвилини, але ти вмів насолоджуватись і живитися ними. <…>

Степ і море. Вони гармонійно єдналися в одкритій для далечі й краси душі письменника-початківця, народженого у степах, натхненого морем.

Як він знаходив час і для праці на кінофабриці, і для писання новел, і для складання пісень та балад? Де в нього бралася енергія, тим паче що молодий організм уже почала точити недуга, яка й потім, незважаючи на тяжку операцію, не полишала його?»

А Іта через багато років у розмові з Григорієм Островським згадувала Яновського так: «Був він дуже скромний, одягнутий був бідно, завжди у темно-синьому шевйотовому костюмі і чорних черевиках, завжди дуже акуратний, завжди чистий носовичок і гладко причесане волосся. Був він завжди стриманим у вияві почуттів, говорив завжди тихо, не підвищуючи голосу. Руки в нього були м’які і сильні… був ніжний зі мною, клав голову на коліна мені і говорив, що ревнує мене до Сашка [Довженка]. <…> він був тихий, скромний, стриманий, але, коли треба, міг бути впертим й наполегливим. Про це можна судити хоча б з його стосунків зі мною… <…> він більше слухав, ніж говорив. І був дуже самолюбний. Він був красивий і подобався дівчатам».

Сам Яновський неодноразово писав про Довженка. «Сашкові» присвячене оповідання «У листопаді»:

«З Берліна мій друг привіз спокійні манери великого міста і трошки сивини на скронях. Його замріяність не виходить

за ці межі. І лише хвилинами незрозумілих вечорів його дух буйно розквітає.

Мій друг думає образами й фарбами. Він не є художник, бо це слово означає безконечну кількість обріїв. У мого друга один обрій – конкретне думання».

Яскравий портрет Довженка-режисера у нарисі «Історія майстра» з книги Яновського «Голівуд на березі Чорного моря»:

«Мене він прив'язав до себе дружніми рефренами і талановитістю конкретної романтики. На цьому ми з ним зійшлися. Тому я й узяв трудну річ – історію людини, що тепер ось розквітла. <…>

Довженкові актори його люблять. «Папаша» Козловський – оператор – вважає режисера за свого сина, і навіть костюмер Меш, що побував у японськім та німецькім полоні, що розмовляє лише одеською мовою і пережив уже вісім директорів на кінофабриці, цей Меш не байдужий до Довженка й до його картини.

– Сандр Петрович! – кричить він. – Я такі думаю, що «Діпка симкур'єра» єсть хорошая картина і останется єво!

Він кричить щось далі, але розібрати вже трудно.

Актори люблять Довженка. Він почав шукати в них людей, і він знайшов їх. В його картині діють люди – такі простецькі, живі люди. Подививши́ся цих акторів, тяжко їх не запам'ятати. Невже це ті, що в якогось іншого режисера лише крутять головами та волочать за собою ноги? Ні, це не ті, бо в тих не було людських думок на чолі.

Для Довженка актор полізе в льодяну воду, під осінній скажений дощ, буде бійку вести, не почувши болю й не вимагаючи амортизації. І з екрана дихатиме тоді на нас життя.

Історію Довженка лише розпочато. У нього сиві скроні і юнацькі кучері на голові. Будемо чекати, що скроні хоч і посивішають більше, але кучері будуть завше ознакою бадьорої людської творчої молодості. Вона далі писатиме його історію».

А поки що розгортається у романі історія дружби і кохання, чи то кохання-дружби. І танцює не заради Йосифа, а заради двох друзів чарівна, вродлива і підступна Тайах:

«Тайах слухала й мовчала. Лише поглядала на нас радісно, і забута усмішка, професійна усмішка балерини, набувала іншої виразності. Ми помітили, що в театрі в неї не раз

з'являлася така ж усмішка. Під час танка, коли траплялися перерви й переходи, вона любила зайвий раз упевнитися, що ми сидимо в залі – я чи Сев. Ми й сиділи, у нас було одне місце, де вона завше знаходила нас. Вона не любила танцювати, і танцювала холодно, коли не було в театрі знайомих. Їй здавалося тоді, що вся публіка чужа, як купа каміння, розкиданого по залі. Треба було їй когось, хто репрезентував би глядачів. Зате нам вона танцювала так, що ми захлиналися з гордості. Тоді викликала її захоплена зала безліч разів, і вона підходила до рампи, усміхаючися нам і кладучи руку на серце. Нам заздрило все людське море».

І свідок тих подій, Бажан, згадує через багато років, коли вже пішли з життя і То-Ма-Кі, і Сев:

«Залитий сяйвом люстр і канделябрів, гарний і розкішний у своїй примхливій рококовій витворності зал одеської опери часто бачив двох друзів. Вони сідали в перших рядах і чекали, коли відзвучить недовга увертюра до балету Сергія Василенка «Іосиф Прекрасний», і на сцену вийде блеслива й таємнича Тайах, чаруючи глядачів танцем, поставленим К. Голейзовським. Вистави балетної трупи, керованої цим талановитим балетмейстером-новатором, стали для Одеси таким же пристрасним захопленням, як і кіно. Юра і Сашко спершу поділяли загальне захоплення, але скоро відчули, що їхні серця б'ються особливо тривожно і гаряче, коли, овіяна східними переливами музики, на сцені вигинається і кружляє жагуча, чарівна, струнка Тайах. Її незмінне грала одна балерина. Назвімо її Жайвором. Так її звав Юра, вірний своїм степовим смакам і образам. Знаю, що зображена в романі любов То-Ма-Кі і Сева до Тайах не протокольно точний опис. Справжні події та почуття підхопив і підніс до баладних романтичних висот порив молодого Юриного серця. «Молодість лежить наша, перед нею лежать обрії». О, який молодий, який підхоплений потугою повних запашного морського подуву вітрил, який хвилюючий своєю чистотою, дружністю до людей, відданістю далечі й красі є і досі, є і буде роман Яновського «Майстер корабля» – романтичний роман про роман любовний, про трикутник почувань, який сполучив – і солодко, і боляче водночас – три молоді, три красиві істоти».

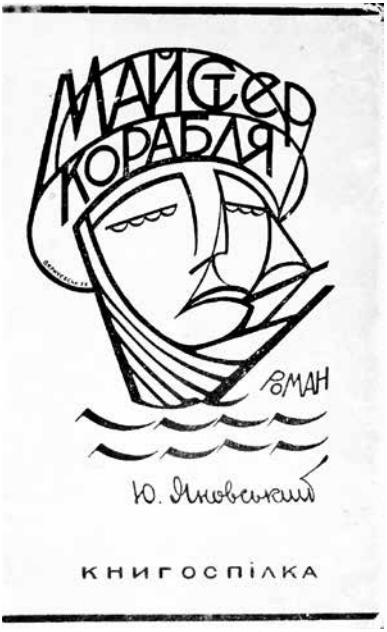

«Майстер корабля». Перше видання

Бажан помилився, не Жайвором, а Монкі, Мавпочкою, називали Тайах-Іту два друга – і в романі, і в житті. Закоханість Яновського стала не лише фактом особистої біографії, а вилилася у художній твір. Та чи було то насправді коханням, трикутником, чи то була скоріше гра трьох талановитих людей?

«Троє голів укупі, три перемішаних дихання, троє рук разом (Сев поклав і свою руку на наші), сутінь кімнати, дружба, до якої увійшла жінка повноправною серединою. Цю групу можна вирізьбити на піраміді, бо вона є синтез і натхнення. Тишу перекласти на камінь, і вона буде тремтіти в напруженні. На неї падатимуть тіні подій, але вона вічна. Троє голів укупі!..» – так натхненно про дружбу та кохання у сонячній Одесі напише Яновський у романі.

А що ж було насправді? Надамо слово свідку тих подій, редактору ВУФКУ Миколі Бажану:

«Свідком романтичних часів Юриного життя в Одесі я не був, живши тоді в Харкові і тільки наїздами як редактор ВУФКУ відвідуючи Одеську кіностудію. В стосунки між То-Ма-Кі й Севом Яновський вніс багато вигаданого, ускладненого і психологічно, і сюжетно. Трикутні «конфлікти» насправді були далеко простіші. Жайвірка дзвеніла з високості для обох, але гніздечко знайшла в Третього, з яким і ділила долю, закінчену для коханого трагічно, а для неї – довготривалими злигоднями. Не було насправді ані крові, ані нападів, ані ножів, ані ран; була любов майже уявна, породжена творчою потребою

двох митців злітати, марити, солодко хвилюватись, поривати до прекрасного».

І дійсно, у романі Яновський змальовує молодих, дружніх, щасливих героїв, у яких попереду довге життя – адже автор ніби з далекого світлого майбутнього згадує минуле.

Насправді ж подальша доля прототипів роману була не такою веселою – зазнала репресій Іта Пензо – «Тайах», нищівній критиці піддавали фільми Олександра Довженка – «Сева», передчасно пішов з життя і сам Яновський – «То-Ма-Кі», зацькований критикою.

P. S.

Дійові особи роману:

То-Ма-Кі – Юрій Іванович Яновський (1902-1954), прозаїк, поет, драматург. У 1926-1927 працював головним редактором на Одеській кінофабриці ВУФКУ (Всеукраїнського фотокіноуправління). Приїхав до Одеси у двадцять чотири роки.

Микола Бажан про свого підлеглого:

«Головний редактор кіностудії – він був потрібен скрізь, і він скрізь бував, бо директор – Павло Нечес – беззастережно довіряв йому в усіх творчих справах, та й у справах фінансових був до нього поблажливий. Боюсь, що Ільф і Петров у «Золотому теляті» списали з Юри образ того щедрого редактора, який так охоче пропонував аванси і міг їх довірливо запропонувати навіть Остапам Бендерам, яких не бракувало тоді біля кабінетів кіностудії.

Боже мій, яка многолика юрба, яка мішанина мов, поведінок, справ, амбіцій, яке розмаїття людей, їхніх біографій, претензій, смаків оточували Юру! Про Одеську кіностудію, про її керівників 1926 року писав журналіст Х. Херсонський у журналі «Кинофронт»: «Їм допомагає один художній керівник, молодий письменник <…> Яновський. Але один у полі не воїн – він розривається на всі боки, латає всі художні дірки. <…> Він же читає ворохи сценаріїв, обмізковує їх, виправляє старі й проєктує нові». Та ще й встигає писати».

Роман Юрія Яновського з містом Одесою та кінофабрикою був плідний, бурхливий та закінчився гірко. У 1927 році його було звільнено, як писалося в наказі: «…за абсолютне незнання кінематографії і за псування картин своїм монтажем, а також за складання юмористичних написів, чужих радянському духові».

Яновський звернеться з листом до президента ВАПЛІТЕ Миколи Куліша, у листі підсумок його праці на кінофабриці протягом двох років і трьох місяців: «За весь час моєї роботи на фабриці з фабрики вийшло 24 повнометражних картини. Усіх я доглядав з боку монтажа і написів. Особливо такі картини, як: 1. «Гамбург» 2. «Тарас Трясило» 3. «Черевички» 4. «Сорочинський ярмарок» 5. «Портфель дипкур'єра» 6. «Воскові королі» 7. «Микола Джеря», яких я багато доглядав і писав до всіх їх цілком нові написи – ці картини є найкращі, що в нас за цей рік вийшло. Яку картину я зіпсував своїм монтажом – по честі не знаю. Які юмористичні написи та ще й чужі радянському духу (що це за дух) – ніяк не приберу розуму. А дуже соромно одержати за роботу таке «дякую». Але попри все він напише у грудні 1927: «В Одесі – люблю море і свої власні спогади».

Сев – Олександр Петрович Довженко (1894-1956), режисер, прозаїк, художник. У 1926-1928 роках був режисером на Одеській кінофабриці ВУФКУ. Доля його могла послугуватися за сюжет до пригодницького фільму: сільський хлопчик, студент, викладач, гайдамака, арештант ЧК, член партії боротьбистів, дипломат, художник-карикатурист – і це неповний перелік того, що встиг він пережити до 1926 року. Саме у цьому році Довженко знову змінює життя, обираючи кіномистецтво, і влаштовується режисером на кінофабрику. На той час йому тридцять два роки.

Кар'єра Довженка-режисера на Одеській кінофабриці складалася не так вже й легко. Перші дві спроби – фільми «Вася-реформатор» та «Ягідка кохання» – були визнані невдалими. Останнім шансом стала зйомка картини про вбивство радянського дипкур'єра. Матеріал Довженку був добре знайомий за недавнім дипломатичним минулим. Він виступив не лише як режисер, але й значною мірою переробив сценарій. Довженко сам зіграв роль кочегара, зняв він Тайах – Іту Пензо, заради якої ввів до сценарію роль балерини Елен. Вона згадувала:

«Я ніколи не забуду першої зйомки фільму. На ній був присутній крім Довженка і Яновський. Я за своїм розумінням вважала, що коли кіно німе, то треба грати пошепки. Пам'ятаю, як реготав з мене Довженко. Юра також, а коли я, образившись, сказала, щоб вони йшли під три чорти, що я прима-балерина, а не зірка екрану, обидва збентежились, і Довженко почав серйозно мені пояснювати, як треба вести сцену і бути природною».

Картина «Сумка дипкур'єра» мала успіх, її охрестили «бойовиком ВУФКУ».

Ще більший успіх мав фільм «Звенигора» (1927). Первісний сценарій Майка Йогансена та Юртика (Юрія Тютюнника) Довженко ґрунтовно переробив. Директор Одеської кінофабрики Павло Нечес гордовито зауважив: «Картина «Звенигора» відразу рушила українську кінематографію на кілька років вперед, і цією картиною ВУФКУ вселило віру громадськості в творчі сили українського кіна». Схвально відгукнувся на фільм і редактор ВУФКУ Микола Бажан: «Проривів «Звенигора» не знає. Вона – суцільна і в своїй іронії, і в своєму пафосі. Жодного шматка плівки – нейтрального, оповідального, нечинного. Вона – дійсна висока кінематографія». «Звенигора» входить до списку ста кращих фільмів в історії українського кіно.

Тайах – Іда (Ітта, Іта) Пензо (Пенцо-Фіттерман) (1906-1992), балерина, актриса.

Батько її був італійцем, Ітта лишалась громадянкою Італії з «видом на проживання в СРСР для іноземців». У 1926 році двадцятирічна Ітта була запрошена з трупи московського Великого театру до одеського театру примою-балериною. На той час вона була одружена з танцівником Михайлом Габовичем, після розлучилася з ним і в 1928 одружилася з кінооператором Володимиром Нільсеном. Жила у Москві, знялась у фільмі Г. Козинцева і Л. Трауберга «Новий Вавілон» (1929). Була знайома з С. Ейзенштейном – збереглася його листівка від 17 вересня 1929, адресована подружжю Нільсен. У 1929-му була разом із чоловіком заарештована, перебувала на засланні в Архангельській області. У 1933 повернулася до Москви, працювала у Театрі-студії Р. Сімонова. У 1937 році Володимира Нільсена повторно заарештували, він був розстріляний. Ітту Пензо засудили на вісім років виправно-трудових таборів, до 1943 року вона перебувала у таборі Темлаг у Мордовії. Після звільнення була на фронті,

Іта Пензо. Кадр із фільму «Сумка дипкур'єра»

Ю. Яновський з книгою «Майстер корабля». Шарж Г. Дубинського. 1930 р.

організовувала самодіяльність, була нагороджена орденом Червоної Зірки. У 1945 одружилася з конструктором автомобілів Борисом Фіттерманом, разом з ним була заарештована у 1950 році, засуджена до трьох років ув'язнення.

З листа Ітти Пензо до Григорія Островського: «Перед моїми очима спливала моя юність, єдиний прекрасний час мого життя… Я ніби занурювалась в Одесу тих літ, ніби прожила день за днем той час… Все минуле здається мені вигадкою. Та ні, все так і було. Уже нема давно Юри і Сашка, а я живу…»

P. P. S.

Балет «Йосип Прекрасний»

Автор музики – **Сергій Никифорович Василенко** (1872-1956), композитор, диригент, педагог. Здобув юридичну освіту, але потому вступив до Московської консерваторії, яку закінчив із золотою медаллю. У 1900-х рр. мандрував країнами Сходу – Туреччиною, Єгиптом, зацікавився народною східною музикою. Балет «Йосип Прекрасний» написав у 1925 році.

Постановка та лібрето – **Касьян Ярославович Голейзовський** (1890-1970), артист балету, балетмейстер-новатор, засновник українського балету, художник.

Балет «Йосип Прекрасний» вперше був поставлений К. Голейзовським у 1925 році на сцені Експериментального театру Москви (філіал Великого театру). Оформив виставу художник-конструктивіст Б. Ердман. Критика була несхвальна, хореографію балету назвали «грубо-еротичною ексцентрикою». Сам Голейзовський стверджував: «Я пристосовую легенду до сучасного ока». У чернетках роману «Майстер корабля» йдеться про нього: «Балетмейстер, що ставив «Йосифа Прекрасного»,

добре, видно, знав вимоги до балетмейстерів взагалі. <…> Бідний жест рук і благородне рухання всього тіла. Відсутність дрібних пантомімічних жестів».

Диригент **Богуслав Йосифович Врана**, чех за походженням, пізніше був головним диригентом Пермського театру (до 1935 р.).

Роман «Майстер корабля» Яновський почав писати 27 листопада 1927 року далеко від Одеси.

У 2002 році до сторіччя від дня народження Ю. Яновського вийшла упорядкована Володимиром Панченком книга «Патетичний фрегат: Роман Юрія Яновського «Майстер корабля» як літературна містифікація», а минулого року дослідниця Ярина Цимбал опублікувала повний текст роману без цензурних купюр та з фрагментами, що не увійшли до остаточного варіанту.

Тетяна Щурова

Минуле залишається поруч

За словами відомого філософа, «натхнення є повне поглинання предметом». Згадався цей афоризм, коли Едуард Амчиславський повідомив про задуману нову книгу.

Далеко за межами Одеси знають подвижницьку діяльність Бориса та Едуарда Амчиславських з розкриття утьосовської спад-

Едуард Амчиславський. Презентація у відділі мистецтв ОННБ

щини та створення музею його імені у рідному місті артиста. У відділі мистецтв Одеської національної наукової бібліотеки любителі історії естради знайдуть книжкову полицю, де значне місце посідають їхні видання з високопрофесійних проєктів «Я народився в Одесі...» та «Утьосовська енциклопедія» (наразі вийшло три томи з дев'яти). В останні роки також з'явилося декілька тематичних збірок за утьосовською тематикою. В них окрім Амчиславських в авторському складі знаходимо імена одеського журналіста й письменника Олександра Галяса та голови Спілки письменників Північної Америки Геннадія Норда.

Здається, тема вичерпана, але Едуард Борисович знов підготував ексклюзивне видання. Тепер це його авторська книжка «Актори, кіно, Одеса...». Ще один поворот у дослідженні творчості улюбленого артиста і, як виявилося, не тільки його. Книжка написана допитливим кіноглядачем, добре знайомим з історією кіно минулого століття. Відомо, що кожен етап у розвитку кіномистецтва пов'язаний з іменами артистів, які захоплювали нас багатством

Михайло Водяний та Володимир Самойлов у фільмі «Весілля в Малинівці»

індивідуальностей, вражали розмаїттям художніх почерків, виконавських манер тощо. З плеяди майстрів автор вибрав шістнадцять імен людей, чия творча доля так чи інакше була пов'язана з Одесою та участю у фільмах Одеської кіностудії. Вийшов мозаїчний портрет дуже різних митців, поєднаних спільною якістю – справжнім акторським талантом. Вони грали центральні ролі або були майстрами епізодичних ролей.

Е. Амчиславському вдалося захопити нас схвильованою розповіддю про кожного героя, нагадати, який фільм став

для нього головним і відкрив двері у світ кіно.

Перший нарис, звичайно, автор присвячує Леоніду Утьосову. Як і багато іншого, кіно для артиста починалося в Одесі. Зовсім юним він виступав в ілюзіонах, потім зйомки у німому кіно, дружба з відомими майстрами, великий успіх у фільмі «Веселі хлопці». Ми дізнаємося також про фільми, присвячені самому Утьосову, та про стрічки, де присутній образ артиста.

З великою повагою і любов'ю написано про творчість «головного чарівника радянського кіно» Миколу Волкова-старшого, який так чудово зіграв колись Старого Хоттабича; про

Борис Зайденберг

Микола Гринько

одесита Володимира Самойлова, відомого артиста театру та кіно, меморіальну дошку якому встановлено в Одесі на будівлі за адресою вул. Затишна, 2, де він народився; про Михайла Водяного, який став за життя легендою, – його ролі в театрі та кіно пам'ятають глядачі різних поколінь. Одеса вшанувала артиста – у 2019 році на Алеї зірок відкрито зірку Михайла Водяного.

Ми знаємо, що Богдан Ступка – видатний, найбільш титулований в Україні актор, який зіграв багато ролей у театрі та кіно. Але автор книги додає нам інформацію про його роботу у фільмах Одеської кіностудії, зокрема у картинах відомих режисерів – Кіри Муратової, Ярослава Лупія, Вілена Новака.

Надзвичайно цікава біографія у народного артиста України Юрія Мажуги. Він відомий також як викладач київського вишу. Тема, що заявлена у книжці, має стосунок і до цього митця.

Не залишить вас байдужими нарис, присвячений Борису Зайденбергу, якому вдалося втілити у кіно образи «справжнього чоловіка». Він мав непросту творчу долю. Світло далекої вже зірки, улюбленого талановитого актора, гріє і сьогодні…

Напрочуд харизматичними були актори Борис Січкін, Роман Карцев, Борислав Брондуков, Микола Гринько, Андрій Сова. Їхні біографії наповнені цікавими зустрічами у кіно та ролями, що увійшли в історію вітчизняного кіномистецтва. Про це теж написано з теплим ставленням до митців.

Майстрами епізодів у фільмах були актори Лев Перфілов, Віктор Павловський, Людмила Алфімова. Їхня робота в кіно ще раз довела, що немає маленьких ролей, і другорядні герої можуть запам'ятатися надовго. Автор книги ретельно дослідив творчі біографії цих талановитих акторів.

Роман Карцев

Один із нарисів торкається творчості поета Григорія Поженяна, життя якого теж було тісно пов'язане з кіномистецтвом, зокрема з Одеською кіностудією: він писав слова до пісень, сценарії, знявся у декількох фільмах і навіть спробував себе як режисер. Автор наводить цікаві факти з біографії відомого поета.

Так, ця книжка написана для тих, кого хвилює та вабить споконвічна таємниця живого творчого процесу, для кого важливі подробиці та нюанси. Ще раніше, при складанні біографічних

Олександр Галяс, Тетяна Щурова, Едуард Амчиславський

довідок для своїх книг, автор опанував енциклопедичний стиль у викладенні матеріалу. Він і тут чітко вибудовує фільмографію, пов'язану з роботою акторів на Одеській кіностудії, та не забуває при цьому про інші фільми, що були важливими в їхній творчості. Вдалим є також поєднання у нарисах документальної біографічної канви життя кожного героя книжки з особистими відчуттями її автора, його спогадами пристрасного кіноглядача, якому доля подарувала знайомство з багатьма талановитими майстрами. Користуючись накопиченим життєвим і науковим досвідом, Едуард Амчиславський спромігся відобразити у доволі коротких текстах суть творчої індивідуальності кожного артиста та неповторну амплітуду його таланту. З цими іменами пов'язана яскрава незабутня епоха в історії театру, кіно, естради минулого століття. Натхнення та інтуїція, безперечно, супроводжували Едуарда Борисовича в процесі втілення задуманого, а його вміння захопливо ділитися своїми знаннями заслуговує на увагу читача. Приваблюють численні фотоілюстрації. Слід зазначити, у книгах Амчиславських ілюстративний матеріал, як правило, подається у добрій якості. Все це разом створює довгу луну пам'яті про тих, хто дарував нам свято ще зовсім недавно чи багато років тому.

Знаменна деталь – книга «Актори, кіно, Одеса…» Едуарда Амчиславського виходить друком у сто п'яту річницю від започаткування Одеської кіностудії (ВУФКУ, 1919), однієї з перших кінофабрик світу.

Валерий Романов

Классика и рок – в одном органе с эстонскими корнями

Вечная тема кухонных споров: кто интеллигентнее – физики или лирики? Спустя десятилетия среди молодых музыкантов пошли споры, кто лучше владеет инструментом или голосом – солист оркестра или рок-группы? Прошли годы, и теперь мэтры рок-музыки не менее почитаемы, чем оперные дивы и скрипачи-виртуозы. А главные рок-хиты прочно

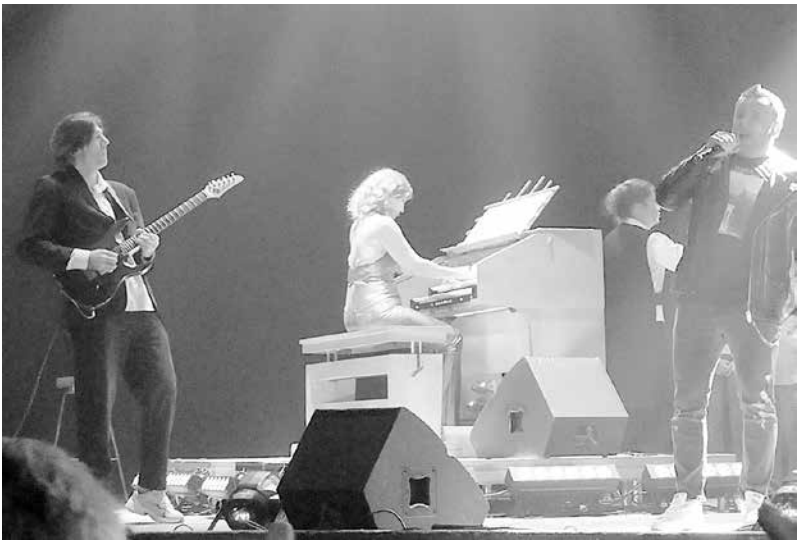

Гитарное соло Евгения Сухенко

Его величество орган и органистка

вошли в репертуар больших оркестров. Тем не менее мало кому удается объединить эти два подхода, эти два музыкальных мышления – академическое и рок-н-рольное.

И еще один нюанс. Мы давно привыкли, что с шедеврами классической музыки можно делать все что заблагорассудится. Играть быстрее, играть медленнее, тем более что оригинального звучания XVII-XVIII веков практически никто и не слышал – попросту инструментов тех времен, кроме нескольких скрипок, и не сохранилось… А вот если исполнитель что-то меняет в рок-хите, то это уже называется кавер-версией, к которой обычно довольно небрежное отношение (мол, своего придумать не может, так чужое извращает). Налицо явная дискриминация! Тем более что классика рок-музыки плотно засела в наших головах и сердцах, и иногда хочется услышать какие-то новые интерпретации. Что-то вызовет старые чувства, но будет и какая-то новизна. Придирчивый читатель скажет: «Так ведь в большинстве рок-групп играет свой органист. Что здесь уникального?». В том-то и изюминка: в этом шоу звучит настоящий классический орган, а это совершенно другая палитра звуков.

Вот за такую сложную задачу и взялась одесская органистка-виртуоз с эстонскими корнями, заслуженный деятель эстрадного искусства Украины Елена Удрас. Прежде чем рассказать об уникальном концерте, давайте подробнее познакомимся с главным действующим лицом шоу.

Елена Робертовна Удрас, красивая и хрупкая, всегда в потрясающих сценических костюмах и при этом волевая и яркая творческая личность. Лауреат международных конкурсов и фестивалей. Окончила Одесскую государственную консерваторию имени А.В. Неждановой, класс фортепиано профессора А.Б. Зелинского. Проходила курс мастер-классов

в Германии. Гастролировала во многих городах Германии, Италии, Испании, Израиля, России, Молдовы и Украины. Три раза гастролировала в США и проводила мастер-класс в Бэйтском колледже. Является автором органных произведений и транскрипций, а также автором музыки для документального фильма «Вне игры». Штатная органистка и музыкальный директор Одесской реформатской церкви, педагог и концертмейстер Одесской национальной музыкальной академии имени А.В. Нежданової. С 2013 года – художественный руководитель Одесского международного фестиваля органной музыки «Odessa Music Fest».

– У вас эстонская фамилия. Расскажите о своих эстонских корнях.

– К сожалению, я мало что знаю. Эстонец у меня дед по папе – Эдуард Янович. Он родился в Тарту. Его отец, мой прадед Ян, был бизнесменом и имел какие-то дела с Петербургом. Дед окончил Тартуский университет. К сожалению, прадед довольно рано умер. Подробностей я особо не знаю, так как в нашей семье о многих вещах было не принято говорить. Это была грустная история. Их мать тоже умерла очень рано, и дед остался один. Пришлось ему идти работать на фабрику. У него даже не было костюма, в котором можно было бы выйти из дому. Когда прадед был еще жив, они часто вдвоем ездили в Питер. Когда дед заработал денег и купил костюм, сразу туда уехал из Эстонии. Это было советское довоенное время, и его сразу арестовали как шпиона, особо не разбираясь

Елена Удрас на руках у деда Эдуарда

в причинах его приезда, и сослали в Сибирь. Так как он был человек с образованием, то попал на лесосплав. Ему удалось сделать карьеру и стать начальником всего сибирского гулаговского лесосплава. Кроме образованности очень помогало то, что он был своим среди зеков. До Великой Отечественной работал на лесосплаве, а с началом войны хотел добровольцем пойти на фронт. Но из-за шпионской статьи его не взяли на фронт, и вообще не разрешали выезжать из мест ссылки. Там он и доработал до реабилитации. У деда был друг, который погиб во время сплава леса, остались молодая жена и двое детей. Дед счел своим долгом не оставить их и женился на вдове друга. Потом он съездил в Эстонию, разыскал своих родственников и много с ними общался. Но решил остаться жить в Сибири, полюбил эти места и просторы.

Моя мама тоже была из семьи ссыльных и познакомилась с моим отцом Робертом в ссыльной деревне. Переехали они в Киев, по месту жительства маминых предков. Там я и родилась. В Одессу приехала учиться в консерватории – и так тут и осталась.

Елена Удрас за пультом органа

– А почему поступили в Одесскую консерваторию?

– Я думала: Киев или Одесса? Но понимала, что в Киеве будет сложнее поступить из-за большого наплыва абитуриентов. А Одесская консерватория имеет знаменитые школы – фортепианную, скрипичную, вокальную… Так что Одесская консерватория по уровню даже повыше киевской.

– Как вы выбрали орган?

– Это было еще в юности. Когда я впервые в костеле услышала орган, это произвело на меня потрясающее впечатление. Я сразу поняла, что хочу

играть на органе. Потом к этому долго шла. Довольно трудно найти и сам инструмент, и педагога. В итоге все сложилось. Я понимаю, что если желание истинное, то все приходит само! Бог посылает сам и ситуации, и людей.

– У вас много разных званий и наград. Какая самая приятная?

– Никогда не задумывалась об этом. Возможно, та, которую я получила в начале моего творческого пути. Я участвовала в международном фестивале, в котором играли тридцать органистов из разных стран. Этот музыкальный марафон длился тридцать дней подряд. Потом мы все разъехались, и через месяц мне пришли по почте заказное письмо и диплом. Меня наградили за лучшее исполнение концертной программы. Это была самая первая и самая значимая для меня награда. Конечно, все остальные награды тоже дороги.

Вернемся в концертный зал филармонии. В «Рокорган шоу» принимали участие кроме гитариста, барабанщика и бас-гитариста тенор Виталий Ончуленко и детско-юношеский хор «Solo musica» Одесской национальной музыкальной академии имени А.В. Неждановой, саксофонист Михаил Ксида. Звучали произведения «Deep Purple», «Queen», «The Beatles», «Scorpions», «Status Quo», «Led Zeppelin», Рода Стюарта, Вангелиса.

Но обо всем по порядку. Как сказала Елена Удрас, костяк программы – это «Bohemian Rhapsody» и «Show Must Go On» группы «Queen» – начало и конец выступления! Причем первое произведение звучит без человеческого голоса – вокальная партия исполняется на органе, а второе с вокалистом и детским хором.

В середине программы, в момент эмоционального пика, звучит «Smoke on the Water» «Deep Purple», причем не только вокальная партия исполняется на органе, но и знаменитый риф играется ногами на педальной клавиатуре!

Так в чем же изюминка шоу, кроме ретроспективы старых золотых хитов рок-музыки?

Первое, что сразу ошеломляет, – в доброй половине песен вокальная партия исполняется на органе, а звучание так похоже на человеческий

Тенор Виталий Ончуленко, хор и орган

голос (может, здесь срабатывает игра воображения, ведь мы привыкли слышать в этом месте голос), что поначалу даже ищешь, почему не видно вокалиста. Второе – прекрасный тенор с оперной постановкой голоса украсил песни «Scorpions», несколько по-другому зазвучали хиты Рода Стюарта и «Status Quo». И третье: идея из «Стены» «Pink Floyd» с участием детского хора! Причем девчушки с каждым новым выходом на сцену явно разгонялись, чтобы в финале показать всю мощь своих голосов – точно будущие чемпионы. А самое главное – исполнительское мастерство органистки Елены Удрас. Энергия, которую она вкладывает в свою игру, потрясает и ошеломляет зал, вовлекает музыкантов играть ярче и виртуознее.

И вот что Елена Удрас рассказала после концерта.

– Как возникло это шоу?

– Автор идеи «Рокорган шоу» – Александр Перебейносюк, промоутер и руководитель творческого отдела Харьковской филармонии. Он большой любитель рока и мечтал о таком проекте. И когда он поделился этой идеей со мной – сразу нашел отклик.

Я большая фанатка рока, несмотря на то, что я классический музыкант. С юности очень много слушала и впитывала в себя эту музыку. Днем играла и учила классику, а по ночам слушала в наушниках рок. Это было захватывающе!

– Что легло в основу ваших аранжировок?

– Орган – это инструмент-оркестр. Для меня задачей было сделать органную партитуру, которая передает звучание рок-группы. А тандем с живыми соло- и бас-гитарой придает краски, колорит. И, конечно, ударные. Без них – это не рок!

– Рок и классика: где они сходятся? Или у них общие корни?

– Как определиться, классика – это рок или поп? Рок – это исполнение классики в изысканном другом ритме или самовыражение музыкой в XX веке? Чтобы ответить на эти вопросы, надо пройти путь от наскального искусства неандертальцев, ритуальных танцев шаманов и колдунов до века XXI. Рок-музыка ничем не уступает в сложности классике. Самое очевидное различие между роком и классикой для меня – звучание. Даже идейность, на мой взгляд, у этих направлений частично схожа.

– Ради чего вы решили сыграть на органе вокальные партии?

– Именно потому что орган – это инструмент-оркестр, на нем возможно отдать вокальную партию соло-регистру. Это довольно часто встречается. И все хоральные прелюдии Баха для органа – это чисто вокальные произведения.

– Насколько вы единодушны со своим коллективом? Ведь вы из разных музыкальных школ: они – рокеры, а вы – классик…

– В коллективе прекрасные музыканты, у нас полная гармония и взаимопонимание.

– Вы много импровизируете, когда исполняете? В оригинальном варианте рок-музыканты на концертах обычно отходили от студийных версий своих хитов…

– Каждый раз во время выступления я импровизирую. Это естественно. Ведь каждый раз я другая, зал другой, органы разные, энергетика зала другая.

Поговорим и с музыкантом. Второй наш собеседник – бас-гитарист Вячеслав Бабиенко.

– Что для тебя этот проект?

– «Рокорган шоу» – это, конечно же, работа. Работа, которой занимаешься с большим удовольствием и самоотдачей. Откровенно говоря, сам репетиционный процесс и выступления как результат для меня – это яркий праздник.

– Обычно ты играешь свою музыку, современную, а тут классика рока…

– Я вырос и сформировался на этой классике. Такие группы, как «Deep Purple» и «Led Zeppelin», в свое время сильно повлияли

Бас-гитарист Вячеслав Бабиенко

на мой музыкальный вкус, ощущения и мировоззрение. И до сих пор, несмотря на все новые течения и веянья, порой возвращаешься к истокам с новым осмыслением всего великого наследия, которое они нам оставили. С большим уважением отношусь к старому доброму року во всех его проявлениях и стараюсь донести до слушателя это звучание в максимально аутентичном виде. По крайней мере, насколько это ощущаю я.

– Как тебе работается с известной органисткой? Насколько она демократична? Прислушивается ли к мнению музыкантов, к твоему мнению?

– За время работы у нас сложились довольно теплые отношения. Безусловно, как в любого рода деятельности, не бывает абсолютно без углов. И конечно, все стараются прислушиваться к мнениям и конструктивным предложениям друг друга. Порой методом проб и ошибок… В конечном счете главное – это результат.

Подводя итоги, можно с уверенностью сказать, что Елена Удрас со своими музыкантами представляет зрителям не кавер-версии, а новое прочтение классических рок-партитур. А шоу вполне соответствует принятым в Европе стандартам и традициям и ждет своего европейского зрителя!

Фото Алеси Карелиной-Романовой и из архивов исполнителей

Вікторія Коритнянська

Поетеса-мучениця Валентина Орлич

Здається, взимку 2022 року Євген Михайлович Голубовський присвятив один зі своїх чудових есеїв у Фейсбуці майже забутій нині поетесі Магдалені Вериго. В ньому ж він зауважив, що разом зі співробітницею Одеського літературного музею Оленою Яворською задумав скласти книжку, присвячену одеським поеткам. «А чи жили, писали поетеси в Одесі за часів окупації міста в 1941-1944 роках?» – відразу виникло в мене питання. Відповідь була невтішна: відомостей про жодну майстриню поетичного слова в численних літературних джерелах, присвячених культурному життю Одеси в період її окупації, я майже не знайшла. Поряд з цим в окупаційній пресі неодноразово згадувалися поетеси Валентина Орлич, Тетяна Снегова, Юлія Пантелєєва, Олена Григорович, Тетяна Ободовська та інші. Отже, поетки в окупованій Одесі все ж таки були? І писали вірші? А потім читали їх на літературних вечорах, друкували в газетах? Звісно були. І навіть творчий доробок їхній частково зберігся. На сторінках тих же одеських газет і журналів часів окупації міста та у слідчих справах тих, кому не пощастило та кого схопили чекісти на звільнених від окупантів територіях… Проте даних про них все ж таки обмаль, оскільки їм та їхнім «зрадницьким» творам не було місця в історії радянської (та одеської) літератури. Але… Той, хто хоче, той знайде. І тут, у цьому нарисі, я пропоную ознайомитися з деякими відомостями щодо життя та творчості поетки та публіцистки Валентини Орлич*.

* Народилася близько 1895-1896 рр., ймовірно в Одесі, померла не раніше 1971 (можливо, навіть 1976 р.), вірогідно в Опічіні (Трієст, Італія).

Почнемо зі згадок про неї на шпальтах одеських газет. Перше згадування про Валентину Орлич знаходимо в окупаційній газеті «Одеса» в замітці про літературно-музичний вечір, що відбувся 9 листопада 1942 року в Одеському будинку вчених:

«…Открылся концерт чтением стихов, из которых можно обратить внимание по интересной тематике на два стихотворения – «Крейсер «Алмаз» и «Три матроса» [11].

Далі, в 174-му номері того ж видання знаходимо, що вірші «Крейсер «Алмаз» та «Три матроса» читала на заході авторка – співробітниця «Одеської газети» пані Орлич [12].

Поряд з іншими релігійними письменницями та письменниками тогочасної Одеси Валентина Орлич брала активну участь у проведенні щотижневих співбесід** релігійно-просвітницького гуртка, на яких читала «с большим чувством» свої «производящие сильное впечатление на слушателей» вірші: «Если б мог рассказать старый лес!», «Верую, Господи» та інші [19, 20, 21].

3 лютого 1944 р. по одеському радіо транслювалася «очень живо написанная» стаття В. Орлич «Только истина прекрасна», в якій авторка розповідала слухачам про свій диспут

** Релігійно-просвітницькі, або культурно-просвітницькі, співбесіди проводилися релігійно-просвітницьким гуртком, який працював при їдальні для бідних при Одеському кафедральному соборі (собор Святого Іллі). Перші співбесіди відбулися 12 червня 1943 р., потім в їхній роботі була перерва, 22 січня 1944 р. за головування отця Гавриїла Хреновського проведення заходів було відновлено. Зазвичай співбесіди були присвячені великим церковним святам, початку постів тощо. Починалися вони з виступу священника з проповіддю, потім до слова запрошувалися релігійні письменники та поети. Останні співбесіди гуртка відбулися 15 березня 1944 року, серед тих, хто виступав на заході, вказано і В. Орлич [13, 16, 17, 20, 21].

з безбожниками в Туапсе в 1921 році [18]. З анонсів культурних подій у місті також відомо, що «прекрасные» вірші пані Орлич друкувалися в релігійно-літературних журналах Румунської Православної місії в Трансністрії «Християнський вісник» та «Христова нива» [14, 15].

Іншим джерелом відомостей про Валентину Орлич є слідчі справи заарештованих і засуджених після звільнення міста одеських літераторів. Зокрема, один зі співзасновників, а надалі власник і редактор літературно-художнього журналу «Колокол» Г. Яницький та співробітники видання, письменники Б. Лук'янов та Г. Арендар свідчили, що однією з причин закриття журналу була публікація в ньому напередодні Нового 1944 року «прорадянського» вірша О. Ждановича «Взволнованный тост» [4, 27]. У відповідь Орлич написала вірш «Ответ Ждановичу, приветствовавшему победы Сталина. Одесса. 1944 г.», який не був надрукований в жодному періодичному виданні, але був відомий серед одеситів та «ходив у самвидаві» [4]. Нижче пропонуємо читачеві ознайомитися з віршами цього поетичного двобою.

О. Жданович

Взволнованный тост

Я поднимаю…
Нет, подождите!
Я предлагаю, друзья мои, встать.
Сердце и душу свою распахните,
Входит к нам Родина-мать.
Много пришлось ей пройти сквозь метели,
Горе упало тоскою седин,
Путь ее розами не был застелен,
Радость нечасто гостила в груди…
Вашего сына и брата, и мужа
Судьбы с отчизною слиты в одно –
Вместе идут они в бурю и стужу.
Вместе и радость делить им дано.

Родины счастье – счастие наше!
Вот почему поднимаю бокал
За то, что для каждого ближе и краше.
Что выше, чем шпили надоблачных башен,
За родину я поднимаю бокал!
И вижу я встречу любимой с любимым,
И вижу, как в дом возвращается сын,
И как расправляются ветром незримым
У матери сети глубоких морщин.
Мы поднимаем за родины счастье
В бокалах игристых густое вино!
Мы вместе делили большое ненастье,
Нам вместе и счастье делить суждено.

В. Орлич

Ответ Ждановичу, приветствовавшему победы Сталина. Одесса. 1944 г.*

Я принимаю тост. Поднять бокал готова.
И родину, как мать, люблю я без границ.
Молю, чтоб Бог помог ей возродиться снова
Без гнета палачей, без изможденных лиц.

Но Вас я не пойму. Куда и где, кто входит?
Я слышу тяжкий стон, я слышу горький плач.
И на родных полях, как прежде, ужас бродит.
Позор для родины: ведет ее палач!

Не встретит сына мать, муж не придет к любимой.
Навеки усыпил их ядовитый хмель.
Над маленьким холмом в тайге необозримой
Лишь воет жалобно суровая метель.

* Тут і далі вірші, за винятком трьох творів, цитованих з одеських окупаційних періодичних видань [5, 8, 9], а також їхні окремі фрагменти наведені за текстами, надрукованими в збірці В. Орлич «Жизнь прожить – не поле перейти» [22].

Нет! Не прошло еще тяжелое ненастье.
Весь мир еще горит и тонет весь в крови.
Под красным знаменем нельзя мечтать о счастье,
О встречах с милыми, о ласках, о любви.

Інша одеська письменниця, Л. Светченко, під час слідства вказала прізвище Валентини Орлич у переліку антирадянських літературних робітників, які жили в окупованому німецько-румунськими загарбниками місті та брали активну участь у роботі румунської преси. 21 березня 1945 р. на одному з допитів вона також свідчила:

«Валентина Орлич, лет пятидесяти. Жена сербского офицера, проживала в Одессе. Эвакуировалась во Францию или Сербию, работала в редакции «Одесской газеты» бухгалтером и писала статьи антисоветского содержания в этой газете. Принимала участие как писательница в «Христовой ниве» (в статті І. Грибкова «Журнальная измена. Русские коллаборационистские журналы на оккупированной территории СССР» [1] Орлич помилково згадується як редактор цього видання. – **Авт.**). Статьи подписывала своей фамилией» [23].

Орлич дійсно працювала в комерційному відділі редакції «Одеської газети», однак не була бухгалтером, а обіймала посаду спочатку обліковця з зарплатнею 160 окупаційних рейхсмарок, згодом – табельниці з окладом 200 марок. Пізніше, власне з травня 1942 р., Орлич в усіх звітних документах згадується вже як завідувачка їдальні для співробітників редакції «Одеської газети» [25].

З тих же звітних документів відома й адреса, за якою мешкала в роки окупації Одеси Валентина Орлич, – вул. Канатна, 100, кв. 42 [7]. Цікаво, що в одному з бланків відомостей з видачі хліба та пшона за картками співробітникам «Одеської газети» за січень 1942 р. в графі «кількість осіб» навпроти прізвища Орлич вказано «дві людини» [6], проте хто був цей другий (чи друга), взнати, на жаль, не вдалося.

Попри численні згадки про Валентину Орлич та її твори, в одеській окупаційній періодиці знайдено лише декілька її віршів. Перший (без назви), був надрукований у 321-му номері газети «Молва» [8].

Если б юность цветущая знала,
А бессильная старость могла,
Не искали бы долго причала
В бурном море страданий и зла.

И не карточный строил бы домик,
Не скрепленный ничем налегке,
Человек – это маленький гномик
На сыпучем неверном песке.

Другий – у 1942 р. в журналі «Колокол» [5].

Молчи!

Молчи, мое сердце, не надо тревожно так биться.
Ведь я не люблю. Как змею, ненавижу его.
Хочу быть спокойной. Довольно, родное, томиться:
Ведь кроме мучений, не дал он тебе ничего.

Не слушаешь ты и все бьешься сильней непокорно.
Вот руки дрожат и холодные пальцы, как лед…
Не смей, замолчи же, тебе тосковать так позорно.
Мне стыдно и больно, а он все равно не поймет.

Третій (теж без назви) – в січні 1943 р. в журналі «Наши дни» [9].

В эту ночь – я узнала – ты был в маскараде
И с веселою маской шутил.
Белокурую даму в кричащем наряде
В эту ночь ты тревожно любил.

Вы вдвоем, обнимаясь, у моря бродили,
Проходили в туманном саду,
На дорожках во мгле о любви говорили,
Напевали о чем-то в бреду.

И, любя с непонятной, безумной тревогой,
Ты у моря ее целовал.
Это шел ты знакомой старинной дорогой:
Все, что было, губил и топтал.

В эту ночь я во сне застонала невольно
От предчувствия темной беды.
Но теперь я проснулась, мне вовсе не больно
На дорожках увидеть следы.

Поряд з цим майже всі згадувані в одеській пресі протягом 1942-1943 рр. вірші Валентини Орлич були пізніше надруковані в її поетичних збірках. Зокрема, «Ответ Ждановичу, приветствовавшему победы Сталина. Одесса. 1944 г.», «Если б мог рассказать старый лес!», «Три матроса» та інші знаходимо в виданій у 1971 р. в Мадриді збірці поезій Орлич «Жизнь прожить – не поле перейти».

Згадана вище книжка складалася з чотирьох частин: ч. I – «Жизнь прожить – не поле перейти», II – «Да будет так, как хочешь ты», III– «Перепевы», та IV – «Я оттуда», та містила вступ («Быть сосланной в Сибирь в концлагерь, сидеть в подвале ЧЕКА, подвергаться постоянным допросам, испытать голод, нищету, перенести все эпидемии (тифы, холеру и т. д.), потерять всех близких, дважды собирать собственными руками останки любимых близких из могил, разоренных властью, – прожить такую жизнь – не поле перейти»), присвяту («Свой труд я посвящаю памяти моей преждевременно погибшей семьи – жертвам первых кровавых лет создания коммунистического рая с кровавыми реками, эпидемиями, голодом, нищетой и прочими условиями коммунистического рая») та фронтиспіс зі світлинами поетки, її чоловіка – серба Петара Орлича, та двох їхніх дітей Ростислава та Світлани [22].

Оскільки згадана збірка є на сьогодні бібліографічною рідкістю, нижче наводимо також рецензію на неї за підписом «В. З-н», яка була опублікована в нью-йоркській газеті «Новое русское слово»:

«В Мадриде вышел сборник стихотворений Валентины Орлич «Жизнь прожить – не поле перейти». Валентина Орлич выпустила этот сборник за свой собственный счет, а человек она небогатый: для того, чтобы скопить деньги на издание сборника, ей приходилось отказывать себе во всем, даже в самом необходимом.

Сборник большой и состоит из четырех частей. Если подходить к нему с формально-эстетической меркой, то нельзя не признать, что для Валентины Орлич русская поэзия остановилась на том, что в свое время доставляло популярность Надсону и Голенищеву-Кутузову, на слова которого Модест Мусоргский написал музыку для своих «Песен и плясок смерти». То, что было после них – символизм, акмеизм, футуризм, – для Валентины Орлич как бы не существует.

Тем не менее сборник, при всей его формальной устарелости, трогает, волнует, хватает за сердце. Почему? Весь сборник пронизан страданием, это исповедь, написанная человеком, которому пришлось много пережить.

В кратком вступлении к своему сборнику Валентина Орлич пишет: <далі наведено повний текст вступу (див. вище)>.

В том, что Валентина Орлич пишет о советской действительности, нет ни одного фальшивого слова: все искренне и правдиво, такова уродливая советская действительность…» [10].

Згодом Орлич видала ще декілька книг, зокрема, в 1975 р. у видавництві «Заря» (Канада) вийшла збірка її віршів «Дело в ревтрибунале 31-й дивизии 9-й Красной армии. Город Туапсе. 1921 год» (44 стор.), а в 1976 р. знову в Мадриді дві збірки: «Правдивые показания о пережитом» у трьох частинах («Восемнадцатый год», «Двадцать первый год» и «Тридцать третий год») (128 сторінок) та «Итог моей жизни земной» (64 сторінки) [3]. Крім того, окремі твори поетки були надруковані у виданій літературно-художнім гуртком у Сан-Франциско та Берклі в 1970 р. [26] збірці прози та поезії «Русская женщина в эмиграции» та поетичній збірці 2001 р. «Дым Отечества» [2].

У книзі «Реквием XX века» [24] Володимир Смирнов назвав Ореста Номікоса поетом-мучеником. Що ж… Валентину Орлич можна без вагань вважати поетесою-мученицею. Підтвердженням цього є все її життя. На жаль, нам не відома (та навряд чи вже

буде відома) «офіційна» біографія Орлич, проте її сповідальні та здебільшого автобіографічні вірші є неоціненним джерелом відомостей про її складну та напрочуд трагічну долю.

Дитинство та юнацькі роки Валентини не були щасливими. «Не могу я назвать чарующей, светлою сказкой», – писала, згадуючи юність, Орлич в одному зі своїх віршів. Батько її – «известный морской капитан» та «храбрый командир», залишивши через хворобу службу, не зміг пережити розлуки з «безгранично свободным морем» та повісився. Валентина, певно, знайшла тата першою, однак врятувати не встигла. Згодом у віршах вона багато разів з несамовитим розпачем поверталася до цієї трагічної події (Орлич тоді було близько п'ятнадцяти років). Біль та, вірогідно, почуття провини, що «не смогла вернуть к жизни земной» рідну людину, мучили її потім усе життя.

«…Познакомилась с смертью тогда я впервые,
Та отрава оставила след.
С той минуты ушли мои дни молодые,
Постарела на много я лет.

…Из петли когда-то отца вынимала.
С тех пор я душевнобольная», – писала Орлич.

Крім того, Валентина – нелюба донька. Про пов'язані з цим страждання й образу на мати йдеться в багатьох її віршах:

Было когда-то, хоть помнится смутно.
Детство далекое. В доме уютно.
Но я больна, прекратила игру.
Стала на время «желанною деткой».
Мама склоняется с ласкою редкой.
Мне хорошо, хотя я вся в жару.

Щоправда, пізніше між донькою та матір'ю настало примирення:

…Ну вот к концу подходит драма.
Мои все мысли о былом.

Меня ты не любила, мама!
Вся жизнь была кошмарным сном.

Но все ж, когда я терпеливо
Сумела молча здесь страдать,
И жизнь моя ждала обрыва,
В тебе тогда проснулась мать.

«Страдалица!» – ты мне сказала.
Пред беспощадною судьбой
Ты ноги мне поцеловала,
Склонясь в порыве надо мной.

Також з віршів Орлич ми знаємо, що в неї, вірогідно, був брат (який загинув за років правління Сталіна) та сестра Тамара, яка після того, як Валентина покинула батьківський дім, жила з матір'ю, а після смерті останньої (в часи, коли «страшный голод скосил миллионы») поїхала на чужину, згідно з віршованим рядком однієї з поезій Валентини, «предаваться английскому сплину».

Напередодні Першої світової війни Валентина вийшла заміж за військового Петара Орлича. Сімейне життя молодих було сповнене щастя та безмежної любові, проте… В 1916 р. з Одеси Орлич провела чоловіка на війну. Туга та довге очікування листів з фронту отруювало життя жінки, втім зовсім скоро її буття перетворилося на суцільне пекло – товариш чоловіка по службі приніс звістку, що її коханий Петар пропав безвісти. Валентина намагалася не вірити, але дедалі більше і більше впадала у відчай. Здавалося, життя втратило сенс, однак… Одного дня на неї чекала невимовна радість – Петар «подобно сказочному сну» повернувся додому.

Знову разом, знову безмежно щасливі… Але… Революція та громадянська війна вщент зруйнували життя молодої родини… І життя Валентини Орлич з цього моменту – суцільне страждання та горе. Першим приходить усвідомлення, що вона зайва в новому житті та чужа серед людей, які його з таким захватом будують:

Что делать мне?

Мне слиться с массой невозможно,
С толпой жить страшно, трудно, сложно.
Сгорю в огне.

Я не гибка, не гнусь, как ива.
Я не гожусь для коллектива.
Что делать мне?

З часом підозри Орлич перетворюються на впевненість:

Повесить бы на сук!

Враждебный всюду взгляд: «Я из другой породы.
Не только расстрелять, повесить бы на сук!»
Трудился век отец и бедствовал он годы.
А мне нельзя простить красивых бледных рук.

Работал муж, как вол. Все это вне сомнений.
И сколько в жизни мне пришлось перестрадать.
Но мне нельзя простить походки и движений,
И слишком грамотно умею я писать.

Приблизно в ті ж роки гине її десятимісячний син Ростислав. Обставини його загибелі невідомі, проте в одному з віршів Орлич згадує, що в оточеному кільцем бою місті він став жертвою артилерійського обстрілу. З часом на руках у Валентини від висипного тифу помер і чоловік.

Последний взгляд… Последнее дыхание…
Прощай! Спустилась ночь.
А я? Я здесь? К чему мне жизнь – страданье?..
Осталась крошка – дочь.

Крихітка Світлана теж недовго жила на світі. В 1920 році вона померла від хвороби у віці року та трьох місяців, і Валентина

Орлич, за її ж власними словами, стала «безжизненным мелом, мертвецом». Дівчина, квітуча молода жінка, яка перевершувала своєю красою всіх подруг, та яку постійно оточував «вечно восторженный рой» шанувальників, вмить перетворилася на «больную измученную старушку». Втіху і сили жити далі Орлич згодом знайшла в безмежній вірі в Бога.

Но есть Бог

Трудно спать, трудно встать.
Трудно есть. Жизнь, как месть.
Вечный страх. Жизни крах.
Нету сил. Свет не мил.
Жду конца без венца.
Нет дорог… Но есть Бог…

Після смерті чоловіка і донечки Орлич, вірогідно, пережила арешт*, причина якого – її «нежеланье любить»:

…А люди бесились, хоть не было жира.
Отказ быть женой – без прощенья вина.
По воле, по прихоти злой командира
Узнала всю тяжесть подвального дна…

Попри на тиск і тортури Валентині все ж таки вдалося зберегти честь, проте ціна, яку вона сплатила за непокору, була страшною – її заслали у виправні трудові табори Сибіру та Воркути. Потім була Друга світова, життя в Одесі під час оборони та окупації міста та, нарешті, еміграція… Через Белград у далеку Опічіну** (провінція Трієст, Італія), де, вірогідно, поетка в 1970-х роках закінчила свій земний шлях.

* Вірогідно, В. Орлич піддавалася арешту двічі. Перший раз за «небажання любити», найімовірніше, в 1921 р.; «подвальное дно», про яке згадує у вірші Орлич, – підвал спеціального відділу № 3 ревтрибунала; другий – на початку 1930-х рр. Згідно з іншими творами, крім позбавлення волі Орлич у цей час також пережила період тимчасового божевілля та як мінімум дві спроби самогубства.

** На відміну від багатьох одеських письменників і поетів, які тікали з Одеси в Румунію, Орлич поїхала в столицю Сербії місто Белград. Чому саме туди?

Попри те, що більшість поезій Орлич – спроба розділити зі світом своє горе, багато подій повсякденного життя також знаходили місце в її віршах. Перша світова війна, революція, громадянська війна та поразка білих, голод у 1920-1921 та 1932-1933 роках, правління Леніна та Сталіна (першого у віршах Орлич називала бандитом, другого – упирем та катом), події Другої світової війни (в тому числі оборона Одеси), смерть Берії та навіть участь Громика в конференції Ради Об'єднаних Націй в Сан-Франциско – все це так чи інакше відображено в її творах.

Ну і наостанок. Звісно, нас надзвичайно цікавило питання: чи була Одеса* рідним містом Валентини Орлич? Певно, так, оскільки в багатьох її віршах є свідчення того, що народилася вона саме в Україні:

…Во мне мятежный дух,
дух Запорожской Сечи.
…Ведь моя родная бабка –
Это русская – кацапка.
А другая пани – полька.
(Их имела двух я только.)
Звали дедушек хохлами.
Но сама я не с правами.

…Люблю широкий Днепр, леса, холмы, долины.
Я красотой страны, я родиной горжусь.

За чутками, її чоловік Петар був нащадком древнього сербського дворянського роду Орлич. Отже, Валентина як його дружина намагалася отримати (знову ж таки, за чутками, довго та безрезультатно) югославське громадянство. Згодом вона, вірогідно, була вислана з країни (відповідно до політики Броз Тіто, яку він проводив в 1948-1951 рр. щодо біженців – колишніх громадян царської Росії та СРСР) в американський табір для переміщених осіб у Трієсті. Як жила, де працювала та чому не емігрувала В. Орлич в інші країни, нам невідомо, однак у її віршах є чіткі згадки про те, що вона оселилася в Опічіні – невеликому містечку за три кілометри від Трієста. На жаль, листи з проханням переказати будь-які відомості про В. Орлич, відправлені автором у Державну бібліотеку Трієста імені Стеліо Криза, громадську бібліотеку муніципалітету Трієста (Опічіна) та культурне об'єднання «Русский дом» у Трієсті залишилися без відповіді.

* Крім Одеси у віршах Валентини Орлич також згадуються Рига, Петроград (нині – Санкт-Петербург), Туапсе, Царицин, Белград та Трієст (Опічіна). В Одесі, згідно з датуваннями поетичних творів, Орлич мешкала впродовж 1915-1916 рр. та, вірогідно, з 1938 р. до березня 1944 р.

Я дочь родных полей, цветущей Украины,
Где рождена была святая наша Русь.

І найімовірніше, в Одесі:

…Но нет милей Одессы,
Ее родного мола.

Колись давно, певно, ще до еміграції, В. Орлич написала такі рядки:

Я – пустоцвет, пройду бесследно.
Плодов не дам я никаких.
Богат мой мир иль создан бедно,
Моих не будет в мире книг.

Не отразят меня потомки,
Не улыбнусь в родных глазах.
Уйду неведомой в потемки,
Как никому ненужный прах.

Як бачимо, поетеса помилилася. Так, доля позбавила її сім`ї, родинного тепла і любові, проте книги її належать світу, а вірші… Вірші Валентини Орлич повернулися до Одеси…

Автор щиро дякує співробітникам Одеського літературного музею, Державного архіву Одеської області, Архіву Управління СБУ в Одеській області, Бібліотеки Чеської Республіки, Національної бібліотеки Фінляндії та бібліотеки Університету Північної Кароліни в Чапел-Гіллі (США) за пошук та надання матеріалів про життя та творчість поетеси Валентини Орлич.

Список використаних джерел

[1] Грибков И.В. Журнальная измена. Русские коллаборационистские журналы на оккупированной территории СССР. Сб. «Пособники. Исследования и материалы по истории отечественного коллаборационизма». – М.: Пятый Рим, 2020, с. 244-288.

[2] Дым Отечества: Стихи о России. – Новосибирск: Православная гимназия во имя Преподобного Сергия Радонежского, 2001. – 784 с.

[3] Каталог русских книг зарубежных изданий: Каталог 1978. – Paris: YMCA-Press, 1978. – 110 с.

[4] Киянская О.И., Фельдман Д.М. Одесская периодика времен румынской оккупации (по материалам архива Н.А. Логуновой). Вестник РГГУ. Серия «Литературоведение. Языкознание. Культурология». – 2019, № 9, с. 12-23.

[5] Колокол. № 19/20 від 28.11.1942 р.

[6] Мемориальные ордера за январь 1942 г. (№ 1-16). Издательство «Одесской газеты». – ДАОО, ф. Р-4093, оп. 2, № 4. – 126 л.

[7] Мемориальные ордера за сентябрь 1942 г. (№ 51-81). Издательство «Одесской газеты». – ДАОО, ф. Р-4093, оп. 2, № 13. – 526 л.

[8] Молва. № 321 від 30.12.1943 р.

[9] Наши дни. № 2 від 19.01.1943 р.

[10] Новое русское слово. № 142 від 30.11.1971 р.

[11] Одеса. № 172 від 11.11.1942 р.

[12] Одеса. № 174 від 13.11.1942 р.

[13] Одесская газета. № 141 від 22.06.1943 р.

[14] Одесская газета. № 246 від 24.10.1943 р.

[15] Одесская газета. № 2 від 04.01.1944 р.

[16] Одесская газета. № 3 від 11.02.1944 р.

[17] Одесская газета. № 19 від 25.01.1944 р.

[18] Одесская газета. № 30 від 06.02.1944 р.

[19] Одесская газета. № 34 від 11.02.1944 р.

[20] Одесская газета. № 48 від 27.02.1944 р.

[21] Одесская газета. № 62 від 15.03.1944 р.

[22] Орлич В. Жизнь прожить – не поле перейти. – Мадрид: издание автора, 1971. – 367 с.

[23] Слідча справа Светченко Л. – ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, с. 12171, 85 л.

[24] Смирнов В.А. Реквием XX века. Ч. 1. – Одесса: Астропринт, 2009. – 680 с.

[25] Списки работников редакции «Одесской газеты» Примарии Одесского муниципалитета. 1-31 июля 1942 г. – ДАОО, ф. Р-4093, оп. 2, № 9. – 596 л.

[26] Штейн Э. Поэзия русского рассеяния 1920-1977. – Издательство «Ладья», 1978. – 182 с.

[27] Слідча справа № 26823-П Яницького Г., Арендаря Г., Лукьянова Б. – Архів УСБУ в Одеській області. Т. 1. – 171 с.

Эвелина Шац

Gesamtkunstwerk, или Состязание с абсолютом

ars universalis

Есть писатели, которые любят слова больше, чем другие. Встречаясь с ними, они перебирают их, смакуют, а затем вдруг понимают, что слов недостаточно, что им необходимо нечто большее, и тогда они просто начинают это *нечто* изобретать. Среди них Джойс, Гадда, Хлебников, Платонов, творители нашего XX века. А в XXI Михаил Эпштейн дарит нам понятие *космопоэйя* – искусство, обладающее многотворной палитрой сенсорных средств, постоянно осваивающее новые технические возможности в поисках многомерности. И этот шаг в будущее двусмыслен тем, что является одновременно и шагом в прошлое, когда все науки смыкались с теологией и эстетикой. Ведь сам наш мир создан как произведение универсального, или тотального искусства. А поэзия

не исчезает даже в наш техноцентрический век. Она переливается в новые, сверхсловесные формы. Уже Чурленису мнилось, *как все встречается и сопрягается во взаимодействии, взаимопроникновении, и сплетаясь, и совмещаясь, образует живую ткань единого целого*.

Хотя корни самой этой концепции лежат в гораздо более глубокой древности – в античном театре, древних мистериях и ритуалах. Страницу синтетического искусства для современников открывает Вагнер. Он вычленил идею, облек ее в некую форму, дав ей определение. До Вагнера концепцию синтетического искусства выдвигали преимущественно немецкие ученые и философы Шеллинг, Шлегель, Гете и другие. Универсальное произведение искусства Вагнера включает в себя все виды искусств, используя каждый вид лишь как средство. *Gesamtkunstwerk* (тотальное произведение искусств) – это новый тип художественного мышления, в основе которого – идея единства средств выразительности и образных элементов различных искусств в рамках художественного произведения, создаваемого по законам гармонии и целостности, и не менее важно – синхронности.

пафос «всеискусства»

В условиях десакрализации европейской культуры тотальное произведение искусства перенимает у христианского храма элементы этики, эстетики, приемы визуализации фундаментальных представлений о мироустройстве и его культуре.

Пафос «всеискусства» русских символистов с его романтической эстетической концепцией синтеза искусств декларировал А. Блок: «Россия – молодая страна, и культура ее – синтетическая». Идея «синтеза» перекликалась с идеями, витавшими на сломе эпох, при метафизической культурно-мировоззренческой Революции.

Стремление к метафизическому типу безграничности, предполагающей тотальность, единство, бесконечность или абсолют, является в эпоху Великих Утопий. Процессуальная, ритуальная природа идей и проектов, реализующих идею *Gesamtkunstwerk*, выражает именно это воплощенное высшее стремление.

Кандинский выдвигает концепцию полифонической композиции монументального произведения, что и является произведением синтеза различных искусств. Его великолепная интуиция приводит задолго до Бахтина к работе над философией диалога и диалогического единства не просто разного, но и противоположного. Так XXI век рождается под знаком диалога и «И» Кандинского (см. статью «И» Кое-что о синтетическом искусстве»). Художник-мыслитель много размышляет о синтетическом пути современности. Дорога синтеза, пишет Кандинский, неизбежна для науки и искусства.

хор одного солиста, или хоральное assolo

Очень трудно превратить идею *Gesamtkunstwerk* в единую концептуальную основу, которая объединила бы столь разные по выразительным средствам и материалу произведения таких творцов как Малларме, Шенберг, Джон Кейдж, Штокхаузен или «мерцбау» Швиттерса, жестокий театр Арто. Все это стекается в новый книжный предмет.

Книга художника возникает в своем сегодняшнем облике как объект, способный обращаться почти ко всем органам чувств,

не теряя при этом своей загадочной странности, за которой скрывается непредсказуемость и таинство любого вида искусств. Более того, «сегодня Книга художника – это далеко не всегда книга, и далеко не всегда она создается художником. Сегодня Книга художника – это особая форма художественной практики, универсальный канал альтернативных методов коммуникации, полифункциональный инструмент для комплексного творческого высказывания, многоуровневая платформа для всеобъемлющего арт-синтеза, основа новой культурной парадигмы» (М. Погарский). При этом создание Книги художника связано с такими типологическими характеристиками актуальной творческой среды, как размыкание границ, процессуальность, стремление к синтезу практик и видов искусства и, главное, смыслопорождение.

Книга-объект, object trouvé, рэди-мэйд, книга-скульптура, книга-театр, ре-мелт – своеобразный и неожиданный арт-феномен, в коем встречаются поэт и писатель, живописец и скульптор, режиссер и сценарист, архитектор и фотограф, перформер и собственно художник книги, дизайнер и издатель. Хор одного человека на неделимой сцене, некое хоральное assolo. Так расширяются границы языка за счет изощренного сочетания идеи, понятия, конструкции, материи, формы.

Холодное пятно

Великий алхимист, Создатель
бульона творческого и материй всяческих
но что же Он пятно оставил?
Вселенская дыра, где нет буквально ничего
холодное пятно недостижимости творения?
Искусство, как известно, должно быть
некоммуникабельным
лишь так возможно себя преодолеть
и стать шедевром МЫ, *холодных пятен* хоровод
где каждое *пятно* суть множественности Я

Композиция и арт-книги Эвелины Шац

Милан

Публікації

308 Юлиан Урсын Немцевич:
«Одесса цветущий и значимый город»
Публикация Стеллы Михайловой

Юлиан Урсын Немцевич: «Одесса цветущий и значимый город»

Портрет Юлиана Урсын Немцевича.
Художник Антоний Бродовский. 1820 г.

В 1818 году во время путешествия Одессу посетил польский писатель Юлиан Урсын Немцевич (Julian Ursyn Niemcewicz). Результатом поездки стала книга под названием «Путешествие по Волыни, Подолью, аж до Одессы» (пол. «Podróż po Wolyniu, Podoliu aż do Odessy»), изданная в Петербурге в 1859 году и вошедшая в общий сборник писателя «Исторические путешествия».

Пятый раздел этой книги содержит воспоминания о пребывании в Одессе. Проехав через Волынь и Подолье, автор прибыл в наш город 7 июля 1818 г. Описание Одессы он начинает с вовлечения читателя в совместное разгадывание загадки, которую представлял собой молодой город. Этот прием позволил ему провести исторический обзор земель, на которых находится Одесса. Немцевич также уделил большое внимание хозяйственной, экономической, образовательной деятельности города. Пробыв некоторое время в нашем городе, писатель выехал в Николаев и отправился в обратный путь.

Хотя я уже довольно напутешествовался по белу свету, и хотя на шестьдесят первом году своей жизни упадок сил и старость все сильнее давали о себе знать, тем не менее желание выполнить поручение, данное мне Академией, а заодно посетить старинных приятелей на Волыни и Подолье и, наконец, добраться (если силы позволят) аж до Одессы, повелело мне закрыть глаза на возраст и трудности пути. Пребывая в такой обманчивой уверенности, я не видел в предстоящей поездке ничего, кроме удовольствия и пользы. Итак, я выехал из Вилянова 29 мая 1818 года. (…)

В краю довольно гористом, среди плодородных нив и зеленых домиков я приблизился к Тульчину. Уже окраины этого города говорят о его могущественном хозяине: отличные дороги, мосты и не знакомые в этих краях плантации. Проезжающих также удивляет огромный сад с итальянскими тополями и неизвестными здесь соснами. Белый приличный городок, дома с лоджиями, толпы евреев, сельских жителей, движение везде оживленное. В первую очередь восхищает огромный и прекрасный комплекс дворца Потоцкого. Состоит он из большого двухэтажного здания с величественными колоннами и красивой лоджией на втором этаже, а также из двух очень красивых боковых флигелей с расположившимися там оранжереей и конюшнями. По прекрасной лестнице входишь в огромную переднюю, украшенную портретами великих предков Щенсного Потоцкого. Мебель, хрусталь, картины, бронза и мраморные изделия – все, что только из далеких краев света смогли доставить сюда за несметные богатства хозяина, – все здесь сверкает роскошью. Никогда не приходилось мне видеть более богатых дворцов. Все не просто говорит о местопребывании зажиточного хозяина, а более указывает на столицу могущественного удельного князя. На фронтоне дворца большими бронзовыми позолоченными буквами написаны такие слова:

«Чтобы всегда был жилищем свободных и добродетельных
Построен в 1782 году»

(…) За Тульчином по направлению к Балте раскинулся край плодородный, холмистый, но мало обжитой. В первом селе Кинашеве я увидел бесчисленное множество скирд зерна –

доказательство того, что хозяева больше сеют, чем могут вымолотить. Как нигде в других местах, местные господа хорошо помнят о непокорности украинского населения. Не осмеливаются угнетать его тяжелым трудом. В хозяйствах господ Собаньских и других господ только сорок два дня в году отрабатывают барщину.

Давнишняя жажда свободы не погасла в украинском народе; не без тревоги и не без опасений проводят свои дни местные господа. Достаточно искры, чтобы разбудить давние пожары. Сдерживает их, похоже, только близкое соседство находящихся неподалеку воинских частей. Боевой дух этого народа остался неизменным.

В полдень я приехал в Балту. Здесь некогда проходила граница Королевства Польского с крымскими татарами по реке, называемой одними Балткой, а другими – Кодымой, протекающей от Балты к Бугу и разделяющей два государства. Под навесами расположились магазины с прилавками; бородачи на улицах под открытым небом содержат чайные для простонародья. Балта выглядит довольно зажиточным и оживленным городом. Дальше Ultima Thule (край света. – **С. М.**), до Черного моря простираются когда-то дикие татарские земли, до сих пор на картах именуемые Диким Полем. (…)

Не следует, впрочем, думать, что все тридцать миль, все пространство от Балты до Одессы – это лишь безлюдная степь. Это правда, что большинство почтовых станций размещено в маленьких мазанках, но и здесь путешественнику оказывают дружелюбный прием филипоны. Сколько раз, гостеприимно приветствуемый и приглашаемый к их скромному столу, я заменял предлагаемый ими квас на свое вино! Все эти бескрайние поля, еще двадцать шесть лет назад бывшие бесхозными, уже почти полностью розданы Екатериной. Раздавала она эти земли, но не очень утруждала себя их заселением. Самые значительные наделы земли получили князь Кантакузен, генерал Стурдза и другие. Сегодня в этих степях три небольших городка: Дубоссары, Григориополь и Тирасполь.

Первый мой ночлег был в Дубоссарах. Вечером прошел сильный дождь. Раскисла черная жирная земля, и моя дорога сделалась скользкой и неудобной. Было уже десять часов, когда повозка остановилась у гостевого дома, который содержит немец.

После всех неудобств, намокший и уставший, я заранее радовался возможности хорошо отдохнуть. Однако хозяин сообщил, что его дом уже полон прибывших на завтрашний базар гостей, и что принять меня не может. Прибег я к обычному средству – вложенный в руку серебряный рубль так растрогал хозяина, что не только избу, но и кровать свою он мне сразу уступил. Впрочем, не очень пригодилась мне эта постель. Музыка, исполняемая на барабане и дудке, в такое веселье ввела местную молодежь из немецких поселений, что вальсам не было конца. А когда хозяйка (в качестве благодарности за рубль) пыталась танцы прекратить, дочери ее тотчас начинали умолять: «Noch nur einen Waltz!» («Еще один вальс!»). Этот один вальс повторялся бесконечно. Ну как же можно отказать дамам?!

Рожденные уже здесь немцы сохранили самобытность своего народа, его одежду и облик. Глядя на кружащихся в вальсе молодых немцев, подумал: внуки их здесь вырастут, достигнут богатства и достатка, станут баронами и графами.

На следующий день город наполнился людьми и стадами волов на продажу. Все это в ужасном болоте после дождя. Немцы-колонисты, цыгане, польские евреи, волохи составляли местную публику.

В Дубоссарах около 350 домов. Еще двадцать лет назад здесь не было ничего, кроме татарских мазанок. Дома бедные, в основном покрыты камышом с озер, для обогрева используют торф – не такой, как в других местах. Кизяк, порезанный на квадратные куски, высушенный на солнце, используют для обогрева и кухни. Немцы из-за недостатка пива полюбили горилку. За пару волов здесь платят от 160 до 200 медных рублей, прекрасную дрофу можно достать за 3 польских злотых.

Кишинев – городок, расположившийся на противоположной стороне Днестра, является столицей Бессарабии, которая была присоединена к России в 1812 году. Прут, впадающий в Дунай, сейчас является границей двух государств. (…)

Я проезжал через Григориополь – симпатичный чистый городок, почти целиком населенный греками. Приятен сам въезд в него. После неизменного пейзажа голых степей приятно радуют взгляд рощи из вязов, буков, дубов и акаций. Сам городок чем-то

оригинален. Дома чистые, красивые, окруженные краснеющими вишнями, персиками, абрикосами. В тени деревьев греки курят табак, а прекрасные гречанки протягивают свои белоснежные руки под уже созревшие вишни. Под большими навесами среди корзин с апельсинами, фигами, бакалеей, табаком и прочим сидят армяне.

В шестидесяти верстах находится Тирасполь (по имени реки, называемой у древних Тиросом) – второй известный городок над Днестром. Недавно много домов в нем сгорело. (…)

Эти края уже более веселые. По обоим берегам Днестра расположены многочисленные поселения молдаван. На другой стороне Днестра в некотором расстоянии расположен городок Бендеры, известный кровавыми штурмами. Суворов, завоевав его с огромными людскими потерями, написал Екатерине только следующие слова: «Бендеры пали к ногам вашего величества. Потери составили 10 000 человек». Екатерина ответила ему: «Поздравляю тебя, любимый генерал! Радуюсь такой прекрасной победе. А в доказательство моего удовлетворения посылаю тебе подарок». Была это бриллиантовая кокарда. Бендеры до сих пор не восстановились из развалин. Мне хотелось осмотреть этот городок, но установленный здесь карантин не позволил.

Тут уже степи приобретают более оживленный вид. Встречаются многочисленные мазы, везущие пшеницу в Одессу. Удивили меня движущиеся «черные дома» (именно так я бы их назвал). Это очень высокие и широкие возы, груженные углем. По сторонам от них двигались двуконные и одноконные возы, везущие вишни. Все они направлялись в Одессу. И хотя взгляд не находил никакого человеческого жилья, однако в отдалении, между холмами, в большинстве своем скрытые от людских глаз, расположились колонии немцев. Видно это было по местами обработанным полям. 6 июля ячмень на них был уже спелый, созревала пшеница. В одном месте встречается огромное стадо волов, иногда до 2000 голов, в другом – стада валахских овец, еле шевелящих своими широкими хвостами.

Перед предпоследней почтой, называемой Барабойская, потрясла меня большая деревня с отлично построенными домами и прекрасным костелом в центре. Как только я остановился у хозяина постоялого двора, тотчас же немцы-колонисты, уви-

дев мою европейскую повозку, выслали нескольких своих односельчан, чтобы разузнать, что же происходит на белом свете. Радость их была безмерной, когда они услышали меня, говорящего на хорошем немецком языке, и когда я сообщил им (так как они об этом еще не знали), что на земле мир и что Наполеон отправлен в ссылку на край света.

Рассказывали они мне и о своем сегодняшнем положении. Не в состоянии выдерживать продолжающиеся на их родине притеснения, десять лет назад они оставили свою отчизну. Здесь на месте правительство выделило каждому аванс 350 рублей на строительство домов и приобретение скота, а также по 60 моргов земли. Они были навсегда освобождены от воинской повинности, а также на десять лет от платы за землю. Подобные благоденствия сделали бы их совершенно счастливыми, если бы не давящее чувство тоски по оставленной родной земле (трудно понимаемое благодетелями) не лишало их покоя и не сопровождало их ежедневно. Люди эти из-за бедности были вынуждены оставить родную землю. Но хотя благодаря постоянным трудам и упорству растет их благосостояние на дарованных им плодородных землях, сердечную память о родных землях они хотят сохранить и передать своим внукам. А посему названия своих земель дают новым поселениям. Итак, упоминаемая деревня называется Мангейм, другие названия Эльзас, Баден, Страсбург, Зельц, Кандель. Как щедро памятью о родине наполнил Бог сердце человека! И хотя богач может скоро забыть о ней, попав в парижскую роскошь, никогда не сможет позабыть о ней человек бедный. (…)

За двадцать лет это дикое поле уже начало заселяться и осваиваться. Плодородие земли, близость моря и уже цветущего над ним города всегда будут притягивать сюда жителей. Немецкие колонисты уже освоили и будут владеть этими прекрасными землями.

7 июля 1818 года. Дальник – последняя почтовая станция перед Одессой. Еще нет в окрестностях этого города загородных домов богатых купцов. Нет того, что и за деньги достать нельзя, – нет деревьев и тени. А без них – что это за сельское жилье? Но и эта голая сегодня местность со временем покроется зеленью. Пока виднеются только дома Хитрово и Разумовского.

С другой стороны, над самым берегом моря господин Рено (французский купец) и многие другие построили среди скал прекрасные дома с садами, где виноград, абрикосы, персики румянятся пурпурными красками.

7 июля я прибыл в Одессу. Город большой протяженности, пересеченный красивыми широкими улицами, богатый торговлей. Он насчитывает более 30 000 жителей и украшен зданиями, из которых ни одно не старше 26 лет. Город для каждого – интересная загадка. Для того чтобы ее разгадать и понять, какое стечение обстоятельств способствовали тому, что за несколько лет из убогого татарского поселения сделалась Одесса, которая превратилась в цветущий и значимый город, необходимо привести исторические факты.

Черное море, известное у древних греков как Понт Эвксинский, соединенное проливами с Азовским морем и с Пропонтидой (Мраморным морем. – **С. М.**), с давних времен являлось центром пересечения богатых торговых путей. Первые известные мореплаватели, финикийцы и египтяне, были его первопроходцами. После них пришли греки и римляне и затем передали торговлю грекам Средних веков. Генуэзцы подняли ее до наивысшего расцвета, превратив Крым в центр осуществления связей с Персией и Индией. Однако в 1476 году под натиском мусульманского нашествия они были вынуждены отдать свои поселения. Турки, став единоличными правителями берегов этих двух морей, другим народам вход в них закрыли.

После мира, заключенного в Кайнарджи, и связанной с ним конвенции 1779 года появилась свобода судоходства по Черному морю и вольный вход и выход через Дарданеллы. В это время Россия, не имея другого порта, чтобы использовать выгоду из произошедшего события, выбрала место на Днепре, чтобы развивать здесь свою торговлю и судоходство.

Самым прекрасным городом бывшей Херсонии в древние времена был город Херсонес. Сегодня можно различить только его руины. Екатерина повелела воскресить его на другом месте и в 1778 году приказала строить новый Херсон – город с таким же названием. Здесь возникло перед Екатериной большое препятствие: город начали строить в краю обжитом, с давних времен

принадлежащем запорожским казакам. Люд этот – неспокойный, удалой и страстно любящий свободу – с беспокойством посматривал на строящийся Херсон (так же, как и некогда на строившиеся поляками замки).

Не забыла Екатерина и непокорности казаков, когда в 1759 году во время наезда татар на Новую Сербию они не только потребовали нейтралитета, но и смогли этот нейтралитет сохранить. Такая дерзость и предвидение ее последствий не заставили не терпящую сопротивления Екатерину долго думать. Напрасно казаки отстаивали свои права на Запорожье как на извечную собственность своего народа. Самодержавная владычица Екатерина нуждалась в этих землях – они не могли принадлежать кому-нибудь другому. Был дан приказ: выселить из запорожских земель казаков и сослать их в отдаленные районы. Таким образом, Екатерина, ставшая госпожой Днепра и прилегающих краев, избавилась от возможного беспокойства, а свой новый город наделила значительными привилегиями. (…)

Повторный раздел Польши сделал Екатерину хозяйкой нашей богатой Украины, Подолья и Волыни. В связи с таким значительным расширением территории на берегах Черного моря Россия увидела возможность переноса своей торговли в место более удобное, чем Херсон, тем более что несмотря на то, что этот город быстро поднялся, он все-таки сталкивался с большими сложностями для ведения коммерции. Помимо препятствий в виде порогов, из-за которых для доставки товаров в Херсон надо было семьдесят верст везти их по суше, корабли, которым нужна глубина более шести футов, вынуждены были останавливаться в Глубокой Пристани, деревне в семи милях от Херсона, и перегружать товары там. Более того, зимой Днепр покрывается льдом – иногда с октября по март. Наконец, нездоровый климат, испарения окружающих водоемов – постоянный источник гнилой лихорадки.

Тогда взгляд упал на бухту Качубей и поселение, состоящее из нескольких татарских домиков. В 1795 году Екатерина даровала этому месту значительные свободы и привилегии и дала ему новое название – Одесса. Смерть Екатерины прервала дальнейшие планы. У императора Павла, занятого намерением обуздать распространенную Екатериной справедливость и ужесточить

наказания в армии – словом, затянуть потуже гайки, не было времени заниматься этим строящимся городом. (…)

Амьенский мир дал всем миг передышки. Франция заключила союз с Портой и получила свободу мореплавания на Черном море. Вскоре такую же свободу обрели также Англия, Голландия, Неаполь и почти все морские державы. Вся торговля зерном этих стран повернулась к Одессе, в которой уже был карантин, таможня и госпиталь. В 1802 году большинство стран Европы переживали неурожай, и это вынудило их искать зерно повсюду. Вот почему в Одессу прибыло много кораблей. Зерна для них не хватало. Я слышал от купцов той поры, что нужно было приложить все усилия, чтобы уговорить капитанов подождать, пока с Украины, Подолья и Волыни придут мазы с зерном. Наконец те прибыли, оживили торговлю и дали толчок развитию порта. В наши провинции полилось золото.

В следующем 1803 году в Черное море прибыло 900 судов, из которых 536 зашло в Одессу. Торговля с каждым годом становилась все оживленнее, пока ее не остановила война 1807 года. В 1812 году эпидемия болезни, проникшей в город по вине одного таможенника, позволившего зараженному человеку откупиться и выйти из карантина, унесла жизнь 3000 жителей нового города.

Мир, заключенный с Оттоманской Портой, изобилие экспортных товаров, а главное – усердие, энергичная деятельность и безупречные действия правителя города герцога Ришелье способствовали тому, что вскоре все последствия бедствий сгладились. В 1817 году было продано 1 700 000 четвертей зерна. Больше всего продали красной пшеницы, называемой арнауткой, – самой популярной благодаря своей стойкости в перевозке. За четверть такой пшеницы платили по 40 рублей ассигнациями. Город принес казне 56 000 000 рублей.

Возможно, оттого что в прошлом году купили слишком много зерна, а может, оттого что в других странах ожидается хороший урожай, маловероятно, что этот год будет удачным. Цена за четверть упала с 24 до 20 и даже до 18 рублей ассигнациями. Однако есть надежда, что цена повысится.

Больше всего зерна покупают Испания, Португалия, Италия, острова Архипелага и Англия для снабжения Мальты. Цена куп-

ли-продажи устанавливается в российских ассигнациях. Их сразу можно обменять на векселя или наличность. Корабли доставляют много испанских пиастров и львов, то есть турецких талеров. Их посылают в Москву, там перебивают на рубли, обменивают на ассигнации и проводят различные спекуляции.

После пшеницы самым важным товаром является железо, доставляемое по Днепру из московских внутренних провинций и привозимое в Одессу через Херсон. Собственники руды доставляют его в Одессу небольшими партиями, чтобы держать повышенные цены на железо. В Одессу привозят много испанской шерсти. Удивительно, как быстро размножились привезенные в страну испанские овцы. Я встретил в степях над Бугом немца, который ехал из Полтавы и вез на продажу 2000 пудов испанской шерсти. Другие товары доставляют в меньшем количестве.

В обмен Одесса принимает из других стран вина, специи, оливки и другие товары не первой необходимости, и их облагают большими сборами. Если речь идет о европейских и западных товарах, то морское и речное сообщение будут гарантировать Одессе преимущества перед варшавской ярмаркой.

Одесса расположена на 46°35′ северной широты, 29°2′ восточной долготы согласно парижскому меридиану. Климат в ней умеренный даже зимой. Залив, над которым на возвышенности расположен город, портом еще назвать нельзя, скорее это гавань. Но когда молы будут насыпаны (сейчас ведутся работы по их строительству) и заслонят бухту от восточных ветров, одесский порт станет безопасным и сможет принимать более шестисот кораблей.

Порт охраняется крепостью. Тут же при ней находится госпиталь. В городе много божьих святынь, общественных и частных домов, среди них три красивые русские православные церкви, одна греческая, небольшой католический костел, еврейская синагога; театр, дом губернатора, особняки госпожи Браницкой, Ржевуской и Витт (госпожой Витт автор называет Софию Потоцкую. – **С. М.**), дома многих состоятельных русских и заграничных купцов, наконец обширные базары, то есть купеческие рынки, общественный сад, основанный генералом Де Рибасом, Ришельевский лицей и прочее.

Улицы широкие, красиво пересекающиеся. Недостаток мощения приводит к тому, что во время засухи улицы покрыты пылью, а после самого небольшого дождя совершенно покрываются грязью.

Все строения из тесанного камня. Он такой мягкий, что топором его можно делить на блоки. Блок такого камня длиною в локоть и высотой в пол-локтя стоит 15 польских грошей. Наемные рабочие здесь дороги несоразмерно. Общественные колодцы едва удовлетворяют потребности в воде; а когда с Подолья прибывают тысячи маз, запряженные волами, уставший скот очень страдает от недостатка воды. Император повелел выделить средства на строительство водопровода и снабжение города питьевой водой. Определенная сумма предназначена и для мощения улиц. Военные корабли должны возить нужный камень из-за Днепра.

Население города состоит из разных народов. Самые важные купцы в основном иностранцы: французы, итальянцы, англичане, греки, армяне, караимы, евреи; лавочники по большей части москали, ремесленники – немцы, рабочий и наемный люд – русские.

В городе шесть больших базаров, или рынков. Это четырехугольные площади с расположившимися по кругу прилавками, украшенные огромными, но не изящными колоннами. Под ними сидят бородачи с разными отечественными товарами: мехом, железом, медью, оловом, свинцом, кожей, канатами и посудой для домашних надобностей. Удивили меня московские магазины отечественного фарфора, фаянса, ситца, платков, хрусталя, стекла, ламп и прочего. Фарфор не самый лучший, однако довольно красивый. Хрусталь и изделия из стекла, по моему мнению, качеством превосходят чешские. Все железные, бронзовые, оловянные, жестяные и медные изделия изготовлены на здешних фабриках. Московский люд к промышленности, фабрикам и ремеслам, как мне кажется, имеет бо̀льшую склонность и способность, чем к сельскому хозяйству – возможно, потому что мерзлая неблагодарная земля не стоит крестьянского пота.

У греков и караимов свой базар. Там самые лучшие табаки, шали и разнообразные восточные ароматы. Французские купцы и итальянцы из собственных прекрасных складов продают модные товары, привезенные с родины.

Я также посетил лицей, справедливо носящий имя Ришелье, так как именно он является основателем и благодетелем данного учреждения. Император пожаловал лицею плату за аренду, составляющую 12 000 рублей (согласно правилам – на двенадцать лет). Ришелье весь этот доход предназначил для лицея. В нем на воспитании до 150 юношей, каждый платит по 120 рублей ассигнациями за проживание, стол, опеку гувернеров и учение. 24 неимущих воспитанника содержатся за счет герцога. Хорошо продумано расположение лицея. У каждого юноши своя комнатка, где есть только кровать и столик. Комнатки разделены коридором. Юноши в комнатах только ночуют. Весь день они проводят либо в классах, либо в предназначенных для учебы помещениях, либо на прогулке. Ночью в спальных комнатах горят лампы, надзиратели сменяются и прохаживаются по ночам для предотвращения неприятностей.

Учебные предписания не вызвали у меня одобрения. В лицее четыре класса. Должен быть добавлен пятый, торговый. Следует приспосабливаться к обычаям в России и пожеланиям родителей. Обучают только религии, языкам, немного географии, арифметике, танцам и фехтованию. Точные науки здесь не очень в чести.

В этом году после окончания аренды герцога Ришелье император, так же, как и герцог, назначил аренду на содержание бедных студентов лицея. Возглавляет лицей аббат Николь, присланный из Парижа от того же герцога. В лицее обучается много поляков из отнятых у Польши провинций.

Среди голой степи, на месте, где еще двадцать два года назад располагалось несколько татарских мазанок, увидеть красивый театр и слушать прекрасную итальянскую оперу – это достойно удивления!

Одесский театр намного меньше, чем варшавский, но что касается здания – не менее красивый и построенный со вкусом. Нет здесь закрытых лож, как у нас. Все ложи здесь открыты, только снизу разделены деревянными перегородками, а спереди – рядами колонн. У примы, молодой певицы госпожи Арижи, – очень красивая внешность и приятный голос. В театре два прекрасных комедианта, оркестр не самый лучший. Раннее выступали польские комедианты, сейчас их сменили русские.

Во время моего посещения исполнялись драма г. Аристова и комедия в стихах Княжнина под названием «Нет и да». Драма, если говорить о содержании и морали, – еще более дикая, чем драмы немецкие. Комедия – лучше, и если бы она не была так растянута, было бы хорошо. Актеры посредственные, с нашими не сравнить. Самые лучшие, любимцы местной публики – поляк Козловский с женой, прибывшие сюда из польского театра в Каменце. Реакция и аплодисменты публики в оценке исполнения менее верны по сравнению с нашей.

(…) Оживленная торговля идет и с другими народами – наибольшая, однако, с польскими провинциями, сегодня оказавшимися под властью России. Обозрим вкратце, какие Одесса доставляет продукты им и какие получает от них. Самым важным продуктом, вывозимым из Одессы, является пшеница твердая и красная, называемая арнауткой, железо в слитках, железо, изготовленное на фабриках в Туле; затем стекло, оконные стекла, топленое масло из Сибири, икра, лой красный и белый, веревки, кожа, юфть, меха, грубая парусина, конопля, лен, смола, деготь, воск желтый и белый, мыло, ревень китайский и сибирский, табак подольский, называемый бакун, соленое мясо и т. д., и т. д.

Большинство этих продуктов доставляется возами из провинций, более или менее удаленных. Некоторые привозят даже за 1500 и 1800 верст. Зерно сплавляют по Днепру, а там, где преградой пороги, перевозят возами. Топленое масло из Сибири, икра астраханская, железо прибывают по Дону в Таганрог по устью этой реки.

(…) Между Одессой и Херсоном находится Очаков. Город, на завоевание которого было потрачено столько усилий, сегодня в запустении, почти в упадке. О Николаеве расскажем позже. Херсон, долгое время бывший целью стремлений Екатерины, после взлета Одессы стал портом больше военным, чем торговым. И здесь вынуждены останавливаться корабли – в месте, называемом Глубокое, в нескольких милях от порта. Сегодня зерно и лес, сплавляемые сюда по Днепру, на небольших кораблях перевозят в Одессу. Козлов и Каффа – два порта в Крыму, более всего посещаемые торговыми судами. Козлов (или Евпатория) доставляет Романии, Натолии и Царьграду зерно, масло, лой, соль, и, прежде всего, шерсть. Удивительно, как завезенные испанские овцы раз-

множились в этих краях. В 1800 году в Одессе продано около 1000 пудов шерсти. Не очищенную продают по 60 рублей за пуд, чистую – по 100 и 110 рублей. Гавань (la rade) порта в Козлове ненадежна, особенно когда ветер дует с юга и запада. Более важны планы правительства относительно Каффы. Там построены склады и госпитали: все суда, направляющиеся в порты Крыма, должны проходить карантин в Каффе. Самые главные предметы торговли Каффы – зерно, шерсть, воск, лой, масло и заячьи шкурки.

(…) Таковы отечественные товары, доставляемые на экспорт в порт Одесса. В обмен Одесса принимает следующие продукты: из Испании разнообразные вина, из Франции (через Марсель) вина наилучшего качества, ликеры, оливки, уксус, горчицу, фарфор, благовония, модные вещи – словом, все предметы роскоши. Из Италии – вина Сицилии, сиропы, оливки, лимоны, апельсины, конфитюры, изделия из мрамора, картины и прочее.

Во время континентальной блокады торговля и перевозки из восточных стран превышали все остальные вместе взятые. Брали в этих странах различные вина (особенно из Архипелага), оливки, лимоны, бэкмиль (или изюмные дрожжи для напитка и уксуса), сушеные фрукты, шелка из Бурсы, хлопок из Смирны, кофе мокко, превосходный табак, мирро, алоэ, шафран, шали из Кашмира и Багдада, турецкие и персидские материи, жемчуга, пижму и прочее.

Анатолия поставляет через Синоп и Трабзон сушеные фрукты, фиги, изюм, гранатовый сок (называемый нардеком), из которого изготавливается превосходная водка, ореховое дерево, красное дерево (подобное махагони и подходящее для изготовления мебели). Из Мунтении и Валахии приходят легкие вина, зеленоватая соль в кусках, намного уступающая по качеству соли из Велички. Венгрия в очень небольшом количестве доставляет сюда свои вина по Дунаю. (…)

Значительна и внутренняя торговля на Черном море. Множество небольших судов из Таганрога, Херсона и Николаева привозят зерно и другие отечественные продукты в Одессу, а в обратный путь загружаются заграничными товарами. Товары переправляют далее, в самые отдаленные части страны, до Макарьева и даже дальше. Известна знаменитая ярмарка в Макарьеве, где собираются все азиатские народы и где ежегодный ярмарочный

товарооборот составляет более 30 000 000 рублей. Как во всей стране, так и в Одессе запрещенные товары не пропускают; другие – предметы роскоши, особенные вина – облагаются высокой пошлиной; таковы же правила и сборы и для товаров, предназначенных для потребления внутри страны.

Транзит, разрешенный указом 1808 года, при наличии печати таможни не запрещает свободный, без какой-либо оплаты, проход товаров за границу. Вышеупомянутый указ дал Одессе новое движение и новые богатства.

Транзит товаров, почти весь проходящий через Броды, делает этот город одним из самых богатых сухопутных городов.

Экспортный транзит (позволю себе так выразиться) из Одессы в Царьград и другие восточные страны также отправляется через Броды; в этом городе платят рубль за пуд веса – без разницы, какой товар. Отправляют в ту сторону предметы роскоши, высоко ценимые у азиатских народов: изголовья кроватей, золотую и серебряную парчу, украшения из золота (бижутерия), позументы, муслин и прочее. (…)

13 июля, в воскресенье, я обошел церкви разных вероисповеданий. Католический костел, построенный в первые годы существования города, – довольно небольшой в рассуждении числа жителей этого вероисповедания. Основались здесь иезуиты.

В греческой церкви такая же литургия, как и на Руси. Вся служба идет на чистом греческом языке. Не многие греки еще носят национальные костюмы. С разочарованием я наблюдал за напудренными, одетыми в облегающие фраки внуками Фемистоклов, Мильтиадов и Сократов.

В городе есть несколько русских церквей – богатых по строению и внутреннему убранству; в них много икон и позолоты. Музыка исполняется без инструментов, только голосом – превосходная, наполненная такой благодарностью к Всевышнему, что очарование ее достигает самых глубин души и рождает трогательные религиозные чувства, возносящиеся к Создателю мира.

Евреи также имеют в Одессе синагогу. Это польские евреи в такой же, как и у нас, одежде. Обладают они в Одессе такими же, равными с другими купцами правами и умеют задавать тон, непривычный для нас. Ведут себя иначе, чем у нас: во всех общест-

венных местах – на бирже, в кофейнях, в театре – размещаются среди первых людей города. И здесь, так же, как у нас, операции с векселями и посреднические сделки – в их руках. На базарах полно столиков, засыпанных ассигнациями, пиастрами, рублями, турецкими левами и прочим. Есть два важных представителя – бродский и варшавский: они совершают все торговые и вексельные сделки и расчеты с этими городами.

Наблюдение за торговым портом очень интересно, оно заслуживает внимания и размышлений. Я увидел здесь не такое мощное движение и толчею, как в Нью-Йорке или в Филадельфии. Причина – неусыпная работа карантина. Пока весь экипаж закрыт на карантин, разрешено грузить зерно на пустое судно: таким образом, выходящий из карантина капитан застает погрузку уже законченной и сразу может отправляться в плавание.

Больше всего моряков – греки и итальянцы с Ионических островов или из Рагузы. Эти последние тоскуют по турецкому господству. Ионийские греки довольны английским покровительством. У многих одесских купцов есть собственные суда, плавающие под российским флагом. Капитаны и моряки всегда иностранцы – греки, итальянцы, французы. Русских моряков из-за порока пьянства и нелюбви к плаванию к морским походам на купеческих судах не привлекают. Однако на императорском флоте служат только русские. Термины судоходства, взятые Петром Великим из голландского языка, употребляются до сих пор. Оплата и питание русских моряков намного лучше, чем в сухопутном войске.

В воскресенье после хорошего греческого купания я выехал из Одессы, счастливый, что увидел этот богатый процветающий город, расположившийся среди пустынных мест, как вторая Пальмира. Невзирая на праздничный воскресный день, все в нем было оживлено, неустанно двигалось.

(…) Ведущая в Николаев дорога была заставлена мазами с зерном. Волы, запряженные в эти мазы, казались мне огромными.

Этот край этот заселен недостаточно, чтобы доставлять свои товары в Одессу. Некоторые люди из Малороссии берут на себя этот труд. Их называют чумаками. Едут они дни и ночи, не зная иной крыши над головой, кроме открытого неба, и получают от 5 до 9 злотых. Окрестности Одессы открывают приятные виды

для проезжающего. С правой стороны простирается зеркальная гладь моря. С левой часто встречаемые озера – наверняка где-то они соединяются с морем.

Первая почтовая станция, Аджалык (современное название с. Дофиновка. – **С. М.**), носит еще татарское название. Стоит здесь убогий домик, расположившийся в прекраснейшем месте над самым морем. Из его окон видны небольшие корабли, идущие в Одессу из Херсона и Николаева с зерном, лесом и другими грузами, приходящими по Днепру, Бугу, Ингулу и Дону.

Дальше начинаются земли не обрабатываемые. Здесь всего одно селение, принадлежащее госпоже Потоцкой, – Колиботское, названное по фамилии генерала Колибота (скорее всего, речь идет о Коблевском, названном в честь генерала Кобле. – **С. М.**), – это тоже новое поселение. Крестьяне, перевезенные в него из глубинки России, в этой слободе, как и на вечных нивах, отрабатывают барщину. Здесь есть озеро, которое соединяется с морем только маленьким ручейком. И этот ручеек сужается, что является еще одним доказательством того, что в этом месте из Черного моря уходит вода.

Смертельно уставший, я остановился в Колиботском. Свет луны зыбкими бликами отражался в море, стада испанских овец возвращались в хлева. Светился огонек в окнах хозяина француза – на том же месте, где четыреста лет назад возвышались богатые дома греков, а затем генуэзцев, и еще тридцать лет назад стояли две татарские хатки. И так изменился мир. Мой скромный ужин был приготовлен на сухих морских камышах, поскольку иной пригодной растительности здесь нет.

Перевод с польского Стеллы Михайловой

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Бібліотеки

324 Олена Клочкова
Одеса читає, вивчає українську, здійснює свою культурну місію

Олена Клочкова

Одеса читає, вивчає українську, здійснює свою культурну місію

П'ять років тому ЮНЕСКО включила Одесу до переліку творчих міст світу в галузі літератури. Цей почесний статус – безумовне визнання унікальності нашої літературної школи, а також загалом культури нашого міста, його неповторної творчої атмосфери, яка народжувала та залучала сюди талановитих людей. Одеса з її красою, самобутністю та колоритом ставала джерелом натхнення для безлічі вітчизняних та закордонних письменників і поетів, які у різні часи творили тут.

Наталія Кликова, директорка Централізованої бібліотечної системи для дорослих міста Одеси

Проте статус літературного міста забезпечують не лише письменники та поети, а ще й читачі, шанувальники справжньої літератури, яких в Одесі завжди було багато, про що свідчить ціла низка фактів. Наприклад, те, що перша бібліотека у нашій країні з'явилася саме в Одесі. Одеська національна наукова бібліотека була заснована ще у 1829 році. Нинішня Одеська обласна універсальна наукова бібліотека імені М.С. Грушевського також веде свою історію з позаминулого століття. Дата її відкриття – 1875 рік.

Дуже цікаву історію має і нинішня Центральна міська бібліотека імені Івана Франка. Але про це, а також про сьогоднішній день одеських бібліотек краще розповість директорка Централізованої бібліотечної системи для дорослих міста Одеси Наталія Кликова.

– Наталю Дмитрівно, чим цікава історія бібліотеки Франка? Чому її так люблять розповідати й співробітники, й численні читачі?

– Історія нашої бібліотеки нерозривно пов'язана з історією міста та його найкращих представників. Усі, хто любить Одесу, цікавиться її минулим, знають знаменитого одеського міського голову мецената Григорія Маразлі. Ця видатна людина на власний кошт зробила для міста безліч корисних речей, зокрема відкрила Першу народну читальню, яка згодом стала Центральною міською бібліотекою. Для своїх благодійних проєктів Маразлі або будував, або купляв чудові будівлі, які досі служать одеситам і прикрашають Одесу. Нашу бібліотеку було збудовано за проєктом кращого архітектора того часу Юрія Дмитренка. Перша народна читальня відкрилася 1891 року. І з того часу практично не закривалася та ніколи не змінювала свого статусу. Промайнули дві світові війни, громадянська війна, змінювалася державна влада, змінювалися й самі держави, а в цій затишній будівлі завжди був храм книг. У 1926 році бібліотека святкувала свій тридцятип'ятирічний ювілей. У зв'язку з тим, що він збігся з десятиріччям від дня смерті видатного українського поета, письменника та філософа Івана Франка, бібліотеці надали його ім'я. Зараз бібліотека Франка є адміністративним та методичним центром для двадцяти бібліотек-філій нашого міста, які об'єднані в Централізовану міську бібліотечну систему для дорослих.

– Як сьогодні живе бібліотека Франка та інші філії? Вже третій рік у нашій країні йде війна. Чи є читачі? Чи не закриваються бібліотеки?

– У перші дні війни ми всі були справді шоковані. Чесно кажучи, думали, що бібліотеки закриються. Попри статус літературного міста ЮНЕСКО, попри те, що одесити завжди любили читати, а наші міські бібліотеки ніколи не були порожніми. Але… воєнний

стан, тривоги, вибухи! Багато співробітників нашої бібліотечної системи відразу залишили країну. Більшість, звичайно, залишилася, але ці люди теж були налякані. У нас переважно працюють жінки, у багатьох маленькі діти. Хтось при звуках сирен біг з дітьми до укриття, хтось ховався у себе у квартирі за двома стінами. Але точно ніхто не уявляв, як у таких умовах можна працювати.

Поступово початковий шок пройшов, і ми почали обговорювати, що ж робити далі. Буквально через два тижні з початку війни ми вирішили відкриватися хоча б на один день на тиждень. Тоді перед нами стояло головне питання: чи підуть читачі? Адже цілком можливо, що в умовах війни людям буде просто не до бібліотек. Однак коли ми побачили, скільки людей прийшло, всі питання відразу відпали! Бібліотеки наповнилися, виявилося, читачі чекали на нас і раділи нашому поверненню. Вони плакали та сміялися, ділилися своїми емоціями, багато хто брав одразу по двадцять-тридцять книг, запасалися на випадок, якщо ми закриємося знову. Загалом ми зрозуміли, що це наша культурна місія, або, як почали потім говорити, наш культурний фронт.

Тоді ми ще не здогадувалися, що під час війни читачів побільшає. Цей феномен ми простежили через місяці, і його ще треба буде вивчати. Я можу тільки висловити припущення, чому так сталося. Я вважаю, що вся справа саме у чарівній силі книжок. У тому, що в книгах є відповіді на багато питань, які турбують людей у важкі часи. У книгах мудрість століть, досвід поколінь. Людина поринає в цей світ і розуміє, що вона не самотня, що задовго до нас інші люди вже переживали щось подібне. І вистояли, не втратили людяності. Все це дуже допомагає тоді, коли погано, страшно, боляче.

Звичайно, краще б ми не мали такого досвіду, але, на жаль, він вже є. Робота під час війни має свою специфіку. Багатьох людей зараз потрібно не лише відволікати від жахів війни, а й у прямому сенсі розважати, перезавантажувати, перемикати. Щоб вони не усамотнювалися, не сумували, не впадали в депресію, щоб у них були сили надалі жити та працювати. І цим ось уже третій рік поспіль опікуються всі бібліотеки-філії нашої системи.

Всі знають, що в Одесі на вулиці Градоначальницькій є Морська бібліотека, яка стала теплим будинком не лише для моряків

Щорічний муніципальний конкурс імені Івана Франка

та їхніх родин, а й для письменників, художників, артистів. Щодня вона збирає друзів на різноманітні заходи, запрошує читачів на концерти, виставки, віртуальні круїзи.

У бібліотеці № 25, що на Адміральському проспекті, завжди багато молоді, студентів, старшокласників. Вони беруть участь у заходах, які організують провідні викладачі вишів.

Бібліотека-філія № 1, що на Преображенській, славиться своїми виставками, там створили справжню картинну галерею, де виставляють роботи як молоді художники, так і відомі майстри. Крім того, там організовано безліч різноманітних гуртків – від ліплення до оригамі.

Бібліотеки-філії № 34, 44 та 29 стали культурними центрами в районах Фонтану, Лузанівки та селища Шевченка. Вони тісно співпрацюють із селищними радами, крім безпосередньо бібліотечної діяльності ведуть велику волонтерську роботу.

Бібліотеки-філії № 30 та 47, що розташовуються у спальних районах Таїрова та селища Котовського, вважаються бібліотеками

сімейного читання. Їхні зали переповнені маленькими читачами, які приходять та беруть книжки разом зі своїми батьками.

А скільки подяк ми отримуємо від студентів Університету третього віку, які у бібліотеці № 16, що на Новосільського, не лише читають, а й здобувають знання з мистецтва, психології, медицини! Для них бібліотекарі організують ще й екскурсії по нашому чудовому місту.

– Які книжки сьогодні обирають одесити? Чи змінилися їхні уподобання? Як вплинула на це війна?

– Багато чого змінилося з початком російської агресії. Дуже зажаданими знову стали автори, котрі свого часу писали про війну. Ремарк, Хемінгуей та навіть Сунь-Цзи, «Мистецтво війни», тепер мають велику популярність. З'явився величезний попит на українську літературу – як класику, так і романи сучасних українських авторів. Люди залишилися вірними тим самим жанрам, які завжди любили: детективи, історичні, жіночі романи. Але тепер вони обирають українських письменників і читають українською мовою, особливо молодь. Молодь також бере книги іноземних авторів, причому дуже серйозні, я навіть сказала б, складні книги: Кафку, Сартра, Марселя Пруста – і теж у перекладі українською. Добре, що зараз це все у нас з'явилося. Місцева влада виділяє кошти, а ми постійно закуповуємо нові, сучасні, красиво оформлені видання українською мовою.

Підбиваючи підсумки минулого року, ми за традицією складали рейтинг популярності книг. На першому місці за запитами читачів був Джордж Оруелл, «1984», на другому – Сунь-Цзи, «Мистецтво війни», та на третьому – Еріх Марія Ремарк, «На західному фронті без змін». А з сучасних українських письменників на першому місці опинився роман Андрія Кокотюхи «Червоний», на другому «Мелодія кави» Наталії Гурницької, та на третьому «Молоко з кров'ю» Люко Дашвар.

– Раніше казали, що українським авторам важко пробитися на книжковому ринку. Ви якось популяризуєте українську книгу? Як романи сучасних вітчизняних авторів знаходять свого читача?

День вишиванки у бібліотеці

– У межах програми «Одеса – літературне місто ЮНЕСКО» ми давно опікуємося популяризацією читання та, звичайно ж, знайомимо читачів із вітчизняними авторами. Для цього у місті проводиться величезна робота. Я думаю, немає такого одесита, який не знав би про знаменитий одеський книжковий фестиваль «Book Fest». Його спільно з міським Департаментом культури, міжнародного співробітництва та євроінтеграції по черзі проводять або наша система бібліотек для дорослих, або система бібліотек для дітей. Багато років поспіль у квітні напередодні Міжнародного дня книги та авторського права у Міському саду влаштовується справжнє свято книги з фотозонами, виставками, книжковими ярмарками, парадом літературних героїв, вікторинами, майстер-класами. Це свято для містян готують усі бібліотеки – філії нашої системи. В межах цього фестивалю ми також проводимо презентації нових книг, автограф-сесії, де читачі можуть зустрітися з авторами, поставити запитання, отримати книгу з автографом у подарунок.

А взагалі творчі зустрічі з популярними письменниками та поетами, презентації нових книг у нас відбуваються постійно – це наш уже звичний бібліотечний формат. Одеські книголюби

знають і завжди із задоволенням відвідують наш затишний старовинний читальний зал у бібліотеці Франка, де зазвичай відбуваються такі заходи. Цього року ми зустрічалися з популярною одеською письменницею, авторкою сучасних детективів Іриною Лобусовою, лауреатом Франківського конкурсу київським письменником Олександром Козинцем, у нас проводив творчі вечори одеський поет Святослав Огренчук. У День української писемності та мови у нас відбулася зустріч з відомим одеським поетом, письменником та мовознавцем Олексієм Різниковим. У межах форуму «Українська книга на Одещині» відбулася презентація книги Сергія Волошина «Волошкові оповідки», а також презентація книги Маріанни Гончарової «Дерева».

– В останні роки українські літератори знають Одесу ще й як місто, де проводиться престижний Франківський конкурс, одним з ініціаторів та організаторів якого є саме бібліотека Франка. Розкажіть про це докладніше.

– Муніципальний Франківський конкурс для нас, мабуть, найважливіша подія року! Заснований міською владою три роки тому, він миттєво став відомим і сподобався всім, хто пише, – творчим людям України. Конкурс проходить у чотирьох номінаціях: проза, поезія, журналістика та популяризація творчості Івана Франка. Перший відбувся дуже яскраво. Було надіслано багато робіт, зібралося багато талановитих людей зі всієї України. Міська влада фондувала премії переможцям. Письменники та поети приїхали до Одеси на нагородження, яке проводилось у день народження Івана Франка, 27 серпня. Приємні зустрічі, море, сонце, гостинна Одеса.

Літературні герої на міському книжковому фестивалі «Book Fest»

А потім прийшла війна, і позаминулого року я навіть сумнівалася, чи відбуватиметься конкурс взагалі, чи надсилатимуть свої роботи автори: можливо, це не на часі. Але культурне, літературне життя України не зупинялося. І у 2022 році робіт прийшло дуже багато, журі довелося попрацювати, аби обрати найкращих. Третій Франківський конкурс, що відбувся минулого літа, теж подарував нам багато талановитих авторів та безліч яскравих емоцій. У конкурсі взяли участь двадцять шість учасників з різних міст та регіонів нашої країни. Були конкурсанти з Одеси та Одеської області (Балта, Татарбунари), з Києва, Кременчука, Хмельницького, Синяви (Хмельницька обл.), Стрия (Львівська область), Миколаєва, Івано-Франківська, Сум, Луцька, Львова. Дехто з них попри воєнний стан зміг приїхати до Одеси на нагородження, інші взяли участь у церемонії онлайн. Але ж це було справжнє свято української культури, єдності всієї України.

– Бібліотека сьогодні – це не лише місце, де читають книжки. Це сучасний, добре обладнаний міський культурний простір, де можна втілити будь-яку креативну ідею. Нещодавно до ювілею великого українського поета Тараса Шевченка бібліотекарі випробували новий формат – провели онлайн-марафон, фінал якого феєрично відбувся у бібліотеці Франка. Поділіться, будь ласка, подробицями: як це було?

– До ювілею Великого Кобзаря Одеська міська бібліотечна система для дорослих готувалася заздалегідь. Було обрано популярний формат мистецько-поетичного онлайн-марафону, який отримав назву «Нас поєднує шевченківське слово». В межах марафону читачам та користувачам бібліотечних інтернет-ресурсів пропонувалося записати та розмістити у себе в соцмережах ролик із хештегом #Мій_Шевченко, в якому вони або декламують вірші Тараса Григоровича, або виконують якісь інші творчі роботи, на які їх надихнула його поезія. Ідея виявилася такою цікавою читачам, що на наш заклик відгукнулося дуже багато людей. Свої відеоматеріали з віршами, а також із музичними композиціями, піснями, малюнками, поробками, презентаціями на тему шевченківських творів розмістили читачі не лише з багатьох міст України, а й із різних країн світу, куди українців

Парад літературних героїв на книжковому фестивалі «Book Fest»

закинула доля. Були відео читачів із Болгарії, Іспанії, Ірландії, Німеччини, Грузії, Польщі. Загалом бібліотекарі відібрали двісті тридцять відеоробіт. Що цікаво – вірші Тараса Шевченка читали люди різного віку та різних професій. Наймолодшому учаснику марафону було лише п'ять років, а найстаршому – понад вісімдесят. Любов до Кобзаря та захоплення його творчістю вкотре об'єднали всіх.

Напередодні ювілею великого українського поета у Центральній міській бібліотеці імені Івана Франка відбувся урочистий захід, який став також підсумком онлайн-марафону. У читальній залі лунало безсмертне шевченківське слово. Були продемонстровані найкращі відеоролики з онлайн-марафону. Особливі відчуття, до сліз, у присутніх викликали відео, де наші військові читають поезії Кобзаря просто з окопів.

– Бібліотека давно приймає в себе конкурс-форум «Українська мова – мова єднання». Як це відбувається?

– Цьому чудовому конкурсу виповнилося вже двадцять п'ять років. Заснований Одеським відділенням Національної

спілки журналістів України та безпосередньо її очільником Юрієм Работіним ще у 1999 році, конкурс «Українська мова – мова єднання» тепер став чи не найвідомішим в країні. Він стало збирає безліч знавців, поціновувачів та шанувальників рідної мови – письменників, поетів, журналістів та навіть талановитих школярів, які також надсилають свої роботи. Щорічно у бібліотеці Франка проходять заходи цього конкурсу. У нас збираються конкурсанти, проводяться творчі зустрічі, іноді проходить нагородження лауреатів. Минулого року в нас відбулося відкриття конкурсу. І наша тісна співпраця не випадкова. Адже бібліотека – це в першу чергу місце, де збираються читачі, тобто поціновувачі творчості всіх вітчизняних літераторів, усіх конкурсантів.

З початком війни в нашій бібліотеці Франка ще постійно збираються внутрішні переселенці, люди, які приїхали до Одеси з окупованих областей. Для них такі урочистості з нагоди вшанування української мови та нашої культури – це ковток свіжого повітря після пережитих жахів.

– Сьогодні існує великий попит на українську мову, українську літературу, культуру. Але чи всі одесити так легко можуть перейти на українську, вільно розмовляти, читати?

– Думаю, що не всі – звісно, це нелегко. Молодь не має мовної проблеми, вони вільно і розмовляють, і читають українською. Літнім людям складніше. Але річ у тому, що сьогодні більшість одеситів самі хочуть вивчити українську мову, та міська влада в цьому всіляко йде їм назустріч. А ми, бібліотекарі, допомагаємо. Так, у нас у Центральній міській бібліотеці імені Івана Франка та філіях системи з вересня 2022 року безплатно працював розмовний клуб марафону «Єдині», мета якого – підтримка та допомога охочим у переході на українську мову. Протягом навчання учасники отримували завдання та навчальні матеріали, які допомагали подолати мовний бар'єр, брали участь у вебінарах та розмовних клубах. У бібліотеці Франка також організовано гурток спілкування українською мовою «Мрія». А нещодавно місцева влада затвердила спеціальну Програму

розвитку та функціонування української мови як державної у всіх сферах суспільного життя у місті Одеса на 2024-2025 роки. У межах цієї програми в бібліотеках міста будуть організовуватися безплатні курси української мови для всіх охочих. Також створюються і підтримуються електронні ресурси для популяризації української мови та літератури в бібліотечній системі. На все це міська влада вже виділила кошти, тож одесити дуже скоро зможуть вивчати та покращувати свою українську в бібліотеках міста. А разом з тим читати, відкривати для себе нових авторів, брати участь у культурному житті Одеси. Адже у нас таке прекрасне місто з величезною спадщиною, з невичерпними ресурсами! Літературне місто ЮНЕСКО – це багато про що говорить!

25 років конкурсу «Українська мова – мова єднання»

Цього року Всеукраїнському конкурсу-форуму «Українська мова – мова єднання» виповнюється двадцять п'ять років! Чвертьвіковий ювілей – чималий термін. І за ним величезна виконана робота! За цей період учасниками та лауреатами у різних номінаціях стали тисячі людей – знавців та любителів української мови, письменників, поетів, журналістів, талановитих школярів. Щорічно у різних номінаціях конкурсу беруть участь від двохсот п'ятдесяти до чотирьохсот осіб.

Із самого початку свого існування форум став майданчиком, який поєднує людей навколо української культури. Він допомагав розкривати красу та велич української мови, а також став поштовхом для багатьох успішних проєктів та ініціатив.

Тепер ми всі зрозуміли, що українська мова – не просто засіб спілкування, а код нашої нації, ключ до розуміння нашої історії, культури та ідентичності. Але це остаточно прояснилося лише в останні роки, коли українці згуртувалися внаслідок російської агресії. А тоді, далекого 1999-го, коли конкурс

Голова Одеського відділення Національної спілки журналістів України Юрій Работін

тільки зароджувався, він, звичайно ж, не мав такої сильної підтримки.

«У 1998-99 роках існував конкурс «Українська мова – мова державна», – згадує засновник та незмінний організатор конкурсу, голова Одеського відділення Національної спілки журналістів України Юрій Работін. – Спочатку навіть виділялися кошти на його проведення, на премії лауреатам. Але, на жаль, держава швидко видихнулася. Якось тодішній міністр інформації заявив: «Ми більш не спроможні цим займатися». Тоді я сказав: «Ну що ж, якщо ви не спроможні, ми забираємо конкурс до себе, до Одеси, й самі його продовжуватимемо».

Отак із мертвонародженого державного починання з'явився воістину народний, живий та потрібний конкурс-форум з одеською пропискою. Взявши його під свою опіку, Одеське відділення НСЖ України змінило назву, наповнивши цей форум новим змістом. Мова єднання – саме те, що було потрібне нашому суспільству, нам, українцям, і тоді, на самому початку століття, і зараз.

На жаль, двадцятип'ятирічний ювілей доводиться відзначати в умовах повномасштабної війни, коли агресор хоче знищити саме нашу українську ідентичність. Проте Юрій Работін та всі організатори конкурсу, який наразі проводиться спільно з міським Департаментом культури, міжнародного співробітництва та євроінтеграції, сповнені енергії та оптимізму і впевнені, що Україна та наша культура незламні та обов'язково переможуть!

Подорож

338 Евгений Деменок
Immigrant Song

Евгений Деменок

Immigrant Song

После тихого буржуазного Сен-Максим – недаром его выбрала для летних приездов к теплому морю даже шведская королевская семья – Марсель сразу показался шумным, грязным и, как бы сказать правильнее, несколько небезопасным.

Ровно то, что мы любим.

При этом подземная парковка возле старого порта оказалась на удивление чистой, новая плитка на ее стенах напоминала работы Леже и Мондриана, откуда-то лилась приятная тихая музыка, и мочой начало пахнуть уже наверху, возле самого выхода.

В Марсель мы приехали в самом конце нашей короткой вылазки на юг, к морю.

Прага прекрасна, но из нее периодически нужно уезжать, особенно в холодное время года. Особенно в феврале и марте.

К счастью, человечество изобрело лоукостеры.

Ветер в Марселе сбил нас с ног сразу при выходе из самолета. Я, конечно, читал о мистрале, но впервые ощутил его силу толь-

ко сейчас. Воспользовавшись моим замешательством, менеджер в автопрокате продал мне самую дорогую страховку.

Мы сразу же уехали из Марселя в Сен-Максим, расположенный как раз на полпути в Монако, движимые желанием объехать за четыре дня чуть ли не весь Прованс.

Желанием, конечно же, несбыточным.

Пока я рулил на восток и разбирался в хитростях пользования платными дорогами, жена вслух читала одесские новости.

– Две ракеты попали в порт Южный. Судя по всему, прилично. А сейчас летят «Шахеды».

При этих словах телефон ее завыл – сработала программа оповещения о воздушной тревоге. Эту программу я так и не скачал, хотя нервы у меня, казалось бы, покрепче. С самого начала войны мы жили в двух мирах. В том, где находились в данный момент, где работали, встречались с друзьями, путешествовали. И в мире войны, которая была далеко от нас и одновременно внутри нас.

Время от времени мы пытались перестать читать украинские военные новости, но дольше нескольких часов никто из нас не продержался.

Телефон выл по нескольку раз в день. На ночь жена выключала его.

Сен-Максим, тихий очаровательный городок на берегу залива Сен-Тропе, оказался расположен не так удобно, как это выглядело на карте: до него приходилось добираться добрых полчаса по проложенным среди Маврских гор второстепенным дорогам, съехав с трассы. Зато рестораны на центральной площади у небольшого порта были восхитительны, а в сам Сен-Тропе можно было добраться на пароме всего за полчаса.

Туда мы и отправились следующим утром.

Была чудесная солнечная погода, немного более холодная, чем обычно в это время, – так нам сказала милая девушка на ресепшн нашего отеля.

– В прошлом году в это же время у бассейна не было свободного места. А сейчас, как видите, пусто.

Глядя с борта парома на море глубокого насыщенно-синего цвета, на плывущие по небу белоснежные облака, я вдруг понял, почему на французском флаге именно такие цвета.

К красоте французского юга невозможно оставаться равнодушным, эстетика здесь определяет образ жизни. Судя по всему, она впечатлила в свое время даже мусульманских пиратов – их база, Джабаль-аль-Киляль, располагалась именно тут. Они первыми возродили угасшую после падения Западной Римской империи торговлю предметами роскоши.

Лазурный Берег и сейчас средоточие показной и не только роскоши, хотя каких-то сто – сто пятьдесят лет назад он был цепочкой рыбацких деревушек, которые по всем понятным причинам были облюбованы художниками. Такой свет, такое солнце мало где встретишь. Каждый выбрал для себя «место силы». У Жана Кокто это были Ментон и Сен-Жан-Кап-Ферра, Шагал был влюблен в Сен-Поль-де-Ванс. А Сен-Тропе стал вотчиной Синьяка. Двадцать лет подряд заядлый яхтсмен Синьяк приезжал и подолгу жил здесь. Благодаря ему здесь бывали Матисс, Боннар, Марке, Дерен.

В общем, наша программа в Сен-Тропе была очевидной: небольшой, но очень симпатичный Музей Аннонсиады с коллекцией работ импрессионистов, от которой после недавней кражи осталась половина, дом-мастерская Синьяка, цитадель, пляж.

К вечеру публика потянулась в рестораны. Один из них, с песчаным полом, шезлонгами и хрустальными люстрами, привел нас в совершенный восторг. Но времени на ужин не было, последний паром уходил через час, и мы нашли чудесное бистро прямо за маленьким павильоном старого рыбного рынка, где съели каждый по полдюжины устриц с бокалом белого вина.

Телефон жены снова завыл. Она моментально заглянула в новостную ленту.

– Баллистика, – сказала она. – Три ракеты. Обломки упали на дом, восемь пострадавших.

Война была где-то далеко.

Забыть о ней было невозможно.

Украинок в Сен-Тропе мы встретили всего двоих. Обе работали продавщицами в магазинах.

Обратно паром мчался с удвоенной скоростью – девушке-капитану после долгого дня хотелось, видимо, поскорее попасть домой.

Мы с сожалением смотрели на удаляющийся берег и такую знакомую по работам Синьяка колокольню церкви Нотр-Дам-де-

л'Ассомпсьон. Стало совершенно понятно, откуда на его работах эти малиновый, желтый, фиолетовый цвета.

На следующий день мы поехали туда, куда давно мечтали попасть – на виллу Эфрусси.

Счастливая и несчастная баронесса Беатриса Ротшильд, вышедшая замуж на нашего непутевого земляка, одессита Мориса Эфрусси, вовремя ушла от него, не дожидаясь момента, когда он окончательно промотает свое состояние, и, получив наследство умершего отца, построила дом на мысе Сен-Жан-Кап-Ферра. Беатрис вдохновлялась французской готикой, была весьма требовательной к архитекторам и обладала прекрасным вкусом. Главное украшение виллы – восемь садов, которые располагаются на небольшом участке, но создают иллюзию большого пространства, и на прогулку по ним уходит – с восторженными ахами и вздохами – минимум час.

Беатрис, которую Морис заразил нехорошей болезнью, не могла иметь детей, и на вилле с ней жили любимые собаки, обезьяны

и мангусты. Специально сделанные для них креслица и сейчас стоят в ее будуаре.

Интересно, знала ли об этом Пегги Гуггенхайм?

За обедом мы вспоминали «Зайца с янтарными глазами», семейную сагу, написанную одним из потомков семьи Эфрусси, Эдмундом де Ваалем; его брата Томаса, с которым мы когда-то встречались в кафе на Ришельевской и говорили о том, какой прекрасной была когда-то Одесса. Прекрасной и богатой – настолько, что сделавшие в нашем городе первые большие деньги Эфрусси стали чуть ли не вторыми банкирами Европы.

А еще читали новости.

– Ночью опять были «Шахеды». Семь штук. Взрыв где-то в центре: весь двор разнесло.

Всю весну Одессу беспощадно обстреливали. Пятнадцатого марта ракеты дважды прилетели в одно и то же место – во второй раз специально, чтобы убить спасателей. Погиб двадцать один человек.

После этого одесситы, услышав сигнал воздушной тревоги, начали наконец спускаться в убежища.

Беда в том, что убежищ практически не было.

А тревог, наоборот, было много – по нескольку за день и обязательно ночью.

Солнце клонилось к закату, и мы, находясь под огромным впечатлением от виллы Эфрусси-де-Ротшильд, решили закрепить его, поехав на маяк, знаменитый Кап-Ферра, построенный еще в начале восемнадцатого века, разрушенный в ходе Второй мировой и восстановленный. Машину оставили в переулке Жана Кокто и пошли вниз. Несмотря на запрещающие знаки, решили спуститься к морю, и – о чудо! – нашли прекрасно оборудованную прогулочную дорожку, извивающуюся прямо вдоль прибрежных валунов.

У каждого из нас есть свои излюбленные места для того, чтобы почувствовать себя частью природы и забыть хотя бы на короткое время, хотя бы на несколько минут о себе, собственном эго, отпустить проблемы и остановить поток мыслей. Кто-то любит горы, кто-то – лес, кто-то забывает о себе на берегу тихого озера.

Для меня лучшим таким местом было и остается море.

Берег у подножия маяка тянется в обе стороны до самого горизонта. Волны, бьющиеся о камни, прогоняют дурные мысли.

Если повезет, вообще все мысли.

Закатное солнце опускалось в море прямо напротив нас. Девочки ушли дальше по дорожке, а я занялся цигун.

Полчаса чистейшего наслаждения.

На ужин поехали в Вильфранш-сюр-Мер. Нашли кафе прямо рядом с капеллой Сен-Пьер, расписанной Жаном Кокто. Он, похоже, оставил следы по всему Лазурному побережью. Добрую сотню лет в капелле хранили рыбацкие сети. Они и сейчас были навалены рядом с ней – и бюстом Кокто.

Мидии, которые я заказал, были, похоже, сварены в морской воде. Вкуснее я еще не пробовал.

– Снова прилетело, – сказала жена, прочитав пришедшее на телефон сообщение. – Баллистика.

Защититься от баллистики в Одессе – дело практически невозможное. Ракеты прилетают из Крыма за две минуты – так быстро, что не успевают даже объявить воздушную тревогу. Ракеты заходят с моря прямо в город, и любое их сбитие – неизбежные разрушения, потому что обломки падают на жилые дома, падают куда попало.

Так произошло и на этот раз – телефон жены завыл на полминуты позже, чем пришла СМС от ее мамы.

Люди в кафе вздрогнули. Все как один обернулись на нас.

– Черт, забыла выключить звук, – виновато пробормотала жена.

То же самое случалось с нами каждый следующий день. В Монако телефон завыл в чудесном океанографическом музее, в Сен-Поль-де-Вансе – в легендарном ресторане «Золотая голубка».

А еще мы встречали наших. Повсюду встречали наших.

Обед в «Золотой голубке» жена запланировала уже давно. Бронировать место нужно сильно заранее.

Резо Габриадзе рассказал мне как-то о старом французском ресторане, в меню которого была описана его история на фоне истории французской. Причем в истории самого ресторана основным вопросом был такой: нужно ли удлинить на несколько ступенек лестницу?

– Милый Женя, это было примерно так. В 1701 году началась война за испанское наследство, на которой погибли сто шестьдесят тысяч человек. В том же году управляющий рестораном и его хозяин долго размышляли о том, нужно ли добавить к лестнице несколько ступенек.

Решение так и не приняли, решили отложить.

В 1789 году началась Великая французская революция, за ней началась Война Первой коалиции. Управляющий с хозяином снова задумались о небольшой перестройке лестницы. Долго думали, спорили, в итоге решили отложить.

Так проходило десятилетие за десятилетием, в Европе менялись власти, начинались и заканчивались войны, разрушались и восстанавливались города, а новые поколения владельцев ресторана думали о лестнице. И снова откладывали решение.

Традиция – великая вещь. Никакая революция, кроме научной, основанной на той же традиции, ей в подметки не годится.

В «Золотой голубке» сегодня все почти так же, как было при ее основании в 1920 году. Почти так же – за исключением посетителей.

Когда Поль Ру, безуспешно пытавшийся научиться рисовать владелец отеля и ресторана при нем, умирал, у него не было банковского счета, а сумма в наличных, которую он оставил в наследство сыну, не превышала ста долларов. Зато он оставил ему отель, сплошь увешанный работами друзей и гостей. А их за тридцать пять лет было много. Очень много. И каких! Хаим Сутин, Жорж Брак, Пабло Пикассо, Робер и Соня Делоне, Пьер Боннар, Фернан Леже, Морис Утрилло… Модильяни, Миро, Матисс, Дерен, Паскин, Руо, Дюфи… Все они платили за гостеприимство хозяев своими работами – или просто дарили их. За несколько десятилетий в коллекции семьи Ру оказалось почти четыре тысячи

шедевров. Без всякой охраны они и сейчас развешены по всему отелю – в номерах, коридорах, залах ресторана. А скульптура работы Александра Колдера вообще установлена возле бассейна. Того самого бассейна, в котором плавали Пикассо, Бельмондо, Ив Монтан и Софи Лорен.

Был, правда, в истории отеля неприятный эпизод – в начале 1960-х из столовой украли несколько работ.

Много, а не несколько, скажем прямо.

Исчезли трое Браков, три Леже, Пикассо, Модильяни, Бюффе, Дюфи, Миро, Матисс, Боннар, Утрилло, Валадон, Лорансен, Дерен, Базен, Паскин и Руо. Воры оставили одну лишь большую работу Шагала, что немало его расстроило. «Я художник с мировым именем, – сокрушался он. – Почему мою работу не взяли?»

В конце концов все украденное нашли. И сын Поля Франциск, конечно же, усилил охрану. Правда, присутствие ее незаметно.

Франциск управлял отелем с 1953 по 2000 год. Уже при нем тут подолгу жили Жак Превер и Франсуа Трюффо, Сартр с Симоной де Бовуар, а Ив Монтан и вовсе сыграл с Симоной Синьоре свадьбу прямо на террасе. На той самой террасе, где и сейчас можно пообедать прямо под керамической мозаикой работы Фернана Леже.

Слава ресторана распространилась не то что во Франции, а далеко за ее пределами, и превратила Сен-Поль-де-Ванс в место для туристического паломничества. Крошечный городок из пяти улиц, дома в котором срослись друг с другом, а тем, кто попадает сюда, хочется срастись с самим городом. Не зря Шагал приехал сюда за несколько лет до смерти – на могиле его на крошечном местном кладбище всегда лежат камешки. Кто только тут не жил! Джеймс Болдуин и Бернар Анри-Леви со своей женой Ариэль Домбаль, Дональд Плезенс, Билл Уаймен из «Rolling Stones»…

Нам повезло – наш столик был как раз под мозаикой Леже. Мы трогали ее украдкой много раз.

Сделав заказ, мы тут же побежали внутрь, изучать коллекцию семьи Ру.

Возле барной стойки в глубине первого зала у ниши, увитой зеленью, сидела за крошечным столиком девушка и что-то рисовала в небольшом альбоме с перекидными страницами. Как это

ни странно, она была похожа на девушку с портрета работы Клементины Дюфо, который висел ровно напротив, в другом конце зала. Все это – мебель в восточном стиле, белые, увитые зеленью стены, девушка с альбомом – было так живописно, что я не мог совладать с искушением все это сфотографировать.

– Можно? – спросил я ее, улыбнувшись.

– Конечно, – ответила она по-английски с таким акцентом, что двух мнений быть не могло. Наша.

Маргарита была родом из Харькова, перед войной жила в Киеве, а с марта двадцать второго года переехала в Париж.

– Мне стыдно признаваться в этом, но если бы не война, я никогда бы не осуществила свою мечту – переехать в Париж. Денег у меня не было совсем. Сначала мы жили с друзьями в сквотах – столько, сколько получалось. Иногда не выгоняли целый месяц. Купила самоучитель английского, которого совершенно не знала, учила главу за главой и тут же преподавала его онлайн абсолют-

ным новичкам, таким же беженцам, оказавшимся в Европе. Десять евро за урок. Это были громадные деньги! Сейчас я поступила в Сорбонну и сняла комнату. До сих пор не могу в это поверить. Приехала сюда, чтобы увидеть место, о котором столько читала! На обед денег нет, взяла вот кофе и попросила разрешения посидеть тут полчаса. Это просто счастье.

Стыдно признаться… Таких историй я слышал множество. От тех, кто приехал в первые дни в Прагу, планируя вернуться домой через две недели, и застрявших на два года. От тех, кто всю жизнь мечтал о Лондоне, Вене, Барселоне и Нью-Йорке, и внезапно оказался там.

– Домой ездите?

– Ездила один раз к маме. А сестра перебралась ко мне.

Я извинился и пошел дальше. Сделав добрую сотню фотографий, вернулся во двор. Глядя на соседние столы, белоснежные скатерти, которые были покрыты причудливым узором теней от фигового дерева, понял, что только тут, под этим небом, мог появиться импрессионизм.

Мы ушли из ресторана чуть ли не последними – они закрывались на перерыв перед ужином. На небольшой площади перед рестораном несколько групп мужчин и женщин играли в петанк. Сходили наверх посмотреть коллекцию семьи Маг. Обошли вдоль и поперек малюсенький средневековый город, заглянули на крошечное кладбище, на котором лежит Шагал, – у него и тут потрясающий вид.

Уехали уже затемно.

– Днем прилетело в Крым, – сказала жена, заглянув наконец в новостную ленту. – Значит, ночью будут обстреливать Одессу.

Словно внимая ее словам, телефон резко завыл.

Тревога.

Перед сном в кровати читали новости.

– Прооперировали пса Гектора. Вчера прилетело в Черноморск, в двадцати метрах от дома его хозяев. Вытащили пять осколков. Дрон взорвался на Пересыпи, ранены девять человек. Целый двор разрушен – посмотри на фотографии.

Утром мы выехали в Марсель. Рейс в Прагу был вечером, у нас был день на то, чтобы посмотреть город.

Как мы потом поняли, нужен был не день, а месяц.

Мистраль в этот день был почти нежным. Первым, что мы увидели, выйдя из паркинга, был старый порт, превращенный в огромную марину с тысячами яхт, боками прижавшихся друг к другу.

Это производило огромное впечатление.

Кораблик на остров Иф не ходил из-за ветра. Все рейсы на сегодня и завтра были отменены.

Поездка туда была главным нашим планом на сегодня. Нужно было перекусить и обсудить сложившуюся ситуацию.

Среди длинной череды кафе, вытянувшейся вдоль марины, самым привлекательным показалось рыбное бистро с голубыми маркизами и скатертями в бело-голубую клетку.

Мельком взглянув на нас, управляющий отправил к нам красивую блондинку.

Мельком взглянув на нее, мы поняли: наша.

– Українську розумієте? – спросил я с улыбкой.

– Авжеж, – ответила она.

– Звідки ви?

– З Тернополя.

«Файне місто Тернопіль», – сразу зазвучало в голове.

Алена приехала с сыном в Марсель сразу после начала войны.

– Почему именно сюда?

– Тут жил мой друг. На первых порах нужен хоть кто-то. Французский я не знала совсем, но нужно было на что-то жить. Я просто пришла сюда и попросилась на работу. И меня взяли. Язык учила уже в процессе. Сначала было ужасно стыдно, а сейчас уже освоилась, да и язык подучила. Ой, хозяйка смотрит, закажите что-нибудь.

Мы заказали фритто-мисто, и когда она вернулась, продолжили расспросы.

– Марсель вроде не самый безопасный город, а вы такая красивая. Не чувствуете никакого дискомфорта?

– Нет, что вы! Я ходила ночью по самым неблагополучным районам, и никто никогда даже не пытался приставать. Наоборот, предлагали помощь, спрашивали, не заблудилась ли я.

– Привыкли уже тут за два года?

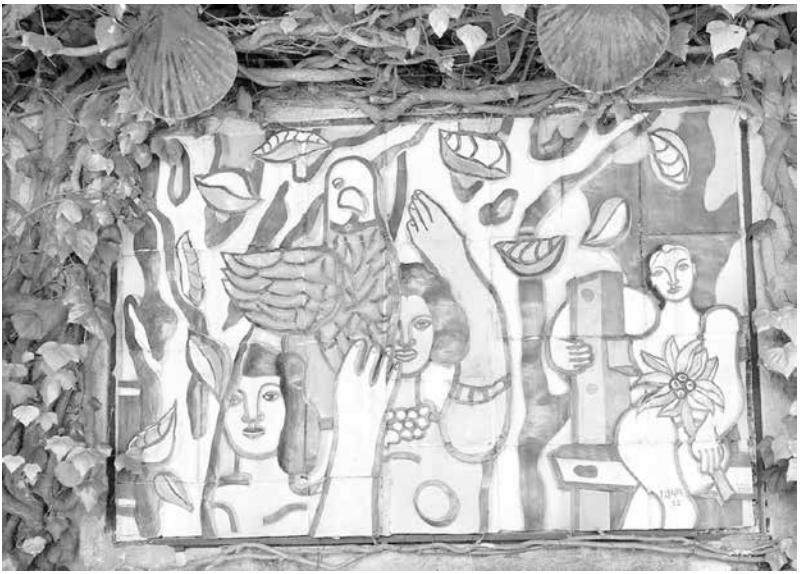

– Да, привыкла. Домой вообще не хочется. Сын учится в гимназии, у него куча друзей, болтает уже свободно по-французски. Вы же видели, что там у нас творится? Куда возвращаться? Зачем? Ну я пойду, нужно работать.

Рассчитывались на баре. За барной стойкой хозяйничала Ирина из Днепра.

– Я тут уже давно, семь лет. Вы видели, что сейчас в Днепре? Выбивают энергетику, железную дорогу. Знаете что, покатайтесь лучше всего на экскурсионном автобусе, тут в трех минутах подбирают, увидите все достопримечательности за час.

Мы так и сделали. На втором этаже автобуса было ветрено, но потрясающие виды компенсировали это сполна.

Я смотрел на бесконечные ряды яхт, залитые солнцем пляжи, серебрящееся на солнце море, базилику Нотр-Дам-де-ла-Гард, аббатство Сен-Виктор и форт Святого Николая и думал о словах Алены.

«Куда возвращаться? Зачем?»

С началом войны от Украины откололись две части. Первой стала оккупированная территория, второй – миллионы беженцев, уехавших в основном в Европу. Первую от Украины отделяла линия фронта. Что касается вторых, то дистанция между ними и теми, кто остался в стране, медленно, но неуклонно увеличивалась. Дистанция не географическая. Ментальная.

Я ехал и вспоминал разговоры, фразы и слова, которые слышал на протяжении двух лет войны. Слова тех, кто проходил через пражский центр оформления беженцев и вокзал, где я провел добрых полгода. Слова тех, кому помогал открывать бизнес в Чехии. Тех, кто приехал сюда, потому что тут мы. Тех, кто собирался вернуться домой через две недели, ну ладно, два месяца, и не могут поверить, что пролетели уже два года.

Вспоминал большую семью из Новой Одессы Николаевской области, в которой дочь-подросток профессионально занималась греблей.

– Трассу на Вознесенск уже обстреливали, и мы решили переплыть на лодке Южный Буг. Вот так всемером и плыли, с вещами и собакой.

Я пытался найти девушке тренера по гребле в Праге, но она была недовольна.

– Моя тренер жесткая, спуску не дает, а тут все расслаблены. Как только получится, мы сразу вернемся.

Интересно, где они сейчас?

Вспоминал разговор на вокзале в июне двадцать второго, когда уже пустили первые бесплатные поезда обратно, в Украину. Рядом со мной оказалась девушка, собравшаяся ехать к стоматологу

в активно обстреливаемый тогда Николаев, потому что ставить в пломбу в Праге было слишком дорого, и мужчина лет семидесяти, который, услышав об этом, не смог сдержать своих эмоций.

– Я месяц выбирался из Херсона – через Крым, фильтрацию, всю Россию на север и Прибалтику, чтобы наконец попасть сюда. Куда ты едешь, безумная?

Интересно, где сейчас они оба?

Вспоминал историю знакомой художницы, которая месяц просидела в подвале в Ирпене и потом с риском для жизни выбралась в Чехию, поступила в художественную академию и была бы полностью счастлива, если б удалось только запустить проект по сохранению украинских автобусных остановок, оформленных художниками в советское время.

Вспоминал десятки айтишников и айтишниц, которые в двадцать втором дружно говорили о том, что хотят вернуться домой при первой же возможности, а год спустя спрашивали, как открыть бизнес в Чехии и закрыть его в Украине.

– Мы будем показывать здесь все доходы, платить налоги, сделаем все, чтобы получить вид на жительство.

Одна из них потом сказала мне:

– Я смотрю на всех этих украинских бизнесменов, оказавшихся тут, на их дорогие машины и каждую секунду думаю о своем муже, который сидит в Киеве под обстрелами и никуда не может выехать. А я тут сама с двумя детьми, и непонятно, когда все это закончится.

Вспоминал звонки друзей с фронта, которые категорически отказывались говорить о войне – с одним мы обсуждаем забытые детали биографий одесских художников, с другим вспоминаем учебу в Киево-Могилянке. Когда они поздравляют меня с днем рождения и говорят комплименты, мне хочется от стыда провалиться под землю.

Вспоминал нашего друга, профессионального военного, попавшего под обстрел под Харьковом, который чуть не умер от заражения крови в госпитале в Днепре и выжил только потому, что его вертолетом доставили в Прагу, где после года в военном госпитале его смогла поставить на ноги врач родом из Самары, и он наконец вернулся к семье, давно живущей в Праге, – правда, без левой

руки. И еще приятеля, который смог чудом демобилизоваться после тяжелой контузии и рассказывал о том, что большинство его побратимов погибли, а остальные мечтают о тяжелом ранении, чтобы наконец вернуться домой.

Вспоминал пост своего друга, лучшего одесского экскурсовода, который недавно пошел добровольцем в ВМС и написал проникновенный пост о том, что «ми абсолютно звичайні, таке враження, що хтось взяв у великий ковш народ, потім протрусив через сито, щоб все унікальне відсіялося, а решту – забрали в нашу казарму». «В моєму взводі є айтішнік, зварювальник, електрик, власник віконної фірми, йог, директор магазину кондиціонерів, водій самоскиду, капітан катера, недороблений аспірант, інженер, який проєктував цехи збагачення руди… – написал он. – Жодного героя, жодного Шварцнегера, жодного гарвардського хлопчика, жодного агітатора-патріота, жодного суперсолдата. Ми – просто солдати України. …Але інших солдат у вас не буде. Будуть такі – звичайні. І вони будуть робити свою важку воєнну працю. І за них її ніхто не зробить». Я читал этот пост и сгорал от стыда, потому что он там, а я здесь. Сгорал, хотя и был комиссован много лет назад…

Думал о парнях, которые торопились получать в консульствах по всей Европе новые паспорта, чтобы ни в коем случае не ехать в Украину, и в то же время отправляли туда джипы и дроны. О девушках, которых встречал повсюду, куда только ни попадал – в Германии, Италии, Греции, Франции, Польше – продавщицах, официантках, уборщицах, врачах и банкирах. Об их историях, мыслях о настоящем и будущем. О наших друзьях и знакомых, чьи дети ужасно стеснялись идти в чешские школы, а теперь свободно болтают по-чешски и ездят с друзьями в школьные поездки не только по Чехии, но и в Париж и Лондон.

Вспоминал слова женщин, которым показывал старую Прагу, – из группы, которую собрала моя старая знакомая, живущая в Праге уже лет тридцать москвичка. Женщины были из Харьковской, Запорожской, Херсонской, Николаевской областей и возрастом ей под стать, далеко за шестьдесят. Они проводили вместе каждые выходные, ездили по стране, находили самые дешевые маршруты в Париж и Рим, ходили на экскурсии, пели украинские песни. Все они были одиноки, но у каждой горел огонь в глазах.

– Страшно признаться, но мы за два года увидели тут больше, чем за всю предыдущую жизнь.

И одновременно сообщения своих оставшихся в Украине друзей, которые так и не решились связать свою судьбу с армией. «Для меня теперь счастье просто выйти в поле, посмотреть на небо, поймать ночью несколько карасей в ставке рядом – есть-то надо – и вернуться домой незамеченным».

Вспоминал фотографии друзей с недавнего открытия украинского бизнес-клуба в Ницце – все в белом, счастливые и уверенные в себе. И посты множества уехавших после начала войны знакомых, которые радостно делились фотографиями из новых мест, о каких раньше не могли даже мечтать. Из Канады и Великобритании, Штатов и Испании, Ирландии и Швейцарии.

Мы ехали по марсельским улицам, заглядывали в окна вторых этажей домов, пытались дотянуться до росших у обочин платанов, и у жены уже традиционно завыл телефон.

– Мама пишет, что бежит в паркинг. Летит что-то серьезное.

Первым, кого мы увидели, выйдя из автобуса, был фотограф, совсем молодой, почти мальчик, который, радостно сфотографировав нашу дочку, тут же распечатал свежий выпуск импровизированной газеты «Марсельские новости» с ее фотографией на первой странице и подошел к нам.

– Я издалека услышал, что вы говорите на нашем языке! Как здорово! Вы откуда?

– Из Одессы, сейчас живем в Праге. А вы?

– Из Чернобаевки. Вы, наверное, слышали это название. Мы никуда не выезжали оттуда с самого начала войны, а два месяца назад решили с другом попутешествовать, поездить по Европе. Сначала

были в Польше, потом поехали в Париж, теперь вот тут на ближайшую неделю. Мы уличные фотографы, не знаем еще, где окажемся дальше, решили только, что будем каждую неделю в новом месте. Пока мы во Франции, а где будем в следующем месяце, еще не решили.

Мы слушали, не веря своим ушам.

– Сколько же вам лет?

– Мне только исполнилось семнадцать, другу тоже.

– Что мы вам должны?

– Ничего. Каждый платит столько, сколько сочтет нужным. Рады будем и одному евро.

– Вы могли бы сфотографировать нас всех?

– Конечно!

– А давайте с нашим флагом, он у меня для таких случаев с собой.

Украина расплылась, разъехалась, растеклась и в то же время живет и дышит вместе. И мало кто из тех, кто убежал от войны или, наоборот, находится в самой ее гуще, знает, что с ним будет…

Ах, Одеса

356 Григорий Барац
Фальшивомонетчики

373 Александр Галяс
«Мы жили тогда на планете другой…»

380 Ігор Геращенко
Життя починає бути

Григорий Барац

Фальшивомонетчики

Почти документальный рассказ

Сон

Ветер с моря раскачал еще голые ветви акации, и они выстукивали морзянку по оконному стеклу на третьем этаже. Солнце, выглянув из-за двухэтажного дома на противоположной стороне улицы, легко пробилось сквозь паутину безлистых ветвей и норовило попасть в лицо. Неловкие попытки увернуться не удались, но открывать глаза не хотелось. Ленивый воскресный день позволял поваляться подольше. Сложнее было с ушами.

Сквозь накинутую на голову подушку были едва слышны какие-то цокающие звуки вперемежку с гортанными криками. Сквозь дремоту, то просыпаясь, то вновь проваливаясь, Гарик силился их узнать. Он увидел себя на полянке в Щепном переулке в окружении пацанов. Стопка медных монет разлетелась от попавшей в нее биты – свинцового кругляша с выцарапанным на нем его именем. Те монеты, которые легли орлом вверх, он сразу сунул в карман драных штанов. Остальные бил по краешку, переворачивая с решки на орла.

Сознание вернулось, будто щелкнул выключатель, но звуки из сновидения перенеслись в реальность. Он выглянул в окно. На тротуаре противоположной стороны улицы играли в пожара. Но не мальчишки, а его сверстники Витька Фудбик, Марик Цукерман, Олежка Курочкин и еще несколько тридцати-сорокалетних парней.

Игроки встретили его ликующими возгласами. Но он не подумал захватить мелочь, и их энтузиазм тут же угас. Едва выпросив

разок метнуть биту, он с первой попытки разбил банк и, удовлетворенный результатом, вернулся домой.

– И ты туда же, – ухмыльнулась жена. – Этих безграмотных оболтусов еще можно понять. Кому они сейчас нужны с их профтехобразованием? Везде сокращение штатов, многие вовсе закрылись. Кто половчей, кооперативы пооткрывали и неплохо зарабатывают. Ты же хвастаешь, что у тебя и техническое, и гуманитарное образование. Придумай что-нибудь. Надо же на что-то жить.

– Жить можно только на деньги, но чтобы были деньги, нужно что-то продать, а чтобы что-то продать, нужно что-то купить, а для этого нужны деньги, – неловко скаламбурил Чалин. И про себя пробормотал: «Где-то я уже это говорил».

Подкрылки

Старенький «Жигуленок», поймав передним колесом глубокую выбоину, которую дождь замаскировал под лужу, припарковался у тротуара.

– Если на дороге ямы – будь спокоен, Гарик, ты дома. Одноклассник Фима и все знающие Чалина с детства звали его так же, как звала его мама, – Гариком.

Проходя мимо кривобокой телефонной будки, прислонившейся к стене дома, Фимка ухмыльнулся:

– Если видишь телефон-автомат с оборванной трубкой – будь спокоен, Гарик, ты дома.

Открывая входную дверь пятиэтажки-хрущевки, Фима продолжил ерничать:

– Если, войдя в парадную, ты чувствуешь запах кошатины, видишь сломанные перила и обрушенные ступеньки – будь спокоен, ты дома.

– Гриша, это снова к тебе, – дверь в квартиру открыла Гришина жена Лора. – Проходите, там уже все собрались.

«Всеми собравшимися» были однокурсники Чалина по техникуму: Левка Новак – бывший комсорг группы, идеалист, изобретатель и рукодельник, и Петр Макагон – к тому времени

заместитель директора крупной торговой фирмы, которого друзья не перестали звать, как в студенческие времена, Пецей.

– Не торопецайтесь, – показывая на часы, сказал вечно торопящийся Пеца.

– Все равно Хутора будем ждать, – здороваясь со всеми за руку, заверил Гарик.

– Я все слышу, – раздался из коридора голос Сашки Хуторянского, разбалованного шухерного оболтуса из зажиточной одесской семьи потомственных строителей. – Вы бы лучше, встречая меня, чепчики вверх бросали, – продолжил Хутор, заходя в собрание.

– Может быть, лучше в тебя, и чем-нибудь потяжелей? – парировал Пеца.

– И это в меня, победителя советской неразрешительной системы! – возмутился Саня. – Мы кем были до сих пор?! Как тысячи советских интеллигентов – мелкими антисовєтчиками. А теперь мы кооператив! Кооператив с гордым именем «Подкрылки»!

– А на «Крылья» тебя уже не хватило? – с упреком в голосе спросил Пеца.

– Вот-вот, – продолжил Саня, – предрик мне тоже предлагал: «Назовите кооператив «Крылья советов».

– Предрик – это кто? – вмешался в разговор домосед Гриша.

– Политически безграмотным объясняю: предрик – это председатель районного исполнительного комитета. «Назовите, – говорит он, – свой кооператив «Крылья советов». А я возьми да брякни: «У нашего кооператива еще крылья не выросли, и вообще «Крылья советов» – это футбольная команда. Так что «Подкрылки» самый раз». Еще пытали, чего производить будем. Молчал как партизан. А правда, чего делать будем, придумали?

– Надо что-нибудь модное, – задумчиво произнес Пеца.

– Сейчас в моде все французское, – тут же выпалил Гарик.

Ни секунды не задумываясь, Пеца монотонно произнес:

– Значит, будем выпускать французское.

– Как это ? – чуть ли не хором произнесли все.

– А так, – тоном многоопытного наставника продолжил Пеца. – Спросят: «У вас есть что-нибудь французское?». Ответим: «Есть, но одесское».

– Хорош каламбурить, дельное что-то придумайте, – предложил Лева. – Объявляю мозговой штурм для всех, у кого они есть. По кругу, по одному предложению с каждого. Саня, начинай.

– Сами придумывайте, но такое, чтобы легче было сделать, – отвертелся Хутор.

– Пацаны, Юморина близится. Может быть, какие-нибудь сувениры? – задумчиво произнес Гарик.

– И кто и кому их будет дарить? – засомневался Фима.

– Дарить их не надо, продавать будем. Это моя забота, – безапелляционно произнес Пеца.

– Тогда давайте делать какой-нибудь такой товар, – озабоченно произнес Лева, – который мог бы продаваться, причем за деньги.

– А можно обойтись без товара? – вновь вклинился Хутор.

– Можно, – отозвался Гриша, – только тогда мы обойдемся и без денег.

– Лучше денег могут быть только деньги, но которых никто не видал, – нарочито оперным голосом пропел Фима.

Всплеснув руками, Гарик вскрикнул:

– Гениальная ария, Фимка, стратегическая, идейная! Будем выпускать одесские деньги!

– Мы что – банк? – спросил Лева. – Хотите нажить себе приключения на все места?

– Да что там банк! – продолжил Гарик. – Откроем Одесский фальшивомонетный двор.

– Давненько не рисовал фальшивые деньги… Я готов! – потирая руки, согласился Гриша.

– Одесский ум – он лучший самый! – дирижируя сам себе, пропел Фима.

Дюкаты

– С чего начнем? Доллары, фунты, юани, пенни, пфенниги, сантимы? Дайте только настоящие образцы, побольше и навсегда, – произнес Гриша, послюнявив пальцы, имитируя пересчет пачки купюр.

– Может быть, организовать тебе вход в хранилище золотого запаса или экскурсию на монетный двор? – беззлобно огрызнулся Пеца.

– Вот для чего вы без нужды пикируетесь? Не для кого стараться – женщин пока рядом нет, – громко произнес Фимочка, глядя на проходящих мимо девушек и раскачивая видавшую виды колченогую скамейку, приютившуюся в Пале-Рояле, на которой уместился весь кооператив «Подкрылки», укрывшись в тени широколистной катальпы.

– Объявляю мозговой штурм, напрягите свои несовершенки, – нарочито приказным тоном сказал Гарик. – Какие деньги могут быть дороже денег?

– Только фальшивые, которые нельзя распознать, что они фальшивые, – самоуверенно произнес Пеца, доставая из внутреннего кармана куртки пухлый кошелек. – Вот смотрите, – продолжил он, вынимая из кошелька сторублевые купюры, – как будто бы настоящие, а что на них купишь? Разве что доллары в банке, если повезет, по шестьдесят две копейки за штуку.

– А если наоборот? – стал рассуждать вслух Лева. – Под видом фальшивых выпускать настоящие деньги?

– Это как? – удивился Гарик.

– Это должны быть чисто одесские деньги, свободно конвертируемая валюта, то есть она свободно должна вкладываться и выниматься из конверта, – назидательно произнес Гриша.

– По форме правильно, а по содержанию каждая купюра должна иметь ценность одесского сувенира, карикатуры и социально-политического плаката, – неожиданно сформулировал Лева, – и, прежде всего…

– Верной дорогой идете, товарищ комсорг, – перебил его Пеца. – А нельзя ли поконкретнее: название купюр, монет, политлозунгов?

– Вы сами мастаки поизголяться над всем на свете, – парировал Лева. – Событий, узнаваемых мест, известных личностей в нашем городе с избытком. Например, Потемкинская лестница или памятник Потемкинцам на Екатерининской площади.

– Комсорг зрит в корень, политически грамотно мыслит. Свои взятки нужно брать, – ухмыльнулся заядлый преферансист Пеца.

– Переведи народу на понятный всем сленг, – попросил Гарик.

– Лев намекает нам на лояльность к власти и партии нашей родной, – открыл карты Пеца. – Если мы начнем с политически незрелых, так сказать, произведений, нам быстро дадут под зад.

– Но сейчас же перестройка, гласность. Гавкать разрешили, – парировал Лева.

– Это тебе кто сказал? – скривился Пеца. – Вот тот, кто тебе это сказал, – тому и можно.

– Если с жертв кулинарного бунта начинать – деньгу нужно будет назвать «утюг», – заговорил Хутор. – Этот, с позволения сказать, монумент иначе как утюгом в Одессе не кличут.

– Лестницу Гришка изобразит лихо, а назовем деньги потемкинскими – нам в лучшем случае шею намылят, – вслух размышлял Пеца. – Да и неохота фальсификацию великого режиссера поддерживать настоящими деньгами.

– Идея! Иде я нахожуся?! – восторженно произнес Гарик и сам себе ответил: – Среди самых толковых, креативных пацанов. Кто в Одессе самая известная личность и как его зовут?

– Полное имя Дюка Ришелье – Арман Эммануэль Софи-Септимани де Виньеро дю Плесси, граф де Шинон, пятый герцог Ришелье, – без запинки произнес Гриша.

– Гриша, ну-ка еще разок блесни эрудицией. Вопрос на засыпку, – хитро улыбнулся Гарик, – была такая валюта – дукаты?

– Дукаты – от латинского дукатус, то есть герцогство. Впервые были выпущены Венецианской республикой в 1284 году. Котировались во многих странах Европы на протяжении семисот лет, – мгновенно вытащил из своей энциклопедической памяти Гриша и тут же добавил: – догадываюсь, на что ты намекаешь.

– Да, пацаны, да! Будем выпускать дюкаты!

– Как изрек наш партийный лидер, я ухожу от вас оплодотворенным, – подытожил Гриша.

Договор

У главной проходной «Радиалки» Хуторянский и Чалин остановились и заспорили.

– Башку на отсечение даю, – зажестикулировал Хутор, – надо через верх решать, генеральному кланяться. А он уже всех, кто ниже, нагнет.

– А интерес его в чем? – не без ехидцы в голосе спросил Гарик. – Не станешь же ты ему деньги предлагать, тем более что у нас их нет.

– Почему бы и нет? – пожал плечами Хутор. – Главное – сколько!– и сам себе ответил: – А у нас есть нисколько.

– Такое количество его не устроит, – подвел черту в споре Гарик. – Поэтому надо через низ решать. Пойдем прямо в цех, к Кислису. Ему никого наклонять не надо, он сам всем кланяется.

– А его чем заинтересуешь? – возразил Хутор. – Ты ж его знаешь. Он же отмороженный. Не пьет и денег не берет.

– Странно, конечно, но вот поэтому к нему и пойдем.

– Считайте, что вы этого не говорили, а я этого не слышал, – слегка заикаясь и округлив глаза, ответил Кислис, озираясь по сторонам, хотя в «кабинете» никого, кроме Хутора и Гарика, не было.

– Так никто же не узнает, – развел руками Хутор.

– И никто и не узна-а-ает, где могилка моя, – потихоньку фальшиво напел Кислис и шепотом добавил: – У нас и стены слышат. Все начальники по три раза в день мне вказивки и нахлобучки дают. Шуруем в две смены эти долбаные никчемные приспособления для ремонта «Жигулей», которые нужно самих ремонтировать, не довезя из магазина. И все равно до плана не дотягиваем. А в третью смену – ни калачом, ни штруделем не заманишь.

– Даешь пятилетку за три дня! – призывно продекламировал Хутор.

– Иосиф Давидович, уважаемый, – дипломатично вступил в беседу Чалин, – вектор наших с вами задач практически совпадает. Главное, чтобы все было законоподобно.

– Законоподобно, – повторил, хватаясь за голову, Кислис.

– Аргументировать? Аргументирую, – имитируя голос известного артиста, продолжил Чалин. – Официально мы арендуем оборудование в ночную, третью смену. Неофициально – в две смены успеем и ваши приспособы сверх плана, и наши дюкаты наклепать.

– Пацаны, или вы рехнулись, или считаете, что я верю в чудеса и доброго всемогущего волшебника.

– Никаких волшебников, – заверил Чалин. – Объясняю популярно эффект экономического чуда: изготовитель продукции –

правильно, рабочий. Кто оценивает качество приспособлений? Правильно, покупатель. Кому покупатель платит за приспособления? Правильно, магазину. Магазин – заводу. Завод – рабочему. При этом рассчитывать на качество и план – все равно что включить электролампочку через унитаз, кран и батарею парового отопления. Труд и деньги должны идти навстречу друг другу. Ты мне труд быстрый и качественный – я тебе деньги сразу и много. Ты мне липу – я тебе шиш.

– Чудеса без меня, – отмахнулся Кислис. – Я ничего не знаю. Сами договаривайтесь с работягами.

Понадобилось минут пять обеденного перерыва, чтобы договориться с бригадой штамповщиков. Предложение было конкретным: оплата впятеро большая, чем заводская, с оплатой по факту качественно и своевременно выполненной работы.

Бригада не подвела и получила все сполна, как договаривались. За пять смен получили по месячному окладу. На следующий день и всю последующую неделю на работу никто не вышел. Ушли в пьяный загул.

Явились через неделю, не оправдывались. Лишь Бугор, опохмеляясь пивом, пробурчал: «Договора, чтоб не пить, не было». Последующие шабашные зарплаты получали жены бригадников. Попытка возразить напоролась на симметричный ответ: «Договора не отдавать деньги женам не было».

Живая вода

– А Гриши еще нет, – открывая дверь, улыбнулась Лариса.

– Это мы раньше времени приперлись, – тщательно утюжа ботинками половик, ответил Пеца. – Здрасьте.

– Гришка не опоздает, – усаживаясь на диванчик в Гришином кабинете, уверил Гарик и, подойдя к Гришиному столу, над которым высилось циклопическое увеличительное стекло, восторженно воскликнул:

– Ты гляди, что он натворил! Все купюры, что в прошлый раз напридумывали, он успел нарисовать.

– Восхищайтесь, – предложил Пеца, передавая и комментируя рисунки купюр: – На обратной стороне дюката территория его хождения. Как тебе нравится?

– А что, супер! – похвалил Гарик, любуясь купюрой. – Казначейский проездной билет «Семь сорок» мне нравится. «Два одесских лева» тоже хороши. А как вам «Семь одесских лир»?

– Я придумал, – похвастал Пеца.

– Только не бери на себя больше, чем можешь вынести, – хитро улыбнулся Гарик. – Может быть, ты и «Одесский фунт лиха» придумал?

– Ну уж нет. Ты на меня грехи городских начальников не вали, – отказался Пеца. – Да и купюра такая не фонтан. Не суй меня, Господи, куда меня не просят.

Из прихожей послышался Гришин сварливый бас: «Это не издательство, а УТОС какой-то». И не здороваясь, войдя в комнату, продолжил:

– Зенки, как будто, открыты, но красный от коричневого, зеленый от серого отличить не могут.

– Гриш, а Гриш, УТОС – это кто такой? – остановил Гришино возмущение Гарик.

– Ой, не делайся. Сам знаешь – Украинское товарищеское общество слепых.

– Тогда толком объясни, – вступил в разговор Пеца, – они слепые или дальтоники?

– Мне по барабану, – постучал себя по макушке Гриша. – Я им там такой разнос устроил! Век будут помнить.

– А сколько будет стоить, чтобы они об этом забыли, знаешь? – вскочив с диванчика, с упреком спросил Гарик. – Так, остаетесь с Пецей придумывать, как конвертировать наши деньги. А я мухой в издательство. Придется гасить шампанским Гришкин разнос, если огонь еще не дошел доверху.

– Это что такое? – наигранно удивилась Капиталина Сидоровна, начальник отдела, она же получатель презентов с двадцатипятилетним стажем, глядя поверх очков, сидящих на самом кончике носа, на коробку конфет «Стрелка» и бутылку «Советского шампанского».

– Это витамины радости и расположения, – пригарцовывая у стола, заискивающе заулыбался Чалин.

– Вы знаете, как я к вам отношусь, – пряча шампанское под стол, признательно-угрожающим тоном произнесла матерая мелкая взяточница. – Я могу вам помочь, – сделав паузу и запихивая конфеты в сумку, продолжила она, – но не в этот раз. Без команды шефа тут не обойтись. Быстрее, пока не ушел! До обеденного перерыва пятнадцать минут.

Смотаться в гастроном, что напротив издательства, купить коньяк, несмотря на то, что его не было в продаже, хватило десяти минут. Вертлявый продавец с испуганными глазами, пересчитав деньги и обнаружив рубль сверху, достал из-под прилавка пару

бутылок пятизвездочного «Белого аиста», завернутого в «Комсомольскую правду», и быстро сунул бутылки в потертый портфель.

Когда запыхавшийся Чалин влетел в приемную, до обеденного перерыва оставалось еще пять минут. Директор издательства Федор Федорович Шикорник по-хозяйски запирал дверь своего кабинета.

– Не удастся тебе испортить мне аппетит. Твои бойцы до тебя успели, – не поздоровавшись, сообщил Шикорник, вынимая ключ из замочной скважины.

– Гриша – бойцы? Да он мухи не обидит, – звякнув бутылками, возразил Парац.

– Это чего у тебя там? – будто не понимая, заинтересовался Шикорник, открыв дверь и пропуская в кабинет Чалина.

– Живая вода с сиропом, – пояснил Гарик, выставляя бутылки на письменный стол. – Химическая формула аш восемь двенадцать.

– Ладушки, – смягчился Шикорник. – Заказ сделаем оперативно, за три дня уложимся, – продолжил он, не отрывая глаз от бутылок. – Но бойца твоего чтобы я больше здесь не видел.

Слово Шикорник сдержал. «Чисто одесские деньги» были изготовлены за три дня, но после того, как он, дорожа своим именем, вышел из самого короткого в его жизни недельного запоя.

До первоапрельской Юморины оставалось пару дней. На Дерибасовской, Приморском бульваре рядом с Думой, у входа в оперный уже сколотили помосты для праздничных представлений. Сотни лотошников мостят прилавки по обеим сторонам улиц, где пройдет карнавальное шествие. К «Лондонской» и «Бристолю» то и дело подкатывают кортежи автомобилей со звездами кино, театра, эстрады.

Договор с «Союзпечатью» на реализацию фальшивых монет и купюр уже подписан. Если доставить их на центральный склад Главпочтамта, в киоски они попадут уже после Юморины.

Мадам Животовская

Жизненные передряги раньше времени наложили паучью сеть морщин на лицо Людмилы Иосифовны Животовской, которое стало похоже на моченое яблоко белого налива, но коммерческую закваску не отбили. От почтальонши, любящей почесать язык, Милька узнала, что проворовавшегося завскладом Почтамта уволили «по собственному желанию». Проситься напрямую было бесполезно. Знала: на шару ничего не пройдет. И даже бабки возьмут только через своих. Нужен был блат.

Помогла та же почтальонша, похвастав, что сожительствует с Фомичом, высоченным верзилой, шофером самого Склизского – директора Почтамта. Дальше было, как говорится, дело техники. А технику эту Милька знала, как свои пять.

Встретились с Петром Петровичем Склизским в курине Фомича, за Дачей Ковалевского. Говорили на одном языке: черная и белая касса, четверть с отката себе, остальное наверх. Ну и вступительный хабар, конечно.

За два десятка лет Людмила Иосифовна обжила складской подвал настолько, что он больше походил на квартиру. Занавески на окнах, горшочки фиалок на подоконнике, цветные коврики на полу и мягкий диван для посетителей.

Вот уже около получаса парились на этом диване Фима и Гарик. Людмила Иосифовна любезно пригласила их присесть и подождать, пока она справится с неотложным делом. Конечно, никакого, тем более неотложного, дела у Мильки не было. Она хорошо усвоила, что нет ничего хуже ожидания. Тридцать-сорок минут неизвестности делали клиентов значительно сговорчивее.

– Ну, юноши, – наконец-то подняла глаза на посетителей Животовская, – чем порадуете? Только в темпе вальса. Как говорит классик, время, которое у нас есть, – это деньги, которых у нас нет.

Улыбаясь и поддакивая, положив двойной подбородок на сдобные руки, слушала мадам Животовская просьбу о разрешении кооператорам развезти фальшивомонетной продукции по ларькам «Союзпечати». Но соображалка на ходу уже прикидывала в уме навар. Только за счет «унутренних резервов» можно сэкономить и леваком продать пару сот литров бензина. И, само собой, откат. Но вслух сказала, замахав руками:

– Нет, нет! Так дело не пойдет. Не имею права. Да меня тут же обэхаэсники заметут. Понимаете, чем я рискую?!

– Поэтому и предлагаем пять процентов, – перешел на шепот Пеца.

– Как сказал бы мой покойный муж, царствие ему небесное: пацаны, не гоните порожняк.

Сошлись на пятнадцати процентах – но не деньгами, а товаром.

– Пять процентов киоскеру – раз, – загибая пальчики с кроваво-красным маникюром, перечисляла Людмила Иосифовна. – Пять процентов складу и пять процентов наверх, – подняв глазки в молитвенном подобострастии, закончила она.

Вместо эпилога

Как в весеннее половодье вбрасывают реки воду в море, оставаясь при этом полноводными, так наполнялся первоапрельским утром Бульвар, Дерибасовская и Горсад людьми, текущими нескончаемыми потоками из спальных районов города, с железнодорожного и автобусного вокзалов.

Вокруг киосков у Потемкинской лестницы, возле скульптур Льва и Львицы, на Дерибасовской угол Ришельевской образовались змееподобные очереди в несколько колец. «Золотой» и «серебряный» дюкаты котировались два к одному по отношению к государственной валюте. Пять купюр «Чисто одесских денег» свободно конвертировались в таком же соотношении.

Подвозить фальшивые деньги стало невозможно. Тротуары и мостовые были запружены гуляющими. Три киоска были смяты

и раздавлены. С рук курс сувенирных монет и купюр рос каждый час. К концу дня он превысил номинал в десять раз.

Фальшивые деньги, медали, ордена, паспорта и партбилет успешно продавались еще несколько лет. На счету кооператива «Подкрылки» накопилась денежная сумма с шестью нулями. Как вскоре оказалось, деньги умирающей империи были гораздо фальшивее сувенирных. Инфляция съела их, оставив одни нули. Сувенирные живы, только разлетелись в разные страны, где есть одесситы. А где их нет?

Александр Галяс

«Мы жили тогда на планете другой...»

В историю Одессы Олег Сташкевич войдет, скорее всего, как автор слова «Юморина». Он придумал его полвека назад, хотя авторское свидетельство сумел оформить лишь много лет спустя, да и то не без скандала. Между тем в этой самой истории Сташкевичу принадлежит более заметное место. Прежде всего, он один из первых славной когорты одесских кавээнщиков: актер команды «Трубочистов», режиссер команды Института народного хозяйства, ставшей чемпионом Клуба веселых и находчивых сезона 1971-72 гг.

Тут позволю себе привести отрывок из моей книги «КВН «Одесского разлива», где речь идет как раз о команде нархоза.

«В этом сезоне особенно развернулся режиссерский талант Олега Сташкевича. Он выиграл у соперников все приветствия и домашние задания», – подмечено в журнале «Фонтан». И это тем более значимо, что первую половину сезона Олегу пришлось еще и готовить дипломную работу, которой он доблестно завершал свое семилетнее пребывание студентом Одесского технологического института пищевой промышленности имени Ломоносова. Диплом он благополучно защитил вскоре после победы над уфимцами, получив квалификацию «инженер-электрик» по специальности «дозиметрия и защита», после чего был устроен в нархоз на должность инженера лаборатории технических средств с окладом сто рублей. Что дало мне повод сочинить очередной «дружеский пасквиль»:

Сташкевич ляжет животом,
Чтоб людям было весело.
Ведь хобби у него – диплом,
А КВН – профессия.

В общем-то, так оно и случилось. После того как на ЦТ игру закрыли, Олег создал при Дворце студентов Театр КВН, где, кстати, впервые раскрылось актерское дарование Янислава Левинзона. В этом и других коллективах он поставил несколько интересных представлений, с одним из которых в 1983 году выиграл республиканский театральный конкурс самостоятельных работ, разделив победу с постановкой будущего создателя киевского Театра на Подоле народного артиста Украины Виталия Малахова. И кто знает, каких творческих высот в театре он мог бы достичь, если бы год спустя после этого успеха не случился скандал с его спектаклем по знаменитой пьесе Льва Славина «Интервенция»! После чего Олегу «перекрыли кислород», и он уехал в Москву, став литературным секретарем и ближайшим помощником Михаила Жванецкого.

Практически все его театральные работы в Одессе созданы в эстетике так называемого «бедного театра», когда максимально используются минимальные постановочные возможности. Этой стилистикой Олег блестяще овладел именно в КВНе».

В нархозовской команде я с Олегом и познакомился. А двадцать лет назад, летним вечером 2003 года, как-то состоялся у нас вечер воспоминаний, следствием чего стал материал, опубликованный в «Одесском вестнике». Но в силу извечной проблемы всех на свете печатных изданий – нехватки площади – кое-какие моменты пришлось упустить. В этой публикации я восстановил полный текст нашей беседы о том городе, который сейчас, через десятилетия, действительно можно увидеть «только во сне»…

– «Школьные годы чудесные»… Эта песня родилась как раз в пору твоей учебы в школе. Они действительно были чудесными?

– Первая моя школа была маленькой, номер пятьдесят три на улице Подбельского. Там заставили надеть форму. По-моему, там были симпатичные учителя, домашняя уютная школа. Во дворах вокруг жили одноклассники. Садовая, Петра Великого – вот этот район.

Помню двор школы. Дочка дворника, с которой мы соревновались, кто больше знает нехороших слов, – такая была дружба детская, еще детсадовская.

Потом я попал в сорок седьмую, которая мне жутко не нравилась. Ушел оттуда с криком, со скандалом, с единицей по математике. Затем мы переехали на Преображенскую угол Большой

Арнаутской в новую квартиру. Меня отдали в сто восемнадцатую, и вот от нее – главные впечатления. По-настоящему воспитание появилось именно там. Замечательные учителя, замечательная школа, район Привоза, необычные люди.

Мы многое узнавали в школе, хотя все разгильдяями были – район Привоза все-таки… Казенили, была куча хулиганья, но за дисциплиной следили, отмечали, кто был в школе, кто не был, вызывали родителей… Сейчас практически все мои одноклассники разъехались, очень редко кого встречаю.

Учителя, которые учили Жванецкого, – каждый из них был личностью. Александр Александрович Большой, которого я встретил недавно в Германии… Алла Давыдовна, которая жила на Дерибасовской, 1, была классным руководителем. Украинский язык я довольно прилично знаю, и благодарен школе за это. Английский язык, который в школе был нам ни к чему, но после, когда пришлось учить его, чтоб ездить и понимать, вдруг всплыло все то, что Людвиг Юльевич Трайновский в нас заложил. Мы называли его Котел с Дыркой…

Тогда многие учителя прошли фронт, кто-то был ранен. Александр Александрович был на фронте, Роман Давыдович, географ, просто замечательный человек.

Строгие, подтянутые люди.

Побаивались завуча, не помню ее имени-отчества, а директор – это было что-то запредельное. Хотя Иван Дмитриевич Сердюк нами особо не занимался, к нему в кабинет попадали только самые злостные хулиганы. У Жванецкого об этом написано (Жванецкий окончил сто восемнадцатую несколькими годами раньше Сташкевича. – **А. Г.**).

– Все говорят, кто в то время учился, что многие из учителей были яркими личностями. Но вот как это сочетается с эпохой, когда так мало было дозволено и столь жесткими были информационные рамки?

– Что способствовало тому, что наши учителя были яркими, не зажатыми, широкими личностями? Думаю, то, что они были интеллигенцией. Одесской интеллигенцией. Более свободомыслящие, чем другие, более толерантные.

Алла Давыдовна, Роман Исаакович, Роман Давыдович… Это были люди, вышедшие из еврейских семей, нелегко добывавшие знания, но впитавшие одесско-еврейскую культуру еще в детстве. Еще их огромный опыт житейский, война… Вот это и составляло суть одесского интеллигента – человека, больше понимавшего, более широко смотревшего на мир с прищуром легким. Это все от Одессы.

– Ну а официоз: комсомол, собрания, субботники, хор…

– Комсомол был. Хор был, в нем мы с удовольствием пели, потому что можно было пропускать уроки из-за конкурсов. Я пел вторым голосом.

– Твой интерес к режиссуре – откуда он?

– Как ни странно, от школы. Старшие классы, с девятого по одиннадцатый, – самодеятельный коллектив, безумно смешно играли, очень большой популярностью пользовались наши спектакли. Библиотекарша нас привлекла, а я был чуть ли не главным. Мы сами ставили (не было режиссера) чеховский «Юбилей». Вся школа смеялась. Особенно когда я (играл председателя банка) и партнерша – огромная девчонка – падали в обморок на диван на сцене школьного зала, и вдруг диванная спинка подломилась – и мы вверх ногами полетели. Хохот был! Мы на поклон не могли выйти, хохотали до колик. Вот первые театральные впечатления и ощущение успеха. Я уже тогда почувствовал, что владею залом.

– Какой была театральная Одесса 1960-х?

– Во-первых, не было телевидения, оно появилось позже. Во-вторых, проходили замечательные гастроли, они насыщали Одессу и ставили планку. Райкин приезжал, еврейский театр, столичные театры.

Не все спектакли нравились, но были события. Вот я помню школьное впечатление: Зайденберг в пьесе «104 страницы про любовь». Я смотрел этот спектакль в десятом классе вместе с Танечкой Емельяновой, которую тогда любил. Это было фантастическое ощущение – сидеть с ней рядом, касаться ее рук пальчиком. Весь в трепете просидел. И пьеса произвела неизгладимое впечатление.

В Музкомедию ходили как на праздник. Там был Водяной, но мне тогда больше нравился Крупник, он казался свежее. Это я сейчас понимаю, что был не во всем прав. Был Дынов, которого все любили. Нам передавалось в детстве, что вот он – кумир. Если поет Дынов, значит – первый состав, а второй состав не любили.

Но самое первое театральное мое впечатление – трагическое. Это опера «Дубровский». Я был совсем маленький, родители взяли меня на спектакль. И я до сих пор помню огромного великана – дядьку в красном халате с пистолетом в руках: когда он грохнул из этого пистолета, я разревелся, и родители вывели меня из театра.

Когда появился телевизор, стали больше видеть, лучше. Но по-настоящему в театральную жизнь я вошел гораздо позже. До этого были точечные впечатления.

А в институте, технологическом имени Ломоносова, я уже не мог без самодеятельности. У меня уже и опыт общения был – в замечательном неформальном клубе во Дворце студентов. Меня в четырнадцать лет туда отдали, потому что отца посадили, а мать пыталась меня пристроить, чтобы я не оказался на улице. Там вокруг библиотеки собиралась стайка молодежи – Боря Херсонский, Алик Бейдерман, Люсик Заславский, Леня Заславский, Верочка Тищенко, Гиммерфальб-младший… Замечательная компания. Мы вечерами приходили в библиотеку, закрывались там и – книжки, книжки, книжки читали. Кто-то стихи читал – свои, чужие. Потом появился самиздат.

В институте я пошел в самодеятельность с Валей Крапивой – он был моим учителем. Там был драматический коллектив, мы ставили пушкинские «Маленькие трагедии», делали композиции. А потом появился КВН.

Миша Малеев был первым капитаном, позже Валера Хаит. Валик Крапива посодействовал, меня взяли в строевой состав приветствия. Так что я был «трубочистом».

– Чем был КВН для Одессы?

– Это был выход! Настоящая Одесса со своей свободой, со своей остротой и остроумием появилась на всесоюзном экране. Это был момент самоидентификации города в масштабах всей страны. Это было очень звездно. Просто появление твоего лица

на экране делало тебя на какое-то время знаменитым. Друзья, знакомые, знакомые друзей, соседи, все говорили: «Мы тебя видели по телевизору». Это была гордость Одессы. И это было признание.

Были драмы. Несправедливая ничья в игре с московским мединой. Ничью сделали, потому что на самом деле Одесса победила. И в игре с Баку нас несправедливо засудили, и это было уже почти трагедией. Так что КВН – это было для нас серьезно.

– Кем вы себя ощущали внутри КВН?

– Нам резали тексты, мы боролись за шутки, мы старались ввернуть что-нибудь острое. Мы пытались что-то продвинуть, что-то сказать, что-то осмыслить. Мы что-то понимали. Если мы до конца не были диссидентами, то тем не менее самиздат читали. И, конечно, мы хотели ущипнуть, конечно, мы хотели укусить, спрятать двусмысленность. И пошутить, и высмеять, но обязательно по социально-политической части. Это было верхом совершенства, если с телеэкрана звучала острота.

– А как сейчас воспринимается КВН?

– Сейчас уже другая жизнь. Все дозволено, обо всем можно говорить. Могу это оценить, но это уже далеко от меня. Уже самодеятельности нет. Мне нужны более совершенные формы, и я их нахожу в другом месте.

– В знаменитой песне поется: «Но каждой весною так тянет сюда, в Одессу, мой солнечный город». Есть такая тяга?

– Да. Это мой город, это, безусловно, мой город. Я себя здесь чувствую хорошо. Я себя здесь ощущаю иначе. Хотя тут очень мало осталось друзей, но все равно они есть, есть знакомые, приятели. Здесь Жванецкий, а это и моя жизнь, и я внутри его жизни.

Здесь Всемирный клуб одесситов, здесь актеры, с которыми я работал, знакомые лица. Сюда приезжают все одесситы.

Вот сегодня я тоже встречался с семьей одесситов из Сан-Франциско, которые после двадцати лет приехали сюда впервые. Феликс Херсонский был осветителем первых спектаклей во Дворце студентов. Додик Макаревский приехал. Всех тянет сюда.

– А почему именно тянет?

– Камни, воздух, настроение, ритм. Я думаю, мы родились и выросли под ритм моря, и это ощущение уже у нас в крови, на клеточном уровне. Нет таких городов, нет такой вкусной еды ни в одной точке мира, в самом роскошном ресторане мира так вкусно не поешь. Под разговор еще тот. В Одессе есть лучшие черты провинции – уют, теплота, соразмерность человеку, улицы и кварталы соразмерны душе человеческой. Здесь можно ходить пешком, чего в Москве не сделаешь. И в то же время здесь огромные слои культуры. Может быть, не всегда уже в людях, но в памяти, книгах, воспоминаниях, камнях, зданиях, которые разрушаются. Это на клеточном уровне. Хорошо мне здесь – и всё. Что я могу сделать?

Вот сейчас что плохо? Этот воздух бархатистый. А зимой как было хорошо! Мы встречали Новый год – и вдруг ночью повалил снег. И мы ходили пешком по этому снегу в замечательной компании, и было весело, и тепло, и по-человечески.

Ігор Геращенко

Життя починає бути

…– Ви сходите?.
– Так…
– Тоді чому така байдужість у тілі?

…Після бенефісу буде ля-фужер.

…– *Дегимократ*!..
– Від дегимократа чую!

…Працював без *надриву* від виробництва.

…В мене тато єврей, а мама – навпаки.

…Ну чому ти такий як є!

…Без стуку не заходити, і прохання – не стукати.

…Газетні вигризки.

…Одеський гамір схожий на роботу.

…Не травмуй кисень… (Помовч.)

…Я що, повинна це пам’ятати до третьої світової війни?

…Не маю слів… тільки вирази.

…Чухай ногу об дорогу!

Зміст

Від редактора 3

Під звуки повітряної тривоги

Анна Стремінська
Театр військових дій 6

Анна Маліцька
Тримайся поруч 8

Валерий Сухарев
Дюковский сад 11

Виктория Коритнянская
Новая воля Бога, или Почему вдруг над Одессой засветило солнце... 12

Семен Абрамович
Война на детской площадке 14

Наша спадщина

Федір Стоянов
Під захистом ЮНЕСКО 16

Майя Дімерлі
Одеса – місто літератури 23

Єлизавета Радішевська
У сузір'ї світового джазу 31

Історія, краєзнавство

Вадим Хмарський
Наративні джерела з історії Одеси 30-х років XIX століття: відоме коло та нові відкриття ... 40

Валерий Шерстобитов, Валерий Нетребский
Переулок Нечипуренко (Авчинниковский), 14, и его обитатели 58

Ольга Козоровицька
Справа з адвокатського архіву 74

Вера Зубарева
Вдали от берега 81
Ким Беленкович
1956. Из «Промыслового журнала»

Юлія Добролюбська
Чудернацькі апарати реабілітації та лікувальної гімнастики Густава Цандера в Одесі 109

Амбасадори Одеси

Фелікс Кохріхт
Амбасадори Одеси: urbi et orbi 122

Проза

Олена Андрейчикова
Бережи себе, мала 132

Анна Михалевская
Феликс и его «Илиада» 150

Сергій Корнієвський
Андрій 159

Владимир Каткевич
Пропавшая радиограмма 174

Никита Рыбаченко
Система 188

Галина Педаховская
Платье от мадам Ивио 190

Генрі Лайон Олді
Ялинка 197

Андрій Осіпов
Нічний блюз 213

Поезія

Анатолій Глущак
Чорноморські сонети 218

Вірші поетів об'єднання «Зелена лампа» 222

Пам'яті Бориса Нечерди

Анатолій Глущак
Феномен Нечерда 232

Борис Нечерда
Вірші з «Останньої книги» 238

Мистецтво – життя – мистецтво

Галина Закіпна
Реабілітація Т.Г. Шевченка 242

Євген Дєменок
Одеса. Довге XX століття в мистецтві 248

Олена Яворська
«Молодість лежить наша, перед нею лежать обрії…» або Про що розповіла стара афіша . 253

Тетяна Щурова
Минуле залишається поруч 270

Валерий Романов
Классика и рок – в одном органе с эстонскими корнями 277

Вікторія Коритнянська
Поетеса-мучениця Валентина Орлич 286

Эвелина Шац
Gesamtkunstwerk, или Состязание с абсолютом 301

Публікації

Юлиан Урсын Немцевич: «Одесса цветущий и значимый город» 306
Публикация Стеллы Михайловой

Бібліотеки

Олена Клочкова
Одеса читає, вивчає українську, здійснює свою культурну місію 324

Подорож

Евгений Деменок
Immigrant Song 338

Ах, Одеса

Григорий Барац
Фальшивомонетчики 356

Александр Галяс
«Мы жили тогда на планете другой…» 373

Ігор Геращенко
Життя починає бути 380

Літературно-художнє видання

Дерибасівська – Рішельєвська

Одеський альманах
Книга 96

Derybasivska – Rishelievska

Odesa almanac
Book 96

Видається з 2000 року

Верстання, коректування Тетяна Коцієвська

Підписано до друку 25.10.2024
Папір офсетний PAMO SUPER 80 г/м

Друк офсетний. Гарнітура Cambria. Формат 60×84/16
Фіз. друк. арк. 20,75. Умовн. друк. арк. 19,2
Замовлення № .... Наклад 250 прим.

Всесвітній клуб одеситів
65014 Одеса, Маразліївська, 7
Україна
Тел.: +38 (048) 725-45-67

Worldwide Club of Odesyts
7 Marazlievska Str. 65014 Odesa
Ukraine
Tel.: +38 (048) 725-45-67

Надруковано з готового оригінал-макета у типографії «ТакіБук»
Україна Одеса, ФОП Карпенков О.І.
Свідоцтво ОД № 121 від 20.01.2003 р.
E-mail: takibook.odessa@gmail.com. Тел.: +38 (067) 486-20-34
www.takibook.od.ua